

FOLYÓIRAT A SAJTÓSZABADSÁGRÓL ÉS A MÉDIASZABÁLYOZÁSRÓL

In Medias Res

IAN CRAM

Úton a republikánus autonómia felé?

THE FORSSKÁL PROJECT

Peter Forsskál: Gondolatok
a polgári szabadságjogról (1759)

TURGONYI ZOLTÁN

Pornográfia tilalom, gyűlöletbeszéd-törvény,
hozzáférés-szabályozás, avagy a szabadság
korlátozása a szabadság érdekében

FRIVALDSZKY JÁNOS

A politikai véleménynyilvánítás szükségessége,
joga és felelőssége a közjó
és a jó kormányzás szemszögéből

KUMINETZ GÉZA

Megfontolások a szólás szabadságáról

2016/2

In Medias Res

FOLYÓIRAT A SAJTÓSZABADSÁGRÓL ÉS A MÉDIASZABÁLYOZÁSRÓL

V. évfolyam, 2. szám

2016

Felelős szerkesztő

KOLTAY ANDRÁS (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Főszerkesztő

NYAKAS LEVENTE (Károli Gáspár Református Egyetem)

A szerkesztőbizottság tagjai

GELLÉN KLÁRA (Szegedi Tudományegyetem)

LAPSÁNSZKY ANDRÁS (Széchenyi István Egyetem)

PÁZMÁNDI KINGA (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem)

SZÉKELY LÁSZLÓ (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

TÓTH ANDRÁS (Károli Gáspár Református Egyetem)

Tanácsadó testület

BAKA ANDRÁS (Kúria)

BARNA ATTILA (Széchenyi István Egyetem)

BIHARI MIHÁLY (Széchenyi István Egyetem)

CSEHI ZOLTÁN (Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

HORVÁTH ATTILA

(Nemzeti Köszolgálati Egyetem)

KARÁCSONY ANDRÁS (ELTE)

KECSKÉS LÁSZLÓ (Pécsi Tudományegyetem)

KUKORELLI ISTVÁN (ELTE)

LÁBADY TAMÁS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

LENKOVICS BARNABÁS

(Széchenyi István Egyetem)

POKOL BÉLA

(Szegedi Tudományegyetem)

RÉVÉSZ T. MIHÁLY (ELTE)

SCHANDA BALÁZS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

SZALAY PÉTER (Alkotmánybíróság)

TAKÁCS PÉTER (Széchenyi István Egyetem)

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

(Szegedi Tudományegyetem)

VARGA ZS. ANDRÁS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

ZLINSZKY JÁNOS

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem)

Wolters Kluwer

Kiadja a
Wolters Kluwer Kft.
Budapest, 2016
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 21–35.
Telefon: +36 (1) 464-5656
Fax: +36 (1) 464-5657
e-mail: info@wolterskluwer.hu
www.wolterskluwer.hu
www.media-tudomany.hu

A folyóirat tartalma anonim módon lektorált.

Szakmai partner: Az NMHH Médiatanácsának
Médiatudományi Intézete

Felelős vezető: Tóth Gábor, a Wolters Kluwer Kft. ügyvezetője
Kiadásért felelős: Fehér Nóra
A kiadványok szerkesztéséért felelős: Dr. Rajházi Mónika
Felelős szerkesztők: Dúll Kata, Horváth Krisztina
Műszaki szerkesztő: Szász Zoltán
Grafikai előkészítés: Wolters Kluwer Kft.
Tördelés: KorrInfo Kft.
Nyomdai munkálatok: Yeloprint Kft.
Felelős vezető: Dávid Péter ügyvezető

ISSN 2063-6253
Termékkód: YOVI627

Kiadványaink megtekinthetők és megvásárolhatóak szakkönyvesboltunkban a Kiadó címén,
továbbá a shop.wk.hu portálon.

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás és a mű bővített, illetve rövidített változatának kiadási jogát is.
A Kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül sem a teljes mű, sem annak bármely része
semmiféle formában (fotokópia, mikrofilm vagy más hordozó) nem sokszorosítható.

TARTALOM

Tanulmányok

IAN CRAM	
Úton a republikánus autonómia felé?	175
THE FORSSKÁL PROJECT	
Peter Forsskál: Gondolatok a polgári szabadságjogról (1759)	194
KOVÁCS KRISZTIÁN	
Az ügyvédi reklám mint speciális vélemény	211
MANHERCZ ORSOLYA	
Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc utáni bécsi sajtópolitika egyik kulcsembere	224
MONORI ZSUZSANNA ÉVA	
Zaklatás-e a cyberbullying?	246
PAÁL VINCE	
A bűnvádi perrendtartás életbe léptetéséről szóló törvényjavaslat „sajtószakaszának” képviseelőházi tárgyalása 1897-ben	262

Fórum

KONFERENCIA: A véleménynyilvánítás szabadsága, a média és a közjó	285
DEMETER MÁRTON	
Amit a klasszikus szabadságetikák nem láthattak előre	286
FRIVALDSZKY JÁNOS	
A politikai véleménynyilvánítás szükségessége, joga és felelőssége a közjó és a jó kormányzás szemszögéből	297
KUMINETZ GÉZA	
Megfontolások a szólás szabadságáról	315
TURGONYI ZOLTÁN	
Pornográfia tilalom, gyűlöletbeszéd-törvény, hozzáférés-szabályozás, avagy a szabadság korlátozása a szabadság érdekében	346
KOLTAY ANDRÁS	
A gyűlöletbeszéd korlátozása és az állampolgárság eszménye Eric Heinze új teóriája szerint	369

Könyvismertetések

- Menyhárd Attila – Gárdos-Orosz Fruzsina (szerk.):
Személy és személyiség a jogban (*Szeghalmi Veronika*) 375
- Buzinkay Géza:
A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig
(*Paál Vince*) 378

TANULMÁNYOK

Úton a republikánus autonómia felé?

Erényes civil újságírók és a politikai véleménynyilvánítás

IAN CRAM*

Bevezetés

A kommunikáció terén bekövetkezett technológiai fejlődés már egy ideje a nyilvános megszólalás formáinak demokratizálása irányába hat. Példának okáért a web 2.0 kreatív lehetőségeket kínál olyan új megszólalók számára, akik a múltban mindössze passzív befogadói voltak egy csekély számú (állami vagy céges) megszólaló professzionális keretek között előállított és terjesztett tartalmainak. Így az alkotmányos nézőpontból a véleménynyilvánítás szabadságának alapjogát rögzítő legfontosabb normaszövegek (mint az Emberi Jogok Európai Egyezménye és számos, a II. világháború és a hidegháború utáni alkotmány) a „kevés megszólaló kontra sok hallgató/néző” modelltől indultak ki. A közösségi média és a tömeges online megszólalás korában ez a modell meghaladottnak tűnik, így a véleménynyilvánítás szabadságára vonatkozó jogszabályok értelmezésére/megreformálására hivatott bíróságoknak és jogalkotóknak kérdések sorát kell sürgősen megválaszolniuk. Miféle védelmet élveznek az új megszólalók és milyen esetekben? Kiindulhatunk-e abból az alapfeltevésből, hogy őket is megilleti a hagyományos médiaszervezeteknél dolgozó, formális képzésben részesült kollégáiknak biztosított védelem? Szükséges-e megkövetelni, hogy az új megszólalók számot adjanak bizonyos kompetenciákról, mielőtt olyan alkotmányos előjogokra/mentességekre tarthatnának igényt, amelyek rendszerint csak a nagy kiadóvállalatoknál dolgozókat illetik meg? Ez az általános szintű vizsgálódás tovább bontható többek között a becsületsértés, a rágalmazás, vagy a közrend és a magánélet védelme, az adatvédelem, a szerzői jogok stb. elvont jogi kérdéseinek egész sorára. Vegyük pl. a rágalmazással kapcsolatos jogszabályokban általánosan fellelhető azon követelményt, hogy a kiadó tegyen észszerű lépéseket kommentárja/véleménye ténybeli alapjainak ellenőrzésére, illetve azokat a jogokat és kötelezettségeket, amelyek az újságírókat forrásaik kényszerű feltárása tekintetében az Emberi Jogok Európai Egyezményének 10. cikke alapján megilletik. Itt vannak továbbá azok a sajátos problémák, amelyek a külső továbbítók/terjesztők (internetszolgáltatók, közösségimédia-platformok, újságok és műsorszolgáltatók online kiadásának nyilvános hozzászólási szekciója) mások vitatható véleménynyilvánításával kapcsolatos felelőssége körében merülnek fel.

* A Leeds University jogi kara Összehasonlító Alkotmányjogi Tanszékének professzora. Jelen tanulmányt a szerző az *In Medias Res* felkérésére írta.

Álláspontom szerint a bírósági és jogalkotói válaszreakciók hitelességének és következetességének értékeléséhez hasznos lehet annak megértése, hogy ezek a reakciók a demokratikus elmélet mely alapvető állásfoglalásaira vetnek fényt. Egy egyesült államokbeli akadémikus, Edwin Baker érvelése szerint a médiaszabadság demokráciában betöltött szerepéről szóló bármely elméletnek a demokrácia mélyebb szintű magyarázatában kell gyökereznie.¹ Nem meglepetés ezért, hogy a republikánus politikaelmélet iránt érdeklődő tudósok fellelkesültek a modern idők részvételi lehetőségei láttán, és arra ösztönözték a politikusokat és bíróságokat, hogy a médiaszabadság olyan modelljét tegyék magukévá, amely az erényes – azaz politikailag aktív – polgárság önirányító képességeit erősíti. Ebben a tanulmányban célokom annak bemutatása, hogy a média újabb formái miként erősítik és akadályozzák a befogadó demokratikus részvétel (aminek révén az egyszerű embereknek lehetőségük nyílik a társadalmi-gazdasági és politikai elit körében uralkodó ortodoxiak vitatására) republikánus céljait. Az általam felvonultatott érveket részletesebben a *Citizen Journalists: Newer Media Republican Moments and the Constitution* című monográfiámban fejtem ki.² Jelen íráshoz gondolataimat a következők szerint rendszereztem. Az 1. rész a republikánus politikaelméletet vizsgálja, különös tekintettel Niccolò Machiavelli *Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről* c. művére, amely bepillantást enged abba, hogy egy megfelelően kialakított alkotmány a polgári szabadságjogokat mindenki számára előmozdító módon egyszerre ösztönzi és kezeli az aktív polgárság disszonáns és ellentmondásos politikai energiáit. A 2. rész néhány amellet szóló érvet vizsgál, hogy az internetszolgáltatókat és a közösségi médiát úgy kellene kezelni, mint olyan 21. századi közparkokat vagy köztereket, ahol a közérdekű kérdéseket érintő megszólalásokat megejtik. Ez a vita rámutat arra, hogy (i) a megszólaló jogaira és kötelezettségeire vonatkozó bármely jogi elemzésnek alkotmányos vonatkozásokat is vizsgálnia kell, és arra nem vonatkozhatnak kizárólag azok a kötelmi jogi jogszabályok, amelyek rendszerint a hálózati és platformszolgáltatók és ügyfelek magánjogi viszonyát szabályozzák; és (ii) a digitális szolgáltatók harmadik személyek tartalmaival kapcsolatos felelősségére vonatkozó jogi normák értelmezésekor a szólásszabadság alkotmányos dimenzióit is figyelembe kell venni. Itt kitérek majd egyfelől a strasbourgi bíróság *Delfi AS v. Estonia*³ ügyben, másfelől a *Magyar Tartalomszolgáltatók Egyesülete and Index.hu Zrt. v. Hungary*⁴ ügyben adott ellentmondásos megállapításaira. A 3. rész az „udvariassági” normákhoz és a „professzionálisan előállított” online tartalomhoz való bírói ragaszkodásra összpontosít, amely – az itt bemutatott érvelés szerint – fenyegeti a politikai színtér sokszínűségét, és lehetővé teszi, hogy az elit által kialakított elfogadott véleménynyilvánítási fogalmak elnyomják a nyilvános vita kisebbségi és eltérő hozzászólásait.

¹ C. Edwin BAKER: *Media, Markets and Democracy*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002.

² Cheltenham, Edward Elgar, 2015.

³ No. 64569/09, 2015. június 16-i ítélet.

⁴ No. 22947/13, 2016. február 2-i ítélet.

1. A republikánus politikaelmélet

A republikánus politikaelmélet mindazok számára ösztönösen vonzó, akik fontosságot és jelentőséget tulajdonítanak a politikai szférában való létezésnek. Az athéni/görög változatban a jó polgár mibenlétének és nevelésének elképzelése elválaszthatatlanul egybefonódott a társadalmi döntéshozatali struktúrákban egyenlő politikai félként való teljes és deliberatív részvétellel. A republikanizmus újrómai változata a görög megfelelőjében található, az emberi kibontakozás és a tökéletes emberi lények iránti vágy elképzelései helyett a polgárság eltérő és bináris modelljéből indult ki, amely a kis számú gazdag és művelt elit és a nagyobb számú szegényebb és kevésbé művelt egyénből álló köznép osztályalapú megkülönböztetésén alapult. Machiavelli a *Beszélgetések* című munkájában azzal érvel, hogy az emberek nagy többsége lusta volt, amikor részt kellett volna vennie a közügyekben, és szabad életet akart, hogy saját (eltérő) céljait elérhesse, miközben a nagyobb gazdagságra és magasabb pozíciókba aktívan törekvő kisebbség a többieknek akart uralkodni. Mindannyian a közösség érdekei, illetve a közjó elé helyezik önös érdekeiket. A római történelem tanulsága egyértelmű volt Machiavelli számára. A modern államoknak eszközökre volt szüksége ahhoz, hogy megfékezze néhány hatalommal bíró személy törekvését arra, hogy túlzott hatalmat szerezzen mások felett, és ezzel zavarja mások szabadságát. A többség (*plebs*) tagjaiból hiányzik a közösségi szellem, és magukra hagyva nem fognak időt szentelni a közügyekkel való foglalatosságnak (azon hamis meggyőződésük okán, hogy szabadságuk megőrzésének legjobb módja a nyilvános szférától való elvonulás),⁵ míg a kisebbség tehetősebb, vagyonos tagjai (*grandi*), akik egyedi érdekeiket összekeverik a közösség érdekével, a közintézmények uralására törekszenek, az állami források felhasználását pedig olyan irányba terelik, amely az ő szűk, családi érdekeiknek megfelel.⁶ Machiavelli nézete szerint az egyszerű férfiak és nők hajlamosak a gazdag elit tagjaira elkápráztatva és félelemmel vegyes tisztelettel tekinteni. Az elit ennek tudatában van, és ki is használja ezt önös érdekében. Így a gazdag elit fenyegetést jelent a közjó megvalósulására nézve. Ha meg kívánjuk őrizni a nép szabadságjogait, Machiavelli felfogásában létfontosságú, hogy a nép elkötelezze magát a közélet egy olyan formája mellett, amelyben lehetséges a szabadságjogok megőrzése. És itt lép be a jog. A jog intézménye fegyelmező vagy erényösztönző mechanizmusként működhet, amely az egyszerű embereket arra készíti, hogy kivegyék részüket a közfeladatokból. Amint alkotmányosan meghonosodik az olyan osztályspecifikus fórumokon, amelyek lehetővé teszik számukra az elit önérdékű politikáinak megfékezését vagy akár tiltását,⁷ az egyszerű polgárok rákényszeríthetik a hatalommal rendelkező csoportosulásokat a közjó figyelembevételére, az egyetértés biztosítása érdekében. Így a nép

⁵ Niccolò MACHIAVELLI: *Beszélgetések Titus Livius első tíz könyvéről*. Budapest, Európa, 1978. 104. (1. rész 5. fejezet.)

⁶ „Mégis a birtoklók okozzák a legtöbb viszálykodást, [...] az ember csak akkor érzi magát tulajdona birtokosának, ha újabb és újabb birtokokat szerez.” Ford. LONTAY László. Uo., 107.

⁷ A Machiavelli által előnyben részesített „vegyes alkotmányban” az egyszerű polgárok bekerülnek a döntéshozó testületekbe, és politikailag egyenlő szintre kerülnek a szenátus tagjaival (*grandi*). A néptribunus osztályspecifikus intézményét a köznép saját soraiból maga választotta, és vétőjoga volt a szenátusban a *grandi* által javasolt rendeletek és a politikai bűncselekménnyel gyanúsított prominens polgárok (így a szenátus rendeleteit törvénybe foglaló konzulok) elleni vádak ügyében. A néptribunusok törvényeket is javasoltak, amelyeket a köznép vitatott meg a népgyűléseken.

ellenállása az, ami kikényszerítheti az eredetileg magánérdekeken alapuló igények olyan módosítását és átformálását, amely figyelembe veszi a közjót, és azzal jobban összeegyeztethető. A szenátus és a köznép között fennálló egyensúly miatt egyik sem tudott olyan törvényt hozni, amelyek elnyomták volna a másikat.⁸

Machiavelli egyik legeredetibb érvelése az volt, hogy a társadalmi osztályok és az azonos osztályba tartozó személyek közötti konfliktusok létezése nem pusztán az élet velejárója, hanem jótékony hatású is. Livius ókori Rómájából vett példákra hagyatkozva, Machiavelli azt állítja, hogy a gazdag földbirtokos patríciusok és a köznép közötti társadalmi súrlódás – amennyiben azt a hatalommegosztáson és a jogállamiság betartásán alapuló intézményi gáttal megfelelően ellenőrzés alatt tartjuk – üdvözlendő, mivel a szabadságot megőrző dinamikus egyensúlyt teremt.⁹ Machiavelli jól tudta, hogy szavait úgy fogják értelmezni, mint aki a viszálykodás egy rendellenes és kaotikus szintjét védelmezi.

„És ha valaki azt mondaná, hogy különös, már-már elvadult módszerekkel éltek – a nép a senatust, a senatus pedig a népet átkozta, utcáról utcára rohantak, bezárták a boltokat, az egész nép kivonult Rómából, és mindez rémületet ébreszt már az olvasóban is.”¹⁰

Machiavelli értelmezésében a római intézmények ezeket a „súrlódásokat” mindazonáltal sikeresen feloldották, és ezek vezettek el azokhoz a jó törvényekhez, amelyek előrevitték a közjót és a nép szabadságát.

„Véleményem szerint azok, akik kárhozzátják a nemesek és a plebs viszályait, azt korholják, ami első sorban tette lehetővé Róma szabad életét, és inkább a viszályokból fakadó híresztelésekre, mendemondákra figyelnek, mint a villongások kedvező hatásaira, és azt sem veszik tekintetbe, hogy minden közösségben kétfajta lelkiállapot észlelhető: a népé és a nagyoké, és hogy a szabadság érdekében hozott minden törvény a nép és a nagyok ellentétéből születik. [...] Azt felelném, hogy minden államban szükségképpen meg kell lennie azoknak a kereteknek, amelyek között a nép szabadjára engedheti közeleti igényeit, különösen az olyan államokban, amelyek fontos ügyekben a népre kívánnak támaszkodni.”¹¹

Már nem Machiavelli 15. század végi, 16. század eleji kisméretű városállamaiban élünk. Akár közvetlen, részvételen alapuló kormányzást alakítottak ki ezek a városállamok, akár nem, mi már sokkal nagyobb államokban élünk, amelyekben a képviseleti alapú demokratikus intézményekből való tartós és viszonylag széles körű kiábrándulás érzékelhető. Az ókori Rómától el-

⁸ A néptribunusok megvétózhatták a szenátus által javasolt legtöbb hivatalos aktust.

⁹ MACHIAVELLI i. m. (5. lj.) I. könyv, 3–6. fejezet, és I. Maurizio VIROLI: *How to Choose a Leader: Machiavelli's Advice to Citizens*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 2016. 126–131. Quentin SKINNER *Foundations of Modern Political Thought* (Cambridge, Cambridge University Press, 1978) 1. kötet 4. fejezetében tárgyalja, hogy Machiavelli republikánus gondolkodása mennyiben merít a szabadság 14. századi firenzei humanista felfogásából, és mennyiben fejleszti azt tovább.

¹⁰ MACHIAVELLI i. m. (5. lj.) 104.

¹¹ Uo., 103–104.

térően az osztályszerkezetű törvényhozó, törvénymegsemmisítő intézmények a modern demokráciákból hiányoznak. Ehelyett sokkal inkább elfogadott – az érettebb liberális demokráciákban bizonyosan – arról beszélni, hogy a „politikai elit” uralja a jogalkotást – ez alatt Robert Putnam nyomán a politikailag prominens posztokat betöltő személyeket értve, akik „kivételes politikai indíttatással és kifinomultsággal rendelkeznek, és rendkívüli bőséggel férnek hozzá a társadalmi-gazdasági és politikai erőforrásokhoz”.¹²

Sok szavazó számára ezek az intézmények földrajzilag távol találhatóak, és csak ritkán kerülnek kapcsolatba választott képviselőjükkel (képviselőikkel). Számos, hosszú múltra visszatekintő liberális demokráciában hosszú távon csökken a választási részvétel.¹³ Az Egyesült Királyságban pl. az 1950-es 84%-os csúcsponttól az általános választásokon szavazó, választásra jogosult polgárok aránya 1955–1997 között 70–78%-ra csökkent.¹⁴ Azóta tovább esett, 60–66% körüli szintre.¹⁵ Az elmúlt 50 évben az USA-ban az elnökválasztás során a részvételi arány a választásra jogosultak 51–61%-a körül ingadozott.¹⁶ E jelenség egyik lehetséges magyarázatának középpontjában az áll, hogy az alkotmányról és az alkotmányos reformról folyó vita alakítását a politikai elit uralja.¹⁷ Számos demokráciában a korrupciós botrányok is hozzájárultak ahhoz, hogy a közbizalom hosszú távon csökkenjen.¹⁸ A választott tisztségek hosszú hivatali ideje (az Egyesült Királyságban, de csak kevésbé az Egyesült Államokban, ahol a Képviselőház mind a 435 képviselője 2 évig marad hivatalban) ugyancsak arra ösztönzi a nép képviselőit, hogy kevésbé reagáljanak a választók gondjaira. Ron Levy megjegyzi, hogy a 60-as évek óta csökkent az egyszerű polgárok politikai vezetőkbe vetett bizalma.¹⁹ A demokratikus önkormányzati rendszerben az egyszerű polgárok döntéshozatalban való egészséges részvételi szintje szükségeltetik ahhoz, hogy a politikai vezetők némi hitelességgel állíthassák: intézkedéseik a nép „tájékozott beleegyezésén” alapulnak. Az apátia irányába mutató tendencia természetesen aggályokat ébreszt e folyamatok kimenetelének demokratikus legitimitációját illetően.

Az egyszerű polgárok politikai döntéshozatalban való fokozottabb részvételének újkori polgári szószólói így természetesen érdekeltek a fórumok kialakításában, ideértve a polgári szer-

¹² Robert PUTNAM: *The Comparative Study of Political Elites*. New Jersey, Prentice-Hall, 1976. 9.

¹³ L. többek között az erre a jelenségre vonatkozó szakirodalmat: Andrew RUSSELL: Political Parties as Vehicles of Voter Engagement. *Parliamentary Affairs* (2005) 555.; David MILLER: System Failure: It's Not Just the Media – the Whole Political System has Failed. *Journal of Public Affairs* (2004) 374.; Paul HOWE: *Citizens Adrift: The Democratic Disengagement of Young Canadians*. Vancouver, UBC Press, 2010, a fiatal szavazók távolmaradásának problémája több államban.

¹⁴ <http://www.ukpolitical.info/Turnout45.htm>

¹⁵ Uo.

¹⁶ http://www.fairvote.org/voter_turnout#voter_turnout_101. Az időközi kongresszusi választáson a részvétel még alacsonyabb, 40–45%-os volt, l. https://www.census.gov/newsroom/press-releases/2015/cb15_2.html

¹⁷ Ron LEVY: Breaking the Constitutional Deadlock: Lessons from Deliberative Experiments in Constitutional Change. *Melbourne University Law Review* (2010) 805., egyebek mellett az ausztráliai gyakorlatot vizsgálja az 1960-as évek óta.

¹⁸ Az Egyesült Királyság esetében l. a parlamenti képviselői költségelszámolásokról szóló 2009. évi vitát, Jennifer Van HEERDE-HUDSON (szerk.): *The Political Costs of the 2009 British MPs Expenses Scandal*. London, Palgrave Macmillan, 2009.

¹⁹ LEVY i. m. (17. lj.) 807.

vezeteket, polgári paneleket, népszavazásokat és újabban a (web 2.0 technológiát használó) *crowdsourcing*ot, amelyek az alkotmányos döntéshozatalban való néprészvétel nagyságrendi és földrajzi távolsági problémáinak egy részét oldják meg vagy enyhítik.

Ebben a tanulmányban arra a kérdésre összpontosítok, hogy az online világ miként kaphat szerepet a republikánus önkormányzás politikailag egyenrangú felek közötti aktív, befogadó (integratív) formáinak előmozdításában. Milyen ítélkezési gyakorlatbeli vagy magatartásbeli akadályok állnak e cél elérésének útjában?

2. Online szolgáltatók mint közparkok

Az online kommunikációs hálózatok mára valamennyiünk számára lehetővé teszik, hogy hallassuk hangunkat, és ezáltal a politikai viták aktívabb résztvevői legyünk. A térbeli fizikai korlátokat, a földrajzi távolságot és az egyidejűség szükségességét meghaladva az új kommunikációs technológiák világszerte lehetővé teszik a távoli és nem egyidejű interakció lehetőségét a beszélgető- vagy hallgatótársak hatalmas közönségével szerte a világon.²⁰ Egyes, eddig marginalizálódott egyének és csoportok számára a fizikai helytől független jelenlét ténylegesen segítheti a befogadóbb (integratívabb) és egyenlőbb eszmecserét, a megszólaló személyazonossága azon vonatkozásainak elrejtésével, amelyek miatt egyesek az adott személy/csoport nyilvános vitákban tett hozzászólásait figyelmen kívül hagyják/lebecsülik.²¹ Általánosabban, Yochai Benkler azzal érvel, hogy a hálózatos kommunikáció az egyénnek

„nagyobb beleszólást ad a kormányzásba, mint amennyit a tömegmédia lehetővé tett. Az internet lehetőséget nyújt a régi média szűk keresztmetszeteinek kikerülésére, legyenek ezek autoriter kormányok vagy médiatulajdonosok keltette szűk keresztmetszetek.”²²

Ezért jogosan mondhatjuk, hogy nem szabad lazán félresöpörni a részvételi hírkészítés és véleményformálás felé történő elmozdulás előnyeit. Ugyanakkor a civil újságírás gyakorlata árnyaltabb megközelítésének és a digitális véleménynyilvánításnak teret adó platformok iparág-struktúra elemzésének el kell ismernie azon kihívások sokféleségét, amelyek a tájékozott önkormányzó demokrácia ideálja előtt tornyosulnak. E tekintetben két kapcsolódó magatartási korlátot kell egybevetni. Először is a politikai vitában való polgári részvétel alacsony (más, nem politikai tartalmú tevékenységekhez, különösen a nyílt szexuális tartalmú oldalak látogatásához képest) szintjének bizonyítékait, másodsor pedig a digitális „politikai aktivizmus” meglehetősen alacsony szintjét. Az online politikai kampányokban megjelenő karosszék-aktivizmus ke-

²⁰ Stephen COLEMAN – Jay G. BLUMLER: *The Internet and Democratic Citizenship. Theory, Practice and Policy*. Cambridge, Cambridge University Press, 2009. 27–28.

²¹ Coleman és Blumler említett műve olyan kutatásokat idéz, amelyek az abortusz, a fogyatékkal élők és a nemi kérdések ügyében kampányoló csoportok kommunikációs hatókörének javulására utal.

²² Yochai BENKLER: *The Wealth of Networks. How Social Production Transforms Markets and Freedom*. New Haven, Yale University Press, 2006. 271.

vésbé jelez az „ismerősnek jelölöm” vagy a tetszik/*retweet* gombot megnyomók részéről egy adott ügy melletti elköteleződést, mint inkább a felhasználók online identitásának és az online közösségekben róluk kialakult képnek tulajdonított jelentőség kifejeződését.

A fenti pontok felidézik Benjamin Constant álláspontját az ókoriak és az újkoriak szabadságának szembeállításáról. A párizsi Athénée Royalban 1819-ben adott előadásában²³ Constant megjegyezte, hogy az ókori városállamok polgárai nem kaptak az államtól szabadságjogokat annak eldöntésére, hogy akarnak-e a magánéletükben politikai tevékenységet folytatni, szervezetekbe belépni, vallást gyakorolni, azaz hogy – ahogyan Constant összegzi – ki-ki „hajlamainak és szeszélyeinek megfelelően múlassa idejét”.²⁴ Constant az egyéni kedvtelés megzavarását kihívásként értékelte a tájékozott önkormányzás ideálja szempontjából, azonban hangvétele kevésbé elítélő, mint Rousseau-é.²⁵ Az utóbbi a magánvagyon („*doux commerce*”) hajhászását erős kritikai jelzőkkel illette, azzal, hogy az megfosztja a republikánus államot az általános akarat érvényre juttatásához szükséges elkötelezettségtől. Rousseau a *Lettres écrites de la Montagne*-ban gyászos hangot üt meg.²⁶ A liberális államok prototípusában, amely Európa egyes részein és az Egyesült Államokban a 19. század folyamán alakult ki, az állami befolyástól való ezen szabadság a politikai közösség meghatározó jellemvonása, aminek folyamánként Constant modern állama egyre több, a politikai gyűléseken való részvételt felváltó, figyelemelterelő kikapcsolódási lehetőséget kínál az idő eltöltésére.²⁷ A korábban a Varsói Szerződéshez tartozó országokból származó bizonyítékok rámutatnak, hogy amikor az embereknek megadatik az állami befolyástól mentes élet lehetősége, a szabadságjogokat (amilyen a véleménynyilvánítás) jobbra nem politikai célokra használják fel. Az orosz televízió legnépszerűbb műsorai már jó ideje a szórakoztató vagy a valóságtól menekülő műfajok, beleértve a szappanoperákat, játékokat, krimiket és romantikus filmeket (amelyek némelyike nyugati importból származik vagy közvetlenül nyugati formátumra készül).²⁸ Stephen Hutchings és Natalia Rulyova megjegyzi, hogy „a nézők általánosságban jobban kedvelik a fikciós műsorokat, mint a híreket vagy közéleti műsorokat”.²⁹ Még a cenzúra totalitárius rendszereinek összeomlása előtt – amikor az elnyomó állam napi valóság volt – is vannak bizonyítékok arra, hogy a kommunista blokk államai nem keresték tömegével a politikai műsorokat. A keletnémet polgárok azon jelentős része, akik 1989 előtt tudták fogni a nyugatnémet tévé adásait (mert Kelet-Németországban a hatóságok képtelenek voltak a nyugatnémet átvívtel jeleinek blokkolására), a legnépszerűbb programok a *Dallas*, a *Miami Vice* és a *Szezám utca* voltak.³⁰

²³ Benjamin CONSTANT: *A régiek és a modernek szabadsága*. Ford. Réz Pál. Budapest, Atlantisz, 1997.

²⁴ Uo., 239.

²⁵ L. Robert WOKLER (szerk.): *Rousseau and Liberty*. Manchester, Manchester University Press, 1995. 50.

²⁶ Rousseau az *Értekezés a tudományokról és a művészetekről* című művében megjegyezte, hogy „a régi államférfiak folyvást az erkölcsökről meg az erényről beszéltek; a mieink csakis a kereskedelemről meg a pénzről beszélnek.” Jean-Jacques ROUSSEAU: *Értekezés a tudományokról és a művészetekről*. Ford. Kis János. Budapest, Helikon, 1978. 26.

²⁷ Ezzel azonban nem azt akarta mondani, hogy Constant nem aggódott a közügyektől a magánügyek felé való elvonulás miatt, l. még Alan RYAN: *On Politics*. London, Penguin, 2012. 518, 524–525.

²⁸ Stephen HUTCHINGS – Natalia RULYOVA: *Television and Culture in Putin's Russia: Remote Control*. Abingdon, Routledge, 2009. 10–11.

²⁹ Uo.

³⁰ Holger Lutz KERN – Jens HAINMUELLER: Opium for the masses: How foreign media can stabilize authoritarian regimes. 17 *Political Analysis* (2009) 377.

Republikánus szemszögből nézve üdvözlésre méltó, hogy a viszonylag kis számú állami és magántulajdonú megszólaló és a számos néző/hallgató 20. századi modellje leáldozott. Azok számára azonban, akik elkötelezettek az aktív és integratív autonómia iránt, a digitális kor egy további problémát is felszínre hoz. A „számos megszólaló – számos hallgató/néző” modell hajnala felveti saját külön kérdéseit azon magántulajdonú médiapiaci közvetítők elszámoltathatósága tekintetében, amelyekben keresztül a digitális polgárnak kommunikálnia kell, és ezeket szintén meg kell vizsgálni. A tartalom és az álláspontok terjesztése feletti, az „ügyfeleikkel” kötött szerződés alapján a magántulajdonú közvetítők által gyakorolt ellenőrzés számos okból komoly fejtörést okozhat a republikánusok számára, nem utolsósorban annak lehetősége miatt, hogy egyes nézőpontokat népszerűsítsenek, másokat pedig kirekesztenek. Ezt súlyosbítja az a széles körben eluralkodott felfogás, hogy az alkotmányok tehetetlenek az olyan *magánszereplők* szólásszabadságot korlátozó tevékenységével szemben, mint amilyenek a magántulajdonban álló vállalatok. E tekintetben az Egyesült Államok alkotmánya kivételnek minősül.

Az Első Alkotmánykiegészítés értelmében az internet előtti állami joggyakorlat arra kötelezte az államot, hogy tegyen tervleges lépéseket a nyilvános terek nyitva tartására, és különítsen el erőforrásokat mások szólásszabadságának lehetővé tétele érdekében. Érvelésem szempontjából jelentőséggel bír, hogy még a magánterületek tulajdonosainak is meg kellett engedniük időnként, hogy birtokukon az Első Alkotmánykiegészítés szerinti jogokat gyakorolni lehessen. A döntő kritérium annak meghatározásához, hogy vonatkozik-e valamely magánterület tulajdonosára az Első Alkotmánykiegészítés szerinti korlátozás, az, hogy a földtulajdonos lényegében az állammal azonos módon működik-e, nevezetesen, meghatározza-e az ott tartózkodók szabadságjogait, és általában elérhető-e a lakosság számára. A magánterületek fenti szempontoknak megfelelő tulajdonosainak az Első Alkotmánykiegészítés szerinti vizsgálat alá vonása indokolt az önkormányzathoz szorosan kapcsolódó tágabb véleménynyilvánítási és egyesülési jogok gyakorlásának a polgárok számára történő megengedése szempontjából. Vegyük pl. a *Marsh v. Alabama* ügyet, amelyben az Első Alkotmánykiegészítést vették igénybe egy szövetségi állam szintű törvény szerinti, magántulajdonhoz fűződő jogok megsértése miatti büntetőítélet megdöntésére (ebben az esetben engedély nélküli kiadványterjesztés miatt). Az alabamai Chickasaw városa teljes egészében a Gulf Shipbuilding Corporation magántulajdona volt. A Legfelső Bíróság azonban úgy vélte, hogy minden lényeges vonatkozásában egy köztulajdonú városhoz hasonlított, amelynek következtében a tulajdonosok érdekeit védő állami törvényeket az Első Alkotmánykiegészítés szerinti ellenőrzés alá lehetett vonni.³¹ A *Marsh*-ügyben született ítélet óta az Egyesült Államokban a „magányos” véleménynyilvánítók szabad hozzáférést kapnak a magántulajdonú bevásárlóközpontokhoz,³² illetőleg a telefon-, kábel- és közvetítő rendszerekhez, amelyek kiállták az alkotmányos próbát.³³ Ezek a „megerősítő” szabályok további kivételeket formáltak az Első Alkotmánykiegészítés szerinti szabadságok „negatív szabadságjog”

³¹ 326 US 501 (1946), a bíróság mellékesen megjegyezte, hogy az USA szénbányászainak mintegy 50%-a vállalati tulajdonban álló városokban élt.

³² *Pruneyard Shopping Center v. Robbins*, 447 US 74 (1980).

³³ *Time Warner Entertainment Co. v. FCC*, 93 F.3d 957 (1996), a magántulajdonú kábelrendszerek tulajdonosai kötelesek más tulajdonosok csatornáinak továbbítására; *Turner Broadcasting System v. FCC*, II 520 US 180 (1997). Hasznos áttekintésért l. Marvin AMMORI: First Amendment Architecture. 1 *Wisconsin Law Review* (2012) 39–43.

szerinti felfogása alól.³⁴ Ezáltal alapot szolgáltatnak azokhoz az állításokhoz, hogy az internet-szolgáltatókra és a közösségimédia-oldalak tulajdonosaira is vonatkozhat az a kormányzati szabályozás, aminek célja a nyitott és sokféle nézetnek helyet adó deliberatív demokrácia érdekeinek előmozdítása. Lényegében itt az az érvelés hangzik el, hogy az internet a Hyde Park digitális megfelelője, azaz egy nyilvános fórum elektronikus változata, azzal a különbséggel, hogy magántulajdonban áll, végtelenül nagy teret foglal el, és nincs kitéve az angol időjárás szeszélyeinek. E nézet értelmében az államnak alkotmányos kötelessége lehet a polgárok internethez való hozzáféréseinek elősegítése azáltal, hogy továbbítási kötelezettséget ír elő a magántulajdonú közvetítők számára. Azok a feltételek, amelyek alapján az állam a hozzáférés elősegítésére kötelezte a magántulajdonú szolgáltatókat, *önmagukban is* tárgyát képezhetik az Első Alkotmánykiegészítés szerinti vizsgálatnak. Konkrétan, alkotmányos szempontból a nyilvános vita nézőponton és a tartalom alapuló korlátainak csaknem minden esetben érvénytelennek kéne lennie.

A szólásszabadsággal foglalkozó néhány vezető liberális tudós az „internet mint nyilvános fórum” érvelés ellen szervezkedik. Barendt például azt állította, hogy az internet nem minősíthető az Első Alkotmánykiegészítés szerinti nyilvános fórumnak, „mivel az internethez való hozzáférést magántulajdonú internetszolgáltatók szervezik. Ha egy internetszolgáltató valamely okból megtagadja valamely magánszemély vagy cég számára a hozzáférést, nem kerül sor állami fellépésre: az Első Alkotmánykiegészítésre nem lehet hivatkozni.”³⁵

Ez az érvelés ugyanígy megtagadja a polgárok kommunikációját biztosító magánszereplők elleni, szólásszabadságra alapított igényeket, ideértve az olyan közösségi médiaplatformokat, mint a Facebook és a YouTube. Az Első Alkotmánykiegészítés hatályán túllépve, Barendt álláspontja általánosabb értelemben is tagadja a közjogi elvek alkalmazását az internetszolgáltatók vagy közösségi médiahálózati szolgáltatók tekintetében. Nézete szerint az internethasználók véleménynyilvánítási jogaira kizárólag az internetszolgáltatókkal és az általuk használt különféle közösségi médiaplatformokkal kötött szerződésük rendelkezései vonatkoznak (még akkor is, ha e szolgáltatások felhasználóinak nincs beleszólásuk a hozzáférés megadása feltételeinek kialakításába).³⁶ Amikor a Google vagy a Twitter korlátozza a felhasználók véleménynyilvánítási szabadságát, alkotmányos panasz nem nyújtható be, mindössze a kötelmi jogi normák által szabályozott magánjogi jogvita kezdeményezhető. Ezt a nézetet a szólásszabadság más kiemelkedő kutatói is osztják. Tribe például azzal érvel, hogy az Első Alkotmánykiegészítés nem teszi lehetővé az állam számára, hogy arra utasítsa a magántulajdonú internetszolgáltatókat, hogy segítsék elő mások szólásszabadságának érvényesülését.³⁷ Sunstein – Barendt és Tribe-hoz

³⁴ A „negatív” és „affirmatív” kifejezések használata olyan dichotómia, amely nem feltétlenül segít. A megszólalónak a magántulajdonú térben adott „affirmatív” hozzáférés ugyanúgy tekinthető a megszólalónak az ingatlantulajdonos általi zavarás alóli „negatív” szabadság biztosításának.

³⁵ Eric BARENDT: *Freedom of Speech*. Oxford, Oxford University Press, 2005. 2. kiad. 456.

³⁶ Jacquelyn E. FRADETTE: *Online Terms of Service: A Shield for First Amendment Scrutiny*. *Notre Dame Law Review* (2013) 947.

³⁷ Laurence H. TRIBE: *Why the FCC should Not Adopt a Broad View of the „Primary Video” Carriage Obligation: A Reply to the Broadcast Organisations, National Cable & Telecommunications Association, ex parte CS. Dkt No. 98–120, 2003. november 24., <http://fallfoss.fcc.gov/ecfs/document/view?id=6515291211>; l. még Christopher S. YOO: *Free Speech and the Myth of the Internet as an Unintermediated Experience*. 78 *George Washington Law Review* (2010) 697.*

hasonlóan – elfogadni látszik a magántulajdonhoz fűződő jogok magasabbrendűségét, mind normatív szempontból, mind a jogi realitások terén. A *Columbia Broadcasting System v. Democratic National Committee* ügyben megjelenő, a többségi, szerkesztői szabadságot védő álláspontot idézve Sunstein kijelenti, hogy a polgároknak nincsen törvény adta joga a magántulajdonú médiában való megszólalásra, és úgy tűnik, nem aggódik amiatt, hogy ezáltal csorbulhat a nézőpontok sokszínűsége. Függetlenül attól, hogy az internetszolgáltatók elleni alkotmányos jogorvoslat Barendt, Tribe és Sunstein részéről történő megtagadása pontosan kifejezi-e néhány/minden nyugati liberális demokrácia jogi álláspontját, az álláspont normatív bírálata megmarad amiatt, hogy ténylegesen átadja az integratív, deliberatív demokrácia feletti gyámságot a magánszektornak. Barendt és társai figyelmen kívül hagyják a közvetítők (internetszolgáltatók, közösségi médiaplatformok) abban megmutatkozó tényleges hatalmát, hogy az egyéni és csoportos megszólalásokat cenzúrázzák, módosítsák, kirekesztik, eltorzítják, és előnyben részesítsenek vállalati, üzleti szempontokat szolgáló megnyilvánulásokat. A cenzúra és a módosítások különféle megnyilvánulásai olyan szempontok mentén valósulnak meg, amelyekbe az egyszerű polgárnak nincsen beleszólása, sőt ezek a szempontok megváltoztathatatlanok. A népszerűtlen vagy üzleti érdekekbe ütköző vélemények képviselőinek így gyakran meg kell küzdeniük a megcélzott hallgatósággal való kommunikációért.³⁸ A közvetítő vállalatokkal szembeni közjogi jogok hiánya azt is jelenti, hogy a 21. századi digitális szólásszabadság határait olyan magántulajdonú szervezetek szabják meg, amelyeket csak részvényeseik számoltathatnak el, akiknek a politikai véleménynyilvánítás szabadsága melletti elköteleződése pusztán az ezzel biztosítható reklámbevétel mértékétől függ.

Egy másik álláspont – ami a magánhatalom cenzúrázási szokásainak jellemzően előrelátó ismeretét tükrözi – is megtalálható még az internet előtti időszakból, amelyet a *Columbia Broadcasting System v. Democratic National Committee* ügyben William Brennan bíró különvéleménye képviselt.³⁹ A többség azt a következtetést vonta le, hogy az Első Alkotmánykiegészítés nem követeli meg a nem állami műsorszolgáltatótól a Demokrata Párt egy közérdekű, ámde „ellentmondásos” témára vonatkozó fizetett hirdetésének befogadását.⁴⁰ Nem volt olyan „állami fellépés”, amelybe az Első Alkotmánykiegészítés belekapaszkodhatna, és amennyiben a műsorszolgáltató teljesítette az ellentmondásos kérdéseknek a hírműsoraiban és tényfeltáró műsoraiban való teljes és méltányos bemutatására vonatkozó kötelezettségét a „méltányossági doktrína” alapján, a műsorszolgáltató szerkesztői szabadsága volt nem támadható. Ezzel szemben Brennan különvéleménye azt a merész javaslatot vetette fel, hogy egy olyan társadalomban, amelyben a magán műsorszolgáltatóknak az állam korlátozott frekvencián ad működési engedélyt, és ame-

³⁸ Andrew TUTT: The New Speech. 41 *Hastings Constitutional Law Quarterly* (2014) 235., aki megjegyzi azt is, hogy a magánműsorszolgáltatók rákényszerülnek arra, hogy feladják a kreatív teljesítményeikhez fűződő szellemi tulajdonjogaikat, többek között a szoftvertulajdonosok javára.

³⁹ 412 US 94 (1973).

⁴⁰ És I. még a nyomtatott média ágazat tekintetében a *Miami Herald v. Tornillo* ügyet, 418 US 241 (1974) – alkotmányellenesnek találta a nyomtatott médiában megjelenő bírálatlaltal szembeni törvényes helyreigazítási jogot, mert az sérti a napilap szerkesztői szabadságát, és a napilapot tartalma miatt szankcionálja, ami visszafogottabb, illetve szűkebb tudósítást eredményezhet.

lyekre az állami hatóság (a Szövetségi Kommunikációs Bizottság) méltányossági politikája vonatkozik, „az Első Alkotmánykiegészítés alkalmazási köre nem valamely formális »magán–állami« kettősségen múlik, hanem a magánvállalkozások állami jellegére vonatkozó, gyakorlatiasabb megfontolásokon.”⁴¹

A magánvállalatok Első Alkotmánykiegészítés alapján történő felülvizsgálatának alkotmányos alapja az önkormányzás igényén nyugodott, amit közvetlenül fenyegetett az erős vállalatok politikája, amelyeket egyéni érdekeik arra hajlamosítottak, hogy korlátozzák a polgároknak az álláspontok széles köréhez való hozzáférését. Ami a *Columbia Broadcasting System*hez hasonló ügyekben kockán forgott, az „a nép élénk televíziós és rádiós nyilvános vitákban való részvételi joga és a vita meghallgatásához való joga” volt.⁴² A méltányossági doktrína önmagában nem lenne elégséges az ütköző nézetek sugárzásának biztosítására. Brennan álláspontja szerint ahhoz, hogy a lakosság „őszintén és egyenesen értesüljön ellentmondásos ügyekről, elengedhetetlen, hogy a polgárok legalább némi lehetőséget kapjanak arra, hogy saját érdekükben szót emeljenek a számukra jelentős kérdések hiteles szószólóiként.”⁴³

A CBS által elfogadott szabályozás inkább a nyilvános vita megbénítására, semmint annak előmozdítására szolgált,⁴⁴ előnyben részesítve azokat az „üzleti” felszólalókat, akik „javaikkal és szolgáltatásaikkal házalnak.”⁴⁵ Brennan ítéletének republikánus felhangja a magántulajdonosok tulajdoni igényeivel ütközik, azzal a céllal, hogy a felszólalók változatos köre olyan hallgatóság-gal léphessen kapcsolatba, amely egyébként nem hallgathatná meg őket. Érveket vonultat fel azon radikális felvetés mellett, miszerint bizonyos körülmények között a magánhatalom számára is előírhatóak olyan alkotmányos kötelezettségek, amelyek szükségesek a demokrácia működéséhez. E radikális álláspontot az egyetemi oktatásban korábban Jerome Barron képviselte.⁴⁶ Érvelése szerint a hatvanas évek végén kiderült, hogy az amerikai médiaszervezetek olyan konzervatív intézmények, amelyek kerülnek az ellentmondásos vélemények közzétételét, helyette a kellemes, üzletileg nyereséges hangnemet részesítik előnyben. A hátrányos helyzetű és elégedetlen csoportok kiszorultak a média fősodrából, „romantikus” fikcióvá változtatva ezzel Holmes a gondolatok szabad piaca fogalmát.⁴⁷ Barron felvetette, hogy elérkezett az idő annak elismerésére, hogy az elnyomó, uralkodó többség által az állami cenzúra mechanizmusain keresztül kifejtett, a szólásszabadságot veszélyeztető fenyegetést (amit Holmes kollégája, Brandeis bíró

⁴¹ 412 US 94, 172 (1973).

⁴² Uo.

⁴³ Uo., 189–90.

⁴⁴ Uo., 192. Brennan a 187. oldalon megjegyzi, hogy figyelemmel a „műsorszolgáltatók közönségük, és ezzel profitjuk maximalizálására vonatkozó erőteljes érdekére, naivitás lenne elvárni a műsorszolgáltatók többségétől, hogy a nézőpontok teljes skálájának tükrözéséhez szükséges változatosságú és ellentmondásosságú anyagokat állítsanak elő. Egyszerűbben fogalmazva, a dühös ügyfelek nem jó ügyfelek, és a tömegtájékoztató kereskedelmi világában egyszerűen »rossz üzlet« az eretnokség vagy az ellentmondásosság támogatása, vagy mások számára ennek megengedése.”

⁴⁵ Uo., 200.

⁴⁶ Jerome A. BARRON: Access to the Press. A New First Amendment Right. 80 *Harvard Law Review* (1967) 1641.

⁴⁷ „Ülősztrájkok és tiltakozások tanúsítják, hogy a régi média elégtelennek bizonyult az álláspontok összességének hatékony megjelenítési eszközeként.” Uo., 1647.

nevezett meg először a *Whitney v. California* ügyben) újra kell értelmezni mint egy, a nem állami szervezetektől érkező fenyegetést.⁴⁸ „Túl merész lenne azt javasolni, hogy biztosítani kell az unortodox gondolatok tömegmédiában való megjelenését, hogy ténylegesen garantálni lehessen, hogy azok ne legyenek elfojtva?”⁴⁹

Manapság a republikánus szellemiségű polgárok unortodox ötletek közösségi médiaoldalakon, így a Facebookon és a Twitteren keresztül történő terjesztésére vonatkozó képessége ütközik az „elfogadható” és „elfogadhatatlan” beszéd vállalati fogalmának nyers realitásával. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy az antikapalista és nyugatellenes megszólalások minden esetben megkurtításra kerülnek. Az Occupy radikális, alulról szerveződő egyenlőségi mozgalma pl. a Facebook, a Twitter és a YouTube közvetítésével kommunikált egyesült államokbeli és külső támogatóival. Az Egyesült Királyságban Paul Bernal mutatott rá a Twitter kedvező hatására a tömegmédiából kirekesztett nyomásgyakorló csoportos kampányok elősegítésében.⁵⁰

Azt azonban nem tudjuk, hogy a magántulajdonú közvetítők milyen gyakran működnek együtt a kormányokkal és más magánszemélyekkel/csoportokkal a tiltakozásokat kiváltó anyagok eltávolításával.⁵¹ Az első alkalommal Edward Snowden által megszerzett bizalmas diplomáciai kommunikáció Wikileaks általi nyilvánosságra hozatalára reagálva az USA Igazságügy-minisztériuma bírósági végzést szerzett a Twitter ellen, amely előírta számára a Wikileaks felhasználói fiók adatainak átadását (a végzést később hatályon kívül helyezték).⁵² A Twitter elismerést vívott ki magának az igazságügy-minisztérium kérelme jogszerűségének vitatása melletti elkötelezettsége miatt. Azonban rendkívül valószínű, hogy más közösségi médiaszolgáltatók is kaptak ilyen felkérést. A Twitter volt az egyetlen olyan vállalat, amely jogi kifogással élve védte meg felhasználói érdekeit.

Természetesen nagy valószínűséggel a szolgáltatásnak helyet adó vállalkozás üzleti gyakorlatait kritizáló vagy annak reklámbevételeit vagy üzleti partnereit veszélyeztető tartalom lesz a felelős a vállalkozás által végrehajtott cenzúráért. Időnként elegendő lehet a cenzúra kiváltásához az is, hogy a felhasználók tartalma sérti a közösségi médiaplatform szolgáltatójának megcélzott profilját. A MySpace két alkalommal, 2004-ben és 2008-ban is törölt egy erős, 35 000 tagot számláló, magát „Ateista és agnosztikus csoportnak” nevező szerveződést. 2004-ben a csoport törlését konzervatív keresztény felhasználói panaszok előzték meg. A második alkalommal, 2008-ban, keresztény hackerek törölték a csoport feltöltött anyagait, átnevezve a csoportot „Jézus a szeretet”-re.⁵³ Talán az internetszolgáltatók és a közösségi hálózati oldalak elvi alapon

⁴⁸ *Whitney v. California*, 274 US 357 (1927), a 372. és következő oldalak.

⁴⁹ BARRON i. m. (46. lj.) 80., 1641. és 1649.

⁵⁰ Paul BERNAL: A Defence of Responsible Tweeting, 19 *Communications Law* (2014) 12., 14–15.

⁵¹ FRADETTE i. m. (36. lj.) 973–974.

⁵² Jerry BRITO: First Privacy, Now Censorship: Will Twitter Continue to Stand Up for Its Users' Rights? *Time*, 2012. január 2., <http://techland.time.com/2012/01/02/privacy-and-censorship-will-twitter-continue-to-stand-up-for-its-users-rights-this-year/>

⁵³ Benjamin F. JACKSON: Censorship and Freedom of Expression in the Age of Facebook. 44 *New Mexico Law Review* (2014) 131.

járnak el felhasználóik szólásszabadsághoz fűződő érdekeinek védelme során,⁵⁴ azonban nem lenne bölcs dolog ezt magától értetődőnek feltételezni, és nyilvánvaló ostobaság lenne ilyen reményt dédelgetni politikai feszültségek vagy közelgő válság idején, amikor az állami szervek nemzetbiztonsági okokból törekednek korlátozásra, nem is beszélve a nem állami szereplők részéről a mások szólásszabadságának megszüntetését célzó, a szólásszabadság szerzői jogi, rágalmazási vagy egyéb polgári jogi korlátainak vélelmezett megsértése miatt perrel fenyegető helyzetekről.

A szólásszabadságot védő alkotmányos normák magántulajdonú internet-közvetítőkre történő alkalmazása (vagy a tartalomra vonatkozó szabályok kormányzati megregulázása) lényegesen megnehezítené a magántulajdonú közvetítők számára a megszólalás népszerűtlen formáinak elhallgattatását. Jelenleg nem egyértelmű, hogy az európai emberi jogi bírák Strasbourgban mindig méltányolják-e ezen érvek nyomós jellegét, amikor lényegében mások jóhírnevének védelmét vagy mások bűncselekmény elkövetésétől való védelmét szolgáló magánjogi igények kerülnek eléjük. Az Emberi Jogok Európai Bírósága ellentmondásos jelzéseket küldött két közelmúltbeli ítéletében, a *Delfi AS v. Estonia* és az *MTE v. Hungary* ügyben. E nehézségek strukturális oka a 10. cikk 2. bekezdésében a kiadók „kötelezettségeire és felelősségeire” történő utalás, ami lehetővé teszi a közvetítők harmadik személyek kommentjeivel kapcsolatos kötelezettségeinek terhes értelmezését.

A *Jersild v. Denmark* ügyben elismerte, hogy az újságíró/média harmadik személy megnyilvánulása miatti szankcionálása „súlyosan hátráltatná a sajtó közérdekű ügyekről folyó vitához való hozzájárulását, és ezt mindaddig nem szabad megengedni, amíg nincs erre valamilyen különösen nyomós ok”.⁵⁵ Ahogyan azonban a Nagytanács a *Delfi AS v. Estonia* ügyben a közelmúltban egyértelművé tette, a digitális korban a 10. cikk 2. bekezdésében a média kötelezettségeire és felelősségeire utalás úgy is értelmezhető, hogy terhesebb felügyeleti kötelezettségeket rónak mindazokra, akik harmadik személyek hozzászólásainak és véleményeinek biztosítanak helyet.⁵⁶ A *Delfi*-ügy tényállása szerint egy professzionális kereskedelmi hírportál felkérte olvasóit, hogy szóljanak hozzá hírtartalmihoz. Az olvasói hozzászólásokat nem szerkesztették vagy moderálták. Amennyiben a hozzászólás bizonyos sértő szavakat tartalmazott, azt egy szűrőprogram észlelte és automatikusan törölte. Ha a hozzászólásban nem szerepelt tiltott kifejezés, mindaddig olvasható maradt, amíg más olvasók azt a portál rendszergazdáinak nem jelezték, amikor is a hozzászólást törölték. A *Delfi* olyan szabályokat is alkalmazott, amelyek tiltották a fenyegető, sértő, trágár, uszító, erőszakra vagy jogellenes magatartásra felbujtó hozzászólásokat. A *Delfi* leközölt egy cikket, amely egy komptársaságot és annak felügyelőbizottsági tagját, bizonyos L.-t bírálta. A cikkre 185 hozzászólás érkezett, amelyek közül L. többet fenyegetőnek, sértőnek vagy becsületsértőnek tartott. A hozzászólásokat L. ügyvédjeinek megkeresésére hat hét-

⁵⁴ Előfordul, hogy a közösségimédia-vállalatok hajlandók elutasítani bizonyos tartalmak eltávolítására vonatkozó kormányzati „kéresek”. L. David NAKAMURA: White House Asked YouTube to Review Anti-Muslim Film. *Washington Post*, 2012. szeptember 14., a közelmúltból l. az Apple részéről a titkosítási kulcsok átadásának megtagadását, hogy az FBI ügynökei hozzáférhessenek annak a muszlim párnak a telefonadataihoz, akik 2015 decemberében San Bernardinóban 14 személyt meggyilkoltak, <http://www.nytimes.com/aponline/2016/03/10/us/politics/ap-us-apple-encryption.html>

⁵⁵ Application no. 15890/89., 1994. szeptember 23-i ítélet.

⁵⁶ Application no. 64569/09., 2016. június 15-i ítélet.

tel később törölték. Az észti bíróságok szerint az L. által igénybe vett értesítési-eltávolítási eljárás nem volt megfelelő, és megbírságot a felpereseket, mivel a rendszer nem nyújtott kellő védelmet L. személyiségi jogai számára azáltal, hogy a gyűlölködő/fenyegető hozzászólásokat nem törölte elég gyorsan. Strasbourgban 15–2 szavazati többséggel megállapítást nyert, hogy a nemzeti bíróság ítélete nem sértette a felperes 10. cikk szerinti jogait. A többségi és kisebbségi vélemény okfejtése gondos tanulmányozást érdemel. Röviden, a többségi vélemény megállapította, hogy a felperes szűrőprogramja nem távolított el automatikusan minden gyűlölködő hozzászólást és erőszakkal fenyegetést, aminek következtében számos ilyen hozzászólás egy ideig a hozzászólások között maradt. A többségi vélemény a hírportál felelősségét kiadóként, és nem közvetítőként látta megalapozottnak abból kiindulva, hogy a Delfi üzleti vállalkozásként működött. A nemzeti bíróságok által a felperesre kirótt bírság nem volt aránytalan eszköz L. jóhírnevének védelmére. A szlovén Zupančič bíró egyetértő különvéleményében megjegyezte, hogy „teljeséggel elfogadhatatlan” a felperesek részéről „bármiféle névtelen hozzászólás” közreadásának megengedése, hozzátéve, hogy „nem érti, a nemzeti bíróságok miért haboznak az ilyen ügyek elbírálásakor és a személyiségi jogok szigorú védelmének biztosításakor, valamint tisztességes kártérítés megítélésekor azok számára, akik ilyen szóbeli sérelemnek lettek kitéve”.

A kisebbség (Sajó és Tsotsoria bírák) tévedésnek tartotta, hogy a Bíróság a rendszerint a hagyományos kiadókra irányadó felelősségi szintet rögzítette a Delfihez hasonló közvetítőkre ezek üzleti jogállása alapján, amivel e közvetítőket cenzori hozzáállás alkalmazására ösztönzi.⁵⁷ Az észti jog – bizonyos fokig büntető jelleggel – nem követeli meg a helyállási kötelezettség megállapításához a kifogásolható tartalomra vonatkozó tényleges bejelentés meglétét. A közvetítő feladata az, hogy a hozzászólásokat késlekedés nélkül – azaz megjelenésük után azonnal – törölje, függetlenül attól, hogy az azoknak helyet adó weboldal a hozzászólásról tud-e. Ez objektív felelősségnek minősül, és hatásában az előzetes korlátozás egy formájának felel meg. Ami a kisebbségi véleményekben szembeötlő, az az internet önkormányzó, republikánus lehetőségeinek elvi alapú védelme. Sajó és Tsotsoria bírák – az új kommunikációs formák veszélyeire vonatkozó többségi pesszimista elemzést elutasítva – síkra szállnak „a demokrácia erősödését szolgáló, új lehetőségeket felhasználó, egészséges nyilvános vita tere” mellett. Tehát csak a kisebbség támogatja a digitális közvetítő nyilvános vita elősegítése terén fennálló lehetőségeit, a jelen ügyben azáltal, hogy megengedi egy közszolgálati komptársaság magatartására és a jégutak általa történő tönkretételére vonatkozó hozzászólások közreadását a hírportálon. Annak elvárása (a többségi vélemény alapján), hogy a hírportál eleve töröljön kétségtelenül jogszerű, közérdekű hozzászólásokat (a meglévő szűrő és törölő rendszerén túl), kiüresíti a tartalomról folyó nyilvános vitát, és megszüri a nézőpontok körét olyannyira, hogy a Delfi helyzetében lévő közvetítőknek a webhely látogatóinak ártalmatlan és enyhítő hozzászólásaira kellene szorítkoznia.

Az *MTE v. Hungary*⁵⁸ ügyben eljáró tanács 2016. februári ítéletével kapcsolatos későbbi fejlemények szerint az online közvetítők felhasználók által létrehozott tartalomért fennálló felelőssége újfent azt jelezheti, hogy a Bíróság vissza kíván lépni a *Delfi*-ügyben kifejtett álláspont-

⁵⁷ A Miniszterek Bizottságának arra vonatkozó CM/Rec (2011) 7 ajánlásával összeegyeztethetetlenül, hogy az új médiaplatformok tartalomért fennálló felelőssége kérdésében „differenciált és fokozatos megközelítést” kell tanúsítani.

⁵⁸ No. 22947/13., 2016. február 2-i ítélet.

tól, és azt a gyűlölködő/jogsértő megnyilvánulásokra kívánja korlátozni. Az *MTE*-ügyben olybá tűnik, hogy a Bíróság visszatér a *Jersild*-ügy általános tanulságához, ami nem állapítja meg a médiavállalatok/újságírók felelősségét az általuk működtetett oldalakon megjelenő, mások által jegyzett, esetlegesen jogsértő hozzászólásokért, különösen, ha az közérdeklődésre számot tartó témára vonatkozik. Az *MTE*-ügyben a magyar Alkotmánybíróság megállapította a két kérelmező felelősségét, akiknek weboldala a regisztrált felhasználóknak megengedte a hírekhez való hozzászólást (akár névtelenül is). Értesítési-eltávolítási eljárás működött, ami lehetővé tette az olvasók számára, hogy jelentsék mások hozzászólásait, és kérjék azok törlését a kiszolgáló használati feltételeinek megsértése miatt. Névtelenségbe burkolózó olvasók kemény szavakkal bíráltak két ingatlanforgalmazó vállalkozást. Az egyik az ingatlanos cégeket „sunnyinak” és „szemétnék” nevezte, míg a másik azt mondta, hogy az ingatlanos céget üzemeltetők „szarjanak sünt és költsék az összes bevételüket anyjuk sírjára, amíg meg nem döglenek”. A nemzeti bíróságok a hozzászólásokat támadónak és sértőnek minősítették. Elutasítva azt az érvet, hogy a közvetítők csak szolgáltatást nyújtottak, megállapítást nyert az *MTE* felelőssége a webhelyen megjelenő sértő vagy jogellenes felhasználói hozzászólásokért, amelyek sértették az ingatlanos cégek személyiségi jogait. A magyar Alkotmánybíróság leszögezte, hogy a 75 000 Ft-os kártérítés arányban állt az ingatlanos cégek személyiségi érdekeinek sérelmével. A fellebbviteli eljárás során a strasbourgi Bíróság kimondta, hogy a magyar hatóságok nem végezték el a kérelmezők véleménynyilvánítási szabadságának és az ingatlanos cégek jóhírnévhez való joga egyensúlyának megteremtéséhez szükséges értékelést. Konkrétan: a gyűlölködő vagy erőszakot szító hozzászólás hiányában a kétségtelenül trágár hozzászólások nyilvánvalóan nem minősültek jogellenes megnyilvánulásnak. Valójában a hozzászólások közérdekű témára vonatkoztak, és nem tényállítások, hanem vélemények voltak. Emellett kifejezőmódjuk a Bíróság szerint „primitív, ami igen gyakori az internetes portálon folyó kommunikációk esetén, ez pedig egy olyan jellemző, amely csökkenti az e kifejezéseknek tulajdonítható hatást”.⁵⁹ Visszautalva a *Jersild*-ügyre, a Bíróság megjegyezte, hogy a közvetítő megbüntetése mellett szóló különösen nyomós indok hiányában az *MTE* mások megnyilvánulásai miatti felelősségre vonása súlyosan gátolná a sajtó közérdekű kérdésekről folyó vitához való hozzájárulását.

3. Udvariassági normák, professzionális tartalmak és az online kommunikáció másik arca

A nyilvános vita kereskedelmi hírközvetítőkre kirótt szankciók révén történő megtisztítása (amit a *Delfi*-ügy szentesített a sértő, esetlegesen fenyegető állítások kapcsán) vezet el e tanulmány végső, záró fejezetéhez. Ebben a közvetlenül a sértő/gyűlölködő megszólalóval kapcsolatosan irányadó büntetőjogi felelősségre koncentrálunk, szemben a közvetítővel, amin keresztül eléri a közönséget. A megszólalókra polgári normákat rákényszerítő szabályok intuitív jellegek, egybecsengenek a civilizált vita, a mások tisztelete és az érvekkel alátámasztott vita felfogásával. Az egyes megnyilvánulók által az interneten tett lealacsonyító és rendkívül kellemetlen

⁵⁹ Uo., 77. bekc.

hozzászólásokat vizsgálva, a vita megtisztítása – többek között azzal, hogy alkalmazná a büntetőjogot a legaljasabb/legbántóbb megnyilvánulások szerzőire – bizonyosan nem csökkentené nagyban a nyilvános vita értékét. Az ezzel ellentétes, itt tárgyalt álláspont szerint azok az elnagyolt nemzeti jogi követelmények, hogy a megszólaló ne sértsen vagy bántson meg másokat, nem beszélve a gyalázkodásról vagy fenyegetésről, olyan mértékig csupasztították le a nyilvános vitát, hogy az a domináns elitet és az ortodox véleményeket támadó, kisebbségi véleményt képviselő megszólalók lehetőségeit jelentősen lecsökkentette. Ha azt kutatjuk, hogy honnan erednek az udvarias és tiszteletteljes érintkezés eme pontatlan normái, egy kis gondolkodás után rájövünk, hogy ezeknek logikusan az uralkodó kulturális értékeket kell tükrözniük. Ki vehet részt ezen értékek kialakításában? Természetesen a választ ismét csak a társadalom legerősebb csoportjainál vagy elitjénél kell keresni, ideértve a politikusokat, vezető médiaszervezeteket és az üzleti közösségeket, a multinacionális vállalatokkal együtt. Nem kell marxistának lenni ahhoz, hogy egyetértünk a Marx által a *Német ideológiában* tett megjegyzéssel, miszerint „[a]z uralkodó osztály gondolatai minden korszakban az uralkodó gondolatok”.⁶⁰ Az elit uralma alatt kialakított udvariassági normák ekként lehetnek a már uralkodó csoportok véleményének a szervezetekben és a szélesebb társadalom körében való konszolidálásának eszközei is. A büntetőjognak a domináns csoport udvariassági normáinak kikényszerítésére való felhasználása ezért szükségszerűen hegemonikus lesz, és összefeszül az önkormányzó demokráciák egyet nem értési joghoz való módszeres ragaszkodásával, ami a kisebbségek esetében a közösség irányításában való részvétel közös demokratikus érdeke és joga. Ahogy Weinstein megjegyzi, részvételi szabadságunk feladása amiatt, hogy polgártársaink többsége az általunk képviselt (vagy hallani kívánt) nézeteket erősen sértőnek tartja, ezen alapszabadság meggyalázása.⁶¹

Iris Marion Young befogadásról és demokráciáról írt munkája hasznos továbbfejlesztése a „belső kizárás” gondolatának, ami demokratikus társadalmakban a kifejezés egyes módjainak előnyben részesítése és mások olyan módon történő kizárásának eszköze, amely aláássa az államközösség azon célját, hogy minden polgár azonos lehetőségeket kapjon a politikai vita kimenetelének befolyásolására.⁶² Ezt az álláspontját megkülönbözteti Jürgen Habermas véleményétől, akinek diskurzusetika-elmélete a racionális megnyilvánulásokat (vagy „kommunikatív cselekvést”) értékeli a retorikai formák (vagy megnyilvánulási stílus) ellenében. Habermas azzal érvel, hogy a deliberatív demokráciának az észszerű szóbeli megnyilvánulásokat kell előnyben részesítenie – amik szenvedélymentes, semleges, logikus és bizonyítékokon alapuló, általánosítható érvekkel törekednek a hallgatóság egyetértését elnyerni.⁶³ A retorikai formák alkalmazása

⁶⁰ Karl MARX – Friedrich ENGELS: A német ideológia. In: *Karl Marx és Friedrich Engels művei*, 3. kötet. Ford. LISZKAI Zoltán. Budapest, Kossuth, 1976. 48.

⁶¹ Weinstein joggal bírálja Gordon Brown volt munkaspárti miniszterelnök két vezető BNP-tisztviselő 2006 novemberében faji gyűlöletkeltés miatti vádak következtében történő lemondására adott reakcióját, amikor Brown a BNP nézeteinek „kigyomlálására” szólított fel „minden lehetséges eszközzel”, azon az alapon, hogy ezek a nézetek sértették az uralkodó véleményt. Idézi James WEINSTEIN: *Extreme Speech, Public Order, and Democracy: Lessons from the Masses*. Oxford, Oxford University Press, 2009. 29.

⁶² Iris Marion YOUNG: *Inclusion and Democracy*. New York, Oxford University Press, 2000. 2. fejezet.

⁶³ Jürgen HABERMAS: *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest, Gondolat, 2011. L. még James F. BOHMAN: Emancipation and Rhetoric: The Perlocutions and Illocutions of the Social Critic. 21 *Philosophy and Rhetoric* (1988) 185.

másfelől Habermas szerint manipulatív és nem bizonyítékokon alapul, természetünk érzelmi oldalára apellál. Young rámutat ezen minősítés privilegizáló és kizáró hatásaira. Kétli, hogy a Habermas által óvott és előnyben részesített „eszme” valóban semleges, szenvedélyektől mentes és univerzális lenne, ehelyett szerinte saját retorikai árnyalatait hordozza, és ezeket saját társadalmi konvenciói némiképp elleplezik. Megjegyzi, hogy a politikusok, tudósok és politikai tanácsadók gyakorta mennyire szakavatottak abban, hogy:

„felvegyék a semleges tények kontrollált és kimért kifejezésének pózát, ami tekintélyt követel pusztán amiatt, hogy pártatlannak és szenvtelennek tűnik, meghaladva az érdek és szenvedély fertőjét. E felfogás szerint a politikai kommunikáció konkrétabb, képzeletre alapozó és cizelláltabb formáit gyakran – figyelemre kevésbé érdemesként – elvetik.”⁶⁴

A demokrata párti Jesse Jackson tiszteletesnek az Egyesült Államok két, 80-as évekbeli elnökjelölti kampányának példájával kapcsolatban Young megjegyzi, hogy Jackson kampánystílusát gyakorta érte bírálat, őt pedig „teátrális prédikátornak” nevezték, aki beszédeiben elkanyarodik a tárgytól, noha valójában súlyos társadalmi kérdéseket feszegetett. Arra reagálva, hogy Jackson tiszteletes érdemi mondanivalója nem tudott ugyanolyan elismerést kivívni, mint kevésbé szenvedélyes ellenfeleié, Young emlékeztet arra, hogy a jelöltek kifejezésmódja saját stílusuk és retorikájuk része volt. „Minden előadásmódnak van érzelmi töltete; a »szenvtelen« előadásmód érzelmi töltete nyugodt és távolságtartó.”⁶⁵ A szóban vagy molinókon, utcai táblákon vagy színdarabokban megjelölt vicces, ugrató, kifejezéstelen vagy komoly kommunikációs stílus egyaránt hozzátehet valamely politikai kommunikáció lényegéhez. Young meggyőző következtetése szerint egyszerű a harmonikus és gyors döntéshozó rendszert megteremteni ott, ahol:

„az uralkodó álláspont ezeket a véleményeket nem veszi komolyan, azokat szélsőségesnek, érdekeire veszélyesnek vagy túlzottan vitatottnak tekinti. A demonstrációk és tiltakozások, az érzelmileg túlfűtött hangnem és jelképek használata, mások előkelő vagy meghunyászkodó magatartásának nyilvános neveltségessé tétele vagy kifigurázása gyakorta megfelelő és eredményes mód arra, hogy a figyelem a legitim közérdekű ügyekre irányuljon, amelyek másként nem jutnának el a közönséghez, akár amiatt, mert hatalmi érdekeket veszélyeztetnek, akár azért, mert konkrétan egy marginalizálódott vagy kisebbségi csoportra vonatkoznak.”⁶⁶

Természetesen a deliberatív demokráciának, a kölcsönös tiszteletre és viszonyosságra támaszkodó nem machiavellista alapokon nyugvó változata – ez utóbbinak részét képezik az észszerű, szenvtelen vita közös normái, és olyanok, mint amelyet Habermas és mások, pl. Sunstein⁶⁷ képzelt el – bevallottan vágyálom. Az utóbbi elismeri például, hogy a polgári döntéshozóktól elvárt tulajdonságok nem bukkannak fel spontán módon a nép körében. Ehelyett a társadalomnak aktívan jeleznie kell, hogy milyen értékeket társít az empatikus, racionális,

⁶⁴ YOUNG i. m. (62. lj.) 53., 63–64.

⁶⁵ Uo., 65.

⁶⁶ Uo., 67.

⁶⁷ Cass SUNSTEIN: Beyond the Republican Revival. 97 *Yale Law Journal* (1988) 1539.

diskurzív és önkritikus döntéshozáshoz, és biztosítania kell, hogy a szükséges készségek fejlesztéséhez a megfelelő oktatási forrásokat elkülönítsék. Van azonban egy alapvető ellenérv, amit meg kell említeni a politikával kapcsolatos civil diskurzus védelmezői által előfeltételként meghatározott reciprocitással és kölcsönös tisztelettel szemben. Miért kellene magának a reciprocitás és kölcsönös tisztelet eszméjének mentesnek lennie az emberek között zajló aktív és lelkes deliberáció alól? Vajon az elithez nem tartozók számára nem lehetséges, hogy elvessék az elithez tartozó csoportok által kialakított és őket kiváltságos helyzetbe hozó diskurzus normáit, ezáltal a saját megfogalmazásukban kifejezve a sérelmeiket anélkül, hogy tartaniuk kellene a további diskurzusból való kizárástól, vagy éppen a büntetőjogi megtorlástól? A nyilvános színtérről a megnyilvánulás módja/tartalma miatti kirekesztés olyan lépés, amelyet nem szabad félvállról venni olyan demokráciákban, amelyek a törvények és általánosabban az állami döntéshozatali folyamatok legitimitását kívánják igazolni. A büntető és polgári jogszabályokon keresztül az „érvekkel alátámasztott” és „tiszteletteljes” eszmecseréhez való ragaszkodás nemcsak előnyt ad az elit nyilvános vitához való hozzászólásainak, hanem a nyersebb, kevésbé művelt megszólalók kirekesztésével, végzetesen megingatja az állami tisztviselők azon állítását, hogy a törvények és politikák a nép „tájékozott egyetértésén” alapulnak. Idézzük fel ezzel szemben az ókori Róma osztályalapú intézményeinek inkluzivitását és az azok által – legalábbis Machiavelli állítása szerint – sikeresen kezelt produktív súrlódásokat és viszálykodást. A szenátusi elit tudta, hogy törvényhozási javaslataiknak át kellett menniük a tömegek általi ellenőrzésen, és ezt olyan intézkedések kialakításával érték el, amelyek a közjó és a nép szabadsága előmozdításának voltak tekinthetők.

Összegzés

Jelen tanulmány azt kívánta bizonyítani, hogy tökéletesen lehetséges egyszerre optimistán és pesszimistán is szemlélni a republikánus önkormányzás kínálta lehetőségeket. Az optimista felfogás tűnik helyénvalónak akkor, amikor a web 2.0 technológia egyenjogúsító képességeire gondolunk, miszerint valamennyi technológiailag kompetens polgárnak lehetővé teszi, hogy a közösség irányítására vonatkozó gondolat- és véleményváltásban részt vegyen. Igazán felszabadító a felülről, a politikai/gazdasági elit részéről előírt narratívák megkérdőjelezésének szabadsága, különösen, ha ez elektronikusan (és így arctalanul) tehető meg, anélkül, hogy szembesülni kellene a társadalmi osztályból, nemből, nemzetiségből stb. eredő előítéletekkel. Ha elfogadjuk Machiavelli azon premisszáját, hogy az egyszerű polgár egyszerűen olyan életet szeretne, amelyben mások nem nyomják el, a politikai ügyekben való aktív részvétel egyszerű megvalósíthatósága (és azon fórumok garmadája, ahol ez a részvétel lehetséges) nagyobb reménnyel kecsegtet arra nézve, hogy a politikai vita a politikai közösségben mindenütt valóban közös érdekeket és célokat fog eredményezni.

Ugyanakkor a liberális demokrácia akadályainak sora az inkluzívabb, részvételi alapú demokratikus kormányzati struktúrák ellen szól. Így a jogrendszerek által a nyilvános vita megnyitásának feltételéül szabott civilizáltság igénye olyan valós kapuórként működik a nyilvános vitában, amely a műveltebb megszólalóknak biztosít előnyt. A vállalati tulajdonú közösségi médiaplatformok és más internetes közvetítők nyilvánosan nem számon kérhető szerződéses feltételei is hajlanak arra, hogy a politikára, gazdaságra és társadalomra vonatkozó ortodox, ural-

kodó vélemények vitatásának lehetőségét korlátozzák, és ez a fennálló helyzetet és az aktuálisan hatalmon lévők javát szolgálja. Az internetes közvetítők számára a harmadik személyek vitatott tartalma törlésére előírt terhes kötelezettségek pedig várhatóan megfagyasztyják majd a politikai vitát. Az elkövetkező években az alkotmánybíróságok kétségtelenül jelentős szerepet kapnak majd azon feltételek meghatározásában, amelyek mentén a részvételi demokrácia kommunikációs technológiánkon keresztül nagyobb vagy kisebb mértékben szabad utat kap. Jelenleg az Emberi Jogok Európai Bírósága vegyes jelzéseket küld az Európa Tanács államainak. Az, hogy ez a Bíróság a jövőben miként nyilatkozik a digitális szólásszabadsággal kapcsolatos jogvitákban, többet elárul majd demokráciafelfogásáról és arról, hogy miként értelmezi az egyszerű polgár nyilvános vitában betöltött szerepét.

FORDÍTOTTA: IPSO JURE FORDÍTÓIRODA

A FORDÍTÁST LEKTORÁLTA:
REMÉNYI ÉDUA VÉNUSZ ÉS KOLTAY ANDRÁS

Peter Forsskål: Gondolatok a polgári szabadságjogról (1759)

Az eredeti kézirat fordítása, kommentárral

THE FORSSKÅL PROJECT

1. Előszó

A Forsskål-szöveg angol kiadásának ötlete az „Információszabadság: A nyílt kormányzat fejlesztéséért az új demokráciákban” címmel, 1992. május 5–7. között Budapesten megrendezett konferencián merült fel először.

A konferenciát Tom Riley, az információszabadság előmozdításáért tevékenykedő mozgalom kanadai ihletője és az International Freedom of Information Institute ügyvezető titkára szervezte a magyar adatvédelmi és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló törvény elfogadásának idején.

Arra a kérdésre reagálva, hogy valójában mi, illetve ki állhatott a nyomtatott sajtó szabadságáról szóló 1766-os svéd törvény mögött (amely kérdést *Az információszabadság történelmi előzményei Európában [Historical Basis of the Right to Freedom of Information in Europe]* című tanulmányomban vetettem fel), Karl Koded, az akkoriban az Energotechnikánál dolgozó cseh ügyvéd és képviselő hívta fel a figyelmemet Peter Forsskål katalizáló gondolataira, amiket az 1759 novemberében Lars Salvius által Stockholmban nyomtatott *Tankar om Borgerliga Friheten (Gondolatok a polgári szabadságjogról)* című művében fejtett ki.

A stockholmi Királyi Könyvtárnak küldött érdeklődő levelemre, amelyben a kézirat másolatát kértem, részletes és információkban gazdag választ kaptam Gunilla Jonssontól, a Szaktájékoztatási és Történeti Gyűjtemények Osztály akkori vezetőjétől, aki Forsskål művének fénymásolatát is megküldte, természetesen az eredeti, svéd nyelven.

A szöveg egyértelműen angol fordítás után kiáltott, de meglepő módon a művet még soha nem adták ki angol nyelven.

Az első fordítást az 1990-es években Theresa McGrane-Langvik (eredetileg Glasgow és Rolvsøy) és Maria Lindstedt (Löa) készítette. Maria nagyanyja, Agnes Jansson (Gammelbo) szintén részt vett a munkában; ő segített értelmezni néhány 18. századi kifejezést.

Mivel az eredeti, korabeli svéd nyelven íródott, 18. század közepén kiadott szöveg fénymásolatából dolgoztak, erőfeszítéseik a legkomolyabb elismerést érdemlik.

Amikor ráébredtem, hogy küszöbön áll az 1759-es kiadás 250. évfordulója, szakértői csoportot hívtam össze a korábbi fordítás felülvizsgálatára, aminek tagjai a következők voltak: Gunilla Jonsson, Thomas von Vegesack, Helena Jäderblom és Gunnar Persson. David Shaw (University of Kent, Canterbury) segített az angol szöveg tökéletesítésében.

Fontos megemlíteni, hogy az elkészült angol fordításban Forsskål cenzúrázatlan szavainak fordítása található. A szakértői csoport a Gunilla Jonsson által a Nemzeti Levéltárban megtalált eredeti kézirat alapján dolgozott. A 2009-ben megjelent angol nyelvű kiadvány részletesen ismerteti az eredeti, cenzúrázatlan változat és a nyomtatott verzió közötti szembeötlő különbségeket.

Vége valahára a svédül nem beszélő világ is megismerhette annak az 1766-os törvénynek a szellemi hátterét, amelyet Svédország ajándékozott a modern világnak: az információhoz való hozzáférés szabadságáról van szó, ami elősegíti a „felvilágosult közvélemény” kialakulását. Mindez azonban csak egy része Forsskål átfogóbb céljának: az általános műveltség megosztásának és gyarapításának.

DAVID GOLDBERG,¹ Visby és Näs, 2009. július

(Goldberg professzor 2016. április 13-án a budapesti finn és svéd nagykövetségek szervezésében az 1766-os svéd sajtószabadság-törvény kerek évfordulóján rendezett műhelykonferencián vetette fel a szöveg és a kísérőtanulmányok magyar fordításának lehetőségét. Felvetése nyomán a fordítás hamarosan elkészült, és ezúton a magyar közönség rendelkezésére bocsáttatik. – Koltay András)

2. A szövegről

Az alábbi fordítás Peter Forsskål *Gondolatok a polgári szabadságjogról* című, 1759-es eredeti, Oelreich, a cenzor kivágásaitól és módosításaitól mentes kéziratának újbóli és alaposabb olvasatán alapul. Azért döntöttünk az eredetiből való fordítás mellett, mert az a teljes szöveg, amely egyúttal jobb is, mint az 1759-ben kiadott cenzúrázott változat. Számos helyen, ahol Forsskål határozott és egyértelmű kijelentést tett, Oelreich beiktatott egy „esetleg” vagy „talán” kifejezést, így Forsskálnak a nyomtatott sajtó szabadságára vonatkozó radikális követelése, ami lényegét tekintve alapvetően megegyezik a fogalom mai modern értelmezésével, egyfajta frazeológiaiá silányult, lehetőséget hagyva a cenzúra rendszerének fenntartására (7. §). Az eredeti szöveg 8. paragrafusát, amelyben Forsskål a vallási kérdésekkel kapcsolatos sajtószabadság mellett áll ki, teljesen kivágták, és a 10. §-ban található utalás a vallásszabadság áldásos pennsylvaniai hatásaira szintén törlésre került.

Forsskål kéziratát a Svéd Nemzeti Levéltárban őrzik, leltárszáma: KansliKollegiet, Inkomna skrivelser, Serie EXII:18, universitetsärenden 1706–85. A cenzori változtatások Forsskål kéz-

¹ 1971–2000 között a University of Glasgow jogi karán tanított. Jelenleg Senior Visiting Fellow (University of London Institute of Computer and Communications Law in the Centre for Commercial Law Studies, Queen Mary); a Los Angeles-i Southwestern Law School tanára. Az International Media Lawyers' Association alapító tagja; az Egyesült Királyság Külügyi és Nemzetközösségi ügyi Minisztériuma (UK Foreign and Commonwealth Office) szólásszabadsággal foglalkozó bizottságának tagja, valamint az információszabadság-kampány társkezdményezőjeként tevékenykedett Skóciában 1984 és 2008 között. 2007–2013 között Associate Research Fellow az Oxford University (Centre for Socio-Legal Studies).

írásával kerültek be a kéziratba, de az eredetitől eltérő tintával. Úgy tűnik, Oelreich nyomtatási engedélye az utolsó oldalon ugyanezzel a tintával lett bejegyezve, tehát feltételezhetjük, hogy közösen dolgoztak a változtatásokon.

Az 1759-es nyomtatott változatot a 20. században többször is kiadták, első alkalommal Torsten Steinby *Peter Forsskål och Tankar om borgerliga friheten* kötetében 1970-ben, majd 1980-ban és 1984-ben, legutoljára Teddy Brunius utószavával. A szöveg az eredeti kézirat egyes részeivel együtt is megjelent a *Gyllene äpplen* kötetben (Stockholm, Atlantis, 1991, 2. o.; 2. kiadás, 1995).

GUNILLA JONSSON²

3. Gondolatok a polgári szabadságjogról

1. §

Minél inkább hajlamainak megfelelően élhet az ember, annál szabadabb. Így aztán, magán az életen kívül, semmi sem lehet drágább az ember számára, mint a szabadság. Egyetlen racionális lény sem mond le róla, vagy csorbítja azt, hacsak nem kényszerítik erre erőszakkal vagy valamely nagyobb bajjal való fenyegetés által.

2. §

Egy, az ember által ily nagyra tartott jótéteményt nem kell korlátozni ott, ahol az erény szerete- te mindenki- ben megvan.

Azonban mindannyian gyakran engedünk a vétkeknek és bűnöknek. Ezért határokat kell szabnunk saját magunk számára, a szabadságról le kell hántani annak kártékony részét, és csak akkora résznek kell maradnia, hogy bárki – legbelsőbb akaratának megfelelően – a mások és a saját javát tudja szolgálni, de ne tehessen másokra nézve káros dolgokat.

3. §

Midőn mindez megadatik a társadalom *minden egyes tagja* számára, akkor beszélhetünk valódi *polgári szabadságról*.

Ez tehát azt jelenti, hogy senkit sem gátolnak meg abban, hogy azt tegye, ami helyes és hasznos a társadalom számára, hogy minden becsületes ember biztonságban élhet, engedelmese- kedhet a lelkiismeretének, használhatja tulajdonát és hozzájárulhat társadalmának jólétéhez.

² A Kungliga Biblioteket, a Svéd Nemzeti Könyvtár alkalmazottja volt 1971-től 2006-os nyugdíjazásáig. Töb- bek között az 1700–1829 közötti időszak retrospektív svéd bibliográfia felelőse volt. 1996 és 2006 között a könyvtár egyik igazgatóhelyetteseként és a köteles példányokat, beszerzéseket, nemzeti bibliográfiát és egyéb katalógussal kap- csolatos tevékenységeket magában foglaló Gyűjteményfejlesztési és Dokumentációs Osztály vezetőjeként tevékenyke- dett. Számos bibliográfiai és a könyvtörténeti cikket közölt svédül és külföldi kiadásokban.

4. §

A szabadságot mindig azok veszélyeztetik leginkább, akik a legnagyobb hatalommal bírnak az országban hivataluk, rangjuk (származásuk) vagy vagyonuk révén. Nemcsak könnyedén visszaélhetnek az általuk birtokolt hatalommal, hanem folyamatosan növelhetik is jogaikat és erejüket, hogy az országban élő többi ember egyre jobban félje őket.

5. §

Egy társadalom teljes szabadsága ugyanis nem abban áll, hogy alattvalói védettek az uralkodói erőszakkal szemben. Nagy lépés ez, az első az általános boldogság felé. Ugyanakkor az alattvalók egymást is elnyomhatják. És sok országban, így a lengyel és az itáliai köztársaságban, melyek büszkéek a szabadság megszentelt nevére, a legtöbb ember mindennek dacára a magas rangúak alattvalója.

6. §

Ha bárki megkérdezné, hogy *kinek a hatalma a sajnálatosabb az országra nézvést* – az uralkodóé vagy a polgáré, én úgy hiszem, azt válaszolnám, hogy az utóbbi elviselhetetlenebb, de az előbbi orvosolhatatlanabb, ennél fogva leginkább az előbbitől kell tartózkodni és iszonyodni. Ugyanis, ha ezt nem törlik el, a másikat sosem lehet eltörölni. Az autokraták nevében és azok hatalma révén gyakran olyan gonosz alattvalók tesznek szert jelentős befolyásra, akik méltatlanok uraik kegyére, mégis biztonságban vannak, mivel élvezik azt. Hasonlóképpen, a nagyhatalmú uralkodók erőszakátélét több okból kifolyólag igen nehéz orvosolni. A koronás fők szentségében való eltúlzott hit a kelleténél jobban védelmezi még a legigaztalanabb uralkodókat is. Sokan hiszik úgy, hogy azok, akik oly nagymértékben felette állnak a többieknek, és olyannyira közel állnak az istenséghez, bármit és mindent megérdemelnek. Magreb-ország³ királyai büntetlenül játszottak alattvalóik életével, mert azok szentként tisztelték őket. Angliában a jakobiták ódzkodtak attól, hogy ne tanúsítsanak hűséget a hűtlen királyi család iránt. És, hogy közelebbi példát is nézzünk, amikor Svédország XII. Károly háborúi idején híján volt az embernek, az élelemnek és a pénznek, erről a rettenthetetlen hősről⁴ még mindig úgy tartották, hogy nemhogy tönkre nem teszi, hanem inkább védelmezi országát. Ily módon, az alattvalók nem mindig érzékelik uralkodójuk igazságtalanságát, és még ha tudatában is vannak, akkor sem tudnak attól könnyedén megszabadulni. Amikor szükséges, egyedül az uralkodók rendelkeznek a privilégiumok felett, és egyedül ők urálnak mindent. Az egész ország haszna és ereje egyetlen személy kezében összpontosul. Ugyanakkor, amikor *egyes alattvalókat más alattvalók nyomnak el*, mindenki érzékeli ennek igaztalan mivoltát; és amikor többen élnek vissza egyazon időben hatalmukkal, az

³ Észak-Afrika egy régiója, a Nilus folyótól nyugatra és a Szahara sivatagtól északra, az Atlasz-hegység vidéke – a ford.

⁴ L. Adam L. LEWENHAUPT: *Enväldets skadeliga päföljder (Az abszolutizmus káros következményei)*. Stockholm, 1757 – Forsskål eredeti jegyzete.

emberek könnyebben felülemelkednek megosztott törekvéseiken és erejükön. Ily módon, a közösség tisztelete és saját hatalmuk nem biztosít számukra elegendő biztonságot. Egyetlen védelmük az, ha elrejtik az általuk gyakorolt igazságtalanságot. Ezt azonban nem lehet sokáig rejtetni, ha nyilvános írásokban bárki kimondhatja, mit követtek el a közérdek ellen.

7. §

Ily módon a polgári szabadság léte és ereje a *korlátozott kormányban és az írott szó korlátlan szabadságában* áll, feltéve, hogy komoly büntetést von maga után minden olyan írás, amely vitathatatlanul illetlen, istenkáromló, magánszemélyeket sértő és nyilvánvalóan bűnökre felbujtó.

8. §

Az isteni kinyilatkoztatások, a bölcs alaptörvények és a magánszemélyek becsülete nem szenvedhet komoly kárt a szólás efféle szabadsága által. Ugyanis az igazság mindig győz, ha azt egyaránt szabad cáfolni és védeni is.

9. §

Sőt, az írott szó szabadsága gyarapítja leginkább a tudást, eltávolít minden káros szabályt, gátat vet az összes hivatalnok igazságtalanságának, s ez a kormány legbiztosabb védelme egy szabad államban. Ugyanis ez megszeretteti az emberekkel a kormányzás ilyen módját. Angliában nem gyakran hallani a jól bevált alaptörvényeket veszélyeztető celszövésekről. Ott ugyanis a nyilvános zavargásokat már korai stádiumban meg lehet előzni mindössze azért, hogy a közösség szabadon kifejezheti elégedetlenségét. Másrészt, egy számunkra ismerős országban⁵ ékes példáját láttuk annak a ténynek, hogy amikor a szabadság egyenlőtlen elosztását gyűlölettel és erőszakkal védik meg, az emberek könnyen erőszakra és elkeseredett lépésekre ragadtathatják magukat; hogy amikor valakinek alig van valamije, inkább elveszíti mindenét, semmint féltékenység és bosszúvágy nélkül végignézze, amint polgártársai a társadalom és önnön szabadságának nagy részét elragadják. Ugyanis az, akinek kevés veszténivalója van, a sajátját kis veszteséggel teszi kockára, miközben ellenségének és élete megkeserítőjének nagy veszteségét okozhatja. Ez nem igazán dicséretes, bár igen gyakori. Ennélfogva a szabadságot szabadság árán kell megőrizni. Az elégedetlenek kényszerítése és elnyomása a szabadságot veszélybe sodorja, függetlenül attól, hogy van-e okuk az elégedetlenségre vagy sincs. Egy bölcs kormány inkább azt engedi, hogy az emberek tollal adjanak hangot elégedetlenségüknek, mintsem másféle fegyverrel, s ez egyrészt felvilágosít, másrészt megengesztel, és megelőzi mind a lázadást, mind a zavargást.

10. §

Korábban említettük (3. §), hogy a polgári szabadság azt eredményezi, hogy minden becsületes ember biztonságban élhet, engedelmessé válhat lelkiismeretének, használhatja tulajdonát és hoz-

⁵ Dánia – Forsskål eredeti jegyzete.

zárulhat társadalmának jólétéhez. E pontok mindegyikéhez rövid magyarázatot fűzök. A törvény *életünknek* nagy biztonságot ad, mivel kimondja, hogy senki sem károsíthatja büntetlenül egy becsületes ember testét vagy egészségét. Azonban, mindezek ellenére, meg kell hallgatni a vádlókat, és végre kell hajtani a bírák ítéletét még akkor is, ha a vádlott nem követett el semmilyen bűnt. Ugyanis a társadalom nem létezhet bíróságok nélkül, bár a bírák nem mindig pártatlanok.⁶ Az emberek gyűlölete és zabolátlan indulata néha még a legártatlanabb polgárokkal is leszámol. Nincs ennél nagyobb, életet és hírnevet egyaránt fenyegető veszély; ezen nem lehet változtatni, ahogyan időnként annak szabadsága, hogy az ember nyilvánosan megvédheti magát, sem képes csillapítani a nép haragját, sem a bírákat nem tartja vissza a rosszhiszemű mesterkedéstől. Attól még, hogy ez kivitelezhetetlen, egy ily óriási igazságtalanság legcsekélyebb kárpótlása az lehet, ha a szerencsétlen elítéltnak megengedik – mint Angliában –, hogy honfitársai tudtára hozza: ártatlanul hal meg.

11. §

A *lelkiismeret* gyakran hibás véleményen alapul, s ezt semmilyen módon nem szabad tolerálni, amennyiben ezeknek egyetlen célja a társadalom és az emberek tönkretétele, mint a jezsuiták álnok szabályainak esetében. Ugyanakkor általában azok, akik veszélyesnek tűnnek hiányos lelkiismeretük miatt, jó polgárokká válhatnak, de csak akkor, ha a társadalom valamennyire alkalmazkodik téves képzeteikhez. A mennoniták őrizkednek az eskütételtől, de nyugodtan megbízhatunk igenjeikben és nemjeikben. Sokukat nem lehet rávenni arra, hogy megtámadják az ellenséget, de készségesen támogatják pénzzel a katonák ellátását. Azt, hogy a vallások közötti különbségek a polgári egység megzavarása nélkül is létezhetnek, jól példázza a szerencsés és a szabadság révén gyorsan növekvő népességű Pennsylvania. Ha a szabadság uralkodik, a vallási tévhitiek végül átadják helyüket az igazság erejének, és végleg eltűnnek; az üldöztetés révén azonban gyakran vakhitté fajulnak, és futótűznél is gyorsabban terjednek. Végül – mivel nincs olyan hely, ahol mindenki mentes lenne a tévedésektől – kicsi annak a jelentősége, hogy ezek elbuknak-e nyilvánosan, mint Angliában, avagy tovább színlelnek, mint máshol a világban.

12. §

A társadalomban az emberek *tulajdonnal* bírnak, részben mint az állam tagjai, részben mint magánszemélyek. Az előbbi kategóriához tartozik az állami bevétel, és az, amit azon megvásárolnak, a közszolgáltatásokkal egyetemben. Az utóbbi kategóriába tartozik a magántulajdon. A törvénynek mindkettőt védenie kell az erőszak ellen, és meg kell gátolnia az azokkal való visszaélést. Minden egyes lakosnak méltányos rész kellene jusson a közterhekből és a közjavakból. Mivel a társadalom közös, a szabadságnak is annak kell lennie. Ezért az *állami adókat* sem szabad úgy szedni, hogy az néhányaknak jelentsen túl nagy terhet, ehelyett mindenkinek hozzá kell járulnia az állami bevételekhez saját jövedelmével arányosan. Továbbá egyetlen *állami hivatalra és rangra* méltó embert sem szabad megfosztani az annak elérésére vonatkozó reménytől.

⁶ L. a tárgyalásokról és bírásokról, valamint az írott szó valódi szabadságáról és biztonságáról szóló számos kiadványt – Forsskål eredeti jegyzete.

13. §

Ha megfelelő vizsgát kellene tenni minden állami hivatalra való kinevezés előtt, ha mindazok, akik megfeleltek a vizsgán, csak az előző hivatalukban eltöltött idő függvényében léphetnének előre a következő, magasabb beosztásba, és ha az első lépés azt illetné meg, aki elsőként bizonyítja szakértelmét, akkor a hivatalokat nem méltatlanok töltenék be, az előléptetés nem a családi kapcsolatokon, a pénzen és a pártfogókon múlna, hanem az egyén szorgalmán és rátermettségén.

14. §

Egy vizsgát sem könnyebb vagy megbízhatóbb, mint a hivatal betöltéséhez szükséges tudás és gyakorlat vizsgálata. Ilyet használunk a lelkészeknél is, Kínában pedig az összes állami hivatalnoknál. Azonban még a legjobb jelölttel is könnyű elégedetlennek lenni, ha a bíráló tetszése szerint bármilyen kérdést feltehet, és saját belátása szerint ítélni. Ezért szükségeltetne meghatározni az egyes hivatalok sajátos ismereteit, könyveit, képzését és feladatait, amelyeket a jelöltől nyilvánosan számon lehet kérni.

15. §

Könnyen elfogadható, hogy minden egyén jogosult *saját tulajdonát* saját maga és a társadalom javára használni. Ugyanakkor nem mindenfajta tulajdont tud mindenki oly könnyedén megszerezni, mint amennyire az előnyös lenne a társadalom számára. Senki sem szerezhet tetszése szerint bárhol földet, sem munkával, sem fizetség ellenében, bár – ezáltal a közjó igen nagy kárát okozva – sokaknak több földjük van annál, mint amit megművelnek. Ennek következtében a törvények, így a zsidóknál Mózes törvénye az egyes családok szerény mértékű, örök földtulajdonáról (3 Móz25,13–15, 23, 24, 40 és 41), vagy a rómaiaknál Licinius törvénye az 500 iugerumról (257 1/7 tunnland)⁷ jól szolgálják mind a földművelés ösztönzését, mind a lakosok jogainak kiegyenlítését.

16. §

Semmi sem jobban sajátunk, mint *testünk és elménk ereje*; így semmi sem észszerűbb, mint az azok révén való méltányos megélhetés megteremtésének, a hasznos készségek gyakorlásának és a tudás használatának lehetővé tétele. Mindenki számára nyitva kell álljon, hogy szabadon megélhet a föld- vagy kézművességéből, iparosságból vagy kereskedelemből, és tanulhasson, mindaddig, míg annak mennyisége káros nem lesz a társadalom számára.

⁷ Kb. 584 pozsonyi mérő, azaz 126 hektár – a ford.

17. §

Hasznos dolgozókat űznek el *vidékről*, mivel a törvények nem engedik, hogy más védelmet élvezzenek azok a falvakban és zsellérkunyhókban élők, akiknek a szerencse nem juttatott földet, mint amit az öregség és betegség nyújt, ami szinte teljesen elgyengíti őket. Ezért, midőn természetes szabadság és függetlenné válás iránti vágyukat akarják követni, a városokba kell menekülniük, ahol könnyedén élhetnek tetszésük szerint vagy vállalhatnak kényelmes szolgáltatást. Ugyanakkor, ahol – mint ahogy az Angliában és Németországban szokás – mindenki saját házzal rendelkezhet még vidéken is, ott sok munkás a szülőhelyén marad, sokasodik, hasznos mesterségeket űz, földesurakhoz szegődik. Mindez jóval kedvezőbb, mintha a városi életet és a nőtlenséget választanák, kicsapongó és tétlen életet élnének annak érdekében, hogy fenntartsák a jómódúak gazdagságát, összecsendüljenek az úri hintók láttán, alvással és bujálkodással lopják a napot, és csak terhet jelentsenek saját maguk és a társadalom számára.

18. §

A *képzettség* és annak szabadsága előmozdításának célját különösképpen az állami iskolák szolgálják, ahol az emberek saját szorgalmuknak és képességüknek megfelelő iramban szerezhetnek teljes képzettséget a tudományok és mesterségek minden területén, és azonnal szabad mesterként ismernék el őket az általuk elsajátított szakmában. Ugyanakkor az egyes mesterségeket űzők számát a társadalom igényeinek és keresletének megfelelően szabályozni kell.

19. §

Nálunk ugyanakkor a zárt *céh*ek és a tanoncok képzésének rendszere csak a semmittevést táplálja, a sanyargatást, az emberhiányt, a bujálkodást, a szegénységet és az időpazarlást.

20. §

Még az úgynevezett *szabad művészetek* sem szabadok Svédországban. Másutt ezek jobban rászolgálnak nevükre. Németországban mindenkinek szabad nyilvánosan tanítania másokat mindarra, mit ő maga már megtanult. Továbbá, vagy már az elejétől el kellene tántorítani az embereket attól, hogy az elméleti tanulmányokat válasszák fő életpályájuknak, vagy azután nem szabadna megakadályozni, hogy szabadon éljenek meg a legártalmatlanabb szakmából.

21. §

Végezetül, egy szabad társadalomban alapvető jog, hogy *ki-ki szabadon hozzájárulhasson a társadalom jólétéhez*. Mindazonáltal, ahhoz, hogy ez megvalósuljon, mindenkinek joga kell legyen megismerni a társadalom helyzetét és arról szabadon elmondani a véleményét. Ahol ez nem adatik meg, a szabadság nem méltó nevére. A hadi ügyeket és némely külföldi tárgyalásokat bizonyos ideig titokban kell tartani, és nem szabad sokak tudomására hozni, de nem a tisztességes polgárok, hanem az ellenség miatt. A békeidők ügyeit és a honi jóléti kérdéseket még kevésbé szabad elrejtetni a lakosok szeme elől. Máskülönben könnyedén megeshet, hogy csak az ártó

szándékú külhoniak szereznek tudomást az összes titokról követek és pénz segítségével, de maguk az ország lakói, akik ideális esetben hasznos tanácsot tudnának adni, a legtöbb dolognak nem lesznek tudatában. Másrészt, amikor az ország ügyei ismertek, legalább a jó megfigyelők látják, hogy mi használ vagy árt, és ahol megvan az írott szó szabadsága, ott mindenkinek tudtára adják. Csak ekkor vezérelheti a közgondolkodást az igazság és a haza szeretete, mely hazának közös jólététől függ minden egyes polgáré.

Mindenható Isten, ki óvod az emberek üdvét, segítsd meg svéd nemzetünk szabadságát, és őrizd meg azt az örökkévalóságnak!

PETER FORSSKÅL

4. Kommentár

Amikor Carl von Linné egy növényt akart elnevezni növendéke, Peter Forsskål után, a csalánt választotta (*Forskålea tenacissima*). Választását azzal magyarázta, hogy az uppsalai kertjében ültetett fajták azokból a magokból származnak, amiket Forsskål küldött neki arábiai expedíciójáról.

Azonban erre más oka is volt. Egy megjegyzésében Linné azt írta, hogy csalánnal érintkezésbe kerülni éppoly veszélyes, mint Forsskállal vitába bonyolódni, „amire kellő bizonyítékot adott uppsalai viselkedése”. Forsskål igen tehetséges diák volt, és Linné tisztában volt azzal, hogy tudását miként kell kiaknázni. Ugyanakkor konok és könnyedén provokálható természetű ember is volt. E tulajdonságai viharos életre predesztinálták Forsskålt.

Ha figyelembe vesszük életének rövidegét (1732–1763), rendkívüli, hogy mennyi mindent elért. Eredeti szándéka szerint egyházi szolgálatba kívánt állni. Apja, Johan Forsskåhl a finn gyülekezet lelkésze volt Stockholmban, de Peter születése előtt néhány évvel visszatért hazájába, Finnországba.

Peter Forsskål gyermekkorát Helsinkiben töltötte. Két fiú- és egy leánytestvére volt, Jonas, Johan Christian és Johanna Catharina. A háztartást mostohaanyja vezette. Az édesanyjuk meghalt, amikor Peter három éves volt, de minden jel arra utal, hogy boldog gyermekkorát.

Tízéves korában Peter Forsskål beiratkozott az Uppsalai Egyetemre. Ez az életkor abban az időben nem volt meglepő. A diákok több mint 30%-a 15 év alatti volt. Mindazonáltal Forsskål első tartózkodása Uppsalában rövidnek bizonyult. 1751 tavaszán visszatért. Ekkor 18 éves volt. Teológiát hallgatott, de hamar Linné körének vonzásába került. Tanulmányait egy ösztöndíj fedezte, ami öt év egyetemi és két év külföldi tanulmányokra terjedt ki.

Abban az időben még nem volt olyan szigorú választóvonal az egyes tudományágak között, mint mostanában. Csak egy évszázaddal később osztották fel a tudást különböző szakterületekre, és került e szakterületek mindegyike az adott terület képviselőinek szigorú felügyelete alá.

Kiderült, hogy Forsskål érdeklődési területének leginkább a teológia és botanika kombinációja felelt meg. Egyik tanára, Olof Celsius a bibliai növényvilágról szóló mű, a *Hierobotanicon* szerkesztőjeként vált híressé. Amikor Forsskål Arábiába utazott, a Bibliában említett növények tanulmányozása volt az egyik legfontosabb megbízatása. Uppsalában Forsskål az arab és héber nyelv elsajátítására fordította idejének egy részét.

Forsskål az előírányzott öt helyett csak két évig maradt Uppsalában. 1753 őszére beiratkozott a Göttingeni Egyetemre. Göttingen városa a Hannoveri Választófejedelemség, azaz egy olyan állam része volt, amely 1714 óta perszonálunióban állt az Egyesült Királysággal. Az 1737-ben alapított egyetem erősen a brit kultúra hatása alatt állt.

Forsskål Göttingenben is teológiát hallgatott, de tanulmányaiban egyre inkább a filozófia felé fordult. Ez nem jelentette azt, hogy elhanyagolta volna a természettudományokat. Levelezést folytatott Linnével, és kérésére magvakat küldött neki. Emellett néhány diáktársával a helyi rovarokat tanulmányozta: „Szabadidőmben és jó idő esetén megpróbálok rovargyűjteményre szert tenni, és van három barátom, akik szintén elkezdtek élvezetüket lelteni ebben” – írja családjának egy levelében. A Forsskål *Liber amicorum* kötetében található egyik rajz öt ábrázolja pillangókergetés közben. Ugyanakkor a filozófia megmaradt fő tevékenységének. 1756 júniusában megvédte doktori értekezését, aminek a címe *A közelmúlt filozófiai elveivel kapcsolatos kétségek (Dubia de principiis philosophiae recentioris)* volt. Dolgozatának bevezetőjében a következőket írja: „Atyám bölcs tanácsát követve hozzászórtam ahhoz, hogy tudományos kutatásaimat úgy folytassam, hogy lehetőségemhez képest megpróbálják mindent cáfolni, és hogy feljegyezzem az érveket, amiket csak ki tudtam találni. Ez azt eredményezte, hogy kezdetben kerestem a kétségeket, később azok maguktól jelentek meg.” Bár tanárait lenyűgözte Forsskål alaposága, úgy gondolták, hogy a kételkedésben túl messzire megy. Forsskål nyilvánvalóan fontosnak tartotta disszertációját, mivel új előszóval ellátva, 1760-ban újra kiadta Koppenhágában.

Forsskållra többek között hatással volt a skót filozófus, David Hume is, akiről disszertációjában is említést tett. Forsskål valószínűleg német fordításban olvasta munkáit.

A Forsskål és Hume közötti egyik összekötő kapocs a filozófia gyakorlati megközelítése volt. Mindketten helytelenítették, hogy a tudósok elméletekbe temetkezzenek. A gondolkodást kisajátították az olyan, önmagukba mélyedt tudósok, „akik érvelésükhöz sohasem merítenek a tapasztalatból, vagy sohasem ott keresik azt, ahol megtalálható, vagyis a mindennapi életben és a társas érintkezésben” – írja Hume.⁸

Forsskål otthon érezte magát Göttingen szabad kutatói légkörében, ami igen sokban különbözött az Uppsalában tapasztaltaktól. Számára ennek nyilvánvaló oka a szabadság hiánya volt. Egy, a családjának küldött levelében azt írja, gúnyosan kritizálva Montesquieu „éghajlatelméletét”: „ha mi Svédországban oly szabadon gondolkodhatnánk és írhatnánk, mint bárki Angliában vagy Németországban, máris nyilvánvalóvá válna, hogy a hideg éghajlat nem árt az értelemnek.”

Miután 1756 késő őszen hazatért, ez a fojtogató légkör vette körül. Ösztöndíját elköltötte, és hogy eltartsa magát, el kellett vállalnia az akkor 13 éves Johan Gustaf Horn herceg oktatását. A tanítás mellett vegyészetet tanult, és elkezdett érdeklődni a mezőgazdaság iránt.

Forsskål nem volt elméleti tudós, annak ellenére, hogy filozófusként is sikereket ért el (még a Tudományos Akadémia tagjává is választották, amit a londoni Royal Society példájára alapítottak Göttingenben).

Amikor egy földbirtokos azt állította egy folyóiratban, hogy egy gabonafajtát át lehet változtatni egy másik fajtává növénynevelés révén, és hogy az árpamag bizonyos körülmények

⁸ David HUME: Az esszéírásról. In: *Összes esszéi*. Ford. TAKÁCS Péter. Budapest, Atlantisz, 1994. 292.

mellett zabtermést hozhat, Forsskål nem kevesebb, mint hat alkalommal jelentetett meg írást a magazinban, hogy bizonyítsa e feltételezés abszurditását. Bizonyításképpen még egy kísérleti termesztést is elvégzett.

Egy göttingeni tanárának, J. D. Michaelisnek küldött levelében azt írta, hogy szívesebben tanulna közgazdaságtant, „egy szabad és hasznos tudományt, amelynek bárhol hasznát lehet venni”. Ennek ellenére nem sikerült kinevezést nyernie egy akkortájt létrehozott közgazdaságtanári állásra. A közgazdaságtan professzora, Anders Berch úgy ítélte meg, hogy Forsskål alkalmatlan rá. Jelentésében Berch azt írta, hogy Forsskålt alapvetően jobban érdekli a botanika. Egyszer, amikor Berch és Linné egy időben tartottak előadást, Forsskål úgy döntött, hogy inkább Linné előadását hallgatja meg.

1759 áprilisában Forsskål engedélyt kért közgazdasági értekezésének megvédésére, amelynek címe *De pratis conserendis (A mezők megműveléséről)* volt. Kérelmét azonban elutasították, Forsskål pedig úgy döntött, hogy hátat fordít e tudománynak. Ismét készen állt arra, hogy új területre váltson – ez alkalommal a jogtudomány került érdeklődése középpontjába.

1759 májusában Forsskål *De libertate civili* című értekezését kihirdették a filozófia tanszéken. A disszertáció az akkori szokástól eltérő módon svéd és latin nyelven íródott.

Korábbi, a filozófia alapelveiről írt dolgozatában volt egy fontos szakasz, ami az emberi jogok eredetével kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott. Forsskål számára az egyes individuumok autonómiája az egyes emberek személyi jogainak biztosítására vonatkozó jogot is magában foglalta.

Bár érvelési rendszere elméleti, roppant érzékeny volt. Forsskål az úgynevezett szabadság kora (1719–1772) disszonanciájának egyik legfontosabb kérdésére tapintott rá: a privilégiumok kérdésére. Amikor Svédország XII. Károly halála után (1718) kidolgozta új alkotmányát, az örökletes nemesség megtartotta előjogait. A Riksdagot alkotó három másik rend (a papság, a polgárság és a parasztság) tiltakozott ez ellen. A kérdés folyamatosan napirenden szerepelt a szabadság kora alatt. Még 1770-ben is javaslatot terjesztettek be a Riksdagnak, hogy kiváltságlevélet kellene összeállítani a három közrend számára is.

Az egy szűk körnek biztosított előjogok azt eredményezik, hogy mások jogai csorbulnak. A privilégiumok útjában állnak azoknak az emberi jogokkal kapcsolatos eszméknek, amelyek a 18. század végén kezdtek kifejlődni. „Minden egyes lakosnak méltányos rész kellene jusson a közterhekből és a közjavakból” – írja Forsskål, és az emberi jogokért való kiállás végighúzódik az egész értekezésén, még ha nem használja is ezt a kifejezést.⁹

A tanszék visszautasította Forsskål értekezésének nyomtatási kérelmét. Forsskål nem nyugodott bele a döntésbe, és az állam kormányához fordult annak hatóságán, a Kanslikollegiumon keresztül, de kérését ott is megtagadták.

Ekkor Forsskål olyan döntést hozott, amely nagyfokú erkölcsi bátorságról tett tanúbizonyosságot. Úgy döntött, nem törődik az akadémiai hallgatósággal, és inkább a széles olvasóközönséghez fordul. Azonban a nyomdászok csak a királyi Censor librorum engedélyével fogadhattak el megbízásokat.

⁹ Az „emberi jogok” kifejezés svéd szövegben első ízben 1769. december 13-án jelenik meg a *Posten* magazin egyik írásában.

Forsskål nyilvánvalóan tudatában volt annak, hogy a cenzor jelenteni fog a Kanslikollegiumnak, ennél fogva aligha várható, hogy a korábbtól eltérő döntés szülessen. De azt is tudta, hogy a Kanslikollegium nem rendelkezik túl erős befolyással, és hogy alapvetően a rendek akaratának kell engedelmeskednie. Azt is tudta, hogy a Riksdag néhány hónappal később összehívandó ülésén nyugodtan semmisnek nyilváníthatja a Kollégium döntéseit. A Kanslikollegiumnak írt levelében Forsskål még arra is vette a bátorságot, hogy említést tegyen a Kollégium Riksdagtól való függőségéről. Azt írta, meg van győződve arról, hogy neki „a szabadság földjén még két országgyűlés között sem kell a szabadság legértékesebb része nélkül élnie: azaz szabadon írhat és beszélhet az ország hibáiról és előnyeiről”.¹⁰

A nyomtatási engedély megszerzése érdekében Forsskålnak bele kellett egyeznie, hogy a szöveget számos helyen megváltoztassák, illetve meghúzzák. Ezek a változtatások a nyomtatott sajtó szabadságára vonatkozó legradikálisabb követeléseket, valamint az aktuális politikai helyzetre való utalásokat érintették. Számos esetben ez azt jelentette, hogy Forsskål eredeti kijelentéseit tompították és homályosabbá tették, mint pl. a céhrendszer kritikájának esetében.

Ennek ellenére meglepő, hogy a cenzor úgy döntött, engedélyt ad Forsskålnak a nyomtatásra. Annak érdekében, hogy ezt a helyzetet értelmezni tudjuk, néhány szót kell szólnunk a nyomtatott sajtó szabadságával kapcsolatos körülményekről a svéd történelem úgynevezett szabadság korában.

A magyarázatot a legjobb azzal az üléssel kezdeni, amit 1722 januárjában tartottak a Kanslikollegiumban, nem sokkal az új alkotmány elfogadása után. Az új alkotmány előírta, hogy a cenzornak, ahogyan korábban is, mindent el kell olvasnia, amit nyomdába adnak a királyságon belül, „és amikor nem talál semmi sértőt vagy helytelen”, megadja az írásbeli engedélyt. Mindazonáltal erre csak akkor kerülhet sor, „miután erről értesítette a Kanslikollegiumot, és az ő engedélyüket is megszerezte”.

A rendelkezés azért furcsa, mert versengést szít a két hatóság között. Elvileg a Kollégiumra vonatkozó új szabály nem jelentett semmilyen változást azokhoz a szabályokhoz képest, amelyek korábban irányították a cenzori feladatokat az abszolutizmus korában. Ugyanakkor, míg korábban a felügyelet igen szigorú volt, most a szabály nagyobb szabadságot adott az egyéni döntéshozó testületeknek. Az 1722 januári megbeszélés hátterében Emanuel Swedenborg, a Bergskollegium (bányászati hatóság) akkori albirójának kérelme állt, aki engedélyt kért egy, az országot a hosszú háború (a nagy északi háború, 1700 és 1718 között) után sújtó gazdasági válságról szóló pamflet kinyomtatására. Swedenborg megszerezte az engedélyt, de ennél többet akart; engedélyt kívánt kapni arra, hogy a *Stockholmske post-tidender* újságban felkérhesse az olvasókat arra, hogy küldjék el véleményüket az írásáról. Ez a kérés élénk vitát váltott ki, amiben részt vett a hivatalban lévő cenzor, Johan Rosenadler, valamint elődje, Johan Brauner, aki XI. Károly és XII. Károly uralkodása alatt töltötte be a posztot. Míg Brauner vehemensen érvelt az ötlet ellen, hogy „magánszemélyeknek engedjék, hogy véleményt alkossanak általános fontosságú kérdésekben”, Rosenadler úgy tartotta, hogy fontos meghallgatni a közvéleményt, különösképpen olyan kérdésekkel kapcsolatban, amelyek mindenkit érintenek, „a koldusoktól kezdve a gazdagokig”. Ezen azt értette, hogy könnyebb lenne tisztázni a kérdést a következő Riksdag alkalmával, ha lehetővé tennék az általános vitát.

¹⁰ Kiemelések tőlem – T. v. V.

Ez alkalommal Swedenborg nem kapta meg az engedélyt, de ez a vita jelzi, hogy a szólás-szabadság kiterjesztésének elképzelésének erős támogatói voltak. Maga a királyi udvar kancellárja, Karl Gyllenborg (aki később a szabadság kora egyik legfontosabb államférfijává vált) is kiállt Rosenadler mellett. „Osztom nézeteidet” – jelentette ki. „Egy szabad államban senkit sem szabad megakadályozni abban, hogy részt vegyen a mindenkit érintő kérdések nyilvános vitájában, különösképpen azért, mert ily módon napvilágra kerül az igazság, és mindenki jobban tájékozottá válik az ügy természetét illetően.” Ezután Angliára hivatkozott, aminek szabadságát akkor volt alkalma megismerni, amikor korábban diplomataként ott szolgált. A Cenzori Hivatal a szabadság korának nagyobbik része alatt tovább működött, de a nyomtatott sajtó szabadságának megteremtése mindig is égető kérdés maradt. A dán szerző, Ludvig Holberg egy 1749-ből származó episztolájában megemlíti, hogy egy svéd látogató Koppenhágában azt mondta, hogy Angliához és Hollandiához hasonlóan Svédországban is felmerült a nyomtatott sajtó szabadságának bevezetése, de ott a támogatók még mindig kisebbségben vannak.

Rosenadler és közvetlen utódja, Gustaf Benzelstierna liberálisán gyakorolták a cenzúrát. Azonban a korszak harmadik cenzorával, Niklas Oelreichhel megváltozott a helyzet. Elődeivel ellentétben Oelreich aktívan részt vett a kor politikai csatározásaiban. Néhány évvel korábban egy olyan folyóiratot adott ki, amely általános vélekedés szerint a kor két pártja közül az egyiknek volt a szócsöve. Amikor az ellenzék is ki akart adni egy folyóiratot, Oelreich cenzori pozícióját felhasználva tiltotta meg azt.

Oelreich nem akarta eltörölni a cenzúrát. Ehelyett magazinjában a cenzor nagyobb hatalma mellett kardoskodott. Azt akarta, hogy ne a Kanslikollegiumnak kelljen jelenteni, hanem a Riksdag töltsen be az ellenőrző hatóság szerepét. Ily módon a cenzor korlátlan döntési joggal rendelkezett volna, legalábbis azokban az időszakokban, amikor a Riksdag nem ülésezett.

Ennek a politikailag mélyen elkötelezett személynek kellett volna megadnia a nyomtatási engedélyt Forsskål számára. Forsskål nagyon jól tudta, hogy a kiadvány terjesztését gyorsan meg fogják akadályozni. Amikor a könyvet kinyomtatták, a nyomdásztól, Lars Salviustól azonnal begyűjtötte az 500 példányból álló teljes kiadást, és sietett barátai között szétosztani azt.

Érdekes kérdés, hogy Salviusnak mekkora része volt a szöveg kiadásában. Egy néhány évvel korábban kiadott könyvében ő maga is számos kérdést érintett azok közül, amelyekkel Forsskål foglalkozott. Mindkét férfi a birodalom finn részéről származó radikális újtók csoportjához tartozott. Néhány tudós szerint a finnek ugyanolyan mértékben járultak hozzá a svéd felvilágosodáshoz, mint a skótok az angolszászhoz.

Ugyanazon a napon, amikor kinyomtatták a *Gondolatok a polgári szabadságjogról* című kiadványt, a Kanslikollegium ülést hívott össze a helyzet megvitatására. Salviust beidézték, hogy számoljon be a történekről. Salvius bemutatta az Oelreich engedélyét tartalmazó kéziratot, és elmondta, hogy a szerző az összes kötetet elvitte.

Ezt követően Oelreichet hallgatták meg. Arcátlan módon azt állította, hogy fogalma sem volt arról, hogy a könyv megegyezik a betiltott értekezéssel, és hogy nem gondolta volna, hogy Forsskålnek lesz mersze ahhoz, hogy egy korábban betiltott szöveget terjesszen elő.

Ezután következett Forsskål. Elmondta, hogy ő a cenzor segítségével az összes politikailag érzékeny pontot kihúzta, és ennek következtében a könyvet a korábban megvizsgálttól teljesen eltérő szövegnek kell tekinteni.

A Kanslikollegium úgy döntött, hogy megelégszenek a szerző figyelmeztetésével, egyúttal azonban elrendelték a könyv összes példányának elkobzását. A szerzővel kapcsolatos egyetlen

kritikai megjegyzés az volt, hogy úgy vállalt el egy dán professzori kinevezést, hogy előtte nem kérte a Kollégium engedélyét. Nagyon valószínű, hogy a Forsskállal szembeni elnéző bánásmód oka az volt, hogy közben kinevezték egy Arábiába tartó dán expedíció tagjának. A Kollégium jegyzőkönyvében az olvasható, hogy nem akarták „teljes mértékben elhallgattatni a benne rejlő tehetséget”, és hogy figyelembe kell venni azt a tényt, hogy „Dánia királyának szolgálatában áll”.

A könyv betiltása csak a következő év februárjában vált nyilvánossá, de a példányok begyűjtése azonnal megkezdődött. Az elkobzásért felelős személy az Uppsalai Egyetem rektora, Linné volt. Forsskált beidézték, és ő azt állította, hogy 49 példányt elajándékozott, 53-at pedig a városi könyvesboltban hagyott eladás céljából. Linné házkutatást tartatott Forsskál házában, de további példányokat nem találtak. Linné a Kollégiumnak küldött levelében azt írta, hogy valószínűleg sok példányt postai úton továbbítottak, és megkérdezte, mit tegyen azok visszaszerzése érdekében.

A *Gondolatok a polgári szabadságjogról* 500 kinyomtatott példányából csak 79-et koboztak el és semmisítették meg. A többi példány az érdeklődők között forgott, és tudjuk, hogy több kéziratot másolat is készült. A betiltás csak hozzájárult ahhoz, hogy a könyv még keresettebb legyen.

A cenzor, Oelreich esetében nem vettek figyelembe enyhítő körülményt. A Kollégium elbocsátotta. Az illetékesek egy kisebb csoportja bíróság elé akarta citálni. Úgy gondolták, hogy alkotmányellenes bírósági vizsgálat és ítélet nélkül elbocsátani egy köztisztviselőt. Oelreich úgy döntött, hogy elhagyja a várost, és vidéki lakhelyére távozik. Anders Wilde, Oelreich segédje vette át a cenzori feladatokat. Beköszöntött az őszi, és a Riksdag összeült. Oelreich visszatért vidékről, és elküldte inasát a Kollégiumba, hogy bejelentse, újra felveszi hivatalát. Ezt követte az az időszak, amikor mind Oelreich, mind Wilde cenzorként működött, és egymással párhuzamosan bombázták a Riksdagot a konfliktussal kapcsolatos panaszaikkal.

A Riksdag ülésén nem született döntés a cenzúra jövőjével kapcsolatban. Új cenzort neveztek ki Magnus von Celse személyében, de ő soha nem lépett hivatalba. Nyitva maradt az a kérdés, hogy a cenzúrát hogyan és ki által fogják kezelni.

Minden bizonnyal ez a zavaros helyzet is hozzájárult ahhoz, hogy a Riksdag a Cenzori Hivatal eltörlése mellett döntött következő ülésszakán 1766-ban. A könyvpiac felügyelete nehezebbé vált a döntéshozatallal kapcsolatban kialakult ellentmondásos helyzet miatt. Voltak más és jobb módszerek, mint a cenzúra.

A nyomtatott sajtó szabadságáról szóló 1766-os törvény egyedülálló újdonsága elsősorban nem az előzetes cenzúra eltörlése volt. Ez már megtörtént Angliában 1695-ben. Az összes korábbi törvénnyel ellentétben ez a jogszabály azonban nemcsak azt a korlátozó listát tartalmazta, amit a szerzőknek figyelembe kellett venniük, hanem védelmet is nyújtott a hatóságok új akadályok létrehozására való hajlandóságával szemben. Az új törvény legfontosabb és egyben legnagyobb terjedelmű része a hivatalos feljegyzésekhez való általános hozzáférés elvéről szól, aminek alapján az állampolgárok jogosultak hozzáférni, többek között a bírósági döntésekhez, valamint a kormány és a Riksdag jegyzőkönyveihez.

Az új törvénynek azonban volt két hiányossága. A cenzúrát fenntartották a teológiai kiadványok esetében. Emellett nem kapott védelmet a szóbeli vélemény sem. E szempontból további fejlődést az Egyesült Államokban értek el, amikor 1791-ben elfogadták a híres Első Alkotmánykiegészítést.

Mindössze néhány hónappal a nyomtatott sajtóról szóló törvény meghozatala után a kormány figyelmeztette a polgárokat arra, hogy tilos „nagyobb vagy kisebb társaságban [...] sejtelmek vagy konspirációs hazugságok terjesztésével a királyság polgárai között panaszt, vizsályt vagy kártékony széthúzást szítani”. A statútumban arra kérték fel a polgárokat, hogy 2000 ezüstallér jutalom fejében adjanak információt azokról, akik ilyen büntetendő kijelentéseket tesznek.

Azért idéztem az 1767. március 2-i statútumot, hogy bizonyítsam, aligha a szólásszabadság fontosságába vetett erős hit vezérelte a svéd Riksdagot döntésében. A nyomtatott sajtó szabadságáról szóló törvény valószínűleg sokkal inkább a fennálló politikai ellentétek, mintsem mélyen gyökerező meggyőződés eredményeképpen született meg.

Ez mégsem csökkenti a törvény jelentőségét. Az 1767 és 1772 közötti években, amikor III. Gusztáv visszazerezte a hatalmat a Riksdagtól, nem kevesebb mint körülbelül 80 folyóirat és majdnem 2000 politikai publikáció jelent meg. Egyetlen év, 1769 során nem kevesebb mint 138 gazdasági pamfletet adtak ki. Ugyanebben az időszakban jelent meg az első két napilap Svédországban. Alig volt olyan politikai kérdés, amit ne tártak volna fel ebben az időben.

Az 1760-as évek zűrzavaros évtized volt a svéd történelemben. Sok svéd tudós nem értékeli nagyra ezt a korszakot. Egy angol történész, Michael Roberts (1908–1997) viszont a parlamentáris kormányzás egyedülálló kísérletéről ír, és a korszakot a forradalom előtti években kialakuló francia helyzethez hasonlítja.

Forsskål tisztában volt a fennálló politikai erőviszonyokkal. Sok levelének egyikében, amiket a szabad vita védelmében írt, azt állítja, hogy a szabad vita azt hivatott megelőzni, hogy „a főurak elviselhetetlen uralmát” felváltsa a „visszafordíthatatlan abszolutizmus”. A XII. Károly halálát követően létrehozott kormányzati forma a hatalom megosztását célozta. Csakhogy az idő múltával egyre több hatalom koncentráldott a Riksdagban, és annak központi testületében, a Titkos Bizottságban, ahol a négy rend közül csak három rendelkezett képvisellel. Az 1760-as években új erők dolgoztak a parlamenti egyensúly abban a formában történő visszaállítása érdekében, amit az alaptörvény határozott meg. Szemben álltak az előjogokkal és hatalommal rendelkező nemességgel és a királpártiakkal, akik újra hatalommal akarták felruházni a királyt. Később ez utóbbi csoport nyerte meg a küzdelmet.

Forsskål tudta, hogy milyen kockázatokat vállal, amikor kiadja a munkáját. Egy uppsalai professzort, Johan Ihrét egyéves fizetésmegvonásra ítélték, mert engedélyezett néhány latinul írt politikai tartalmú diplomamunkát. E dolgozatok témája a polgári kormányzás volt. Ez alkalommal is Salvius próbálta meg kiadni a szöveget svédül, de megakadályozták ebben. A cenzor ugyan hozzájárult a kiadáshoz, de a kormány közbelépett és megtiltotta azt. Tíz év telt el a fenti esemény óta, és Forsskål joggal gondolta úgy, hogy a szabad véleményalkotás lehetősége azóta megnövekedett.

A Forsskål által kivitelezni szándékozott reformok nem voltak jelentéktelenek. Követelte a kétes ítéletek elleni fellebbezés jogát. Síkra szállt a méltányosabb adózásért. Követelte a magasabb állami hivatalok betöltésére vonatkozó nemesi előjog megszüntetését, a céhrendszer reformját, az egyszerű polgárok gyermekei számára iskolák létrehozását, valamint erősíteni kívánta a szólásszabadságot és az állami átláthatóságot. A „honi jóléti kérdésekkel” kapcsolatban semmit sem szabad elrejtteni a „lakosok szeme előtt”.

Lenyűgöző e lista, és majdnem az összes olyan jogra kiterjed, amelyet 30 évvel később a francia *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* tartalmaz. Az Emberi és Polgári Jogok

Nyilatkozatában található egyetlen jog, amely hiányzik Forsskål szövegéből, az egyének joga a vallás és a meggyőzés szabad választására és gyakorlására. Az egyik olyan bekezdés, amelynek kivágására a cenzor rákényszerítette Forsskålt, az a paragrafus volt, amelyben kijelentette, hogy „az isteni kinyilatkozásokat” nem éri sérelem azáltal, hogy azokat megkérdőjelezzik. A politikai abszolutizmus véget ért Svédországban, de a vallási nem.

A *Gondolatok a polgári szabadságjogról* egyik legelgondolkodtatóbb szakasza a 9. paragrafusban található (az 1759-es nyomtatott verzió 8. paragrafusában), amiben Forsskål kifejti, hogy az erőszak egyetlen alternatívája a nyomtatott sajtó szabadsága: „Egy bölcs kormány inkább azt engedi, hogy az emberek tollal adjanak hangot elégedetlenségüknek, mintsem fegyverrel.” A királynak írt védőbeszédében még nyíltabban fogalmaz: „egyértelmű, Fenség, hogy minden királyságban találhatók elégedetlen emberek. Azt, hogy ily emberekből nem kevés van Svédországban, a gyakori, tervezett és megvalósult lázadások mutatják. Ugyanígy jól ismert, hogy csak két módon lehet elkerülni az elégedetlenség kártékony következményeit. Az egyikhez tinta, a másikhoz vér szükségeltetik. Ha az elégedetlenek szabadon beszélhetnek, lehetséges őket cáfolni, tájékoztatni és felvilágosodott közvéleménnyé formálni. Azok, akik elvesztik érveiket, elvesztik elégedetlenségüket és lázadó hajlamukat is. Mindazonáltal, ha nem él ezekkel az alkalmas eszközökkel, [...] a kormánynak nem marad más, mint hogy erővel és számos élet elpusztításával reagáljon az erőszakra, amivel talán nem szabadul meg az elégedetlenségtől, csupán elrejt és néha növeli is azt, úgy, hogy az újult erővel törhet elő egy másik alkalommal.”

És ezen a ponton Forsskål még hozzátesz valamit, ami abban az időben igen provokatívnak hathatott. Ezt írja: „Mindazonáltal Svédországban ez a kemény eszköz valószínűleg kevésbé megbízható, mivel a hadsereg többségét nem a kormány tartja fenn, hanem a parasztság kenyere és gondolkodásmódja.”

Kiderült, hogy Forsskål rosszul ítélte meg a helyzetet. Nem volt szükség „kemény eszközre” annak érdekében, hogy megállítsák a parlamentáris rendszert és a népi kormányzás irányába mutató fejlődést, ami Svédországban a szabadság korában zajlott le. III. Gusztávnak nem kellett erőszakhoz folyamodnia, amikor 1772-ben visszaszerezte a királyi hatalmat.

Forsskålnak a szólásszabadság erejébe vetett hite naivnak és irreálisnak tűnhet. Meggyőződése a többiek véleményével is ellentétben állt a felvilágosodás korában. Voltaire valószínűleg sokkal reálisabban gondolkodott, amikor kijelentette, hogy a kard, és nem a szó dönt az államok jövőjéről.

Rövid távon nézve természetesen Voltaire-nek volt igaza. De nem hosszabb távon. A társadalmi fejlődés és a szólásszabadság összefügg és hatással van egymásra. A fejlődéshez azonban idő kell.

Talán Forsskål pontosan erre gondolt, amikor azt írta, hogy a szólásszabadság célja a „felvilágosodott közvélemény” létrehozása. A felvilágosodás alapvető célja annak kialakítása volt, amit mi közvéleménynek nevezünk, és e szempontból Forsskål ennek a mozgalomnak képviselője volt, mégpedig az egyik legprominensebb Svédországban.

Az arábiai expedícióról családjának küldött leveleiben Forsskål írt hazája politikai helyzetéről is. Minden bizonnyal abban reménykedett, hogy a távozásakor összeülő Riksdag végül lehetővé teszi a nyomtatott sajtó szabadságát. Csalódásként élte meg, hogy a kérdés eldöntését elhalasztották. Nyilvánvalóan folytatta volna a küzdelmet, ha otthon marad. „Ha Forsskål hazatér, bizonyára hatalmas lendülettel folytatódik a harc” – olvashatjuk egy diáktársa levelében.

Azonban amikor a Riksdag néhány évvel később összeült és végre elfogadta a nyomtatott sajtó szabadságáról szóló törvényt, Forsskål már nem volt az élők sorában. Az expedíció négy tagja közül csak egy ember tért vissza. És ez nem Forsskål volt. Láz végzett vele.

Forsskål nem érthette meg, hogy a világon elsőként Svédországban alaptörvény garantálta a nyomtatott sajtó szabadságát. De azt sem kellett megtapasztalnia, hogy néhány évvel később ezt a sajtószabadságot először korlátozni kezdték, majd fokozatosan megszüntették. Azt sem érte meg, hogy új abszolutizmus alakult ki az országban, ahol az új alaptörvény ellenére sem volt senki, aki könyvet mert volna kiadni a polgári szabadságjogról. Azoknak, akikről kiderült, hogy a könyv egy példányát őrzik könyvtárukban, nagy árat kellett érte fizetniük.

THOMAS VON VEGESACK¹¹

ANGOLBÓL FORDÍTOTTA: IPSO JURE FORDÍTÓIRODA

A FORDÍTÁST LEKTORÁLTA: REMÉNYI ÉDUA VÉNUSZ ÉS KOLTAY ANDRÁS

¹¹ 1968–1994 között a Norstedts kiadója, 1978–1987 között a svéd PEN elnöke, 1987-től 1993-ig a Nemzetközi PEN Írók a Börtönben Bizottságának elnöke. Számos könyvet adott ki a szólásszabadság témájában, többek között a *Smak för frihet* (A szabadság íze) című könyvet, ami a közvélemény alakulásáról szól Svédországban 1755 és 1830 között.

Az ügyvédi reklám mint speciális vélemény

KOVÁCS KRISZTIÁN*

1. Bevezetés

Az internet korában a reklámtevékenység korlátai soha nem várt módon kitágultak. A weboldalak között navigálva gyakorlatilag bármilyen termékről vagy szolgáltatásról találhatunk információkat; az egyes termékek és szolgáltatások közötti különbségek könnyedén összehasonlíthatók, nem egy internetes oldalnak pontosan az összehasonlítás az egyetlen funkciója. Szinte minden vállalkozás rendelkezik honlappal, ahol információkat oszt meg a potenciális ügyfelekkel. Nagy ritkán még ügyvédek vagy ügyvédi irodák is. Az ügyvédi szakma jelenleg még tanulja, hogy miképpen tud adaptálódni a 21. századi körülményekhez: hogy az ügyféljelöltek már nemcsak szájhagyomány útján keresnek ügyvédet, hanem internetes fórumokon, saját honlapján, publikációi alapján gyűjtenek információt a szóba jöhető ügyvédekről, hogy kiválasszák a számukra legmegfelelőbbet. A jogásztársadalom közel sem arról híres, hogy túlzottan szentitív lenne a technológiai újításokkal kapcsolatban; elég csak arra gondolni, hogy egy olyan időszakban, amikor elektronikus levelek milliárdjait küldik el minden nap elsődleges kommunikációként, még mindig azon folyik a dogmatikai vita, hogy az egyszerű e-mail írásbeli formának minősül-e. Egyértelműnek tűnik, hogy lenne igény valódi 21. századi ügyvédségre – ideértve mind a szolgáltatást, mind a marketing- és PR-tevékenységet –, a kérdés az, hogy a jelenlegi szabályozás alapján ez az igény kielégíthető-e.

2. Ügyvédi reklám és etika

A reklámtevékenységet szinten minden országban az illetékes kamara, elsődlegesen etikai kódexekben vagy más kötelező érvényű dokumentumokban szabályozza. A magyar ügyvédi kamara etikai kódexét igen nagy mértékben befolyásolta egy szervezeti tagság, a magyar kamara tagja ugyanis az Európai Ügyvédi Kamarák Tanácsának, s ezzel bizonyos kötelezettségek is járnak. Az Európai Ügyvédi Kamarák Tanácsa (CCBE) jelenlegi formájában 1966-ban jött létre, célja az akkor még Európai Közösségi, illetve ahhoz kapcsolódó országok ügyvédi együttműködésének segítése volt. Az évtizedek során a szervezet sokat tett a szabályozások és a jogászok integrá-

* Doktorandusz, megbízott oktató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar. E-mail: kovacs.krisztian@jak.ppke.hu

ciója érdekében a Közösségen belül, mára már 32 CCBE-tagország mellett több nem tag állam megfigyelő státuszban jelen van a CCBE ülésin. A CCBE egyik legnagyobb hatású dokumentuma az 1988-ban elfogadott Etikai Szabályzat,¹ mely kiemelten foglalkozott az egyik legnehezebben közelíthető szabályanyag, az ügyvédi reklám kérdéskörével.² A kódex megalkotásakor a tagállamokban is változások mentek végbe a jogászai professziók körében a reklámozás tekintetében: a teljes tiltástól eljutottak odáig, hogy már csak a jó ízlés szab határt a marketingnek.³ A szabályzatot a Magyar Ügyvédi Kamara átültette az ügyvédekre vonatkozó etikai kódexbe,⁴ erről az etikai kódex *expressis verbis* rendelkezik, ennél fogva a magyar ügyvédség számára is kötelező érvényű. A magyar kódex, illetve a minta egyezően jegyzi meg, hogy „az ügyvéd jogosult az általa nyújtott szolgáltatásokról a nyilvánosságot tájékoztatni feltéve, hogy a tájékoztatás pontos, nem félrevezető”, és nem sérti az ügyvédi alapelveket és alapértékeket.⁵ Az ügyvéd megjelenhet továbbá nyomtatott sajtóban, rádióban vagy televízióban, elektronikus kommunikációban vagy más módon, amennyiben ez a megjelenés nem sérti az előzőekben megfogalmazott elveket.⁶

A magyar etikai kódex külön rendelkezik az ügyvédi reklámról, illetve az ügyvédi honlapról. A korlátozások azonban kimerülnek annyiban, hogy egyrészt nem nyilvánulhatnak meg olyan módon, amit jogszabály vagy az etikai szabályzat tilt (ezt külön rendelkezés nélkül sem tehetné meg), másrészt az ügyvédi ethosz védelmében gyakorlatilag megtilt egy sor olyan tájékoztatást, ami alááshatja az ügyvédségbe vagy az igazságszolgáltatásba vetett közbizalmat, így különösen: az ügyvédi (média) megjelenés nem tartalmazhat összehasonlítást, sikerességre utalást sem.⁷ A szabályozás talán kissé elavultnak is hathat – ami az egyes megjelenési formákra vonatkozó korlátozásokat illeti -, hiszen megannyi területet érintetlenül hagy, ami az ügyvédek napi ügyfélszerzésére nagyobb kihatással van, mint pusztán egy ügyvédi honlap fenntartása. Mi több, a honlap talán már-már alapkövetelménynek tekinthető.⁸ Mielőtt azonban részletekbe bocsátkoznánk, kezdjük az elemzést egy jóval megengedőbb szabályozással; ami egy a magyarhoz hasonló igencsak szigorú szabályozási rezsimből fejlődött ki.

¹ A szabályzat szövege az Európai Ügyvédi Kamarák Tanácsa (CCBE) 1988. október 28-i plenáris ülésén elfogadott, ezt követően legutóbb a 2006. május 9-ei plenáris üléseken módosított Európai Unió Ügyvédek Etikai Kódexével harmonizált. L. az ügyvédi hivatás etikai szabályairól és elvárásairól szóló 5/2008. (XI. 27.) MÜK Szabályzattal módosított 8/1999. (III. 22.) MÜK Szabályzat 16/3. pont.

² Ramon MULLERAT: Law Practice in a Globalized World: The European Experience. *The Jean Monnet/Robert Schumann Paper Series* (2013) Vol. 13. No. 7. 10–11.

³ John TOULMIN: A Worldwide Common Code of Professional Ethics? 15 *Fordham International Law Journal* (1991) 4. 681.

⁴ Adoption of the CCBE Code of Conduct 2006. http://www.ccbe.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/Status_of_the_CCBE_C1_1386165089.pdf 4

⁵ CCBE Kódex 2. 6. 1. pont.

⁶ Uo. 2. 6. 2. pont.

⁷ Az USA Connecticut államában az internetes reklámoknál ezzel szemben még az is megengedett, hogy az adott ügyvéd „Szuper Ügyvéd” megnevezést használjon. A „Szuper Ügyvédek” központi honlapja megfigyelések alapján rangsorolja az ügyvédeket, a teljesítménye alapján kerülhet fel valaki a „Szuper Ügyvédek” listára. L. Brian A. BENKO – Corrine MORRISSEY: Is It Ethical to be a Super Lawyer? 20 *The Professional Lawyer* (2010) 1. 26.

⁸ A Moses&Roth Ügyvédi Iroda és Mike Blumenthal 2015-ös, 1500 fő megkérdezésével készített felmérése alapján a 25 év alattiak 17,8%-a keresett online jelenlét alapján ügyvédet, ez több, mint azoknak a száma, akik személyes ajánlás alapján kerestek fel jogi segítőt (12,1%). Forrás: <https://www.mosesandrooth.com/how-people-find-lawyers-in-2015/>

3. Az ügyvédi reklámok szabályozása az Egyesült Államokban

A reklámozás terén igencsak liberális szabályozást követ jelenleg az Egyesült Államok, mely hosszú, s koránt sem egyenletes ívű fejlődés eredménye. Az Egyesült Államok jogi kultúráját meghatározták az angol gyökerek, hiszen a bíróságok előtt akkoriban a brit szigeteken *barristerek* járhattak el, márpedig az ügyfelek sokan voltak, míg a *barristerek* kevesen, így voltaképpen szükség sem volt a reklámra; ezzel együtt, a korabeli *barristerek* rangon alulinak is tartották, hogy hirdessék szolgáltatásaikat.⁹ Mivel a legtöbb amerikai ügyvéd, aki pozíciót szeretett volna betölteni az ottani kamaráknál, rendszerint Angliába, valamelyik Innbe¹⁰ ment továbbképzésre, a kamarai vezetők között megmaradt ez a mentalitás: a jogászság egy elitista, zárt közösség maradt. Az első reklámokkal kapcsolatos szabályozás 1908-ban lépett hatályba, mely egyúttal kifejezetten megtiltotta az ügyvédi reklám több formáját, melyet a korabeli sajtó és az ügyvédség is nehezen fogadott.¹¹ Az akkori amerikai ügyvédi kamarák szövetsége szerint (ABA):¹²

„A legtöbbet érő és leghatékonyabb reklám, ami csak létezik, legyen szó akár egy fiatal ügyvédről, de különösen az ő jogász kollégái számára, ha kialakítja jól megérdemelt szakmai hírnevét alkalmasságával és megbízhatóságával.”¹³

A lényegi áttörésre egészen 1977-ig kellett várni, mikor is az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának döntése¹⁴ fordulópontot hozott az ügyvédi reklámok tilalmával kapcsolatosan. Az ügyben az arizonai Bates & O’Steen jogklinikát eljárás alá vonták, mivel az ügyvédek megsértették a reklámozásra vonatkozó előírásokat: több újságban hirdetéseket jelentettek meg, amelyben jogi ügyek ellátására ajánlkoztak, ügycsoportokra lebontott fix óradíj mellett. Az Arizona Republic nevű újságban, 1976. február 22-én például az alábbi tartalommal jelent meg a reklám: „*Jogi szolgáltatások nagyon méltányos áron*”,¹⁵ majd következett a szolgáltatások árának listázása, úgymint válás, magáncsőd, névváltoztatás stb.

Az akkor hatályos előírások szerint az ügyvéd nem használhatta a médiát ügyfelek szerzésére. A Legfelső Bíróság döntésében kimondta, hogy nincs olyan megfelelő ok, ami igazolná az ügyvédi reklámok teljes tiltását. Azzal, hogy megtiltották az ügyvédi reklámozást, megsértették az Alkotmány első kiegészítését, elzárták az embereket az információhoz való hozzáféréstől.¹⁶

⁹ Paul H. FRANCIS – Jennifer J. JOHNSON: The Emperor’s Old Clothes: Piercing the Bar’s Ethical Veil. 13 *Willamette Law Journal* (1977) 222–224.

¹⁰ Charles M. HEPBURN: The Inns of Court and Certain Conditions in American Legal Education. 2 *Virginia Law Review* (1921) 93–102.

¹¹ Uo. 226.

¹² A teljes képhez az is hozzátartozik, hogy ebben az időben a praktizáló jogászok csak mintegy 3%-a volt valamilyen formában tagja az ABA-nak. L. James Willard HURST: *The growth of American law: the Law Makers*. Boston, Little, Brown and Company, 1950. 289.

¹³ ABA Canons of Professional Ethics No. 27. (1908).

¹⁴ *Bates v. State Bar of Arizona*, 433 U. S. 350 (1977).

¹⁵ Supreme Court Will Hear Lawyers’ Advertising Case from Arizona. 11 *American Bar Association Journal* (1976) 1422–1423.

¹⁶ Jim ROSSI – Mollie WEIGHNER: An Empirical Examination of the Iowa Bar’s Approach to Regulating Lawyer Advertising. 77 *Iowa Law Review* (1991) 179. 188–191.

3.1. A *Bates v. State Bar of Arizona* ügy hatásai

Bár a *Bates*-ügy precedenssé vált, hiszen az Egyesült Államok Legfelső Bírósága hozta meg az ítéletet, érdemes leszögezni, hogy ennek milyen gyakorlati hatásai voltak. A kontinentális jogrendszerben dolgozó jogász hajlamos túlbecsülni a precedensek hatályát, alkalmazási körét. Nem a döntés egésze kötelező ugyanis az alsóbb fokú bíróságokra.¹⁷ A döntést nem lehet absztrakt módon értelmezni; csak azon része kötelező – s ezáltal ez a precedens –, amely az ügy eldöntéséhez feltétlenül szükséges, ami nélkül nem tudnánk meghozni az adott ítéletet, de nem több! A kötelező részt nevezzük *holdingnak*, az ítéletben szereplő minden más megállapítás *dicta* vagy *dictum*, még akkor is, ha az ügyre vonatkozik.¹⁸ Mi vált tehát precedenssé az ügyből? A bíróság azt mondta ki, hogy az ügyvédi rutinfeladatokért felszámítandó díjat lehet reklámozni, mivel az ilyen reklám önmagában véve nem félrevezető, így azon az alapon nem is tiltható meg. Megcáfolt továbbá más érveket, melyek indokoltá tették volna a teljes tiltást, mint a reklám káros hatása az ügyvédségre és az igazságszolgáltatásra, az ügyvédi szolgáltatás egyenlősége, valamint a kamarai szabályok kikényszerítésének nehézségét, amennyiben a reklám nem tilos, hanem feltételekhez kötött.

Egy 1982-ben hozott döntésében¹⁹ a Legfelső Bíróság tovább pontosította a *Bates*-ügyben megfogalmazott elveket. A korabeli szabályozás szerint Missouri államban az ügyvédek egy 23 elemű listáról választhattak a reklámozással kapcsolatban, hogy milyen jogterületen nyújtanak szolgáltatásokat, úgymint „tulajdonjog”, „kártérítési jog”, „szerződés” stb. Egy Saint Louisban praktizáló ügyvéd azonban ezek helyett a kánonban szereplő kifejezések helyett a köznapiszóhasználatot reklámozta szolgáltatásait a helyi újságokban és az arany oldalakban, úgymint: „személyi sérülések”, „ingatlanjog”, „használati megállapodások” és így tovább. Az ügyvéd további vétsége volt, hogy levélben bemutatkozó kártyákat küldött a potenciális ügyfeleknek, holott az akkori szabályozás az ilyen kártyák küldését csak jogászok, ügyfelek, korábbi ügyfelek, személyes barátok és rokonok részére engedte meg – az utóbbi tiltást különösebb indokolás nélkül söpörte le az asztalról a bíróság. Az ügyvédet megbüntették mindezen tevékenységéért, a döntést a Missouri Legfelső Bíróság helyben hagyta, ezután került az ügy a szövetségi Legfelső Bíróság elé. A Bíróság felülbíráta a korábbi döntést, minthogy az ingatlanjog használata a tulajdonjog helyett aligha lehet félrevezető bárki számára, sokkal inkább arról volt szó, hogy az ügyvéd specifikálni szerette volna a szolgáltatásait. Nem beszélve arról, hogy az újságokban olyan ügycsoportok is megjelentek, mint pl. az értékpapírszám, ami a 23 tételből álló listán nem is szerepelt, s nem is lehetett beilleszteni egyik kategóriába sem. Az etikai szabályzatot megalkotó, s azt értelmezésében pontosító tanácsadó testület sem szólt arról, hogy ezek a reklámanyagok félrevezetőek lennének, csupán az képezte a probléma tárgyát, hogy nem a listáról választott az érintett ügyvéd. Mindezek miatt megállapították, hogy a listáról történő választás kötelezővé

¹⁷ A precedensek mindig csak alá-fölé rendeltségi viszonylatban értelmezhetőek: egy bíróságra csak azok a precedensek kötelezőek, melyet nála magasabb szintű, „felettes”, tehát ugyanabba a hierarchiába tartozó bíróság hozott meg. A „magasabb szintű” fordulat teszi lehetővé, hogy a legfelsőbb bíróságok felülbírálják korábbi precedenseiket, hiszen azokat a döntéseket nem magasabb szintű bíróság hozta, hanem ugyanolyan szintű, ezáltal őket nem köti.

¹⁸ L. részletesen: Randy J. KOZEL: *The Scope of Precedent*. 2 *Michigan Law Review* (2014) 179–230.

¹⁹ In re R.M.J., 455 U.S. 191 (1982).

tétele indokolatlan, és ezáltal érvénytelen korlátozása a szólásszabadságnak.²⁰ Az Első Alkotmánykiegészítés alapján tehát az ügyvédi reklámok is védelmet élveznek, mint ún. *commercial speech* (kereskedelmi célú beszéd).²¹ De meddig is terjed ki ez a védelem, milyen módon érhetik el a potenciális ügyfeleket?

3.2. Ügyvédi megjelenés a médiában

Az Egyesült Államokban az ügyvédekre vonatkozó szabályozás egy része szinte szimbiózisban van a pereskedési hajlandósággal, a pereskedés elősegítésével vagy éppen letörésével. Jó példa erre, hogy a tengerentúlon az számít kivételesnek, ha a pereskedéssel kapcsolatban felmerült ügyvédi költségeket a vesztes félnek kell viselnie; mindenki maga köteles fizetni a peres költségeit.²² Hogy a feleket elriasszák a pereskedéstől? Épp ellenkezőleg: az intézkedés mögött meghúzódó logika szerint bátrabban indítanak pert a jogkeresők, ha nem kell attól tartaniuk, hogy még az ellenfél drága ügyvédjét is nekik kell kifizetni a végén, amennyiben nem nyernek. A pereskedési hajlandósággal kapcsolatban sokáig az volt a szabályozók álláspontja, hogy a tömeges perléseket lehetőleg vissza kell fogni,²³ az okok között szerepelt, hogy a tömeges perlésekre való felhívások sokszor szenzációhajászkok voltak, elferdítették a tényeket az ügyfélszerzés érdekében.²⁴ A bíróságokra várt tehát annak meghatározása, hogy milyen módon ajánlkozhat egy ügyvéd peres ügyek vitelére.

Az ügyvédek megjelenésével foglalkozó ügyek egyike volt a *Zauderer*-ügy.²⁵ Az ügyben egy ügyvéd 36 db ohioi újságban jelentetett meg hirdetést, melyben vállalta a peres képviselőt mindazon nőknek, akiknek a *Dalkon Shield*²⁶ nevű fogamzásgátló károsodást okozott, a képviselőt sikerdíjért vállalta, azzal, hogy amennyiben nem nyernek semennyit, úgy jogi költségek nem merülnek fel – hallgatott azonban arról, hogy az eljárás költségeit ez esetben is meg kell fizetni az ügyfeleknek. A bíróság azt is kiemelte az ügyben, hogy a reklámozásban az ügyvédnek joga van illusztrációt használni – pl. egy képet a *Dalkon Shield*ről –, hogy így is segítse a jogke-

²⁰ További ügyekért l. Nat STERN: Commercial Speech, „Irrational” Clients, and the Persistence of Bans on Subjective Lawyer Advertising. *FSU College of Law, Public Law Research Paper* No. 364., 2009. 14–20.

²¹ Kathleen M. SULLIVAN: The Intersection of Free Speech and the Legal Profession: Constraints on Lawyers’ First Amendment Rights. 2 *Fordham Law Review* (1998) 569–588.

²² Scott J. BURNHAM: *Drafting Contracts: A Guide to the Practical Application of the Principles of Contract Law*. 2. kiadás. Charlottesville, Michie Company, 1993. 157.

²³ Fred C. ZACHARIAS: What Direction Should Legal Advertising Take? *University of San Diego School of Law, Legal Studies Research Paper* No. 07–16, 2005. 11.

²⁴ Daniel SCHAFFZIN: Warning: Lawyer Advertising May Be Hazardous to Your Health! A Call to Fairly Balance Commercial Solicitation of Clients in Pharmaceutical Litigation. *University of Memphis Legal Studies Research Paper* No. 131, 2013. 28–31.

²⁵ *Zauderer v. Office of Disc. Counsel*, 471 U.S. 626 (1985).

²⁶ A *Dalkon Shield* egy méhen belüli fogamzásgátló eszköz (spirál), amit az Egyesült Államokban széles körben használtak a ’70-es években. Az eszköz jelzőszála sodrott zsinór volt, melyen elszaporodtak a baktériumok, és feljutottak a méhbe, petevezetékbe, sokszor maradandó károsodást okozva. Mindezek miatt az eszközt már 40 éve nem is gyártják. A gyártó ellen összesen több mint 300 000 pert indítottak – az azbesztperek után a legnagyobb volumenű jogi probléma volt –, aminek hatására 1985-ben csődvédelembe menekült, majd a céget átvette egy új tulajdonos.

resőket az információ minél könnyebb megtalálásában, az illusztráció több társadalmi hasznot hoz, mint amennyi kárt okoz abban a néhány esetben, mikor az félrevezető. Nem találta viszont alkotmányellenesnek a büntetést azért, mert a potenciális ügyfelek számára nem tette egyértelművé, hogy vesztes pernél csak az ügyvédi költségeket nem kell megfizetni,²⁷ minden mást igen; ugyanis a többletinformáció felfedésének kötelezettsége nem hogy korlátozza a tájékoztatáshoz való jogot, hanem mintegy kiszélesíti azt.²⁸

4. Ügyvédi reklám a 20. század első felének Magyarországon

Az ügyvédi reklámozás kérdésköre, annak megengedhetősége vagy valamilyen módon történő tiltása, szabályozása természetesen nem új keletű hazánkban sem. Már az akkori kamarák és kamarai szervek is a legkülönbözőbb módon viszonyultak és viszonyulnak akár az *aktív*, akár a *passzív* reklámhoz.²⁹ A reklám jelensége már a századelőn is megosztotta az ügyvédtársadalmat; Baracs Marcel egyik epés megfogalmazása szerint, melyben a kor ügyvédségét *méltatja* – s ami bármelyik mai tudósításban elhangozhatna valamelyik *sztárügyvéd*ről: „Síp, dob és harsona zengik, hogy ez vagy amaz kiváló kartársunk ennek vagy annak a letartóztatottnak a védelmét elvállalta.”³⁰ Egyértelmű ugyanakkor, hogy egy sajtómegjelenés nem tekinthető önmagában reklámnak, még akkor sem, ha a közlemény magától az ügyvédtől származik. A problémát a határvonal meghúzója jelenti, hogy mikor szól a tudósítás az ügyről, s mikor az ügyvédről. Ahogyan ma, úgy régen is megesett, hogy az ügyvéd voltaképpen feleslegesen volt jelen egy tudósításnál, sajtómegjelenésnél, hiszen érdemben nem tett hozzá az ott elhangzottakhoz, de nyilvánvalóvá tette s teszi, hogy ő képviseli az ügyben a peres felet vagy eljárás alá vontat. A századelőn az Ügyvédi Rendtartás 68–69. §-ai meglehetősen hasonló rendelkezéseket tartalmaztak, mint a mai kamarai etikai kódex, valójában az interpretáció tette olyan szigorúvá a rendtartást, ami a gyakorlatban teljes tiltássá vált a reklámozás, sajtómegjelenés tekintetében.

Érthető módon a reklámozás és megjelenés tiltása oda vezetett, hogy mint tiltott dolog, megmozgatta az utca népének fantáziáját, így az újságírók is egyre szívesebben ragadtak tollat-írógépet, hogy egy-egy ügyvédes történetet megírjanak. Az ügyvédekről történő tudósítások nem egyszer afféle Robin Hood-elbeszéléssé is váltak a korabeli beszámolók által. Híres lett például a pesti ügyvéd esete, aki a kincstár ellen végrehajtást foganatosított 150 pen-

²⁷ A „cost” és a „fee” között gyakran nem tesznek különbséget az angol közbeszédben, itt viszont komoly jelentősége van.

²⁸ Jennifer T. ELMER: Zauderer v. Office of Disciplinary Counsel of the Supreme Court of Ohio: States’ Rights v. The First Amendment. 4 *Louisiana Law Review* (1986) 932–933.

²⁹ Aktív reklámként értem azt az esetet, melynek vállaltan célja – s egyúttal hatása is – az ügyvéd személyének előtérbe helyezése új ügyfelek szerzésének érdekében. Passzív reklámként azokat az eseteket értem, mikor az ügyvéd mintegy mellékesen jelenik meg, azonban hatását tekintve alkalmas arra, hogy az ügyvéd számára új ügyfeleket szerezzen.

³⁰ BARACS Marcel: A védelem mint művészet c. előadása. Idézi: TELLER Miksa: Igazságszolgáltatás és napisajtó; ügyvédi reklám. *Jogtudományi Közöny*, 1930/3. 24.

gő értékben, s ennek keretében lefoglalta egy miniszter szőnyegét. Az ügyvéd ellen még fegyelmi eljárás is indult, mely végül is felmentéssel zárult, hivatkozással arra, hogy az eljárás alá vontat sem reklámozási szándék, sem az állammal szembeni sértő szándék nem vezette, „midőn a napisajtónak információt adott”.³¹ S nem ez volt az egyetlen eset: még 1925-ben a Szombathelyi Ügyvédi Kamara válaszmánya elhatározta, hogy minden ügyvéd ellen fegyelmi eljárást indít, akinek a lapok kiírják a nevét.³² A döntés persze általános felháborodást váltott ki a jogászság körében, hiszen bár egyet lehet érteni azzal a felvetéssel, hogy „a reklám álnagyságokat teremt, akikhez a tapasztalatlan naiv újságolvasó, mint az ügyvédek ügyvédjéhez fordul”,³³ a másik oldalról nézve viszont egy fiatal ügyvéd egy jó perbeli szerepléssel megalapozhatta jövőjét, nem beszélve arról, hogy talán köze sem volt a lapokban történő megjelenéshez az ügyben való fellépésén kívül.

Változást hozott a szabályozásban a királyi Kúria egy 1928-as döntése, melyben megsemmisített egy kamarai fegyelmi büntetést, melyet a miskolci kamara egy ügyvédre szabott ki, mégpedig azért, mert az illető a lakásául szolgáló épület földszintjén figyelmes lett egy tatározásra, ahol beszédbe elegyedett egy biztosítási titkárral, akitől azt kérte, hogy a későbbiekben bizzanak rá is pereket. Bár a körülmények nem ugyanazok, s az ügyvédség korántsem az anyagi nélkülözéséről ismert, bizonyos döntések a mai napig iránymutatásul szolgálhatnak, különös tekintettel az utolsó fordulatra: „amíg az ügyvédségnek mai nyomasztóan kedvezőtlen anyagi helyzete tart, addig az ügyvédet az ügyfélszerzés körül teljesen passzív magatartásra kényszeríteni a gyakorlati élet követelményeinek meg nem felelne.”³⁴ Utóbbi döntés meglehetősen nagy sajtónyilvánosságot kapott.³⁵ Megszólalt az Országos Ügyvédszövetség elnöke, Pollák Illés is, aki igazolni látta a szabad(abb) reklámozás megjelenésével azon elméletét, hogy az ügyvédségnek ideje két részre szakadni az angol *solicitorok* és *barristerek* mintájára, s míg az előbbiek szabadon reklámozhatnak³⁶ és léphetnek kapcsolatba az ügyfelekkel, addig utóbbiak csak más ügyvédekkel és bírakkal érintkezhetnek³⁷ – ez végül is nem következett be. Az ügyben megszólalt többi kamarai vezető igyekezett a kérdést elbagatellizálni, mondván, itt egyedi ügyről van szó, ráadásul Magyarországon nincs precedensrendszer. A jelentőség mellett szóló érvek közül persze talán pont a megszólalások ténye a legjelentősebb, hiszen ritkán fordult elő akkoriban is, hogy egy egyedi döntés után rögvest megszólaljon az Országos Ügyvédszövetség elnöke, a Budapesti Ügyvédi Kamara elnöke, elnökhelyettese és ügyésze – ahogy tették a *Jogtudományi Közlöny* 1929. évi I. számában.

³¹ TELLER i. m. (30. l.) 24.

³² Szemle: A reklám-ügyvédek. *Jogtudományi Közlöny*, 1925/20. 159.

³³ Uo.

³⁴ A királyi Kúria Ügyvédi Tanácsának 207/1928. számú ítélete. Idézi: Szemle: Teljesen passzív magatartásra ügyvéd ma nem kényszeríthető – Reflexiók egy Ügyvédi Tanácsi ítélethez. *Jogtudományi Közlöny*, 1928/24. 235.

³⁵ Legalábbis ami a sajtósjátót illeti.

³⁶ Szavai szerint a két típus: „Az egyik, amelynek derogál mindennemű felkínálás és inkább letörik az élet súlya alatt, a másik, mely cirkulárekat fog küldeni és utazó ügynököket fog tartani és plakátírozni fogja a jogi lizoforomot.” L. POLLÁK Illés: Az Ügyvédi Tanács az ügyvéd passzív magatartásáról. *Jogtudományi Közlöny*, 1929/1. 1.

³⁷ Uo.

5. A legújabb kor kihívásai

A 21. század nagy kihívásainak egyike, hogy miként tud az ügyvédség lépést tartani az internet és a hozzá kapcsolódó technológiák térnyerésével. Az internet által olyan, korábban nem ismert terjesztési csatornák állnak az ügyvédség rendelkezésére, amelyek alapjaiban változtatják meg a kommunikáció és az ügyfélszerzés módjait.³⁸

A Magyar Ügyvédi Kamara a reklámtevékenység korábbi szabályozása miatt a Gazdasági Versenyhivatal (GVH) célkeresztjébe is került versenykorlátozó megállapodás miatt indított versenyfelügyeleti eljárásban.³⁹ Az eljárás célja annak eldöntése volt, hogy az ügyvédi hivatásrendhez kapcsolódó szigorú etikai normák mennyiben akadályozzák a szabad versenyt, illetve akadályozás esetén van-e valamilyen körülmény, ami a verseny torzulását megengedhetővé tenné. Az GVH döntése szerint:

„A határozat 36.10. pontjában foglalt tilalom, mely az ott írt szöveggörnyezetben a gazdasági reklámnak minősülő megjelölés használatát tiltja, az ott írtak megfelelő alkalmazásával tekinthető versenykorlátozónak, függetlenül attól, hogy önmagában az ügyvédi hivatáshoz méltatlan magatartás tiltása etikailag indokolt. A versenykorlátozó rendelkezés célja e szabályból is megállapíthatóan a gazdasági reklám kizárása lehetett.”

A döntés ezenfelül külön kiemelte az összehasonlító reklám tilalmának versenykorlátozó voltát, mivel az ilyen tiltás nem ad lehetőséget az egyes ügyvédek közötti tényleges összehasonlításra – ahol talán az óradíjas alapon működő elszámolás talán az egyetlen objektív mérce, amire a fogyasztók döntésüket alapozhatják a kiválasztási folyamat során. Nem vitás ugyanis, hogy vannak olyan szolgáltatások (tipikusan az egyszerű cégalapítások/-módosítások vagy ingatlan adásvételek), amelyeknél a sikerességi arány szinte 100%-os, így az ügyvéd felkészültsége voltaképpen abban merül ki, hogy kap-e hiánypótlási felhívást, vagy pedig egyből tökéletes munkát végez. Az ügyvédi mulasztásból eredő többletmunkát az ügyfelek egyébként sem fizetik meg. Ezekben az esetekben az árak összehasonlításán alapuló ügyvédválasztás a fogyasztói érdekeket szolgálja. Tanulságos megállapítása a versenytanácsnak, hogy a reklámozás nem jár azzal, hogy a fogyasztó több vagy jobb szolgáltatást kap; a hatása abban áll, hogy növeli az ügyvédek közötti versenyt, s ebben a versenyben éppen úgy kitűnhetnek az ügyvédek az alacsony árakkal, mint a minőségi munkájukkal.

A GVH több korábbi eljárásban is foglalkozott az egyes hivatásrendek, illetve kamarák⁴⁰ reklámozására vonatkozó szabályaival, s rendre a szabad reklámozás mellett foglalt állást, amennyiben a reklámozás nem sérti a méltányos fogyasztói érdekeket, illetve nem félrevezető.

A Kamara ellen indított versenyfelügyeleti eljárást követő bírósági felülvizsgálat a GVH szinte összes érvét elfogadhatatlannak találta, s a bírságkiszabást is mellőzte, így összességében nem történt elmozdulás a szabadabb reklámozás felé.⁴¹

³⁸ ZACHARIAS i. m. (23. lj.) 13–14.

³⁹ 180/2004. VJ

⁴⁰ Magyar Állatorvosi Kamara, Magyar Könyvvizsgáló Kamara, Magyar Orvosi Kamara.

⁴¹ VEF2004. 62.

5.1. Televíziós megjelenések

Mind gyakrabban látni vagy hallani az ügyfelével televízió vagy rádióműsorban megjelenő ügyvédet, aki időnként megszólal, máskor pedig csupán megjelenésével kíván támogatást nyújtani ügyfelének. Az ilyen közegben megjelenő ügyvédet az adás pillanatában meglehetősen nagy számú ember nézi vagy hallgatja, a megjelenés alkalmas lehet a potenciális ügyfelek megszerzésére. Ezek a megjelenések nagyjából nem provokatívak vagy hatásvadászok, bár természetesen előfordulnak ilyenek is.

2011 végén egy kereskedelmi csatornán sugárzott valóságshow szereplőjévé választottak egy praxisát éppen szüneteltető ügyvédnőt. A területileg illetékes kamara még a show forgatása alatt fegyelmi eljárást kezdeményezett az ügyvéd ellen, hivatkozással arra, hogy a műsorban több alkalommal ügyvédhez nem méltó módon viselkedett. Bár az ügy nem kifejezetten a reklámmal kapcsolatos szabályozás, sokkal inkább a hivatás méltóságához kapcsolódó rendelkezések miatt indult meg, nem volt kérdéses, hogy a show-ban történő szereplésnek igen jelentős reklámhatása is volt. A műsor készítői, valamint maga az ügyvéd is több alkalommal hangsúlyozta azt a tényt, hogy polgári foglalkozását tekintve ügyvéd – a villa többi szereplőjének foglalkozásáról pedig viszonylag kevés információt osztottak meg. Az eljárásjogilag is igen érdekes ügy,⁴² bár büntetéssel zárult, végső soron nem képezte akadályát a további ügyvédi tevékenység folytatásának.

5.2. Direkt megkeresés az interneten

A legtöbb amerikai államban a szabályozás lehetővé teszi a direkt megkeresést az üzletszerzés érdekében, amennyiben a címzett ez ellen nem tiltakozott, valamint lehetősége van a későbbi megkereséseket – díjmentesen és feltétel nélkül – megtiltani.⁴³ Ehhez hasonló rendelkezés megtalálható a magyar reklámtörvényben is.⁴⁴ A kérdés nem is a megvalósításhoz kapcsolódik, hanem hogy (i) alkalmas-e egyáltalán, az ügyfelek szerteágazó típusára tekintettel egy ilyen módszer az ügyfélszerzésre, (ii) összeegyeztethető-e az ügyvédi hivatás méltóságával a kérés nélkül privát szférába hatolás. Az utóbbi kérdés a magyar etikai kódex alapján igen nehezen válaszolható meg, talán még a kódex 11/4. b) pontja⁴⁵ hívható segítségül, de pusztán abból a tényből, hogy közvetlen megkeresés történt, nem vonható le az a következtetés hogy az üzenet agresszív vagy az ügyfél zaklatásával jár – persze konkrét esetben mind a két feltétel megvaló-

⁴² A szakmai vita tárgyát az a tény képezte, hogy bár a tevékenységét szüneteltette, ettől még kamarai tag maradt, így a magánéletében, tehát az ügyvédi hivatás gyakorlásán kívüli körön is köteles mindig a hivatáshoz méltó magatartást tanúsítani vagy sem.

⁴³ Uo. 16.

⁴⁴ A 2008. évi XLVIII. törvény a gazdasági reklámtevékenység alapvető feltételeiről és egyes korlátairól 6. §-a részletesen szabályozza a hozzájárulás módját, illetve a hozzájárulás visszavonásával kapcsolatos teendőket. A visszavonás joga korlátozás nélkül megilleti a reklámtevékenység címzettjét.

⁴⁵ 11/4. Az ügyvédi reklám

a) nem csökkentheti az ügyvédi hivatásba vagy igazságszolgáltatásba vetett közbizalmat,

b) nem lehet agresszív és nem járhat az ügyfél zaklatásával a közvetlen személyes üzletszerzés érdekében.

sulhat. Amennyiben más jogszabályba ütközik – s itt szerencsésebb lett volna, ha a 11/2. pont általánosságban jogszabályba ütközést ír –, véleményem szerint úgy már a jogszabályba ütközés ténye önmagában is csökkenti az ügyvédi hivatásba vetett közbizalmat, így tiltott az etikai kódex szerint is.

A különböző keresőmotor-szolgáltatások, illetve keresőprogram-optimalizálás segítségével egyre könnyebb a vállalkozásoknak célzott hirdetéseket feladniuk. A megjelenés optimalizálása hasznos mind a fogyasztónak, mint a vállalkozásnak. A fogyasztó feltehetőleg sokkal inkább azokkal az információkkal találkozik, amelyek őt érdeklik, míg a vállalkozás költséget takaríthat meg azzal, hogy a marketingtevékenysége nem érinti a szolgáltatás iránt érdektelen embereket, így az elérésükért sem kell fizetnie. Az „arany oldalakban” való hirdetés már a múlt, az ügyfelek nagy része az interneten keres ügyvédet, és nagyban hagyatkozik a keresőmotorok találataira.⁴⁶ Az egyik legnépszerűbb, a folyamatot leegyszerűsítő szolgáltatás napjainkban az AdWords, a Google saját hirdetési rendszere. A hirdetési rendszer meghatározott pénzüsszegért a Google-keresések találatai között megjeleníti a hirdetési felületet vásároló weblapját, akinek akkor kell fizetnie, ha valaki a keresés alapján rákattint az oldalra. Ezzel a szolgáltatással elérhető, hogy csupán azoknak a fogyasztóknak az eléréséért kell fizetni, akiket legalább minimális szinten érdekel az ügyvéd tevékenysége.⁴⁷ A szolgáltatás ára attól függ, hogy az adott kifejezésre milyen gyakran keresnek rá: Amerikában a legdrágább kifejezés a „best mesothelioma lawyer”, azaz a legjobb azbeszt általi megbetegedésekkel foglalkozó ügyvéd szóösszetételre kattintásért közel ezer dollárt kell fizetnie a hirdetés feladójának. A magyar keresési kulcsszavak 200 Ft alatti áron elérhetők.⁴⁸ Külön érdekesség, s egyúttal szabályozási hiányosság is ebben a tekintetben, hogy a „legjobb”, „legsikeresebb” és hasonló jelzőket az ügyvéd az ügyvédi honlapon nem használhatja, azonban az AdWords keresőjében vásárolhat magának ilyen találatot, így bár a honlapon nem szerepel a „legjobb válóperes ügyvéd” kifejezés, erre rákeresve mégis az ügyvéd honlapja fog az első találatok között megjelenni. A célzott marketing kétségtelenül a leghatékonyabb, amennyiben ügyfélszerzésről van szó.⁴⁹

5.3. Jelenlét chatszobákban vagy fórumokon, egyéb közösségi csatornákon (Facebook, LinkedIn)

A Facebook- vagy LinkedIn-jelenlét közül Magyarországon az előbbi a preferáltabb, utóbbi pedig főként a külföldi klientúrával (is) rendelkező ügyvédek terepe. Míg az Egyesült Államokban 2008-ban az ügyvédek alig 15%-a volt jelen a közösségi oldalakon, egy 2010-es felmérés szerint

⁴⁶ Eric GOLDMAN – Angel REYES: Regulation of Lawyers’ Use of Competitive Keyword Advertising. *Santa Clara Digital Commons*, 2016. <http://digitalcommons.law.scu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1882&context=facpubs>

⁴⁷ Ehhez képest pl. egy szórólapos kampány során a kiosztott papírok nagy része olvasatlanul a legközelebbi szemetesben végzi, azonban ezen példányok nyomdaköltségét és terjesztését is meg kell fizetni.

⁴⁸ BENDE Máté: Az ügyvédek és az AdWords. *jogaszvilag.hu*, 2016.07.01. <http://jogaszvilag.hu/rovatok/uzlet/az-ugyvedek-es-az-adwords>

⁴⁹ Margot DA CUNHA: Law Firm Marketing: 9 Tips for Winning More Clients with PPC. *wordstream.com*, 2015. 11. 13. <http://www.wordstream.com/blog/ws/2015/06/29/law-firm-marketing>

ez az arány már 56% volt,⁵⁰ s valószínűsíthető, hogy ez a szám azóta csak nőtt. Az itteni ügyvédi megnyilvánulások vagy akárcsak az adatlapok alkalmasak lehetnek arra, hogy döntően befolyásolják az ügyvédségről kialakult közvélekedést. Arra, hogy a facebookos jelenlét legalább a célközönség megtalálásakor működik, mi sem jobb bizonyíték, mint hogy jelen sorok írása közben, az anyaggyűjtés során már néhány „válóperes ügyvéd” keresés után hirdetésként jelent meg egy kizárólag válóperekkel foglalkozó ügyvédi iroda hirdetése, amely elsősorban férfiaknak ajánlja szolgáltatásait. A szóban forgó hirdetés egyébként meglepően jól optimalizált, kizárólag 18 év feletti férfiak számára jelenik meg a hozzászólások tanúsága szerint.

A LinkedIn a hazai ügyvédség körében mérsékelten terjedt el, főként a nagyvállalati környezetben dolgozó jogászok használják mint a szakmai kapcsolattartás egyik formáját. Hasonló a sorsa a Twitter nevű platformnak, ami főként angolszász környezetben terjedt el, az ottani ügyvédek előszeretettel használják is,⁵¹ ám Magyarországon még kevésbé vált sikeressé, mint a LinkedIn.

A fórumozás⁵² vagy chatelés⁵³ olyan módon, hogy az ügyvéd (i) személye és (ii) az ügyvédi minősége beazonosítható – például névjegy/névalírás által –, egyértelműen alkalmas reklámozási célokra, és a hozzászólások jellegétől függően beszélhetünk aktív vagy passzív reklámról. Mind Magyarországon, mint az Egyesült Államokban egyre népszerűbbek a különböző jogi segítségnyújtó portálok, ahol szakemberek és laikusok vegyesen válaszolnak a mások által feltett kérdésekre, egyes portálok még a válaszok helytállóságára történő szavazást is lehetővé teszik. Az ilyen portálokon történő ügyvédi megjelenés jó mind az oldal üzemeltetőjének, mind az ügyvédnek: az oldalról elterjed, hogy ott a jogkeresők hathatós segítséget kapnak, míg az ügyvéd – ha gyakran segít az odatévedőkön – az oldal ismert alakja lesz, így komoly reklámhoz jut, különösebb ráfordítás nélkül. A tanácsok alapján a fórumos ügyfelek a későbbiekben felkereshetik egy személyes tanácsadásra, amiből már anyagilag is profitálhat.

5.4. Jogi kérdések ügyvédi ismertetése

Egyre elterjedtebb a burkolt reklám azon formája, mikor egy-egy ügyvédi iroda szakértőjét kérdezik meg valamilyen köznapi témáról, így láthatunk prominens versenyjogászokat arról nyilatkozni, hogy milyen jogai vannak a fogyasztónak, amennyiben nem cserélik ki a hibás cipőjét, vagy hogy a FIDIC szerződések milyen kihívásokat tartogatnak a magyar jogi környezetben. Ezen cikkek egy része valóban hasznos ismeretanyagot közvetít, ha nem is a legérthetőbb formában, azonban a mondanivaló – indokolatlanul – jelentős hányada mégis az ügyvédi iroda vagy az ügyvéd minél gyakoribb emlegetésében merül ki leginkább, a végén egy lehetőleg nem

⁵⁰ Merri A. BALDWIN: Ethical and Liability Risks Posed by Lawyers' Use of Social Media. 1 *Professional Liability Litigation* (2011) 2–11.

⁵¹ Michael E. LACKEY – Joseph P. MINTA: Lawyers and Social Media: The Legal Ethics of Tweeting, Facebooking and Blogging. 1 *Touro Law Review* (2012) 149–151.

⁵² www.jogiforum.hu/forum, <http://forum.freeadvice.com/>, <http://www.expertlaw.com/forums/>

⁵³ pl. Michael SADOWSKI: 'Ask the Lawyer' live chat Tuesday. *Central Penn Business Journal*, 2014. máj. 12., 3.

túl konkrét iránymutatással. „A feleknek így résen kell lenniük, ha ilyen szerződést kötnek”, vagy „Ajánlott jogi segítségnyújtó igénybevétele a későbbi kellemetlenségek elkerülése végett”, s az egyszeri olvasónak rögtön meg is van a tippje, hogy ki is lehetne ez a jogi segítő...

5.5. Internetes blog egy ügyvéd tollából

Nem sokban különbözik az előző pontban említettől, azonban itt az ismeretterjesztés hatékonyabb, valamint lehetőség van arra, hogy az ügyvéd által érdekesnek talált, speciális témákat is felvessenek. A látogatottság azonban függ az ügyvéd ismertségétől, íráskészségétől, s a témák megfelelőségén múlik. Ugyanezen célt szolgálják a saját ügyvédi oldalakon megjelentetett publikációk is, a problémára rákereső személyek az adott ügyvédi honlapra irányítását. A blogok is többféleképpen lehetnek természetesen, célközönségüket tekintve: célzhatnak a többi jogász, s a hozzászólások között valódi szakmai párbeszédnek is folyhatnak, vagy csak egyszerűen reklám-célúak.⁵⁴ Fontos szerepe van (lehetne) a blogoknak az általános jogi ismeretek közvetítésében, amennyiben hiteles és megbízható információt közvetít(é)nek, érthető és szórakoztató formában,⁵⁵ ráadásul nagy tömegben elérhetőek lennének; ezzel át lehetne hidalni azt a problémát, hogy jogi ismeretterjesztés ma Magyarországon gyakorlatilag nem létezik.

6. Összegzés helyett

Közös a fent ismertetett s csak példaként bemutatott potenciális ügyfélszerző módszerekben, hogy nincs igazán kiforrott kamarai iránymutatás a használatukkal kapcsolatban. Ahogy azt láttuk, a versennyel kapcsolatban jóval elfogadóbb Egyesült Államok szabályozása is igencsak hosszú utat járt be, míg eljutott a mostani, igencsak megengedő szabályozáshoz az ügyvédi reklám terén. Hosszú volt ez az út még úgy is, hogy a fejlődés ívét nem törte derékba két világháború, majd 40 év szocializmus, hanem piacgazdasági körülmények között fejlődhetett. A magyar adottságok természetesen mások, s az itthoni jogászok szemlélete is eltér az amerikaiétól. Kissé provokatívan talán azt is meg lehetne jegyezni, hogy talán túl nagy tiszteletet kap valami, legyen az egy szabály, vagy egy olyan éthosz, ami talán a vélt formájában sohasem létezett, ami öreg. A 21. századi technológiák már jelen vannak mindennapi életünkben, természetes az azzal kapcsolatos igény, hogy ezeket a technológiákat munka közben, illetve az ügyvédkeresés során használni szeretnénk. Az ügyvédség szempontjából a különböző megjelenési formák hatalmas lehetőségeket rejtenek: egy számítógép és okostelefon használatához hozzászólt huszoneves fiatal nem tudnak megszólítani a helyi lapban feladott – egyébként kirívóan unalmas és sablonos – hirdetésekkel, viszont ugyanez a fiatal már profin használja a megfelelő keresőmotorokat, mikor jogi tanácsra vagy képviselőre van szüksége. Természetesen továbbra is szükség van a

⁵⁴ Andrew J. SEGER: „Real-Time Electronic Contact” – Advertising Rules Applied to Lawyers Who Blog. 4 *University of Toledo Law Review* (2010) 1010–1011.

⁵⁵ CONNOR MULLIN: Regulating Legal Advertising on the Internet: Blogs, Google & Super Lawyers. 3 *Georgetown Journal of Legal Ethics* (2007) 837–838.

megszokott csatornákra, hiszen akár a fiatalok között, de főként az idősebb korosztály körében nem feltétlenül arat osztatlan sikert a legújabb technológiák használata. A valóság azonban az, hogy a rohamosan fejlődő technológiák világában az ügyvédeknek is haladniuk kell a korrallal, nyitni az új hirdetési platformok felé.

Az ügyvédi reklámozást érintő kamarai szabályozás kimondva-kimondatlanul elavult, egy 20 évvel ezelőtti kor leképeződése, nem mondja meg, hogy az ügyvéd milyen feltételekkel kínálhat valódi 21. századi szolgáltatást, s ennek legkártékonyabb hatása a bizonytalanság. Bizonytalan az ügyvéd, mert ebben a szürke zónában nem tudja, mit engedhet meg magának, milyen módon lehet jelen a virtuális térben.

Az ügyvédi hivatás méltóságának megóvása valóban fontos és méltányolható cél, de a bíróságok folyosóin járva időnként az az ember érzése, hogy ennek nem feltétlenül az ügyvédi honlapoknál kellene kezdődnie. Egyes ügyvédek megnyilvánulásai, beadványai sokszor nem felelnek meg nemhogy a szakmai és etikai, de a minimális kulturális követelményeknek sem. Utóbbi természetesen nem ügyvédspecifikus jelenség; nem kell ahhoz ügyvédnek lenni, hogy az illető elengedje magát egy megosztóbb társalgás közepette, azonban ha valljuk – s az etikai kódex ezt sugallja –, hogy az ügyvédségnek valamiféle emelkedettebb értékrendet kell képviselnie, úgy kidolgozottabb szabályok szükségesek akár a sajtómegjelenések, akár az internetes jelenlét, ügyfélszerzés tekintetében.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc utáni bécsi sajtópolitika egyik kulcsembere

*Eduard Lackenbacher tevékenysége az 1850-es évek elején,
különös tekintettel frankfurti kiküldetésére*

MANHERCZ ORSOLYA*

A kutatások során az 1849 utáni sajtószabályozás területén bel- és külföldön működő politikusok és hivatalnokok között többen is a vizsgálat látókörébe kerültek. A miniszterelnök-külgügyminiszter Felix Schwarzenberg, illetve az egymást követő két belügyminiszter, Franz Stadion és Alexander Bach mellett 1852-től Johann Kempennek, a Legfelső Rendőrhatóság vezetőjének is jelentős szerep jutott a sajtó ellenőrzése terén. Az átnézett levéltári forrásokban azonban gyakran előfordult egy kevésbé ismert név is: Eduard Lackenbacheré. Jelen tanulmányban bemutatjuk az alacsonyabb pozícióban lévő, de annál nagyobb szerepet vállaló Lackenbacher a sajtóügy területén végzett bel- és külföldi tevékenységét.

1. Bevezető gondolatok

Az 1848–1849-es forradalmi hullám végigsöpört a Habsburg Birodalomban, veszélyeztetve annak fennmaradását, nagymértékben átalakítva társadalmi és politikai rendszerét. A sajtószabadság megvalósulása, amely a '48-as követelések középpontjában állt, ugyancsak megbolygatta a korábbi rendet, rendszert. A sajtóhoz kötődő intézmények, illetve a sajtópiac változása új helyzetet és új hatalmat teremtett, amelyekkel a helyzetét stabilizáló Habsburg-hatalomnak is szembe kellett néznie. A bécsi kormányzat egyik fontos célja volt a sajtószabadság kihirdetése után megindult folyamatok megállítása, sőt visszafordítása. Erre a forradalmi megmozdulások leverésével a birodalom egyre nagyobb területén sor került, kiindulópontnak mindenképpen Bécset tekinthetjük.

Az 1848. októberi bécsi forradalom leverése után a várost meghódoltató Windisch-Grätz azonnal korlátozta a sajtó szabadságát, az ostromállapot idejére elrendelte a lapok kiadásának beszüntetését, kivéve a *Wiener Zeitung*ét, amely a kormány hivatalos szócsöveként funkcionált.¹

* Adjunktus, ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történelem Tanszék. E-mail: manhercz.orsolya@btk.elte.hu. A cikk megírásának alapjául szolgáló kutatást az MTA BTK Médiatudományi Kutatócsoportja támogatta. A tanulmány alapját képező bécsi levéltári kutatások a Collegium Hungaricum (2013, 2014) és az Osztrák–Magyar Akcióalapítvány (2014, 2015) támogatásával valósultak meg. A kutatások sikeréhez hozzájárult Fazekas István, illetve Oross András levéltári delegátus segítsége.

¹ Kurt PAUPIÉ: *Handbuch der österreichischen Pressegeschichte, 1848–1959. I., Wien.* Bécs-Stuttgart, Braumüller, 1960. 2.

A sajtószabadság fokozatos visszaszorítását szolgálták Ludwig Welden tábornagynagy intézkedései is, aki Bécs katonai és politikai kormányzójaként igyekezett végrehajtani a Franz Stadion belügyminisztertől kapott utasításokat.

A bécsi belügyminisztériumban 1848 őszétől lázas munka folyt a forradalmi irányok és csoportok megrendelése érdekében, és ezen a téren kiemelt szerepet kapott a sajtó ügyének rendezése, amiben több minisztérium is érintett volt. A belügyminisztérium mellett az igazságügyi, a külügyi és kereskedelemügyi tárca is bekapcsolódott az ezen a területen folyó munkába. Így kerülhetett először kapcsolatba Eduard Lackenbacher (1813–1869) Bach igazságügy-miniszterrel, és indulhatott el azon a pályán, amelynek fő irányát a következő években a sajtóügy adta.

2. Eduard Lackenbacher a belügyminisztérium szolgálatában

Lackenbacher 1834 és 1848 között a bécsi pénzügyminisztérium osztályvezetője volt.² 1848 decemberében már Stadion belügyminiszter szolgálatában állt, és több sajtóval kapcsolatos rendelkezés megfogalmazásában is szerepet kapott. Feltehetőleg ő jegyezte le azt az átiratot, amelyet a belügyminisztérium küldött Weldennek, Bécs katonai és polgári kormányzójának, valamint a tartományi vezetőknek a napisajtó megrendelése tárgyában.³ 1849 elején hasonló tárgyú fogalmazványok végén találjuk Lackenbacher nevét.⁴

1848 nyarán változások történtek a Schwarzenberg-kormányban, Stadion gróf betegsége miatt visszavonult, helyét először ideiglenesen, majd szeptembertől véglegesen Bach foglalta el a belügyminisztérium élén. Lackenbacher ekkor vált Bach közvetlen munkatársává, a belügyminisztérium elnöki irodájába került, ahol rövid időn belül osztály-, majd miniszteri tanácsos lett.⁵

² Ennek némileg ellentmondanak azok az információk, amiket az időszakra vonatkozó *Provinzial-* és *Staats-**handbuchok* adataiból nyertünk. A kérdések tisztázása további kutatásokat igényel.

³ A fogalmazvány Bécs, illetve a tartományok napisajtójának megrendelésére vonatkozó intézkedéseket tartalmazza, amelyek egyrészt a plakátok és röpiratok terjesztését korlátozták, másrészt lépéseket tettek a cenzúra ismételt bevezetése felé. Néhány lapot ideiglenesen be is tiltottak, ha többszöri figyelmeztetés után sem változott a kiadvány hangneme. Welden Stadionnak, Bécs, 1848. december 12. ÖStA (Österreichisches Staatsarchiv), AVA (Allgemeines Verwaltungsarchiv), Inneres, MI (Ministerium des Innern), Präsidium, Akten, Teil I. (1848–1899), Kt. (Karton) 596, 1848:320. Stadion Weldennek, Bécs, 1848. december 20. Uo., 1848:362.

⁴ Stadion Weldennek, Bécs, 1849. január 9. (fogalmazvány). Uo., 10/1849.; ill. Stadion Weldennek, Bécs, 1849. január 25. (fogalmazvány). Uo., 318/1849.

⁵ Becke közös pénzügyminiszter előterjesztése, Bécs, 1868. április 2. ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Kabinettsarchiv (KA), Kabinettskanzlei, KZ 1183/1868.

2.1. Lackenbacher tevékenysége a frankfurti kiküldetésig

2.1.1. Az 1849-es sajtótörvény

A polgári és a katonai hatóságok mozgástere 1848 őszétől 1849 tavaszáig korlátozott volt a sajtó elleni fellépések terén, ezért szükség volt egy, az új kormányzat szellemiségének megfelelő törvényre. Az 1849. márciusi olmützi alkotmány kibocsátását néhány nappal követte a sajtótörvény (Preßgesetz/PreßG 1849) megjelenése (1849. március 13.), amely az alkotmány 5. paragrafusában foglaltakat egészítette ki.⁶ Az itáliai területekre és Magyarországra nem volt érvényes, illetve a Prágában és Bécsben érvényben lévő ostromállapot is korlátozta bevezetését. Mindenesetre a törvény megszületésével megteremtődött a sajtóvétségek elleni fellépés alapja, illetve annak a lehetősége, hogy a későbbiekben tovább szigorítsák a korlátozásokat.

Az 1849-es törvénnyel kapcsolatban számos probléma merült fel a végrehajtó hivatalok részéről, életbe lépése nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ezért igen korán szóba került a felülvizsgálata.⁷ A Lackenbacher által ebben az időszakban fogalmazott iratok alapján jól érzékelhető, hogy milyen nehézségek adódtak a márciusi törvény végrehajtása kapcsán. Már 1849 júniusában érkeztek Bécsbe olyan jelentések, amelyek felvilágosítást kértek bizonyos paragrafusok értelmezéséhez,⁸ egyúttal jelezték a törvény hiányosságait.⁹ Ennek kapcsán Lackenbacher 1850 és 1851 folyamán számos tartományi vezetővel levelezett, illetve foglalkozott a birodalom diplomáciai misszióinak a hálalással kapcsolatban küldendő utasításokkal is.¹⁰

⁶ A törvény (valójában két pátens) garantálta az 1848-as sajtószabadságot, ugyanakkor fellépett a sajtó „helytelen használata”, vagyis a sajtóval való visszaélés ellen. Pontjai nemcsak a nyomtatott kiadványokra voltak érvényesek, hanem azokra a szellemi és képzőművészeti termékekre is, amelyek kő-, fém- és falenyomatok használatával, pénzveréssel, mechanikai vagy vegyi eszközök útján készültek (PreßG 1849 §3). A lapindítást, újságkiadást szigorú feltételekhez kötötték, és újra bevezették a kötelező kauciót. Az 1848. decemberi rendeletről átvették a letétbe helyezési kötelezettséget, illetve a kolportázs tilalmát. A törvény részben követte az 1848. májusi elveket, de új esküdtbíróságok kinevezéséről nem rendelkezett, így az 1848 májusától egy évig érvényes mandátumok hamarosan lejártak. Sajtópátens, 1849. március 13. www.univie.ac.at/medienrechtsgeschichte/Pressgesetz1849.pdf. Thomas OLECHOWSKI: *Das Preßrecht in der Habsburgermonarchie*. In: Helmut RÜMLER – Peter URBANITSCH (szerk.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. VIII.: Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft*. 2. – „Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung”. Bécs, VÖAW, 2006. 1493–1533. Itt hivatkozott rész: 1502–1503.

⁷ Fogalmazvány Lackenbacher írásával, s. d. s. n. ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten, Teil I (1848–1899), Kt. 596 (1848–1851).

⁸ A 16. paragrafussal kapcsolatban a birodalom számos területéről érkezett kérdés. Ez a paragrafus a köteles példányok leadásáról, illetve az ennek elmulasztása esetén előírt büntetésekről szolt. A megoldás kidolgozásába a pénzügy- és az igazságügy-minisztériumot is be kellett vonni.

⁹ A belügyminisztérium Marquesnak, ill. az igazságügy-minisztériumnak, Bécs, 1849. június 12. (fogalmazvány); 4383/1849. A steiermarki kormányzóság jelentése a belügyminisztériumnak, Graz, 1849. május 30. Uo., 4092/1849.

¹⁰ A belügyminisztérium Emmingernek, Bécs, 1851. január 16. Uo., 5559/1850; a belügyminisztérium Schwarzenbergnek Milánóba, Bécs, 1850. október 2. Uo., 5814/1850.; a belügyminisztérium a külügyminisztériumnak, Bécs, 1850. december 26. Uo., 6426/1850.

2.1.2. A német sajtó feltérképezése

Lackenbacher a német sajtóviszonyokkal is megismerkedett, mivel 1850 elején utazást tett Dél-Németországban abból a célból, hogy felmérje az ottani lapokkal való kapcsolatfelvétel lehetőségét. Jelentését Bach Felix Schwarzenberg rendelkezésére bocsájtotta, kiemelve belőle néhány jelentős eredményt, kapcsolatot: Johann Sporschill (Lipcse), Hermann Ebner¹¹ (Frankfurt, *Journal de Francfort*), Eduard Baumann (Frankfurt).¹²

A jelentést részletesebben megvizsgálva kirajzolódik az a hálózat, amellyel a bécsi kormány már ekkor számolhatott. Lipcsében Grüner konzulhelyettes irányítása alatt működött Sporschill, aki a következő lapokat látta el osztrákbarát cikkekkal: *Rhein und Moselzeitung* (Koblenz), *Rheinisch Westphälische Zeitung* (Elberfeld), *Rheinische Volksfalle* (Köln), *Karlsruher Zeitung* (Karlsruhe), *Augsburger Postzeitung* (Augsburg), *Schlesische Zeitung* (Breslau), *Frankfurter Oberpostamtszeitung* (Frankfurt), *Die Fackel* (Grimma). Sporschill mindemellett brosúrákat is készített. Lackenbacher az újságíró tevékenységét támogató arra hívta fel a figyelmet, hogy szükséges lenne folyamatosan ellátni őt megbízható és friss hírekkel.¹³

Lackenbacher hasonló lépéseket javasolt Frankfurt esetében is, ahonnan egész Dél-Németországra hatást lehetett gyakorolni. Frankfurtban Hermann Ebner volt az a személy, akin keresztül további 14 újságírókat lehetett mozgósítani Bécs érdekében. A frankfurti lapok közül Lackenbacher a *Journal de Francfort* francia nyelvű lapot emelte ki, amelyet diplomáciai körökben, illetve Oroszországban és Itáliában egyaránt sokan forgattak, ráadásul az újság forrásként szolgált a többi francia lap számára. Mindezek alapján fontos lett volna a *Journal de Francfort*-t ellátni francia nyelvű cikkekkel. A lap szubvencióra nem tartott igényt, csak annyira, hogy egy körlevélben ajánlják az összes osztrák követségnek és konzulátusnak. A lap tulajdonosa, Vrints báró cserébe nemcsak az osztrákbarát írások megjelentetését vállalta volna, hanem azt is, hogy postaigazgatóként az osztrák érdekek szolgálatába állítja a meglévő kapcsolatait más szerkesztőségekkel.¹⁴

Lackenbacher első jelentésében felmerült annak a lehetősége, hogy az osztrák kormány megvásárolná a frankfurti *Oberpostamtszeitung*-ot Taxis hercegtől, és a lap politikai részének szerkesztését Dr. Baumannra bíznák. A frankfurti *Oberpostamtszeitung* megvételét azért szorgalmazta Lackenbacher, mert a lap az osztrák kormány ellenfeleinek szócsöveként szolgált, és szoros kapcsolatban állt a poroszbarát Wahlkamp szász-weimari titkos tanácsossal. A korábbi megbeszélések Taxis herceggel sikertelennek bizonyultak, ezért Lackenbacher ajánlólevelet kért, hogy folytathassa a tárgyalást.¹⁵ A javaslat végrehajtásáról ez idáig nem találtunk adatot, feltehetően elvetették, Lackenbacher pedig új feladatokat kapott Bécsben.

¹¹ Máshol: Dr. Hehner. ПАУПІЕ i. m. (1. l.) 12.

¹² Bach Schwarzenbergnek, Bécs, 1850. március 20. ÖStA, HHStA, Ministerium des Äußern [MÄ], Informationsbüroau [IB], Politisches Archiv, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), f. 22–27. s. n.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ A herceget körülvevő személyekkel kapcsolatban Lackenbacher külön jelentést készített, amelyből kiderül, hogy hogyan érdemes megközelíteni az ügyet. Uo.

Többek között az ő kézírásával készültek azok az észrevételek, amelyek az 1851. január 1-jétől életbe lépő magasabb portódíjak kapcsán vizsgálták a Bécsben kapható birodalmi újságok árának növekedését. Az összeállítás laponként végigvette a drágulás mértékét,¹⁶ illetve megadta a Bécsben kapható külföldi lapok árát. Az eredmények alapján jól kirajzolódott a bécsi lapok hátrányos anyagi helyzete.¹⁷ Az 1851-es év Lackenbacher számára a bécsi sajtóügyi munkálatokkal és a politikai vezetésben bekövetkező változásokkal együtt járó feszültségek mellett egyéb élményeket is hozott: az év végén Frankfurtba utazott mint osztrák sajtóügyi szakember.

2.2. A frankfurti kiküldetés, 1851–1852

Az 1848–1849-es forradalmi időszak után a német államok alkotmányos monarchiává alakultak át, kivéve a Habsburg Birodalom, amely egy rövid, az alkotmányosság látszatát fenntartó periódus után ismét abszolutisztikus állammá vált. A német egység kérdése továbbra is nyitott maradt, Poroszország és Ausztria versengése a vezető pozícióért eleinte az osztrák irány erősödését hozta, amennyiben 1850-ben sikerült helyreállítani a Német Szövetséget és benne Ausztria vezető szerepét.¹⁸

A porosz cél, egy unió porosz irányítással, ami a politikai szövetség mellett – piacot teremtve a porosz ipar számára – gazdaságilag is erősítette volna az országot, csak rövid időre valósult meg. 1850 szeptemberében osztrák kezdeményezésre és irányítással ismét összeült a szövetségi gyűlés Frankfurtban. Poroszország és az unióhoz tartozó további 22 állam azonban távolmaradt. Az osztrákbarát államok, Bajorország, Württemberg, Szászország és Hannover elküldték képviselőiket. Mindezzel párhuzamosan katonai téren is kiéleződött Ausztria és Poroszország szembenállása. Hessen-Kassel porosz megszállása, a háború lehetősége maga után vonta az orosz cár közbelépését, aminek köszönhetően 1850. november 28-án megszületett az olműtzi szerződés. Pontjai Poroszország számára voltak kedvezőtlenek:

- a jövőben csakis Ausztriával egyetértésben kezeli a német ügyeket;
- csapatait kivonja Hessenzől;
- feloszlítja az uniót;
- támogatja a Német Szövetség ismételt felállítását.¹⁹

A Német Szövetség visszaállítása után Schwarzenberg osztrák miniszterelnök és külügyminiszter terve az volt, hogy az egész Habsburg Birodalmat belépteti a szövetségbe, valamint a német vámunióba, azonban ezt a német államok 1851-ben elutasították.²⁰

¹⁶ *Ostdeutsche Post, Lloyd, Österreichische Reichszeitung, Theaterzeitung, Corriere Italiano, Österreichische Correspondenz, Der Wanderer, Fremdenblatt, Österreichische Volkszeitung, Wiener Bote, Volksbote, Zuschauer, Vidensky Dennik, Wiestnik, Humorist.*

¹⁷ ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28, 28.10 Verteuerung von Zeitungen, s. d., s. n.

¹⁸ BIHARI Péter: *A németek. 2000 év Európa közepén.* Budapest, Műszaki, 2002. 159.

¹⁹ Bernt ENGELMANN: *Poroszország. A lehetőségek hazája.* Budapest, Gondolat, 1986. 318.

²⁰ BIHARI i. m. (18. lji.) 159–160.

2.2.1. A frankfurti szövetségi gyűlés

A gyűlés nem a német nép, hanem a német kormányzatok fórumaként működött, tagjai nem egyéni elgondolásuknak, hanem kormányuk utasításának megfelelően jártak el. Mindez folyamatos kapcsolattartást – levelezést – követelt a kiküldött képviselő és a kormány között, ami lényegesen lassította a gyűlés munkáját. Ausztria volt a szövetségi gyűlés elnöke, szavazategyenlőség esetén az osztrák döntés volt a mérvadó. A szövetségi gyűlés nem az államok összességét jelentette csupán, azok felett állt, törvényeket hozhatott, és szövetségi ítéleteket hajthatott végre.²¹

Az 1850-es évek elején a frankfurti szövetségi gyűlés az osztrák–porosz rivalizálás egyik csatateréként (is) funkcionált. A vizsgált időszakban osztrák részről a Frankfurtba kiküldött szövetségi követ, Friedrich von Thun und Hohenstein gróf (1810–1881) volt. Poroszország frankfurti képviselőjét Theodor Heinrich Rochus von Rochow (1794–1854) látta el,²² majd 1851 júliusában Otto von Bismarck vette át a posztot, aki határozottan és támadó szellemben lépett fel Ausztria ellen.²³

2.2.2. A német sajtóügy kérdése

A sajtó kapcsán már 1846-ban felmerült a szorosabb szabályozás szükségessége szövetségi szinten, ezért – porosz kezdeményezésre – 1847-ben a kormányzatok küldötteket választottak, akiket instrukcióval ellátva küldtek Frankfurtba. A felmerült problémák között szerepelt a sajtószabadság bevezetése, illetve a cenzúramentes sajtó szabályozása.²⁴

Nem a forradalom vezetett el tehát a sajtószabadság mérlegeléséhez, hanem már 1848 előtt felmerült a lehetősége. Az okok között egyrészt szerepelt a közvélemény ereje, amennyiben az újságolvasó polgárokat többé nem lehetett visszatartani attól, hogy ne csak értesüljenek a politikai lépésekről, hanem részt is vegyenek azokban. Másrészt az üzleti könyvkereskedelem és a sajtó érdekképviselőinek nyomása is érvényesült. A kormányzatok hajlandók voltak lemondani a cenzúráról, de egyúttal továbbra is biztosítani kívánták az állami véleménymonopóliumot. Azonban az új rendelkezések és a szövetségi sajtótörvény kidolgozására már nem maradt elegendő idő, a frankfurti gyűlés 1848. július 12-én feloszlott, hogy átengedje a teret a népképviselői úton megválasztott alkotmányozó nemzetgyűlésnek.²⁵

²¹ Erich EYCK: *Bismarck. Leben und Werk I–III*. Erlenbach-Zürich, Eugen Rentsch, 1941. 169–173.

²² Rochow egyidejűleg szentpétervári követként is működött.

²³ Petra DOLLINGER: *Frauen am Ballenstedter Hof. Beiträge zur Geschichte von Politik und Gesellschaft an einem Fürstenhof des 19. Jahrhunderts*. 1. 2. félkötet. Lipcse, Leipziger Universitätsverlag, 1999. 537.; ENGELMANN i. m. (19. lj.) 320–322.

²⁴ Richard KOHNEN: *Pressepolitik des Deutschen Bundes. Methoden staatlicher Pressepolitik nach der Revolution von 1848*. Berlin, De Gruyter, 1995. 18–20.

²⁵ Uo., 20–23.

Az 1848-as forradalmak felgyorsították a reformfolyamatokat, így a sajtószabadság kihirdetését is,²⁶ ami a forradalmi csoportok legfőbb követelései között szerepelt. A fentiekben láthattuk, hogy a forradalmi hullám leverése után hogyan lépett fel a bécsi kormányzat a sajtó korlátozása érdekében. Hasonló eszközökhöz nyúlt a porosz kormányzat is a sajtó szabályozása, irányítása és befolyásolása terén,²⁷ ami alapján elképzelhető lett volna az egyetértés a két nagyhatalom között a szövetségi sajtópolitika kapcsán. Az egyetértés azonban csupán egyetlen szempontból érvényesült: mindkét nagyhatalom véleménye egyezett abban, hogy az 1848-as demokratikus intézményeket és a forradalmi sajtó működését meg kell szüntetni, azonnal betilandók a republikánus, szocialista és kommunista újságok.²⁸

A szövetségi gyűlésből kiküldött politikai bizottságot megbízták azzal, hogy dolgozzon ki „általános szövetségi határozatokat a sajtószabadsággal való visszaélés megakadályozására”. A bizottság munkáját segítő előírták egy szakemberekből álló albizottság létrehozását. Mindez a frankfurti szövetségi gyűlés 23. ülésén (1851. szeptember 20.) merült fel. Az eseményekre reagálva Schwarzenberg miniszterelnök-külgügyminiszter arra kérte Bach belügyminisztert, hogy mielőbb jelöljenek ki egy – a frankfurti bizottságba küldendő – osztrák szakembert, és készítsenek számára részletes instrukciót. Utóbbi december elejére el is készült, a feladatra Lackenbachert jelölték ki.²⁹

Fent részletesen bemutattuk Lackenbacher korábbi tevékenységét, láthattuk, hogy komoly tapasztalatokkal rendelkezett a sajtóügy terén, mind a Habsburg Birodalom, mind bizonyos a német területek, illetve a különösen fontos Frankfurt viszonylatában. Személye megfelelő választásnak tűnt, hogy képviselje az osztrák érdekeket abban a szövetségi bizottságban, amely a közbiztonság és rend fenntartása érdekében, különösen a sajtó vonatkozásában készült rendelkezéseket hozni a Német Szövetség számára. Szűkebben megjelölve a bizottság feladatát, a tagoknak a sajtószabadsággal való visszaélés megakadályozására kellett javaslatot kidolgoznia. Az osztrák küldött, Thun gróf szeptember 21-i jelentéséből kiderül, hogy a jelentés elkészültéig sajtóügyben járatos szakembert küldött Poroszország, Szászország, valamint a Hesseni Nagyhercegség, Hannover viszont nem kívánt részt venni ebben a munkálatban.³⁰

A szakbizottság valóban négy taggal alakult meg. Ausztriát Lackenbacher osztálytanácsos, Poroszországot Karl Ludwig Zitelmann kormányzati gyakornok, Szászországot (Ernst Gotthelf) Gersdorf udvari tanácsos, Hessent (Friedrich Georg von) Bechtold miniszteri tanácsos képviselte. A kiküldött szakemberek rangja alapján már gyanú ébredhet bennünk, hogy a porosz kormány talán kevésbé vette komolyan az ügyet, mint a többi kormányzat. Erre a következtetésre jutott maga Lackenbacher is, aki Zitelmann jelentéktelen emberként jellemezte mind hivatali

²⁶ A Német Szövetséget tekintve, a frankfurti nemzetgyűlés által 1848. december 27-én közzétett alapjogok között szerepelt a sajtó- és véleményszabadság. A sajtótörvény kidolgozása is megkezdődött, azonban bevezetésére nem került sor. Uo., 24–25.

²⁷ Az osztrák, a porosz és a bajor sajtópolitika összehasonlításának Richard Kohlen külön fejezetet szentelt kötetében. Uo., 92–174.

²⁸ Uo., 32–33.

²⁹ Uo., 34; Bach Schwarzenbergnek, Bécs, 1849. október 17. (fogalmazvány), ill. Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1851. szeptember 27. ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten, Teil I (1848–1899), Kt. 596 (1848–1851). 5003/1851.

³⁰ Kivonat Thun gróf 1851. szeptember 21-i jelentéséből (Schwarzenberg átiratának melléklete). Uo.

rangját, mind képzettségét és képességeit tekintve.³¹ Úgy tűnhetett, hogy Zitelmann személye nem biztosít megfelelő súlyt a porosz szempontok érvényesítéséhez, azonban nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy Zitelmann mögött Frankfurtban ott állt Bismarck, illetve Berlinben Otto Theodor von Manteuffel miniszterelnök, aki ragaszkodott ahhoz, hogy a bevezetésre kerülő szövetségi reformok nem lehetnek befolyással a porosz alkotmányra.³²

2.2.3. A bécsi instrukció³³

1. Általános irányelvek

A Lackenbacher számára kidolgozott utasítás, amit a következőkben összefoglalunk, egyaránt tartalmazott általános és konkrét elveket. Korábbi – a sajtóügy terén végzett – munkásságát ismerve, élünk a gyanúval, hogy az utasítást maga Lackenbacher fogalmazta meg a készülő osztrák sajtótörvény-javaslat alapján. Az általános irányelveket a következőkben foglalták össze:

- a sajtóval való visszaélés az államrend és a monarchikus alapelv megsértése mellett a szövetségi alapelveket is veszélyezteti, ezért szükségesek a kiterjedt törvényi intézkedések;
- emellett a Habsburg Birodalom speciális igényeit is szem előtt kell tartani (mivel a Habsburg-monarchia speciális belső viszonyaiból adódóan a féktelen sajtó nagy károkat okozhat az államszerkezetben, szükség van kivételes óvatosságra és korlátozásokra);
- amennyiben a szövetség területére nézve nem alakítanak ki megfelelő, általános intézményrendszert, hosszú távon ezek sem fogják kiállni a próbát, és ez Ausztria befolyásának csökkenésével járhat;
- ezért Ausztria számára fontos, hogy a sajtó mozgását Németországban is a császári állam belső viszonyainak megfelelően szabályozzák, ezáltal a német sajtó birodalmon belüli korlátozására is ritkábban kerülne sor.

A javaslat készítői számoltak azzal, hogy nem minden tagállam lesz készleges partner abban, hogy a sajtótörvény előkészítésekor tekintettel legyen az osztrák viszonyokra, ezért arra utasították Lackenbachert, hogy ezekkel a szempontokkal ne hozakodjon elő nyíltan, hanem érvelését az általános német viszonyokból vezesse le, illetve érveit a tagállamok közös érdekeire és igényeire alapozza. A bécsi kormányzat óvatosságra intette tehát a szakembert, illetve arra, hogy a kezdeményezést esetleg engedje át a bizottság baráti tagjainak.

³¹ KOHNEN i. m. (24. l.) 40–41.

³² Uo., 28.

³³ Az alfejezet a következő irat alapján készült: Instruktion für den an die Bundesbehörde österreichischer Seite abzuordnenden Fachmann für Preßangelegenheiten. Bach Schwarzenbergnek, Bécs, 1851. nov. 11. (az instrukció az átíráshoz mellékelve). ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten, Teil I (1848–1890), Kt. 596 (1848–1851), 6204/1851.

2. Konkrét alapelvek

Az utasítás a továbbiakban a porosz elgondolást követi, amennyiben hangsúlyozza, hogy nem szabad beavatkozni az egyes államok törvényhozásába, vagy a szövetségi hivatalok hatáskörébe olyan feladatokat felvenni, amelyek az egyes kormányok hatáskörébe tartoznak. A szövetségi hatóságok felügyeleti jogát kell rögzíteni a szövetségi törvényben, valamint a szövetségi alapelveket, amelyek az egyes államok számára normaként szolgálhatnak; egyúttal azon kormányok az esetében, amelyeknél hiányzik az erő vagy az akarat ahhoz, hogy saját maguk lépjenek fel a sajtóval való visszaélés ellen, a Szövetségnek kell átvennie ezt a feladatot. A bécsi vezetés számolt azzal is, hogy a téma komoly ellenkezésre talál majd a sajtóban és a nyilvánosság köreiben, ezért a részletek kidolgozását az egyes kormányokra kívánta bízni.

Fontos szempont volt a szövetségi sajtótörvény kidolgozása kapcsán, hogy a nagyobb német államok egy része már rendelkezett sajtótörvénnyel, amely vagy a forradalmak utáni évekből származott, vagy azok tapasztalatai alapján lett kiegészítve, szigorítva. Ezek a törvények nagyrészt tartalmazták azokat a represszív szabályokat, amelyeket a törvényhozás hatékonyan alkalmazhat. Másrészt az egyes államok törvényei nem annyira az alapelveikben különböztek, sokkal inkább a büntetések mértékét és az alacsonyabb szintű intézkedéseket tekintve. Teljes összehangolásukra nyilvánvalóan nem kerülhetett sor, ezért a bécsi kormányzat úgy gondolta, hogy a nagyobb államok törvényeinek kell iránymutatóként szolgálniuk, ezeket kell összehasonlítani, és azokból a fő szempontokat kiválasztani. Az így meghatározott alapelveket a tagállamoknak kötelezően át kellene venniük a saját törvényükbe, ezeket természetesen a szövetségi törvény is előírná. A legfontosabb alapelvek alatt osztrák részről az alábbiakat értették:

- I. a nyomtatott kiadványok kiadásának és forgalmazásának joga;
- II. a kolportázs, a plakátolás és a házalás általános tilalma;
- III. a kiadványok tartalmáért vállalt felelősség kérdése (az osztrák szakembernek erre nézve az Ausztria számára készült új törvény pontjai irányadók);
- IV. a periodikus kiadványok kiadásának feltételei – mérlegelendő:
 - a) a kiadó, nyomdász, felelős szerkesztő stb. személye;
 - b) a kaució beépítése;
 - c) a sajtóbélyeg bevezetése;
 - d) a postai díjtételek kérdése;
- V. a köteles és mintapéldányok beküldése, valamint az ezzel kapcsolatos a határidők kérdése;
- VI. a lefoglalás joga és annak következményei.

A büntetéseket tekintve az volt a kítűzött cél – legalábbis bécsi szemszögből –, hogy az államszövetség általánosságban a vallás, az erkölcs, a törvény, a tulajdon és a család, valamint különösen a Német Szövetség alapelvei mellett álljon ki. Mindez konkrétan a monarchikus eszme, a nyilvános nyugalom és rend, a Szövetség és az egyes kormányok autoritása, illetve az uralkodók, a köztisztviselők és -hivatalok tisztelete és biztonsága, végül a katonaság és a társadalmi hierarchia védelmét jelentette. A szakemberekből álló bizottságnak ehhez kapcsolódóan azzal kellett foglalkoznia, hogy

- a sajtóvétségek, amelyek a súlyos bűncselekményekkel egyenrangúak, külön megnevezendők-e;

- az ezekre vonatkozó büntetés mértékét az általános büntető törvénykönyvben vagy a sajtótörvényben kell-e meghatározni;
- milyen jogi következményekkel járjon az egyes szövetségi államokban bekövetkezett lefoglalás, elítélés és elkobzás;
- mely bíróságok legyenek kompetensek sajtóügyekben (elkerülendő az esküdtbírók alkalmazása).

A represszív szabályozás kapcsán a bécsi utasítás más intézkedések bevezetését is javasolta, mivel úgy gondolták, hogy az utóbbi időben az is bebizonyosodott, a represszív rendelkezések nem elegendők, és a bírósági eszközök többé vagy kevésbé hatástalanok. Ebből következik, hogy szükséges adminisztratív intézkedések útján is befolyást gyakorolni a sajtóra, amelyek hatékonyságát Ausztriában az addigi tapasztalatok bizonyították. Az adminisztratív megoldások között az alábbiakat találjuk:

- a veszélyes tartalmú külföldi nyomtatványok betiltása;
- az iparendély megvonása a kiadótól, a terjesztőtől és a nyomdásztól;
- a postai terjesztés megvonása;
- az időszaki kiadványok elnyomása.

3. További, szem előtt tartandó elvek

Az utasítás óvatosságra inti az osztrák szakembert, és javasolja, hogy mérje fel a többi kormány szándékát, és olyan célokra koncentráljon, amelyek valóban sikerrel vagy legalább a nagyobb államok egyetértésével kecsegtetnek. A taktikus fellépésre való buzdítás háttérben az attól való félelem állt, hogy Ausztria a nyilvánosság előtt kellemetlen helyzetbe kerülhet, és ezzel – Ausztria kárára – egy másik állam (nyilván Poroszország) népszerűsége növekszik. Lackenbachernek ezért a munkálatok folyamán rendszeresen ki kellett kérnie Thun gróf szövetségi követ beleegyezését, illetve tőle kaphatott felvilágosítást az egyes tagállamok egymáshoz való viszonyáról. Emellett természetesen a bécsi kormányzatot is rendszeresen tájékoztatnia kellett az ügy alakulásáról.

Eleinte tehát a bécsi miniszterek is csak alapelveként gondolták megvalósítani a sajtóügyi szövetségi szabályozását, mégis egy egész kívánságlistát állítottak össze.³⁴ Az osztrák kormány jól láthatóan a Habsburg Birodalom számára készülő sajtótörvény alapelveit kívánta kiterjeszteni az egész szövetségre. Az egyezések (kaució, köteles példányok, utólagos ellenőrzés, a sajtóvétség esetén büntethető személyek körének kijelölése stb.) szembeűnők, és egy helyen az utasítás konkrétan is utal a bécsi rendelkezésekre. Ugyanakkor osztrák részről számoltak egyes államok – elsősorban nyilván Poroszország – ellenállásával, ezért óvatosságra intették Lackenbachert, és figyelmeztették a német államok közötti ellenséges, illetve baráti kapcsolatok kihasználhatóságára.

³⁴ KOHNEN i. m. (24. lj.) 38.

2.2.4. *A porosz irányelvek*

Porosz részről két pontot tartottak igazán lényegesnek. Egyrészt a napisajtó veszélyességét hangsúlyozták, másrészt azt, hogy a hatalom törekedjen a sajtó kontrollálására, belátva, hogy az újságokon keresztül sokan vesznek részt a politikában. A szövetségi hatalom feladata ebből kifolyólag mintát nyújtani a kormányoknak. Ezt az egyszerű megoldást némiképp beárnyékolta a kérdés, hogy mennyire készek az egyes kormányok arra, hogy a saját hatalmukból átadjanak a szövetségi hatóságoknak. Porosz részről az az elv érvényesült, hogy a Szövetség ne avatkozzon be a porosz belpolitikába, mármint abban az esetben, ha a szövetségi irány szembemegy a porossal.³⁵ A berlini kormány elfogadta Bismarck véleményét, miszerint csupán arra van szükség, hogy a sajtó felügyeletére vonatkozó törvénykezés az egyes tagállamokban biztonságot nyújtson a visszaélésekkel szemben.³⁶

2.2.5. *A szövetségi szakbizottság működése*

A bizottság első ülése előtt az osztrák és a porosz tag előzetesen egyeztetett, és a megbeszélésnek megfelelően Lackenbacher lett az elnök, aki bejelentette, hogy két pontot kell szem előtt tartani: 1. általános szövetségi sajtónormákat fognak kidolgozni; 2. a tárgyalások a porosz sajtótörvényhez igazodnak.³⁷

Az előzetes egyeztetések ellenére már az első ülés az osztrák–porosz ellentét jegyében telt, és a feszültség a későbbiekben tovább fokozódott. Mivel a poroszok a saját sajtótörvényükhöz (1851. május 12.), az osztrákok pedig a készülő bécsi sajtótörvény-javaslatához ragaszkodtak, szinte kizárt volt a megegyezés. Ezt az előfeltevést igazolták az események. Bár a szakemberek a következő üléseken pontról pontra végigmentek a porosz sajtótörvényen, és jó néhány elemével egyetértettek, Lackenbacher javaslatait – a porosz szakember vonakodása miatt – nem fogadták el.³⁸ A következőkben sikerült megegyezni:

- az adminisztratív koncessziómegvonás joga;
- köteles példány letétbe helyezése a rendőri hatóságoknál;
- impresszumszabályozás;
- a kolportázs és a házalás tilalma;
- kauciók szabályok az időszakosan megjelenő kiadványokra vonatkozóan;
- a hivatalos vagy magánjellegű helyreigazítások megjelentetésének kötelezettsége;
- az előzetes rendőri lefoglalás érvényessége a bírói döntésig;
- a megosztott és fokozatos felelősség elve;
- és a postai értékesítés adminisztratív megvonásának lehetősége.

³⁵ Uo., 37–38.

³⁶ Bismarck javaslata Manteuffel számára, 1851. szeptember 6. Idézi KOHNEN i. m. (24. lj.) 37–38.

³⁷ Az első ponttal szemben a szász tag törvényi szabályozást szeretett volna. KOHNEN i. m. (24. lj.) 41.

³⁸ Uo.

Az osztrák javaslatok, amelyeket nem fogadott el a bizottság, a következők voltak:

- részletes büntetőjogi szabályozás felvétele a javaslatba;
- az esküdtzéki bíraskodás intézményének megszüntetése sajtóvétségek esetén;
- szabályok szövetségi hatókörrel:
 - = egy állandó sajtószindikátus (ellenőrző grémium állandó tagokkal) felállítása;
 - = az országos elkobzási határozatok érvényessége az egész Szövetség területén.

A szakbizottság ötödik és egyben utolsó ülésén, 1851. december 17-én abban egyeztek meg a tagok, hogy a tárgyalások alapján az osztrák és a hesseni szakember kidolgoz egy szövetségi sajtótörvény-javaslatot. A két szakember a szász tagot is bevonta a munkálatokba, vagyis egyedül a porosz Zitelmann maradt ki belőle. Lackenbacher hajlott arra, hogy a mielőbbi meg egyezés érdekében engedjenek a berlini követeléseknek, azonban Bécsből ezzel ellenkező utasítást kapott. Schwarzenberg a végsőkhöz ragaszkodott a „nemzetek feletti” szabályokhoz,³⁹ amelyeket a hesseni és a szász küldött hajlandó volt elismerni, azonban porosz részről ellenkezésre lehetett számítani.⁴⁰

Nem egyértelmű, hogy mi volt a bécsi szakember, illetve az osztrák kormány célja azzal, hogy a szakbizottság szintjén megkerülték a berlini küldöttet. Az akció talán Zitelmann személyének szólt, hiszen Lackenbacher szükségesnek tartotta, hogy az elkészült javaslat eljusson a Szövetség politikai bizottsága porosz tagjához is. A szokásos ügymenet nem túl diplomatikus figyelmen kívül hagyása miatt jócskán elhúzódott az ügy, a berlini kormány ugyanis elhatározta, hogy saját javaslatot dolgoz ki.⁴¹

2.2.6. Az 1852 tavaszi frankfurti tárgyalások Lackenbacher szemszögéből

Alexander Bach hagyatékában fennmaradt egy levél, amelyet Lackenbacher küldött Frankfurtból a miniszternek 1852. május 11-én.⁴² A levélhez Lackenbacher egyúttal csatolta a szövetségi sajtótörvény-javaslatot, annak indoklását és egy emlékiratot. A levélben Lackenbacher az osztrák szándék érvényesüléséről, vagyis a kiküldetés sikeréről számol be, azonban utal a porosz ellenállásra is, amely megakadályozta a javaslat benyújtását. A szakember kitér arra, hogy a poroszok különvéleményt készítettek, emiatt nem küldhette a szakbizottság az anyagot a szövetségi gyűlésnek.⁴³

A jelentés alapján megerősíthetjük, hogy Lackenbacher a porosz biztost alkalmatlannak találta. Ennek az egyik oka az volt, hogy Zitelmann minden egyes betűt külön elküldött Berlinbe, ahol hagyták elfeküdni a dolgot. Lackenbacher úgy értékelte, hogy a porosz kormány célja

³⁹ A „nemzetek feletti” szabályozás két sarokpontja az volt, hogy az elkobzási rendeletek szövetség szerte érvényesek legyenek, illetve a bírósági ítéleteket a tagállamok kölcsönösen elismerjék.

⁴⁰ KOHNEN i. m. (24. lj.) 41–42.

⁴¹ Uo., 42–43.

⁴² Lackenbacher Bachnak, Frankfurt, 1852. május 11. ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 7, Briefe: L-M, Lackenbacher. S. n.

⁴³ Uo.

az időhúzás volt, talán azért is, mert Bismarck nem tartózkodott Frankfurtban. A Bismarckot helyettesítő tanácsos megígérte az osztrák delegációnak, hogy a hét végéig átadják a porosz szakember jóváhagyását. Thun, aki másnap Bécsbe utazott, meghagyta, hogy Lackenbacher várja meg azt, mivel időközben Bismarck – az osztrák küldött távollétében – átveheti az elnökséget. Lackenbachernak azért kellett Frankfurtban maradnia, nehogy valami „álnokság” történjen.

Lackenbacher reményét fejezte ki, hogy Thun biztosítja a bécsieket arról, nem rajta múltott a tárgyalások elhúzódása, olyan hátráltató tényezőkkel és vonakodással kellett megküzdenie, amelyekben nem tudott úrrá lenni. Ugyanakkor az 1851-ben kapott utasításnak megfelelően járt el, amikor feltérképezte a többi kormány szándékát. Bajorország, Württemberg, Szászország, Baden és Hessen küldötte megengedte, hogy bizalmas úton megismerje az előterjesztéseiket, ezekből néhány gondolatot beemelt a javaslatba, a többi pontot a mellékletbe tette. Már ezen előterjesztések összevetésekor nyilvánvalóvá vált, hogy nem lehet minden javaslatot figyelembe venni, mert több ponton is ütköztek egymással. Volt ugyanakkor olyan állam is (Kürhessen), amely az új alkotmányában a sajtóügy tekintetében teljesen a szövetségi törvényre hagyatkozott. A javaslatról a nassauai és az anhalti küldött is kedvezően nyilatkozott, és azt kívánták, hogy a Szövetség végre döntésre jusson.

Lackenbacher úgy vélte, hogy szavazás esetén a többség nem kétséges, azonban Poroszország őszinte együttműködése nélkül nem látta biztosítottnak a széthúzás megszüntetését. Természetesen azt is tudta, hogy amennyiben a poroszok és a velük szomszédos államok nem tartják be a Szövetség döntését, Ausztria nyilván akkor sem fog háborút kezdeni a poroszokkal a sajtó miatt.

Lackenbacher feltehetően már ekkor számolt a sajtótörvény-javaslat kudarcával, és arra a következtetésre jutott, hogy ha a porosz lapok továbbra sem hagyják abba az Ausztria, illetve a délnémet államok elleni akciókat, akkor osztrák oldalon sem kell olyan szorosan fogni a gyeplőt. A szakember azonban azt is jelezte, hogy ennek a megoldásnak számos hátrányos következménye lehet. Egyrészt a kormányoknak nem lesz tekintélye a közvélemény előtt, és a napisajtó eltűzött szerepe soha nem szűnik meg. Lackenbacher remélte, hogy a porosz kormány megtanulja a leckét, és mindez valamivel korrektebb állásfoglalásra készíti Berlint. Lackenbacher javaslatában a következőket emelte ki:

- a munkálat nem lett „szép”, sok változtatás volt benne;
- az óvatosság sok megfontolást meggátolt, inkább célozgatni lehetett bizonyos dolgokra, mint kivitelezni azokat;
- a szövetségi aktákban már sok mindent deklaráltak ezzel kapcsolatban, ezért elhagyta a díszítéseket;
- a javaslat teljesen megfelel a kapott utasításnak, és sikerült a német államok többségének támogatását is megszerezni;
- a csatolt emlékiratot Bechthold miniszteri tanácsos készítette, annak rövidített változatát tervezték az ajánlólevél elejére illeszteni mint történeti áttekintést.

Lackenbacher összességében úgy érezte, hogy megoldotta a rábízott feladatot, legalábbis annyira, amennyire neki azt kifejezetten kötelességévé tették. Igyekezett, hogy az ügyet gondosan megalapozza, de közben ügyelt arra, nehogy a bécsi kormányt kapkodással nevetségessé tegye. Remélte, hogy még Thun otléte alatt ő is visszaérkezik Bécsbe, hogy szóban is tájékoz-

tathassa Bachot több, a sajtóval kapcsolatos dologról, amelyeket Bécsben is alkalmazni lehetne. A szakember tehát a frankfurti kiküldetés során nemcsak az eredetileg kitűzött feladatot igyekezett megoldani, hanem tapasztalatokat is gyűjtött, amelyeket Bécsben is hasznosítani lehetett.

Lackenbacher három nappal később íródott, következő levelében arról számolt be, hogy a porosz kormány továbbra is húzza az időt, további két hetet kértek a különvélemény kiegészítésére. Bismarck Berlinbe küldte a munkálatot, ahonnan néhány héten belül nem várható válasz. Lackenbacher jelezte, hogy mindezt Thunnak is megírja, és visszatér Bécsbe, ha lehetséges, mert feleslegesnek tartja, hogy ott időzzön, ami ráadásul a kincstárt is terheli. Ugyanakkor azt sem szerette volna, ha végül a hátuk mögött küldenék el a javaslatot a Szövetségnek.⁴⁴

2.2.7. A szövetségi sajtótörvény-javaslat sorsa

Lackenbacher bizakodó hozzáállása ellenére a folyamat visszafordíthatatlanná vált. Amikor meghívására a szakemberek 1852. május 29-én ismét találkoztak, már mindenki előtt világossá vált, hogy a politikai bizottság elé két javaslat fog kerülni: az osztrák–hesseni és a porosz. További idővesztéséget okozott, hogy Lackenbacher ezután még egyszer átdolgozta az első javaslatot, majd Zitelmann és a porosz küldöttség bevonása, illetve a berlini javaslat csatolása nélkül osztotta ki a frankfurti küldöttek között. Hat hónapnyi tárgyalássorozat után, 1852. június 23-án készült el a politikai bizottság jelentése, ami megnyitotta az utat a javaslatok előtt a szövetségi gyűlés plénuma felé.⁴⁵ Ezzel Lackenbacher küldetése is befejeződött, innentől kezdve Thun gróf hatáskörébe tartozott a javaslatok sorsa, neki kellett felvennie a harcot a porosz féllel, vagyis Bismarckkal.⁴⁶ A két javaslat – bizonyos részletkérdésektől eltekintve – valójában csak néhány ponton tért el igazán egymástól, mégis további két évbe telt, mire 1854. július 6-án sajtóügyben szövetségi törvény született.

2.3. Lackenbacher további tevékenysége 1852 folyamán

Lackenbacher számára a frankfurti kiküldetés egy érdekes epizódot jelenthetett, azonban azzal egyidejűleg Bécsben is számítottak a munkájára. Az aláírásával készült újabb fogalmazványok és egyéb anyagok alapján láthatjuk, hogy frankfurti kiküldetését 1851 végén vagy 1852 elején megszakította. Az ő keze nyomát viseli például a *Die Presse* felvásárlására vonatkozó áttekintés, amihez az újság 1852. februári költségvetését csatolták mellékletként. Az anyagból kiderül, hogy a lap a magas példányszám ellenére veszteséges volt. Alapítója, August Zang felajánlotta, hogy az üzlet megkötése után is feltüntethetik a nevét kiadóként, és adminisztratív feladatokat

⁴⁴ Lackenbacher Bachnak, Frankfurt, 1852. május 14. Uo. S. n.

⁴⁵ KOHNEN i. m. (24. lj.) 44.

⁴⁶ 1853 januárjától Anton Prokesch von Osten vette át ezt a szerepet. Uo., 53.

is vállalt volna, azonban a szerkesztésbe nem kívánt beleszólni. Az újság megvásárlására – feltehetőleg anyagi okokból és megbízható szakemberek hiányában – mégsem került sor.⁴⁷

1. táblázat: A Die Presse költségvetése (1852. február)

Bevételek	Előfizetés	Példányár	Darabszám	Összesen (o. é. Ft)
	postai	50 ×	7 000	5 833, 20
	városi	30 ×	2 000	1 000
	városi (extra)	40 ×	1 000	666, 40
	heti	26 ×	3 600	1 560
<i>Összesen</i>			13 600	9 060
<i>Kiadások</i>		<i>Ár (o. é. Ft)</i>		
	papír	5 060		
	szerkesztőség	1 050		
	rezsiköltség	980		
	szállítás	520		
	nyomda	1 960		
	bélyeg	1 690		
<i>Összesen</i>		11 270		
<i>A költségvetés mérlege:</i>				
Bevétel	9 060			
Kiadás	11 270			
<i>Összesen</i>	-2 210			

Külön Lackenbacher számára tették félre azt az anyagot, ami több 1851-es jelentést is tartalmazott Thun gróftól, aki a németországi sajtó befolyásolására tett kísérleteiről, illetve az ezzel járó költségekről számolt be. Az aktát Lackenbacher 1852. április 4-i keltezéssel láttamozta. Nyilvánvalóan szükség volt a munkájára, hiszen időközben Bécsben folytatódott a birodalmi sajtótörvény előkészítése.⁴⁸

⁴⁷ Österreichische Zeitungen. Über den Ankauf der Presse. S. d., s. n. ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28, 28.5.

⁴⁸ Kivonat Thun gróf 1851. július 8-i jelentéséből (Schwarzenberg átiratának melléklete), amit Lackenbacher 1852. április 4-én láttamozott. Továbbá Thun jelentése, Frankfurt, 1852. január 22., illetve Thun jelentése, Frankfurt, 1852. január 22. (B). ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten, Teil I (1848–1899), Kt. 597 (1848–1851). 738/1852.

2.3.1. Az 1852-es sajtótörvény

Fentebb bemutattuk, hogy Lackenbacher már az 1849-es törvénnyel kapcsolatos első problémák felmerülésétől részt vett a sajtóügy újraszabályozásának előkészítésében. Tevékenysége azonban nemcsak a sajtóval kapcsolatos ügyekre terjedt ki, hanem az ugyancsak korlátozásra kerülő egyesületekre, illetve a külföldi lapokra is.⁴⁹ Az 1849. márciusi törvény felülvizsgálata hosszúra nyúlt, ezért 1851 nyarán született egy ideiglenes rendelkezés. A véglegesnek szánt szabályokat Ferenc József végül 1852. május 27-én hagyta jóvá szeptember 1-jei hatálybalépéssel. Augusztus 11-én, magyarországi körútja során vezette rá az előterjesztésre, hogy a sajtórendeletet a katonai határőrvidék kivételével minden koronatartományban bevezetik.⁵⁰

Az 1852 májusában kiadott új sajtórendelet a sajtószabadságot érvényben hagyta, azonban előírta az utólagos hatósági ellenőrzést, és a sajtóvétségek ügyében nem újította meg az esküdtbírói rendszert.⁵¹ Az 1852-es sajtórendelet megszületését Bach belügyminiszter irányította, amíg a sajtóügy teljes egészében a belügyminisztériumhoz tartozott. Az 1852-es év folyamán azonban ezen a téren is változás történt – Ferenc József akaratának, illetve a Bécsbe visszatért Metternich herceg, valamint Karl Friedrich Kübeck báró befolyásának köszönhetően –, létrejött a Legfelső Rendőrhatóság Johann Kempen vezetésével, és az új „minisztérium” hatáskörébe került a sajtó ellenőrzése is. Ennek megfelelően az új sajtórendelet véglegesítésében már Kempen báró is részt vett.

Az új sajtórendelet bevezetése pedig további miniszterek bevonását is igényelte. A feladat végrehajtására Bach kérte fel minisztertertsait, Kraußt, Kempent, Baumgartent és Buolt.⁵² Az

⁴⁹ Gesetzgebung, s. d. ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28, 28.2

⁵⁰ A belügyminisztérium átirata Albrecht főhercegnek, illetve a belügy- és az igazságügy-minisztérium, valamint a Legfelső Rendőrhatóság rendelete Coronininek, Karl Schwarzenbergnek, Goluchovskinak, Mecserynek, Etmayernak et al. Bécs, 1852. augusztus 18. Utána: a belügy- és az igazságügy-minisztérium, valamint a Legfelső Rendőrhatóság főnökének előterjesztése, Bécs, 1852. augusztus 5. Rajta Ferenc József legfelső elhatározása, Szent Márton, 1852. augusztus 11. ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten, Teil I (1848–1899), Kt. 597 (1848–1851). 738/1852. 5027/1852.

⁵¹ Az utólagos ellenőrzés azt jelentette, hogy a kész nyomtatványokat kellett benyújtani a rendőrségnek, amely ekkor eldöntötte, hogy azok árusíthatók-e. Hírlapok esetében mindez az összes példány kinyomtatása után, a tervezett szétküldés előtt egy órával történt. Ez az eljárás felerősítette az öncenzúrát, hiszen a kiadók és a szerkesztők el akarták kerülni az anyagi kárt, ami a bezúzással járt volna. A rendelet előre bebiztosította az újságok elleni fellépések költségeit, a lapindításkor fizetendő kaució a lap elleni esetleges vizsgálatokat volt hivatott fedezni. Cenzúravetéség esetén büntethető volt mind a szerkesztő, mind a nyomdász, sőt a terjesztő is, ami tovább fokozta a büntetés elkerülésére való törekvést. Amennyiben valamelyik időszaki kiadvány vétett a szabályok ellen, az első két alkalommal megintés volt a büntetés, harmadszorra három hónapra szóló felfüggesztés. A rendelet – akárcsak a korábbi – nemcsak a nyomtatott sajtóra vonatkozott, hanem „az elmének és képzőművészetnek” bármely sokszorosított formájára. A sajtótörvény ugyanakkor előírta az impresszumatatok feltüntetését, kötelezővé tette a kötelezpéldányok beküldését, szabályozta a könyv- és lapkiadást. A törvény véglegesítette az 1848. márciusban bevezetett, majd májusban eltörölt, de 1849-től ismét kötelező kaució intézményét. Az óvadék összege biztosította a lap ellen esetlegesen indított vizsgálat és a büntetés költségeit. KOSÁRY Domokos – NÉMETH G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története I–II.* Budapest, Akadémiai, 1985. I. 292; KÓKAY György – BUZINKAY Géza – MURÁNYI Gábor: *A magyar sajtó története.* Budapest, MÚOSZ, 1994. 108–109.

⁵² Bach Kraußnak, Kempennek, Baumgartennak, Buolnak, Bécs, s. d. ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten, Teil I (1848–1899), Kt. 597 (1848–1851). 3637/1852.

ügy lebonyolítása külön tárgyalásokat igényelt, amihez szükség volt a minisztériumok által delegált hivatalnokokból álló bizottság összehívására. Az ezzel foglalkozó iratok is magukon viselik Lackenbacher keze nyomát.⁵³ A törvény végrehajtását tárgyaló instrukció 1852 augusztusában készült el, feltehetően Lackenbacher részese volt a munkálatnak, a kiküldésében bizonyíthatóan jutott neki szerep.⁵⁴

2.3.2. A sajtóügy rendezésének további eszközei

Visszatérve Lackenbacher további tevékenységéhez, kiemelendő, hogy 1852 nyarán ő készítette el annak a szabályozási javaslatnak a fogalmazványát, amely a kormányzat sajtóra gyakorolni kívánt befolyásáról szólt. Az anyag tartalmazza a Legfelső Rendőrhatóság felállítására, illetve hatáskörére vonatkozó terveket, valamint azokat az összegeket, amelyeket a minisztériumok újság-előfizetésekre adtak ki. Feltehetően Lackenbacher készítette azokat a táblázatokat is, amelyek ugyanebben az ügyiratban mellékletként találhatók. A 2. táblázat az osztrák állammal – pénzügyi – kapcsolatban álló tartományi újságokat veszi sorra, a 3. táblázat pedig az egyéb támogatott publicisztikai tevékenységeket rögzíti.⁵⁵

2. táblázat: A belügyminisztérium főpénztárából fedezett, publicisztikai célú kiadások áttekintése 1. Támogatott lapok

Lap	Támogatás havonta	Éves összeg (o. é. Ft)
1. <i>Lloyd</i>	1000 Ft (1851-ben további 7000 Ft juttatás)	12 000
2. <i>Die Presse</i>	kb. átlagosan 1600–1800 Ft	20 000
3. <i>Corriere Italiano</i>	1000 Ft (1851-ben további 1800 Ft a veszteségekre) 1852-ben plusz 200 Ft havonta, illetve 4*100 Ft extra márciustól) átlagosan:	12 000 (1 800) (1 600) 13 200
4. <i>Vidensky Dennik</i>	1851-ben a veszteség fedezésére (mivel beolvadt a Slovenske Novinybe, megszűnt a támogatás)	(4 858)
5. <i>Oesterreichische Correspondenz</i>	340 Ft	4 280

⁵³ Bach Baumgartennak, Bécs, 1852. július 14.; Krauß Bachnak, Bécs, 1852. június 12.; Kempen Bachnak, Bécs, 1852. június 13.; Baumgarten Bachnak, Bécs, 1852. június 13.; Buol Bachnak, Bécs, 1852. június 14.; Baumgarten Bachnak, Bécs, 1852. július 15.; körlevél a kijelölt hivatalnokoknak, Bécs, 1852. július 22. Uo., 4008/1852.

⁵⁴ Bach az igazságügy-minisztériumnak, az udvari és állami nyomdának, Albrecht főhercegnek, Raderzky tábornagnak, Bécs, 1852. augusztus 18. Uo., 5008/1852.; ill. a rendelet kiküldése az összes érintett hatóságnak, Bécs, 1852. augusztus 22. Uo., 5027/1852.

⁵⁵ Bach Kraußnak, Kempennek, Baumgartennak, Buolnak, Bécs, s. d. Uo., 3637/1852.

Lap	Támogatás havonta	Éves összeg (o. é. Ft)
6. <i>Oesterreichische Volkszeitung</i>	a szerkesztőnek:	2 250
	szerkesztőségi kiadásokra:	4 500
	az éves veszteségre:	2 000
		8 750
	<i>Eddig összesen:</i>	58 230
7. <i>Agramer Zeitung</i>	negyedévente 700 Ft	2 800
8. <i>Deutsches Volksblatt</i>	a főszerkesztőnek:	2 000
	a segédszerkesztőnek:	1 500
	együtt:	3 500
	a valutaátváltás költségei:	600
	összesen kb.:	4 100
9. <i>Freimüthige Sachsenzeitung</i>	kb. 2000 Ft (ideiglenesen betiltva)	
10. <i>Norddeutsches Portfolio</i>	10 példány előfizetésére kb.	1 000
	<i>Összesen:</i>	66 130

3. táblázat: A belügyminisztérium főpénztárából fedezett, publicisztikai célú kiadások áttekintése 2. Támogatott személyek

Támogatott személy	Havi támogatás összege, illetve célja	Éves összeg (o. é. Ft)
1. Grüner lipcsei általános konzul	az időről időre megjelenő, különösen kiváló könyvek költségére	240
2. Weil kormánytanácsos	szerződésben meghatározva	4 000
3. Bernhard Meyer		600
4. Kecskeméthy Aurél	havonta 50 Ft	600
	továbbá egy magyar népi kalendárium kiadására	500
5. A népművelés kiszélesítésére alakult egyesület által kiadott nyomtatványok támogatására		900
6. Weiss követségi titkár	havonta 100 Ft	1 200
7. Párizsi levelező	2400 frank	1 200
	<i>Összesen:</i>	9 240
	<i>A lapoknak adott támogatással együtt:</i>	75 370*

* Az eredeti táblázatban a végösszeg 77 170 Ft. Az eltérés okát mindaddig nem találtuk.

A fenti táblázatokról látható, hogy milyen célokra mekkora összeget szánt a belügyminisztérium elkölteni a sajtó terén. A támogatottak körét tekintve nem csupán konkrét lapokkal találkozunk, hanem azokkal a személyekkel is, akik a kormányzat céljainak megvalósításában részt vettek. A korábban említett újságírókkal együtt kirajzolódik az a sajtóhálózat, amely az 1850-es évek elején egyre kiterjedtebbé vált.

Egy másik terjedelmes dokumentum – Lackenbacher szignójával ellátva – foglalkozott egy esetlegesen létrehozandó, nagy politikai lap költségeivel. A belügyminisztérium tehát a *Die Presse* megvásárlásának meghiúsulásával nem vetette el a tervet, hogy saját lapot hozzon létre. A minta ebben az esetben a *Lloyd* volt, külső megjelenését és tartalmát tekintve egyaránt, reggeli és esti kiadással. Ehhez a vállalkozáshoz részletes költségterv készült, ami az állandó és változó havi kiadásokat vette sorra.⁵⁶

A szerkesztőségi munkatársak fizetése mellett a feljegyzésekért, a levelezői tudósításokért, valamint a tárcacikkekért fizetendő honorárium, az utazások, könyvek, táviratok, riporterek költsége összesen 2000 Ft-ot tett volna ki. A szerkesztőség irodájának fenntartására, az irodai alkalmazottakra, más lapokban feladott hirdetésekre 675 Ft-ot szántak. A reggeli és az esti lap szedése, az ingyenes példányok, a nyomda- és papírköltségek 1125 Ft-jával, illetve az előre kalkulált (15 hónapra 7500 Ft-os) veszteség egy havi részletével együtt a fix költség havonta 4300 Ft-ra rúgott volna. A továbbiakban a bevételeket próbálták kikalkulálni, amennyiben a reggeli lapszám 600, az esti pedig 1200 példányban jelenik meg, és az apróhirdetések naponta kétszer 460 sort tesznek ki. A bevétel így 800 Ft lett volna, tehát havonta 3500 Ft-ot kellett volna biztosítani a hirdetésekből, amit nyilvánvalóan nem lehetett elérni, így havi 2300–2500 Ft támogatásra is szükség lett volna. Ezt idővel csökkenteni kívánták, bíztak a hirdetők számának növekedésében.⁵⁷

Eddigi kutatásaink alapján ez a terv sem valósult meg, az azonban egyértelműen látható, hogy mind a *Die Presse*, mind a *Lloyd* példájára tervezett újság esetében számolni kellett havi 2200–2500 Ft, vagyis évi 26 400–30 000 Ft szubvencióval. A minisztérium számára készített összeállítások alapján egyúttal az is világosan kitűnt, hogy a lapkiadás mint üzleti vállalkozás milyen pénzügyi hátrteret kíván. Az adatok begyűjtése mögött feltehetően az a felismerés állt, hogy a napisajtó befolyásolása különösen fontossá vált. Egy másik jelentésben a vizsgálatokból levont tanulságot is megfogalmazták: a napisajtóra fordítandó költségek – összehasonlítva a cél jelentőségével – csekélynek tűnnek.⁵⁸

A kormányzati érdekeket képviselő napilap létrehozása azonban csupán az egyik vetülete volt a sajtó irányítására és befolyásolására vonatkozó bécsi terveknek. A sajtóirányítás központi szervének kiépítése fokozatosan érlelődött, többek között Grüner lipcsei konzul 1851-es jelentése alapján, amely egy állami sajtóhivatal (*literarisches Bureau*) felállítását szorgalmazta.⁵⁹ Végül 1852 nyarán megkezdődött a sajtóirányítási bizottság (*Presfleitungscomitée*) kialakítása, a javaslat fogalmazványát Lackenbacher készítette el. A belföldi sajtó központi irányítását a kül-

⁵⁶ Egy már meglévő lap átvételére gondoltak, amit 15 hónapig kívántak volna továbbvinni. Felség-előterjesztés, Bécs, 1852. június 14. (fogalmazvány). ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28, 28.11 Regelung der Einflußnahme der Regierung auf die Presse. A javaslat javított verzióján is megtalálhatók Lackenbacher megjegyzései. Felség-előterjesztés, Bécs, 1852. július 15. (fogalmazvány). ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten, Teil I (1848–1899), Kt. 597 (1848–1851). 4027/1852.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Organisierung der Presse, s.l., s.d. (fogalmazvány), ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9 Organisierung.

⁵⁹ ΠΑΥΠΙÉ i. m. (1. lj.) 13.

ügyminisztérium, a belügyminisztérium és a Legfelső Rendőrhatóság által küldött három küldött koordinálta volna. A tervezett bizottság hatáskörét több pontban határozták meg: 1. a sajtóiroda juttatja el a kormányzati szervektől érkező, válogatott híreket a sajtóhoz; 2. jelentősnek ítélt orgánumokat nyer meg a kormányzat céljainak; 3. támogatások kiosztására, illetve megvonására, sajtóvállalkozások létrehozására vagy megszüntetésére vonatkozó döntéseket hoz; 4. a fontosabb kül- és belföldi újságokat is figyeli (ezek átnézését hivatali alkalmazásban álló, illetve időszakosan alkalmazott személyek végzik).⁶⁰

Az új hivatal 1852 októberében alakult meg, hogy ellenőrizze, irányítsa és befolyásolja a belföldi sajtót, és részben a bécsi kormányzat számára káros külföldi lapok, röpiratok ellen is küzdjön. Tagja lett a belügy- és a külügyminisztérium, valamint a Legfelső Rendőrhatóság egy-egy képviselője, vezetését a külügyminisztérium egy magasabb rangú hivatalnok látta el. A bizottságot egyik minisztériumnak sem rendelték alá, és külön költségvetéssel rendelkezett (100 000 Ft).⁶¹ 1848 és 1852 között végzett tevékenysége szinte predestinálta Lackenbachert arra, hogy ő is részt vegyen a sajtóirányítási iroda munkájában, azonban nem lett alkalmazottja a bizottságnak. Ennek az oka a bécsi, illetve a veronai politikai vezetésben bekövetkező változásokban keresendő, amikre a későbbiekben röviden kitérünk.

Áttekintve Lackenbacher belügyminisztériumi tevékenységét, szembeötlő, hogy milyen sok iránya volt a sajtóval kapcsolatos munkának a Bach vezette minisztériumban. Korábbi tanulmányunkban a bécsi sajtópolitika 1849 utáni években kialakított rendszerét vázoltuk fel, a belföldi intézkedések, illetve a külföldi hálózatépítés elemeit mutattuk be.⁶² Jelen írásunkban egy, a minisztériumban dolgozó hivatalnok tevékenysége felől közelítettünk a témához. Lackenbacher hivatali életének ez a néhány éve számos kihívást hozott, és komoly terhelést jelentett. A hivatalnok – feltehetően mint Bach munkásságának híve és a miniszter bizalmasa – igyekezett helytállni, mind a problémák lehető legjobbnak vélt megoldását, mind a munkabírást tekintve. Frankfurti kiküldetése kapcsán utaltunk rá, hogy nem csupán a rábízott feladatot teljesítette, hanem ötleteket is gyűjtött, amelyeket a bécsi minisztérium számára hasznosnak gondolt. Valószínűleg nemcsak a kapott feladatok elvégzése, hanem önálló megoldási javaslatai miatt tekintettek rá a sajtó szakembereként. Talán nem túlzás azt állítani, hogy komoly befolyással rendelkezett, erre utal az a tény is, hogy 1853-ban Kempen naplójába is bekerült – nem igazán pozitív jelzők kíséretében.⁶³

⁶⁰ Organisierung der Presse, s.l., s.d. (fogalmazvány), ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9 Organisierung.

⁶¹ PAUPIÉ i. m. (1. lj.) 14.

⁶² MANHERCZ Orsolya: Bécsi sajtópolitika a forradalom után (1849–1852). 1 *In Medias Res* (2015) 103–127.

⁶³ Kübeck báró nem bízott Lackenbacherban, ravasznak titulálta Bach bizalmi emberét, és nem látta szívesen a sajtó-, illetve a rendőri ügyek közelében. Feltehetően Kempen is osztotta véleményét. Kempen naplóbejegyzései, 1853. február 8., április 6., június 10. Josef Karl MAYR (szerk.): *Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848 bis 1859*. Bécs–Lipce, Österreichischer Bundesverlag, 1931. 277., 286., 333.

3. Lackenbacher további pályafutása

3.1. Bach bizalmi embere

1849 és 1852 között a belügyminisztériumban lázas munka folyt, az új közigazgatási rendszer kialakítása mellett számos más területen is megkezdődött a javaslatok, tervek kidolgozása. A sajtóügy például komoly kihívást jelentett a hivatal számára, és Bach láthatóan nagy gondot fordított a megfelelő rendszer kidolgozására. Egészen 1852-ig mondhatni nyugodtan dolgozhatt munkatársaival a sajtó szabályozásának, ellenőrzésének, illetve befolyásolásának lehetséges módozatain. 1852 nyarától azonban meg kellett osztania a sajtó feletti felügyeletet Kempennel.

Már 1851 folyamán megkezdődött az a folyamat, aminek során átrendeződtek az erőviszonyok a bécsi felső vezetésben. Kübeck báró színrelépése következtében Schwarzenberg hatalma és befolyása Ferenc Józsefre meggyengült. A herceg 1852. áprilisi halálával felgyorsult az átrendeződés, a Kübeck és Karl Grünne, a császár főhadsegédje által támogatott Legfelső Rendőrhatóság létrejöttével a belügyminisztérium, vagyis Bach hatásköre csökkent, és új „hatalmi tényezőként” jelent meg a Rendőrhatóság, illetve vezetője, Kempen.⁶⁴

Lackenbacher ebben a rivalizálásban többször is Kempen, illetve Kübeck célkeresztjébe került. Kempen antipátiája elsősorban természetesen Bachnak szólt, akivel 1852-ben a „rendőrminisztérium” felállítása, illetve a sajtófelügyelet megosztása miatt éleződött ki a viszonya. 1853-ban az itáliai átszervezés erősítette fel ismét az ellentéteket, amikor az államrendőrségi tevékenység centralizálására került sor. A veronai főkormányzóságon belül egy központi rendőri ügyosztályban egyesítették Lombardia és Velence rendőri ügyeinek intézését, ahova mind Bach, mind Kempen a saját embereit igyekezett bejuttatni.⁶⁵

Bachnak sikerült elérnie Lackenbacher udvari tanácsosi kinevezését, majd kiküldését Radetzky civil adlátusa, Johann Bernhard Rechberg mellé Veronába. Bach azt szerette volna, hogy Lackenbachert a veronai rendőri osztály vezetésével bízzák meg. Kempen azonban Grünne grófon keresztül felhívta a császár figyelmét arra, hogy erre a posztra neki kellene vezetőt jelölnie.⁶⁶ 1853 nyarán már változott a helyzet, Kempen elérte, hogy Ferenc József a katonai adlátus kezébe utalja az államrendőrségi ügyeket, Rechberg hatáskörében maradtak az adminisztratív feladatok, valamint a sajtó- és színházellenőrzés, illetve az egyesületek felügyelete. 1853-tól Lackenbacher tehát az itáliai politikai küzdőtéren „képviselte” Bach érdekeit, a veronai főkormányzóság rendőri ügyosztályán dolgozott miniszteri tanácsosként.⁶⁷ Feltehetően itt is foglalkozott sajtóügyekkel, ennek vizsgálata további kutatásokat igényel.

⁶⁴ DEÁK Ágnes: *„Zsandáros és policzájós idők.” Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867.* Budapest, Osiris, 2015. 51–56.

⁶⁵ Uo., 208–209.

⁶⁶ Kempen naplóbejegyzése, 1853. április 6. In: MAYR i. m. (63. lj.) 286.

⁶⁷ DEÁK i. m. (64. lj.) 209.

3.2. Lackenbacher a pénzügyminisztérium szolgálatában

1857-ben Lackenbacher visszatért Itáliából, ekkor kapta meg a Lipót Rend lovagkeresztjét. Ezután a pénzügyminisztérium kötelékébe állt, ugyanebben az évben különleges kiküldetésben Konstantinápolyba utazott, ahol öt éven keresztül képviselte az osztrák érdekeket. 1862-ben a Dánia és Szász-Lauenburg közötti pénzügyi konfliktus megoldásában vett részt – sikeresen. Az 1866-os háborús évben a katonai beszerzéseket ellenőrző bizottság tagja volt, majd a háborús adósságok likvidálásában is szerepet játszott. 1867-ben osztálytanácsos volt a pénzügyminisztériumban, majd a közös pénzügyminisztériumban töltötte be ugyanezt a pozíciót. 1868-ban kapta meg a Szent István Rendet. 1869. december 4-én hunyt el, gyászjelentése hirtelen bekövetkezett halálról értesít.⁶⁸

⁶⁸ Becke közös pénzügyminiszter előterjesztése, Bécs, 1868. április 2. ÖStA, HHStA, KA, Kabinettskanzlei, KZ 1183/1868.

Zaklatás-e a cyberbullying?

Az internetes zaklató magatartások büntetőjogi szankcionálásának dilemmái

MONORI ZSUZSANNA ÉVA*

1. Problémafelvetés

Jelen tanulmány célja, hogy az internetes zaklató magatartások minősítési kérdéseiről elsősorban – de nem kizárólagosan – büntetőjogi nézőpontból vizsgálódjon, mindenképp a kriminalizáció határait kutatva.¹ A cyberbullying jelenségének kutatásában egy büntetőjogász számára a központi kérdés az, hogy az internetes zaklatások vajon büntetőjogi reakciót igényelnek-e, s ha igen, akkor mely bűncselekményi tényállás alá szubszumálhatóak ezek a magatartások. Ugyanis a hatályos magyar büntetőjog ismeri a zaklatás különös részi tényállását, s kérdéses, hogy e tényállás lefedi-e a cyberbullying kategóriájába sorolható eseteket.

Mindenekelőtt azonban fontos a vizsgálat tárgyának fogalomrendszerben való elhelyezése. A *zaklatás* kifejezés a hétköznapi szóhasználatban minden zavaró, nyugtalanító, tolokodó és fenyegető magatartást magában hordoz, függetlenül attól, hogy milyen eszközzel, módon, avagy gyakorisággal követik el. A zaklatás – tág értelemben – tehát egy nagyon széles halmaz, s ezen belül helyezhetők el a büntetőjogi zaklatás kategóriájába tartozó – azaz a zaklatás különös részi tényállásába illeszkedő –, bűncselekményi szintű súlyosságot elérő, magasabb társadalomra veszélyességet is magukban hordozó cselekmények. A zaklatás büntetőjogi tényállásának szerkezetéről és a tipikus elkövetési magatartásokról később részletesen lesz szó, azonban már itt utalni kell arra, hogy a zaklatás bűncselekményének elkövetői igen nagy számban telekommunikációs eszköz révén, s gyakorta az internet adta lehetőségeket (például az anonimitást és a korlátlan hozzáférést) kihasználva valósítják meg a háborgató, avagy fenyegető magatartásokat.

Ugyanígy a tág értelemben vett zaklatás alá sorolható az elektronikus eszközök felhasználásával realizált zaklatás, amelybe az internetes megfélemlítés (*cyberbullying*) is beletartozik. A tudományos életben elfogadott nemzetközi definíció szerint a *cyberbullying* olyan online deviancia, amelynek lényege, hogy szándékosan és hosszabb ideig fejt ki valaki zaklató magatartást, mindezt pedig az internet felhasználásával teszi. A jelenség két, hatalmi pozícióját tekintve

* PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola. E-mail: monori.zsu@gmail.com.

¹ A tanulmány alapja a Szegedi Tudományegyetem szervezésében 2015. október 16-án megtartott Magyar Országos Cyberbullying Konferencián a szerző „Az internetes zaklatás minősítési kérdései és büntetőjogi dilemmái az interdisciplinaritás jegyében” címmel megtartott előadása.

eltérő csoport vagy személy között zajlik, ahol általában a gyengébb vagy gyengébbnek tűnő fél az áldozat.² (Olweus, 1993; Ttofi & Farrington, 2009.)³ A cyberbullying kifejezés magyar megfelelője az *online vagy cybermegfélemlítés* (6 éven aluli, iskola előtti korosztály esetében bántalmazás), amelynek több formája is ismeretes. A szakirodalom szerint ide sorolható: a *flaming* (ún. „lángháború”, online veszekedés, dühös, trágár nyelvezet használata és támadó jellegű hozzászólások küldése nyilvános fórumra), a *harassment* (bántó, valótlan üzenetek küldözgetése online), a *denigration* (befeketítés, azaz a hírnév rontására alkalmas pletyka, szóbeszéd küldése, kipoztolása, terjesztése), az *exclusion* (azaz csoport általi kiközösítés, valakinek egy online csoportból való kirekesztése), az *impersonation* (személyiséglopás, ahol az elkövető egy másik, létező személy online profiljában jelenik meg, és a nevében hírnevének rontására alkalmas üzeneteket küldözget), az *outing* (azaz kibeszélés, titkok, személyes információk engedély nélküli megosztása) és a *sexting* (szexuálisan provokatív és saját maga által készített meztelen képek vagy szexuális tartalmú üzenetek online küldözgetése).⁴ Egy másik csoportosítás a cyberbullying két alcsoportjának tekinti továbbá az *online zaklatást* (az áldozat online szokásainak megfigyelése, folyamatos figyelemmel kísérése és támadó jellegű kijátszása) és az *online fenyegetést* (olyan közvetlen fenyegetések vagy kifejezések küldözgetése, amelyekből az tűnik ki, hogy a küldő valaki mást vagy saját magát bántalmazza, illetőleg öngyilkosságot fog elkövetni) is.⁵

Látható tehát, hogy a cyberbullyingnak sokféle megnyilvánulási módja van. A büntetőjogi zaklatás és az elektronikus megfélemlítés két különálló kategória, ugyanakkor a két halmaznak van egy igen szűk metszete, amikor is az elektronikus megfélemlítés egyben megvalósítja a zaklatás bűncselekményét is. Ez a metszéspont és annak határai képezik jelen vizsgálat tárgyát. A kérdés tehát az, hogy a cyberbullying cselekmények mikor és milyen feltételek mellett illeszkehetnek a zaklatás büntetőjogi tényállásába, s mi az a határvonal, ami felett már feltétlenül büntetőjogi eszközökkel kell fellépni az ilyen magatartásokkal szemben. Miután pedig a feltételrendszert megalkottuk, az így kieső – súlyos – esetekben milyen más, a zaklatás tényállásán *kívüli* büntetőjogi tényállás, illetve más jogágból érkező megoldás állhat rendelkezésre orvoslásra.

2. A zaklatás büntetőjogi tényállásáról

A zaklatás büntetőjogi tényállása az emberi méltóság és az egyes alapvető jogok elleni bűncselekmények között, a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényben (Btk.) XXI. fejezetében kapott helyet. Ez nem meglepő, hiszen e bűncselekmény által védelmezett jogi tárgy a

² Dan OLWEUS: *Bullying at school: What we know and what we can do*. Cambridge, MA, Blackwell, 1993. (AIDC, P.O. Box 20, Williston, VT 05495; (800) 216-2522.)

³ David P. FARRINGTON – Maria M. TTOFI: School-Based Programs to Reduce Bullying and Victimization. 6 *Campbell Research Reviews* (2009). (https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/bitstream/handle/10900/64673/School-based%20Anti-Bullying%20Programs%20v2_R.pdf?sequence=1&isAllowed=y)

⁴ DOMONKOS Katalin: Cyberbullying: zaklatás elektronikus eszközök használatával. *Alkalmazott Pszichológia* 2014/14(1). 60.

⁵ PÉLI-TOÓTH Viktória: Kortárs online zaklatás, a cyberbullying jelenség. In: ELEK Balázs – FÁZSI László (szerk.): *Az ítélőmesterség dilemmái. Tanulmányok Dr. Remes Zoltán bíró emlékére*. Debrecen, Printart-Press, 2015. 39–40.

magánszférához való jog, amelyet az Alkotmánybíróság is egyértelműen az emberi méltósághoz való jogból (mint szubszidiárius anyajogból) eredeztet.⁶ Szerkezetét tekintve a bűncselekménynek két alapesete és összesen három különböző fordulata van, ahol is bármelyikhez kapcsolódóan megvalósulhat minősített eset.

A Btk. 222. § (1) bekezdése tartalmazza a bűncselekmény első alapesetét, a háborgató zaklatás tényállását, amelyben a háborgatás szerepel elkövetési magatartásként, situációs elem a rendszeresség vagy tartósság, emellett vagylagos célzatként a megfélemlítést vagy a magánéletbe való önkényes beavatkozást követeli meg a jogalkotó.⁷ A háborgató magatartások azonban önmagukban nem valósítanak meg bűncselekményt, azok az ismétlődést megkövetelő situációs elemek, és a célzatok révén érik el a társadalomra veszélyesség azon szintjét, amely már büntetőjogi reakciót igényel. A klasszikus értelemben vett zaklatást a háborgatással szokás azonosítani, mégis a második alapesetbe foglalt fenyegető magatartásokat is egyazon bűncselekményi elnevezés alá szerkesztette a jogalkotó.⁸ A zaklatás második alapesete további két külön fordulatra oszlik: az első pontban a *veszélyes fenyegetés*, a második pontban a *veszély látszatát keltve elkövetett zaklatás* tényállásai találhatóak, amelyeket a félelemkeltési célzat foglal egybe.⁹

Összességében a zaklatás két alapesete nem sok hasonlóságot mutat. Míg az első alapeset szubszidiárius (azaz csak akkor állapítható meg, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósult meg), és a klasszikus értelemben vett, magánéletet sértő, hosszabb folyamatot jelentő, háborgató magatartásokat fedi le, addig a második alapeset egymozzanatos, fenyegető magatartásokat rendel büntetni, súlyosabb büntetési tételű és nem szubszidiárius. Hasonlóság a bűncselekmény célzataiban található, hiszen a megfélemlítés és a félelemkeltés első olvasatra szinonim fogalmaknak tűnhetnek, azonban míg a megfélemlítés egy hosszabb folyamat eredményeként jön létre, addig a félelemkeltés egyetlen magatartással kiváltható.¹⁰

E két – nagyban különböző – alapeset megfogalmazásával a jogalkotó célja az lehetett – s ez a törvény miniszteri indokolásból kiolvasható –, hogy a gyakorlatban felmerült azon igényeknek eleget tegyen, amelyek szerint mind az élet, testi épség és egészség elleni bűncselekmények, mind pedig a nemi élet szabadsága elleni bűncselekmények körében megjelentek az elkövetők részéről olyan fenyegető, zaklató magatartások, amelyek előrevetítették egy későbbi,

⁶ 8/1990. (IV. 23.) AB határozat; 56/1994. (XI.10.) AB határozat.

⁷ Btk. 222. § (1) Aki abból a célból, hogy más megfélemlítsen, vagy más magánéletébe, illetve mindennapi életvitelébe önkényesen beavatkozzon, őt rendszeresen vagy tartósan háborgatja, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétség miatt egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

⁸ Ennek oka feltehetőleg a jogi tárgy azonossága, hiszen mind a veszélyes fenyegetés, mind pedig a veszély látszatát keltve elkövetett zaklatás a sértett magánszférájának sérelmét hordozza magában. Másrészt szerepet játszott e jogszabály-szerkesztési módban a tényállás bevezetésének legfőbb indoka, a prevenció.

⁹ Btk. 222. § (2) Aki félelemkeltés céljából

a) más vagy rá tekintettel hozzátartozóját személy elleni erőszakos vagy közveszélyt okozó büntetendő cselekmény elkövetésével megfenyeget, vagy

b) azt a látszatot kelti, hogy más életét, testi épségét vagy egészségét sértő vagy közvetlenül veszélyeztető esemény következik be, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

¹⁰ Bár a két alapeset többi tényállási elemét összevetve helyénvaló lehet a megfélemlítés és a félelemkeltés célzatainak megkülönböztetése, álláspontom szerint felesleges fogalomtorlódáshoz vezet.

súlyosabb cselekmény megvalósítását. Azzal, hogy a jogalkotó a büntetőjogi felelősséget ilyen módon időben előrébb helyezi, csökken a lehetősége annak, hogy a zaklatónak induló magatartások később már tettelegesséig fajuljanak. Ugyanakkor az elmúlt évek gyakorlata azt mutatja, a második alapesetbe tartozó zaklatások ritkán realizálódnak önmagukban, legtöbbször valamely más súlyosabb bűncselekmény – tipikusan testi sértés – mellett merülnek fel.¹¹

A jogalkotó három minősített esetet¹² is megfogalmazott a zaklatás tényállásához.¹³ E minősített esetek bármely fordulathoz kapcsolódhatnak, s számos esetben a zaklató és a sértett között valamilyen családi, illetőleg érzelmi kapcsolat áll fenn. Mindemellett a Btk. 231. § (2) bekezdése értelmében a zaklatás minden esetében kizárólag magánindítványra üldözendő, amivel a jogalkotó a sértettre bízta annak eldöntését, hogy meginduljon-e a büntetőeljárás az elkövető büntetőjogi felelősségének megállapítása érdekében. Tekintettel a jogi tárgyra, a tényállás rendkívül szubjektív jellegére, illetőleg a magánindítványhoz kötöttség jogpolitikai indokaira, ez vitathatatlanul szükséges rendelkezés. Mégis, éppen a szubjektív elemek túlsúlya miatt a magánindítványhoz kötöttség ezen indokai gyakran nem tudnak megfelelően érvényre jutni.

E helyütt a tényállás részletes elemzésétől el kell tekinteni, azonban – csupán áttekintő jelleggel – fontosnak tartom a tényállás értelmezési dilemmáinak és jogalkalmazási nehézségeinek leírását. A zaklatás bűncselekményével kapcsolatosan leggyakrabban felmerülő *kérdések* közé tartozik a bűncselekmény jogi tárgyának, a magánszférához való jognak a jelentése és határai, a háborgatás által lefedett magatartások köre, a rendszeresség és tartósság jelentése, az önkényszerűség bizonyíthatósága, a sértett közreható magatartásának és a kölcsönösségnek („viszontzaklatásnak”) büntetőjogi megítélése, valamint a magánindítványhoz kötöttség következményei.¹⁴

¹¹ Mindemellett utalni kell a számos, gyakorlatban felmerülő halmazati anomáliára. A Szegedi Járási Ügyészségen végzett empirikus kutatásaim során azt tapasztaltam, hogy a jogalkalmazó veszélyes fenyegetéssel elkövetett zaklatást rendre halmazatban állítja meg az élet vagy testi épség elleni bűncselekményekkel, megkerülve ezzel a konzumpció (mint látszólagos halmazati kategória) elvét.

¹² Btk. 222. § (3) Aki a zaklatást

a) házastársa, volt házastársa, élettársa vagy volt élettársa sérelmére,

b) nevelése, felügyelete, gondozása vagy gyógykezelése alatt álló személy sérelmére, illetve

c) hatalmi vagy befolyási helyzetével visszaélve

követi el, az (1) bekezdésben meghatározott esetben két évig, a (2) bekezdésben meghatározott esetben büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

¹³ A 222. § (3) bekezdés c) pontjában foglalt minősített esettel összefüggésben már itt meg kell jegyezni, hogy az erőegyensúly-eltolódás csak a kriminológiai értelemben vett definíció további eleme, azt a jogalkotó eredetileg nem nevesítette a tényállásban. Az új Btk. azonban a zaklatás egyik minősített esetévé emelte a hatalmi vagy befolyási helyzettel visszaélve történő elkövetést. Ezzel a jogalkotó a munkahelyen vagy más szervezetben alárendelt pozícióban lévő személyek vulnérabilis mivoltát ismerte el.

¹⁴ E kérdésekhez részletesen I. MONORI Zsuzsanna Éva: Zaklatás: egy tényállás kritikája a magyar joggyakorlat tükrében. In: BÓKA János (szerk.): *Tudományos Diákköri Szemle*, I. kötet. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi kar, 2013. 93–120.; MONORI Zsuzsanna Éva: A zaklatás bűncselekményi tényállásainak jogalkalmazási nehézségei – különös tekintettel a háborgató zaklatás jogértelmezési kérdéseire. In: KERESZTES Gábor (szerk.): *Tavaszi Szél 2015*, I. kötet. Budapest, Líceum, Eger és Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2015. 277–291.; MONORI Zsuzsanna Éva: A zaklatás bűncselekményének jogalkalmazási dilemmái – kérdések és válaszok a zaklatásról az empirikus kutatások tükrében. In: GÁL Andor – KARSAI Krisztina (szerk.): *Ad valorem. Ünnepi tanulmányok Vida Mihály 80. születésnapjára*. Szeged, Iurisperitus, 2016. 305–322.

Ezen kérdéseken túlmenően a zaklatás második alapesetének fordulatai is több kérdést felvetnek, például a fenyegetés elkövetési magatartásként való értelmezése, továbbá a számos halmazati és elhatárolási kérdés.

A cyberbullying jelenség szempontjából – amennyiben a fenti fogalommeghatározást elfogadjuk – elsősorban az első alapesetnek, azaz a háborgató zaklatásnak lehet relevanciája. Azonban a második alapesetet sem lehet kizárni a vizsgálat köréből, hiszen akár egyetlen fenyegető üzenet online küldése már a második alapeset első fordulata szerinti veszélyes fenyegetést valószínűsíthet meg, amennyiben a fenyegetéssel kilátásba helyezett rossz a tényállásban foglalt speciális tartalommal rendelkezik (azaz személy elleni erőszakos vagy közveszélyt okozó büntetendő cselekmény elkövetésével fenyeget).

3. Mikor zaklatás a cyberbullying?

Arra a kérdésre tehát, hogy minősülhet-e zaklatás bűncselekményének a cyberbullying, a válasz igen. Azonban nem lehet megfelelkezni a zaklatás tényállásának nehézkes alkalmazhatóságáról és a számos értelmezési kérdéstről, amelyek oda vezethetnek, hogy egy esetleges büntetőeljárás – jogtárgy sérelemtől függetlenül is – eredménytelenül záródhat.¹⁵ A jogalkalmazási tapasztalatokra tekintettel álláspontom szerint *négy általános (nem dogmatikai, de gyakorlati igényű) feltétel fogalmazható meg*, amelyek együttes fennállása esetén az internetes megfélemlítő magatartása zaklatás bűncselekményének minősülhet, így büntetőjogi felelősséget vonhat maga után:

1. A magatartás tényállásszerű legyen (és súlyosabb bűncselekmény nem valósult meg).
2. Az elkövető a büntethetőségi korhatárt elérte (tizennegyedik életévét betöltötte).
3. A sértett (jogosult) joghatályos magánindítványát előterjesztette.
4. A bűncselekmény elkövetése a büntetőeljárásban bizonyítható (nem minősítési, de büntetőjogi felelősség megállapításához elengedhetetlen feltétel).

3.1. Tényállásszerűség

A bűncselekmény tudományos definíciója is megköveteli, hogy a vizsgálatot a tényállásszerűség kritériumával kezdjem, hiszen csak azon cselekmény minősülhet bűncselekményként, amely elsőként valamely, a Btk. különös része szerinti tényállásba illeszkedik.¹⁶ A zaklatás hatályos tényállásának szerkezetéről már fent szoltam, így ebben a részben csupán rövid kitekintést teszek a legproblematisabb tényállási elemekre, azaz a háborgatásra, az önkényes beavatkozás célzatára, valamint a rendszeresség és tartósság követelményére, mindemellett a sértetti szubjektum

¹⁵ Az eredménytelenség alatt itt a büntetőeljárás ügyészi szakban való megszüntetését értem, aminek tipikus okai a bizonyítottság hiánya avagy a bűncselekmény hiánya.

¹⁶ A bűncselekmény olyan cselekmény, amely tényállásszerű (diszpozíciószerű), (büntető) jogellenes és bűnös. NAGY Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*. Budapest, HVG-ORAC, 2010. 96.

szerepére e tényállási elemek értelmezésében. Arra kívánok rávilágítani, hogy a zaklatás büncselekményi tényállása egyes elemeinek értelmezési gyakorlata többször nincsen összhangban az általa védelmeszt jogi tárgygal (teleologikus értelmezés), s hogy mindebben a Kúria vonatkozó döntéseinek igen hangsúlyos szerepe van.

3.1.1. Háborgatás

A háborgatást a szakirodalom a zaklatással szinonim fogalomként kezeli. Egyenlőségjel véleményem szerint a két fogalom között nem tehető, hiszen a háborgatás a zaklatás megvalósulási módja, de a zaklatás büntetőjogi definíciója ennél szélesebb körű. Egyszerűbben: minden háborgatás zaklatás, de nem minden zaklatás háborgatás. A zaklató jellegű cselekmények megnyilvánulási formájukban igen eltérőek lehetnek, amelyeket mintegy összefoglaló néven háborgatásként fogalmaz meg a törvény.¹⁷

A háborgatást a jogalkotó nem definiálta, annak tartalommal való megtöltése a jogalkalmazó feladata. Alapvetően minden olyan magatartással megvalósulhat, amely a sértett magánéletét, mindennapi életvitelét jelentősebb mértékben zavarja, nyugtalanítja vagy felbolygatja. Itt elsődlegesen a sértetti szubjektivitás lép előtérbe, hiszen mindig *in concreto* kell megvizsgálni, hogy az adott cselekmény valóban alkalmas-e a sértett magánéletének, mindennapi életvitelének megzavarására.¹⁸ Szomora Zsolt szerint a háborgatás a sértett magánéletét, mindennapi életét jelentősebb mértékben zavaró, nyugtalanító, azt feldúló magatartás, amelynek motívuma és irányultsága közömbös.¹⁹

Tartalmának legpontosabb meghatározása a Kúria gyakorlatából olvasható ki, mely szerint a háborgatás olyan, más nyugalma ellen irányuló, egyoldalú, tevőleges magatartás, ami a meglévő nyugalmi állapotot támadja, azt billenti ki az egyensúlyából, s amely verbálisan és tettlegesen egyaránt megvalósítható.²⁰ A zaklatás tényállási elemeinek értelmezése kapcsán kialakított kúriai fogalomrendszer azonban részletessége ellenére sem hibátlan. A legtöbb kérdést az egyoldalúság követelménye veti fel, mivel a Kúria döntéseiből az olvasható ki, hogy amennyiben a sértett a zaklató közeledését viszonzozza, ez gátja lehet a cselekmény büntetendőségének, ami véleményem szerint a jogi tárgygal összeegyeztethetlen.

¹⁷ BÉKÉS Ádám: Zaklatás. In: POLT Péter (szerk.): *Új Btk. Kommentár*. Budapest, Nemzeti Köszolgálati és Tankönyvkiadó, 2013. 119.

¹⁸ Például, ha a válófélben lévő férj gyakorta küld virágot és kisebb ajándékokat házastársának a békülés reményében, ez nem tekinthető háborgatásnak, annak ellenére, hogy tényállásszerűnek látszik.

¹⁹ SZOMORA Zsolt: Zaklatás. In: KARSAI Krisztina (szerk.): *Kommentár a Büntető Törvénykönyvhöz*. Budapest, CompLex, 2013. 466.

²⁰ A Kúria egy korábbi döntése értelmében a zaklatás vétségének elkövetési magatartásaként meghatározott háborgatás olyan egyoldalú, folyamatos – ebből eredően természetes egységet képező – magatartás, amely szóval és tettel egyaránt megvalósítható. (BH+ 2011.12.518.) /<http://kuriaidontesek.hu/birosagi-hatarozatok-plus/>

A legfőbb nehézséget a háborgatás definíciója jelenti. Amikor az új büntetőkódex hatályba lépett, néhány módosítással vette át a korábbi tényállást,²¹ amely változtatásokat elsősorban a bizonyíthatóság megkönnyítésével indokolt a jogalkotó. Ilyen volt az első alapeset „megrovídtatása” is, ahol a jogalkotó törölte a tényállásból az eddig „így különösen” kiemelt elkövetési módokat, a telekommunikációs eszköz útján vagy személyesen kapcsolatteremtésre törekedve megvalósított zaklatást. A miniszteri indoklás úgy érvel, hogy ezen elkövetési módok eddig is (és ezután is) a zaklatás tipikus elkövetési változatai, így külön kiemelés nem igényelnek. Véleményem szerint ez hibás megközelítés, mivel a háborgatás bizonytalan tartalma miatt ezen elkövetési módok kapaszkodót biztosítottak a jogalkalmazónak.²²

A cyberbullying témakörének szemszögéből a telekommunikációs eszközzel elkövetett zaklatás lehet releváns. Arra, hogy mit tekinthetünk telekommunikációs eszköznek, a Btk. értelmező rendelkezései között pontos definíciót nem találunk, de a joggyakorlat ekként kezeli a televíziót, rádiót, folyóiratokat, telefonkészüléket, hirdetőráblákat és az internetet. Szathmáry Zoltán „cyber-stalking” elnevezéssel illeti az interneten elkövetett zaklató jellegű magatartásokat. Szerinte „az internet nyújtotta kommunikációs lehetőségek különlegessége, hogy egyes kommunikációs módok (e-mail, chat) csak írásbeli alapúak, az észlelés, érzékelés más szenzorai nem kapnak szerepet. A társasági-társadalmi kontroll hiánya azt eredményezi, hogy a társasági szorongás, mint az agresszió egyik legjelentősebb gátja nem létezik. Ezért egyrészt bizonyos, a zaklatókra jellemző érzelmek, indulatok, vágyak – düh, féltékenység, elkeseredettség, birtoklási-irányítási vágy – vagy agresszió közvetlenül a zaklató célpontjára irányíthatók, másrészt a különböző fantáziák kialakulásának lehetőségével az áldozat a zaklató képzelődéseinek fókusza lehet.”²³

Az a joggyakorlatból is világosan látszik, hogy a zaklatók igen nagy számban, az általam eddig vizsgált bűnügyek több mint kétharmadában használnak telekommunikációs eszközt (is) a háborgatáshoz. A cyberbullying tehát a hagyományos zaklatástól nem különíthető el teljesen, s ilyen például az ún. „happy slapping”, amikor a sértett bántalmazását, megalázását képekre vagy videóra rögzítik, majd ezt közösségi oldalra is feltöltik,²⁴ s ilyenkor az elektronikus zaklatás a hagyományos zaklatás (avagy a bántalmazás mértékétől függően tetteles becsületsértés vagy testi sértés) kiegészítőjeként jelenik meg.²⁵

²¹ A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 176/A. § (1) Aki abból a célból, hogy más megfélemlítsen, vagy más magánéletébe, illetőleg mindennapi életvitelébe önkényesen beavatkozzon, rendszeresen vagy tartósan más háborgat, így különösen mással, annak akarata ellenére telekommunikációs eszköz útján vagy személyesen rendszeresen kapcsolatot teremteni törekszik, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétséget követ el, és egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

²² Polt Péter szerint az új tényállás azzal, hogy kihagyja a telekommunikációs eszköz útján való kapcsolatteremtési szándék megjelölését, egyúttal egyértelművé teszi, hogy a tényállás megvalósulásának nem feltétele a telekommunikációs eszközön (telefonon vagy szöveges üzenetben) továbbított üzenet tartalmi ismerete. A BH 2011. 302. számú eseti döntés mutatott rá arra, hogy érdektelen a magatartás irányultsága, annak pozitív vagy negatív hangvétele. „A hívások fogadása, az üzenetek elolvasása nélkül is megvalósul a bűncselekmény, ha a kapcsolatfelvételre irányuló magatartás a sértett életébe történő rendszeres és önkényes beavatkozás célzatával történik” – mondta ki az eseti döntés. POLT Péter (szerk.): *A Büntető Törvénykönyv nagykommentárja*. Budapest, Opten, 2016. 693.

²³ SZATHMÁRY Zoltán: Az információs társadalom és egyes devianciái. *Zempléni Műzsa*, 2011/2. 14.

²⁴ BERTA Sándor: *Új brutális hobbi: Terjed a happy slapping*. <https://sg.hu/cikkek/42065/uj-brutalis-hobby-terjed-a-happy-slapping>.

²⁵ KÖRMENDI Attila – SZKLENÁRIK Péter: *Az iskolai zaklatás*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 84–85.

3.1.2. Rendszeresség vagy tartósság

A háborgatás nyelvtanilag is bizonyos gyakoriságot, azaz többszöri magatartást feltételez. A magatartás éppen e folyamatosság vagy ismétlődés révén éri el a társadalomra veszélyesség azon szintjét, amely büntetőjogi reakcióra szorul, s ez egyben azt is jelenti, hogy az egy adott időintervallumon belül megvalósított háborgató magatartások természetes egységet alkotnak, s a bűncselekmény folytatólagos megállapítása kizárt. Vida Mihály úgy fogalmaz, rendszeresnek tekinthető a magatartás akkor, ha az többször megvalósul, tartósnak pedig akkor, amennyiben az időben hosszasan elhúzódik. Így a zaklatás nem valósul meg akkor sem, ha ugyan jelentősebb mértékű (a sértettben jelentősebb félelmet vagy más emóciót kiváltó), de a háborgatás eseti jellegű.²⁶

A Kúria leszögezi, hogy a háborgatás értelmezése alapján szükséges folyamatosság lehet rendszeres, amikor a magatartás ismétlődő, időközönként visszatérő, vagy lehet tartós, amikor a magatartás folytonos. Elhatárolásuk alapja a köztes időtartam lehet, mivel ennek alapján ítéltető meg, hogy az időbeli sűrűség folytonosságot képezve tartósság, vagy a magatartás mozzanatosága révén a rendszeresség megállapítását eredményezi.²⁷ Mindemellett a Kúria kimondja, hogy a rendszeresség és tartósság vizsgálatok bizonyos esetek nem vehetők figyelembe. A bűnösség ugyanis csak olyan magatartás miatt állapítható meg, amiről a sértettnek tudomása van, arról tudomást szerzett, a sértett tudtán kívüli háborgatás esete fogalmilag nem tartozik a törvényi tényállás keretébe. Emellett közömbösek azokon a napokon való kapcsolatteremtési, illetve kapcsolattartási alkalmak, amikor kizárólag a sértett kezdeményezte ezt a kapcsolatot, avagy a sértett a terhelt általi kezdeményezést legalább azzal egyező számban viszonzta. Ezekben az esetekben ugyanis nem lehet szó arról, hogy a sértett a kapcsolatteremtéstől elzárkózott volna, vagy a kapcsolatfelvétel őt zavarta volna.²⁸

Nem lehet tehát minden kapcsolatfelvételnél jelentőséget tulajdonítani, ezek az esetek viszont önmagukban, de együtt véve sem biztos, hogy alkalmasak arra, hogy belőlük következtetés legyen levonható a bárminemű rendszerességre vagy tartósságra. Látható tehát, hogy sértetti szubjektum, illetőleg a sértett elhárító magatartása (vagy annak hiánya) a rendszeresség és tartósság szintjén is vethet fel kérdéseket, s akár a tényállásszerűséget is kizárhatja a szituációs elemek szintjén.

3.1.3. Önkényes beavatkozás

A zaklatás vizsgált tényállásának megvalósulásához az szükséges, hogy más rendszeres vagy tartós háborgatása a megfélemlítése vagy magánéletébe illetve mindennapi életvitelébe önkényes beavatkozás céljából történjék,²⁹ a céltatok eredményeképpen pedig a bűncselekmény kizárólag

²⁶ VIDA Mihály – JUHÁSZ Zsuzsanna: Zaklatás. In: NAGY Ferenc (szerk.): *A Magyar Büntetőjog Különös Része*. Budapest, HVG-ORAC, 2009. 160.

²⁷ BH2014. 169.

²⁸ BH2014.169.

²⁹ BH2011. 268 II.

egyenes szándékkal követhető el. A *megfélemlítés* tartalmát nem nehéz meghatározni, hiszen az lényegében a sértett mindennapi életvitelét megzavaró, felborító, korlátozó, szorongó érzelmi állapotot jelent, amelynek kialakítása *végett* az elkövető cselekszik. A célzat az elkövető tudatában megjelenő, a cselekmény elkövetését motiváló gondolati tartalom, ebből fakadóan a félelem keltésének célzata nem esik szükségszerűen egybe azzal, hogy másban – bármely más belső okból – félelem is keletkezik.³⁰ Tehát a zaklatás immateriális bűncselekmény, a sértettben a félelemnek – mint eredménynek – ténylegesen nem kell kialakulnia, azonban ha az eljárásban ez bizonyítást nyer, a büntetéskiszabás körében súlyosító körülményként értékelhető.

Az *önkéntes beavatkozás* ezzel szemben nehezen értelmezhető. Vida Mihály szerint az önkényesség azt jelenti, hogy a beavatkozásnak *az elkövető által kezdeményezettnek és a sértett által visszautasítottnak vagy nem kívántnak kell lennie*.³¹ Az elkövető tudattartamának tehát szükségszerűen ki kell terjednie arra is, hogy a sértett akarata ellenére valósítja meg a beavatkozó cselekményét.³² Tehát azokban az esetekben, mikor a sértett nem nyilvánít egyértelműen hátrító, tiltakozó magatartást, a zaklató védekezhet azzal, hogy nem tudta, hogy a sértett ezeket a cselekményeket háborgatásként érzékeli. Tipikus védelmi érvelés az is, amikor a terhelt szerint a sértett vette fel először a kapcsolatot, az üzenetek kölcsönösök voltak, avagy a sértett részéről nem tapasztalt elutasító hangvételt, tehát joggal következtethetett arra, hogy a sértett a köztük lévő kapcsolatot igényli. A Kúria vonatkozó álláspontja az, hogy a két fél magatartásának esetleges *kölcsönössége* közömbös, mert az egyazon alkalommal való kölcsönösség az önkényességet értelemszerűen mindkét oldalon kioltja, hiszen nem tekinthető egyoldalúnak.³³

Tehát a sértett azon közreható magatartása, amikor kizárhatná a zaklató kapcsolatfelvételi kísérleteit (internetes platformon, közösségi oldalon letilthatná, a telefonhívásokat fogadja, esetlegesen ő maga is kezdeményezi, netán hergeli is a zaklatót), de ezt nem teszi, már a tényállásszerűség szintjén ki fogja zárni a büntetendőséget: ezen esetek tehát mind a situációs elemek, mind pedig az önkényesség célzata megállapíthatóságának gátat szabnak.

Összegezve tehát, a kapcsolatfelvétel *tényét* a sértettnek érzékelnie kell, ugyanakkor az üzenetek, hívások tartalmát nem kell ismernie, azok irrelevánsak a tényállásszerűség szempontjából, a formai vizsgálat minden esetben elegendő. A hagyományos zaklatással összehasonlítva az internet felhasználásával elkövetett zaklatás legfőbb sajátossága az anonimitás, a személytelenség, s emiatt nagyobb mértékű a kölcsönösség is, hiszen az áldozatok sokkal hatékonyabban (és bátrabban) tudnak zaklatóikkal szembeszállni, hiszen testi erő vagy a félelmetes megjelenés egyáltalán nem játszik szerepet a zaklatás során.³⁴ Azonban ha a sértett a kapcsolatfelvételeket fogadja, illetőleg viszonyozza – a sértetti közlések tartalmától függetlenül –, az már a tényállásszerűség gátját képezheti.

³⁰ BH2011. 303.

³¹ VIDA–JUHÁSZ i. m. (26. lj.) 160.

³² Ezért lehet könnyen sikeres azon elkövetői védekezés, amely a sértett háborgatását eredményező magatartást szándékon túli, mégis valószínűsíthető okokkal magyarázza: például, ha a jövőbeli tolvaj csupán azt akarta kifigyelni, hogy a sértett mikor tartózkodik otthon, vagy a zaklató csupán a sértettel közös gyermekükre tekintettel hívogatta őt, annak érdekében, hogy gyakorolhassa kapcsolattartási jogát.

³³ BH2014. 169.

³⁴ KÖRMENDI–SZKLENÁRIK i. m. (25. lj.) 84–85.

Álláspontom szerint ez az értelmezési gyakorlat semmiképpen sem összeegyeztethető a tényállás jogi tárgyával és a tényállás megalkotásának jogpolitikai indokaival. A sértett felróható közrehatását természetesen a büntetéskiszabás körében értékelni kell, de mivel ez nem büntethetőségi akadály, így a büntetőjogi felelősséget kizárni erre való hivatkozással nem lehet.

3.1.4. Szubszidiaritás

A tényállásszerűséghez tartozik továbbá a szubszidiaritás kérdésköre, hiszen háborgató zaklatás csak abban az esetben állapítható meg, ha súlyosabb (büntetési tételű) bűncselekmény – tipikusan a második alapeset valamely fordulata – nem valósul meg.³⁵ Ennek okán a halmazati kérdésekre figyelemmel kell lenni, ugyanis ha a háborgató zaklatás mellett például testi sértés, zsarolás avagy akár veszélyes fenyegetés áll, akkor a büntetőjogi felelősséget e súlyosabb bűncselekmény(ek) vonatkozásában lehet csak megállapítani.³⁶ A tényállásszerűség követelménye tehát kiegészítendő a feltétellel, miszerint a zaklató egyúttal súlyosabb bűncselekményt nem valósíthat meg, de egyúttal a háborgató zaklatás tényállásának minden elemét hiánytalanul ki is kell merítenie. A fenti – inkohereus és semmiképpen sem jogtárgyharmonikus – értelmezési gyakorlatból azonban kiolvasható, hogy számos esetben a tényállásszerűség mellett sem lehet egyértelműen állást foglalni.

3.2. Büntethetőségi korhatár

A megfelelő életkor a bűnösség egyik eleme, annak hiányában nem beszélhetünk bűncselekményről.³⁷ A Btk. értelmében a generális büntethetőség alsó korhatára tizenégy év, s meghatározott bűncselekmények esetén, amennyiben az elkövető megfelelő belátási képességgel rendelkezett a bűncselekmény elkövetésekor, a korhatár tizenkét évre csökken (Btk. 16. §). A zaklatás nem tartozik e speciális tényállások közé, így a vizsgálat szempontjából a *tizenégy éves* korhatár a mérvadó. A kriminológia ismeri ugyan a gyermekbűnözés kategóriáját,³⁸ de bármilyen súlyos bűncselekményről legyen is szó, a büntethetőség alsó korhatárát el nem érő gyermek büntetőjogi felelősségének megállapítására nincs lehetőség.

³⁵ Ilyen például az az eset, amikor a zaklató fenyegető tartalmú üzeneteket vagy hívásokat is intéz a sértett felé. Ha a rendszeres vagy tartós háborgatás időtartama alatt bizonyíthatóan – akár egyetlen – személy elleni erőszakos vagy közveszélyt okozó büntetendő cselekmény elkövetésével való fenyegetés elhangzik, a cselekménysor egészét a második alapeset szerint kell minősíteni, így a zaklatás két alapesete közötti halmazat kizárt.

³⁶ Az ügyészségi gyakorlatban is láthatóak olyan esetek, amikor a fiatalkorú elkövető fizikailag és lelkileg is terrorban tartja a vele egy közösségben lévő társait, ennek során napi rendszerességgel bántalmazza őket, pénzt zsarol ki tőlük, megalázó, emberi méltóságukban sértő cselekményekre kényszerítik őket.

³⁷ A gyermekkor rendszerbeli elhelyezkedéséről megoszlanak a szakirodalmi álláspontok. Nagy Ferenc külön kategóriaként, a bűnösség egyik elemének tekint a *megfelelő életkort*, s nem a beszámítási képesség körében tárgyalja. NAGY i. m. (16. lj.) 163.

³⁸ A gyermekbűnözés fogalmáról, okairól és a megelőzés jelentőségéről l. Csemáné Dr. VÁRADY Erika: A gyermek- és fiatalkori bűnözés. In: GÖNCZÖL Katalin – KERESZSI Klára – KORINEK László – LÉVAY Miklós (szerk.): *Kriminológia – Szakkriminológia*. Budapest, CompLex, 2006. 527–542.

A fiatalkorú³⁹ elkövetőkre speciális, a felnőttektől eltérő anyagi jogi és eljárásjogi rendelkezések vonatkoznak, amelyek szem előtt tartják olyan elveket és célokat,⁴⁰ mint a reszocializáció, speciális prevenció és nevelés, érvényre juttatva ezzel a mögöttük meghúzódó szociálpolitikai, ifjúságpolitikai és gyermekvédelmi megfontolásokat.⁴¹ A fiatalkorúak büntetőjoga a szocializáció (és ezzel összefüggésben a társadalmi kontroll) csak egyik, és egyben legvégső elemét képezi, feladata, hogy határokat mutasson a bűncselekményt elkövető fiatalkorú személy számára, ösztönözze őt a törvénytisztelő életmódra, mindezt kirekesztési intenció nélkül, a társadalmi integrálás szándékával.⁴²

De miért is fontos ezt külön feltételként kiemelni? Mivel a vonatkozó – elsősorban pedagógiai és pszichológiai szempontú – kutatások és publikációk azt mutatják, hogy a legsúlyosabb következménnyel járó cyberbullying esetek iskolai környezetben, leggyakrabban általános és középiskolai osztályközösségekben valósulnak meg, így a büntethetőségi korhatár kérdése megkerülhetetlen. Az iskolai erőszakról, gyermeki agresszióról – amelynek egyik megnyilvánulási formája a zaklatás –, annak megelőzéséről és kezeléséről igen nagyszámú könyv és tanulmány íródott már, amelyek elsősorban empirikus kutatások alapján próbálják feltárni az ilyen gyermeki viselkedések eredőjét⁴³ és megoldásait, külön vizsgálva a pedagógusok és a szülők szerepét azok kezelésében.⁴⁴ Ki kell emelni azt is, hogy az iskolai erőszakkal kapcsolatos híradások többségében a tanár-diák kapcsolatban bekövetkező esetekről szólnak,⁴⁵ megfelelkezve ezzel a lényegesen nagyobb számban előforduló diák-diák közötti erőszakról.

Az *iskolai zaklatás* olyan negatív tevékenység, amely (legtöbbször) egy kiválasztott személy ellen irányul, egyedül vagy csoportosan követik el, s jellemzője, hogy tudatos és szándékos (célja,

³⁹ Btk. 105. § (1) Fiatalkorú az, aki a bűncselekmény elkövetésekor tizenkettedik életévét betöltötte, de a tizen-nyolcadikat nem.

⁴⁰ Btk. 106. § (1) A fiatalkorúval szemben kiszabott büntetés vagy alkalmazott intézkedés célja elsősorban az, hogy a fiatalkorú helyes irányba fejlődjön, és a társadalom hasznos tagjává váljon, erre tekintettel az intézkedés vagy büntetés megválasztásakor a fiatalkorú nevelését és védelmét kell szem előtt tartani.

⁴¹ GYURKÓ Szilvia: A büntethetőség alsó korhatára, valamint a gyermek- és fiatalkorú elkövetőkkel szemben alkalmazott jogkövetkezmények körüli dilemmák. In: VIRÁG György (szerk.): *Kriminológia Tanulmányok 45*. Budapest, OKRI, 2008. 77.

⁴² CSÚRI András: *A fiatal felnőttkor, mint büntetőjogi releváns életszakasz*. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem. 2008. 14–15.

⁴³ A szakirodalom egyes forrásai a gyermeki agresszió egyik kiváltójának médiát és a televíziót tartják. Szerintük a televízió az egyik legerősebb ingerforrás, ami a gyermekekre hat, és a napi többórás szülői kontroll nélküli tévé-nézés számos pszichés és magatartásbeli probléma hátterében megtalálható, legfőképpen azáltal, hogy az erőszak nyílt ábrázolásával becsempészi azt a hétköznapi életbe, amivel megváltoztatja a gyermekek erőszakhoz való viszonyát. BUDA Mariann: *Tehetünk ellene? A gyermeki agresszió*. Budapest, Dinasztia, 2005. 86–88.

⁴⁴ FIGULA Erika: *Iskolai zaklatás – iskolai erőszak pszichológusszemmel*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Közalapítvány Kuratóriuma, 2004; KARL E. DAMBACH: *A mi gyerekeink. Pszichoterror (mobbing) az iskolában*. Ford. MESKÓ Krisztina. Budapest, Akkord, 2001; BUDA Mariann: *Tehetünk ellene? A gyermeki agresszió*. Budapest, Dinasztia, 2005; INGRID ROSE: *Az iskolai erőszak. Tanulmány az elidegenedésről, a bosszúról és a jóvátételről*. Ford. VÁRADY Péter. Budapest, Oriold és Társai, 2010; KÖRMENDI Attila – SZKLENÁRIK Péter: *Az iskolai zaklatás*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012; NAGY Ildikó – KÖRMENDI Attila – PATAKY Nóra: A zaklatás és az osztálylégkör kapcsolata. *Magyar Pedagógia*, 2012/3. 129–148.

⁴⁵ Ennek egyik válfaja a tanári erőszak, mint a fegyelmezési jogkör túllépése, másik típusa pedig a diák által a tanár felé tanúsított erőszak, ami számos esetben tettlegességig is fajul.

hogy lelki vagy fizikai fájdalmat okozzon), kiegyensúlyozatlan hatalmi viszonyok között valósul meg (az áldozatnak az adott helyzetben nincs módja megvédeni magát), emellett pedig ismétlődően, avagy hosszabb ideig zajlik.⁴⁶ A gyermeki agresszió kategóriájába tartozik nem csupán a fizikai, de a szavakkal elkövetett agresszió is, amibe belesorolható a csúfolódás, megszégyenítés, obszcén szavakkal illetés is.⁴⁷ A technológia fejlődésével és az internet térhódításával azonban az iskolai verbális bántalmazás és zaklatás nem ér véget az iskola falaiból való távozással, a modern telekommunikációs eszközök lehetővé teszik, hogy a zaklatás rajtuk keresztül is folytatódjon, ami már a cyberbullying kategóriájába tartozik.⁴⁸

Végeredményben tehát kimutatható, hogy – ha a klasszikus eseteket vesszük alapul – a legtöbb cyberbullyingot fiatalok elkövetők realizálják, akikkel szemben lehetőség van büntetőeljárás lefolytatására, ami az elkövető speciális helyzetére (életkorára) figyelemmel folyik le és állapít meg szankciót. Azonban álláspontom szerint a pusztán gyermeki gonoszságból és tájékozatlanságból fakadó, diákok egymás közötti konfliktusainak elmérgesedéséből – és legtöbbször a szülő vagy a pedagógus oda nem figyeléséből – származó sérelmek orvoslására sem egy büntetőeljárás, sem pedig egy esetleges büntetőjogi szankció nem lehet megfelelő eszköz, sőt a kriminalizáció esetenként ártalmas is lehet.

3.3. Magánindítvány

Ahogy fent említettem, a zaklatás magánindítványhoz kötött bűncselekmény, tehát a jogosult magánindítványa hiányában a büntetőeljárást nem lehet megindítani, illetőleg ha már megindult, meg kell szüntetni.⁴⁹ A magánindítványhoz kötöttségnek több jogpolitikai indoka lehet, a zaklatás csekély tárgyi súlyára, az okozott sérelem magánjellegére és a sértett és az elkövető kapcsolatára tekintettel került ebbe a kategóriába. Előterjesztésének szabályait a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény rendezi (173. §), de a Btk. is meghatároz bizonyos alapvető rendelkezéseket, úgy mint az előterjesztésre jogosultak köre, valamint az oszthatatlanság és visszavonhatatlanság követelménye (Btk. 31. §). A magánindítvány a jogosultnak egy formaisághoz nem kötött jognyilatkozata arról, hogy a sérelmére bűncselekményt elkövető büntetőjogi felelősségét megállapítsák. Magánindítvány előterjesztésére elsősorban a sértett jogosult, azonban ha a sértett cselekvőképtelen avagy korlátozottan cselekvőképes,⁵⁰ a Btk. a törvényes képviselőnek párhuzamos jogosultságot teremt. A cyberbullyingra levetítve ez azt jelenti, hogy az iskolai zaklatás nem cselekvőképes kiskorú sértette helyett a szülője is megteheti a feljelentést, s az joghatályos magánindítványnak fog minősülni.

⁴⁶ BUDA Mariann – KÖSZEGHY Attila – SZIRMAI Erika: Iskolai zaklatás – az ismeretlen ismerős. *Educatio*, 2008/3. 374.; BUDA Mariann: Közérzet és zaklatás az iskolában. *Iskolakultúra*, 2009/5–6. 3.

⁴⁷ BUDA i. m. (43. lj.) 15.

⁴⁸ KÖRMENDI–SZKLENÁRIK i. m. (25. lj.) 82.

⁴⁹ A magánindítvány hiánya másodlagos büntethetőséget kizáró ok. NAGY i. m. (16. lj.) 176.

⁵⁰ A Polgári Törvénykönyv vonatkozó rendelkezéseinek figyelembevételével (2:10–2:13. §).

3.4. Bizonyíthatóság

A zaklatás bizonyíthatóságának problematikája egy önálló tanulmány témája is lehetne, így a részletes elemzéstől el kell tekinteni, azonban néhány kérdés itt is kiemelésre szorul. Elsőként azt kell megjegyezni, hogy a zaklatás bűncselekménye verbálisan is megvalósítható – ha például személyesen törekszik kapcsolatfelvételre –, a bizonyítás alapja pedig ilyenkor a sértett és az esetleges tanúk vallomásai. A gyakorlat is azt mutatja, hogy a bizonyítottság hiányában való megszüntetések leggyakoribb oka az, hogy a feljelentő által elmondottakat semmi más nem támasztja alá, a terhelti vallomással pedig egy állítás áll csak szemben, amely viszont a minden kétséget kizáró bizonyításhoz nem elegendő.

Előfordulnak azonban olyan esetek is, amelyek a vádhatóságnak nem jelentenek különösebb nehézséget, például levelek, e-mail vagy közösségi oldalakon chatüzenetek és híváslisták állnak rendelkezésre, azaz mikor valamilyen kézzel fogható nyomot hagyó eszközt (is) használ az elkövető. A telekommunikációs eszköz útján megvalósított zaklatások esetén a nyomozati szakban gyakran fordul a nyomozó hatóság hírközlési szolgáltatókhoz megkeresésekkel,⁵¹ annak érdekében, hogy a gyanúsított és a sértett részletes híváslistáját kikérve egyértelműen megállapíthatóvá váljon, hogy a gyanúsított mikor, milyen gyakorisággal vette fel a kapcsolatot a sértettel, a hívások milyen hosszúságúak voltak, és hogy mekkora volt a száma azon hívásoknak, melyekre a sértett nem tudott vagy nem akart válaszolni (ún. „megcsörgetések”). A sértett már a feljelentését is alátámaszthatja, ha precízen előadja, mikor, hogyan és mivel zaklatták, és emellett tanúval is igazolni tudja az elmondottakat, különösen, ha a hívásokat és az üzenetek a mobiltelefonjában megőrizte, és be tudja mutatni a nyomozó hatóságnak. A közösségi oldalakon, társskereső oldalakon és e-mail formájában küldött szöveges üzeneteket, posztokat lehetőség van nyomtatott formában benyújtani, és a nyomozati anyag részévé tenni. Amennyiben a zaklató magatartás írásos formában realizálódik, a nyomozó hatóság írásszakértőt és nyelvész szakértőt vehet igénybe annak érdekében, hogy az elkövető a róla alkotott profil alapján beazonosítható legyen.⁵² Összegezve tehát a cyberbullying szempontjából releváns, interneten megvalósított magatartásoknak nyoma marad, ami a bizonyítást is nagyban segíti.

Fontos azonban, hogy a megfelelő nyomozati cselekményeket minél hamarabb elvégezzék, hiszen az ismeretlen, aláírás nélkül vagy álnéven küldött e-mailek származását az idő múlásával egyre nehezebb felderíteni, egy hosszúra nyújtott nyomozás pedig annak eredményességét is veszélyeztetheti. Különösen igaz ez akkor, ha a zaklató egy hamis profilt vagy e-mail fiókot hoz létre, s ezen keresztül küldi a zaklató üzeneteit. De ha még ezeket a nyomozati cselekményeket sikerül is időben elvégezni, akkor sem biztos, hogy sikeres lesz a nyomozás, tekintve, hogy egy hozzáértő elkövetőnek számtalan lehetősége van olyannyira eltüntetni a nyomait, hogy a hatóság sosem bukkan rá az üzenetek tényleges forrására.⁵³

⁵¹ Az elektronikus hírközlésről szóló 2003. évi C. törvény 159/A. §-a által előírt adatmegőrzési kötelezettség alapján.

⁵² SZAKÁCSNÉ FARKAS Judit: Közveszéllyel fenyegetés, illetve zaklatás és becsületsértés bizonyítása nyelvész-szakértői módszerekkel. *Rendészeti Szemle*, 2010/3. 118–126.

⁵³ GELÁNYI Anikó: A zaklatás bűncselekményének jellemzése, különös tekintettel annak telekommunikációs eszköz útján történő megvalósítására. *Jura*, 2010/2. 197–198.

4. Alternatívák

A fentiekből látható, hogy a zaklatás bűncselekményi tényállása nemhogy a cyberbullying magatartások, de gyakran a magánszférát súlyosan sértő, hosszú időn keresztül tartó háborgatások esetén sem alkalmazható, s ha az adott magatartás megfelelne is minden tényállási elemnek, a felelősség megállapításáig hosszú folyamat vezet, tele buktatókkal és megválaszolatlan kérdésekkel. Joggal merül fel tehát a kérdés, hogy amennyiben a cyberbullying zaklatás bűncselekményének nem minősülhet, akkor mégis milyen jogi lehetőségek állnak a sérelmet szenvedett fél rendelkezésére, amelyekkel felléphetne az őt zaklatókkal szemben.

A választ kereshetjük a büntetőjogon belül is, hiszen a Btk. számos, a zaklatáson kívül más olyan különös részi tényállást is tartalmaz, amelyek a cyberbullying egyes megnyilvánulási módjait lefedik. Idesorolható a rágalmozás (Btk. 226. §), becsületsértés (Btk. 227. §), a becsület csorbítására alkalmas hamis hang- vagy képfelvétel nyilvánosságra hozatala és készítése (Btk. 226/A. § és 226/B. §), de meg lehet említeni a kényszerítés (Btk. 195. §) bűncselekményét is.⁵⁴ Azonban az iskolai környezetben, fiatalkorúak által elkövetett bűncselekményekre vonatkozó korábbi megállapításaimra figyelemmel fontosnak tartom itt is megjegyezni, hogy a büntethetőségi korhatárt éppen elérő középiskolás „csínytevések” megbüntetésének (és nevelésének) legmegfelelőbb eszköze semmiképpen sem egy elhúzódo, kimerítő és nyomasztó büntetőeljárás, ami ráadásul a (jellemzően kiskorú) sértettnek okozott lelki sérelmeket sem képes helyreállítani, az elkövetőket pedig szükségtelenül terheli kriminális bélyeggel.

Tehát álláspontom szerint a cyberbullying elleni fellépésben a büntetőjogon kívüli eszközöket kellene előnyben részesíteni, amire kiváló példa lehet az Egyenlő Bánásmód Hatóság (EBH) eljárása, amely közigazgatási eljárásában vizsgálja az egyenlő bánásmód megsértése miatt beérkezett panaszokat. Azt is meg kell itt említeni, hogy a zaklatás bűncselekményi tényállása csupán 2008 óta szerepel a Büntető Törvénykönyvben, ugyanakkor már korábban is ismerte a magyar jogrendszer a zaklatás fogalmát, hiszen az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény (Ebkvtv.) már 2003-ban megfogalmazta a diszkriminatív zaklatás definícióját mint az egyenlő bánásmód követelménye megsértésének egyik nevesített formáját.⁵⁵ Az Ebkvtv. hatályáról szóló szakaszaiban (Ebkvtv. 4–6. §) taxatív felsorolással határozza meg, hogy mely szervek, illetőleg jogviszonyok⁵⁶ esetében kötelezettség az egyenlő bánásmód követelményének megtartása, s az EBH kizárólag ezek vonatkozásában jogosult eljárást folytatni.

⁵⁴ Az Egyesült Államokban több olyan cyberbullying eset is ismeretes, amikor a sértett olyan mértékű verbális bántalmazást szenvedett el, hogy öngyilkosságot kísérelt meg, avagy követett el. A magyar Btk. az öngyilkosságban közreműködés (Btk. 162. §) és az emberölés speciális második alapesete [Btk. 160. § (5) bekezdés] tényállásaival fedi le az öngyilkosságra rábíró vagy ahhoz segítséget nyújtó magatartásokat.

⁵⁵ Ebkvtv. 10. § (1) bekezdése értelmében zaklatásnak minősül az az emberi méltóságot sértő, szexuális vagy egyéb természetű magatartás, amely az érintett személynek a 8. §-ban meghatározott tulajdonságával függ össze, és célja vagy hatása valamely személlyel szemben megfélemlítő, ellenséges, megalázó, megszegényítő vagy támadó környezet kialakítása.

⁵⁶ E jogviszonyoknak a törvény értelmező rendelkezést is ad (Ebkvtv. 3. §).

A gyakorlat azt mutatja, hogy két jellemző szituációban valósítanak meg diszkriminatív zaklatást: elsősorban munkaviszony tekintetében, de gyakoriak az iskolai körülmények közötti, oktatási intézménnyel kapcsolatos panaszok is.⁵⁷ Fontos kitétel azonban, hogy az EBH minden esetben csak és kizárólag a munkáltató intézmény, szerv felelősségét vizsgálhatja, továbbá a diszkriminatív jelleg megköveteli, hogy a jogsértő magatartás valamely védett tulajdonsággal összefüggésben valósuljon meg (Ebktv. 8. §). Ha tehát egy gyermeket például roma származása, nemi identitása, avagy fogyatékosága miatt érnek atrocitások az osztálytársak részéről,⁵⁸ amelyek esetlegesen az iskola falain kívül, közösségi oldalakon is folytatódnak, s a sértett azt hiába jelzi a pedagógusoknak vagy az oktatási intézménynek, az EBH-hoz intézett kérelemmel vizsgálat indítható az intézménnyel szemben. A hatóság pedig – szabályszerű bizonyítási eljárást és a felelősség megállapítását követően – kötelezhet olyan megelőző intézkedések bevezetésére, amelyek gátat szabhatnak a hasonló, iskolán belüli magatartásoknak.⁵⁹

Az EBH eljárásának előnye, hogy a zaklató (aki a büntetőeljárásban terhelt lenne) abban csupán tanúként jelenik meg, az ő felelősségét a hatóság nem vizsgálhatja, nem vele szemben folyik tehát az eljárás, a vizsgálat központi kérdése az, hogy az oktatási intézmény mindent megtett-e, ami tőle általában elvárható, annak érdekében, hogy a diszkriminatív zaklatásokat megelőzze, s annak észlelése esetén elhárítsa, illetőleg orvosolja. Természetesen az EBH eljárása nem gátja egy esetleges későbbi, zaklatóval szembeni büntetőeljárásnak, de a fiatalkorú cyberbullying elkövetőkkel szembeni büntetőeljárás hátrányaira és a zaklatás miatt indult büntetőeljárások eredménytelenségi rátájára figyelemmel a büntetőjogi útra terelés – véleményem szerint – nem célszerű megoldás sem a sérelmet szenvedett fél, sem pedig a zaklató szemszögéből.

5. Záró gondolatok

A zaklatás büntetőjogi tényállásának és jogalkalmazási gyakorlatának ismeretében ki lehet jelteni, hogy a klasszikus büntetőjogi elvekre épülő retributív igazságszolgáltatás⁶⁰ eszközei a cyberbullying fogalomkörébe tartozó magatartásokra generálisan nem alkalmazhatóak. Természetesen a gyakorlat produkálhat olyan kirívóan súlyos, magas társadalomra veszélyességet és jogtárgysérelmet megvalósító eseteket, amelyekben a büntetőjogi szankciók alkalmazása már nem nélkülözhető, azonban – véleményem szerint – a cyberbullying által klasszikusan lefedett élethelyzetekben elsősorban *preventív*, a jogsértés megtörténte után pedig *resztoratív* szemléletmódot kell előnyben részesíteni.

⁵⁷ Ezen megállapítást az Egyenlő Bánásmód Hatóság által 2015 májusában „Az Egyenlő Bánásmód Hatóság 10 éve – 2005–2015” címmel kiírt tudományos kutatói pályázat keretében végzett empirikus kutatásom eredményeire alapozom, amelynek célja az volt, hogy az elmúlt tíz év iratanyagainak feldolgozása révén a diszkriminatív zaklatás és a büntetőjogi zaklatás elhatárolási szempontrendszerét megalkossam.

⁵⁸ A gyakorlati tapasztalatok is azt mutatják, hogy az ilyen védett tulajdonsággal rendelkező gyermekek fokozottan ki vannak téve az iskolai erőszaknak.

⁵⁹ Itt meg kell azt jegyezni, hogy az oktatási intézmény a diákok iskolán kívüli magatartásai kapcsán nem vonható felelősségre, de az iskola falai között megvalósított zaklatások semmibe vétele miatt igen (amennyiben a zaklatás diszkriminatív jellegű).

⁶⁰ VIGH József: *Kriminológiai alapismeretek*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000. 214.

A resztoratív igazságszolgáltatás lényege ugyanis, hogy a bűncselekmény áldozatát helyezi a középpontba, s fő feladatának a sérelmet szenvedett személy kártalanítását, az elkövető és a sértett közötti konfliktus feloldását, és a bűncselekmény előtti állapot visszaállítását tekinti, mindemellett pedig az elkövető rehabilitálását is célozza.⁶¹ Fellegi Borbála egy, a kárhelyreállító szemlélettel kapcsolatos kísérleti program empirikus tapasztalatai alapján mutat rá arra, hogy resztoratív szemlélet kialakítására az egyik legalkalmasabb hely az iskola, különösen a középiskola. „Hiszen ez az a hely, ahol már belátási képességekkel rendelkezik a fiatal, kortárs-közösség veszi körül, szabályokhoz igazodik a mindennapi élete és szembesül azzal, hogy mindezen tényezők számos konfliktushelyzethez vezethetnek [...] a rájuk adott jó válaszokkal és megoldási lehetőségekkel mintát nyújthatunk a hosszú távú rendezésre, megtanítva a sikeres konfliktuskezelési technikákat, önismeretet, önfegyelmet és empátiát, ez érzelmek kifejezését és elfogadását. Ha minden konfliktushelyzetet úgy fogunk fel, mint egy bizonyos közösségi szabály elleni cselekvést, akkor a mindennapi sértegetések és a legsúlyosabb bűncselekmények ugyanazon skála két különböző pontját alkotják. Így kezelésük is épülhet azonos alapú módszerre. Ha kis szabálysértések esetében végiggondoljuk, tudatosítjuk cselekedeteinket és felelősséget vállalunk értük, akkor ezzel elkerülhetjük a súlyosabb következményekkel járó szélsőséges magatartást.”⁶²

A büntetőjogás számára azonban nem lehet kérdéses, hogy e szemlélet kialakításának eszközei nem az ő kezében vannak, annak módszerei már más tudományterületre, elsősorban a pszichológia és a pedagógia tudományára tartoznak, de ha minden igyekezet ellenére is a jog eszközához kell fordulni, úgy a büntetőjog csupán a legvégső utáni, legutolsó lehetőség, *ultima ratio* lehet.

⁶¹ Uo., 219.

⁶² FELLEGI Borbála: A resztoratív (kárhelyreállító) szemlélet alkalmazása a középiskolai oktatásban. In: HERCZOG Mária (szerk.): *Megbékélés és jóvátétel. Kézikönyv a helyreállító igazságszolgáltatásról*. Budapest, Család Gyermek Ifjúság Könyvek, 2003. 233. (alapja a Zöld Kakas Líceum és a Család, Gyermek, Ifjúság Kiemelten Közhasznú Egyesület együttműködésében elvégzett kísérleti program értékelő tanulmánya).

A bűnvádi perrendtartás életbe léptetéséről szóló törvényjavaslat „sajtószakaszának” képviselőházi tárgyalása 1897-ben

PAÁL VINCE*

A Bánffy-kormány 1897 tavaszán nyújtotta be „a bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről” szóló törvényjavaslatát a képviselőháznak. A törvényjavaslat azonban az ellenzék nem várt ellenállását váltotta ki. Erre legfőképpen az adott okot, hogy az előterjesztés 16. §-a értelmében a nyomtatvány útján elkövetett rágalalmazást és becsületsértést kivették az esküdtbíróóságok hatásköréből, és azok a hivatásos bíróságokhoz kerültek. Ezen ún. sajtószakaszt a fővárosi sajtó zöme és a parlamenti ellenzék elutasította, mert abban a sajtószabadság eltiprását vélték felfedezni.

Gratz Gusztáv, a korszak krónikása viszont ezen módosítás szükségességét azzal magyarázta, hogy „a sajtó színvonalának az újságolvasók száma szaporodásával bekövetkezett süllyedése és hangjának eldurvulása mellet (sic!) mindinkább szaporodni kezdtek azok az esetek, amikor egyes lapok csupán csak az érdekesség kedvéért sokszor sértegető módon és alapos indok nélkül egyes emberek magánéletében kezdtek turkálni és amikor az esküdtbíróóságok ezekben az esetekben sűrűn hoztak felmentő ítéleteket”.¹ A Függetlenségi Párt a javaslattal szemben obstrukcióba kezdett.

A törvényjavaslat sajtószakasza

A törvényjavaslat legfőképpen támadott 16. §-ának 2. pontja kimondta, hogy a királyi törvényszékek hatásköréhez tartozik: „a nyomtatvány útján magánegyén ellen elkövetett rágalmazás és becsületsértés vétsége”.²

A törvényjavaslatot a kormány 1897. március 20-án terjesztette a Ház elé. A javaslat Indoklásában³ utalás szerepelt arra, hogy az 1848. évi XVIII. törvénycikk (sajtótörvény) 17. §-ában

* Médiatudományi munkatárs, NMHH Médiatechnológiai Intézete. E-mail: paal.vince@mtmi.hu.

¹ GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918*. Első kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992. 349.

² *Törvényjavaslat a bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről*. Képviselőházi Irományok, 1896. V. köt. 138. sz. 186.

³ Uo., 190–240.

illetőleg az 1880. évi XXXVII. törvénycikk [a magyar büntető törvénykönyvek (1878. évi. V. törvénycikk és 1879. évi XL. törvénycikk) életbe léptetéséről] 39. §. második bekezdésében⁴ „kifejezést nyert *nemzeti* meggyőződésnek felel meg a javaslat 15. §-ának II. pontja, mely két lényegtelen kivétel kiemelése mellett fenntartja azt a szabályt, hogy a nyomtatvány útján elkövetett minden büntett és vétség az esküdtbíróóságok hatáskörébe tartozik”. Éppen ez a „két lényegtelen kivétel” az azonban, amely a törvénytervezet során a legnagyobb ellenállásba ütközött. Az Indoklás kitért arra is, hogy a modern törvényhozások legnagyobb része a nyomtatvány útján elkövetett büntettekre és vétségekre nézve a tervezetben foglaltakhoz hasonlóan állapítja meg a hatáskört. A francia, a német és az olasz jogban a sajtóvétségek szélesebb köre került a szakszabóság elé. Az Indoklás kiemelte, hogy a két kivételtől eltekintve fennmaradt a nyomtatvány útján elkövetett büntetteknek és vétségeknél az esküdtbíróóságok általi, a „közönséget megnyugtató” elbírálása. Ami „jelentékeny befolyással van a nemzetnek egész szellemi, tudományos és részben művészi tevékenységére és termékenységére”.

A sajtó útján elkövetett bűncselekmények esküdtbíróóság elé utalását azért tartotta a jövőben is fontosnak az előterjesztő, mert ezek elbírálásához „az elfogulatlanság nagy mértéke szükséges”. „Teljes elfogulatlanság” kell pl. annak megítéléséhez, hogy az állami intézmények és szervek elleni sajtótámadás túl megy-e a jogos kritikán. Ennek eldöntésénél pedig a hivatásos bíró mint állami tisztviselő ellentmondásos helyzetben van. Ebből következik, hogy nem közérdekű sajtóvétségek esetében, amikor az állandó bíróra sem vetülhet az elfogultság árnyéka, a magánszeméllyel szemben elkövetett rágalmozás és becsületsértés vétségét nem indokolt az esküdtbíróóságok elé utalni.

Az Indoklás ebben a vonatkozásban külföldi példákra is hivatkozott. Így az 1881. évi francia sajtótörvény a magánszemélyek elleni rágalmozást és becsületsértést kivette az esküdtbíróóságok hatásköréből. Franciaországban ugyan 1893-ban jelentősen módosították a sajtótörvényt, „a magánbecsületsértési és fogalmazási ügyekben” azonban érintetlenül hagyták a törvényszék hatáskörét. A Német Birodalomban a szóban forgó esetekre az egyes tartományokban eltérő szabályok voltak érvényben. Bajorországban 1879-ben a magánszemély ellen nyomtatvány útján elkövetett becsületsértést – amennyiben az csak a sértett fél indítványára üldözendő és az eljárásra magánvád alapján kerülhet sor – kivették az esküdtbíróóságok hatásköréből. Olaszországban 1865-ben úgyszintén a magánszemély ellen nyomtatvány útján elkövetett becsületsértés és rágalmozás esetei az esküdtbíróóságoktól a büntető törvényszékek elé kerültek. Horvát-Szlavónország tartománygyűlése 1897. január 20-án megszavazta azt a törvényjavaslatot, mely szerint a nyomtatvány útján elkövetett azon vétségek, melyek a törvény értelmében csak a sértett fél indítványára üldözhetőek, átkerültek a sajtóeszküdtszék hatásköréből a kir. törvényszékhez.

⁴ „39. § A kir. törvényszékek hatásköréhez utaltatnak:

1. a büntettek;

2. azon vétségek, melyek a 40. § szerint a kir. járásbíróóságok hatásköréhez utalva nincsenek.

A nyomtatvány útján (büntető-törvénykönyv 63. §) elkövetett büntettek és vétségekre nézve, a sajtóbíróóságok és esküdtszékek hatásköre érintetlenül hagyatik.”

A törvényjavaslat Indoklása hangsúlyozta, hogy nem a külföldi példák követése volt a cél, hanem a hazai viszonyok „leggondosabb vizsgálata”, az érintett szervezetek meghallgatása és a felhozott különböző érveknek lelkiismeretes mérlegelése után javasolja a kérdést a 16. § 2. pontjában körülírt módon eldönteni.

Az Indoklás hosszasan foglalkozott a tervezett jogszabály leginkább vitatott pontjával (16. § 2.), és visszautasította a sajtó, valamint a többi érdekelt egy részének kritikáját, ti. hogy a rendelkezés „megtámadása a sajtó szabadságának”, és akadályozná a sajtót abban, hogy a közérdekében kifejtett ellenőrző hivatását szabadon teljesíthesse.

Az Indoklás érvelése szerint a sajtószabadság megtámadásának vagy korlátozásának vádját kizárta az is, hogy a „16. §. 2. pontja csak a nyomtatvány útján *magánegyén* ellen elkövetett rágalmazás és becsületsértés vétségére vonatkozik”. A „magánegyén” pedig olyan egyénekre vonatkozik, akik közhivatali állást nem töltenek be és közfunkciót nem végeznek. A közhivatalnok (1878. évi V. törvénycikk 461. §) ellen elkövetett rágalmazás vagy becsületsértés miatt emelt vádakat pedig, akkor is, ha a rágalmazás vagy a becsületsértés a hivatalnok magánéletét érinti, a 15. §. II. pontja értelmében *ezután is esküdtbírótság előtt* kell tárgyalni, „mert a közhivatalnoknál a köz- és magánviszony közti határvonal szabatosan meg nem vonható”. A kir. törvényszék hatáskörébe utalni kívánt esetek tehát nemcsak semmi összefüggésben nem állnak a sajtó szabadságával, hanem a sajtónak a köz érdekében gyakorolt ellenőrző funkcióját sem érintik.

Ezen eseteknek a rendes bíróság előtt való tárgyalását azzal indokolták, hogy a sajtó „tisztességtelen munkatársai”, akik legtöbbször nem is hivatásos újságírók, visszaélnék a sajtó „hatalmas fegyverével”, és sokszor „magánbosszúból vagy magánérdekből, vagy szenzációhajhászásból megtámadják egyes családok jóhírnevét, piacra viszik a családi életet és a *magánbecsületet*, üzleti érdekből az utcán kiabáltatják ki a mindig kíváncsi és szüntelenül botrányt kereső, félművelt tömeg számára írt s az igazsággal sokszor meg nem egyező cikkeiket”. A rágalmazást vagy becsületsértést tartalmazó közlemények számos esetben nem a sajtó munkásaitól származtak, hanem az olvasói rovatokban jelentek meg. Voltak olyan esetek is, amikor minden kétséget kizáróan zsarolási célból íródtak. Különösen gyakoriak azok az esetek – áll az Indoklásban –, melyekben egyes hírlapírók pénzt kérnek azért, hogy valamely családra vagy egyénre kellemetlen tényeket közöljenek, vagy azokat elhallgassák. Az ilyen visszaélések pedig nem részesülhetnek azokban a kiemelt garanciákban, amelyeket „minden *jogállam* törvényhozása az *igazi* sajtó részére biztosít”. Ezek a közlemények csak álarcul használják a sajtószabadság alkotmányos biztosítékait, és a sajtószabadság folytonos hangoztatása mellett „csak piszkos üzleti vagy egyéni érdekeket szolgálhatnak”. Ezekkel a visszaélésekkel szemben pedig a jogállam köteles a „magánbecsület megóvásának” érdekében fellépni.

Az is a szabályozás módosítását kívánta az Indoklás szerint, hogy a becsületsértési és rágalmazási esetekben a törvényes elégtétel-keresés az addigi hatásköri szabályok következtében meglehetősen körülményes volt. A sértettnek ugyanis a rendszerint távol fekvő esküdtbíróshoz kell fordulnia, ami igen jelentős költségekkel jár (utazás, tanúk utaztatása, rendszerint elhúzódozó esküdtszéki tárgyalás stb.). Ezek viselésére viszont vagyontalan vagy csak csekély vagyonnal rendelkező sértett nem képes, és így a törvényes elégtétel-keresés jogával nem tud élni. A per elvesztése esetében pedig jelentékeny eljárási költségeket kell viselnie. A sértett számára az is visszatartó erő az esküdtbíróshoz való fordulásban, hogy a családi életet vagy a női becsületet érintő kérdéseket nem szívesen visz az esküdtbírósi tárgyalással együtt járó nagyobb nyilvánosság elé. A Büntető törvénykönyv (1878. évi V. törvénycikk 264. § 4.) egyébként is kizárta a

családi élet viszonyaira vonatkozó vagy a női becsületet megtámadó állítás vagy kifejezés valódiságának bíróság előtti bizonyítását. Mindezekből az Indoklás szerint az is következett, hogy nem indokolt ezen ügyeknek a nagy apparátussal működő esküdtbíróóságok előtti tárgyalása, amelyekre ez feleslegesen jelentékeny munkaterhet helyez.

A nyomtatvány útján magánegyén ellen elkövetett rágalmazás és becsületsértés vétsége az alapján, hogy büntetési tétele semmilyen esetben sem haladja meg az egy év fegyházbüntetést, a járásbíróóságok elé lett volna utalandó. Tekintettel azonban arra, hogy ezen vétségeknél a fokozatos felelősség rendszerét (1848. évi XVIII. törvénycikk 13. és 33. §, 1880. évi XXXVII. törvénycikk 7. § 2. bek.) kell alkalmazni, amelynek megállapításához szükséges vizsgálatnak a kir. járásbíróóságok előtt indított eljárásban helye nincs,⁵ a törvénytervezet a kir. törvényszékeket jelölte meg illetékes bírói fórumként.

A törvénytervezet ugyancsak a kir. törvényszékek hatáskörébe utalta az esküdtbíróóság ítéletével már sújtott sajtótermék ismételt nyilvánosságra hozását, azzal a magyarázattal, hogy ez esetben célszerűbb, ha a kevesebb alakszerűségek közt mozgó törvényszékek járnak el.

Képviselőház Bizottságának Jelentése

Az illetékes Igazságügyi Bizottság 1897. május 14-ei keltezéssel, 169. sz. alatt készítette el a törvényjavaslattal kapcsolatos Jelentését.⁶ Ez már az általános részben kiemelte, hogy a javaslat leglényegesebb rendelkezései azok, amelyek a büntető bíróságok hatáskörét határozzák meg. Idesorolandó az esküdtbíróóságok hatáskörének szabályozása (15. §); a nyomtatvány útján magánegyén ellen elkövetett rágalmazási és becsületsértési ügyekben a kir. törvényszékek hatásköre (16. § 2. pont); és a járásbíróóságok hatáskörének kiterjesztése (17. §).

A törvényjavaslat más területen viszont bővíteni kívánta az esküdtbíróóságok hatáskörét, amennyiben azt a nem nyomtatvány útján elkövetett büntettek legsúlyosabb eseteire kiterjeszteni szándékozza.

A Jelentésből kiderült, hogy a bizottsági ülésen is a javaslat 16. § 2. pontja képezte leginkább vita tárgyát. A Bizottság kormánypárti többsége kitarzott azonban azon álláspont mellett, hogy „az esküdtszék hatásköre a nyomtatvány útján elkövetett rágalmazás és becsületsértés tekintetében a magánegyének becsületének védelme érdekében korlátozandó”. Ezen elv fenntartása mellett a törvényjavaslat vonatkozó szövegét a Bizottság módosítva fogadta el.

A bizottsági kormánytöbbség nem osztotta az ellenzék részéről megfogalmazott azon aggodalmat, hogy a magánszemélyek ellen elkövetett rágalmazás és becsületsértés megtorlásának az esküdtbíróóságoktól való elvonása az 1848-i sajtótörvényben deklarált sajtószabadságnak a sérelmét jelentené. A kormánypárti bizottsági tagok szerint ezt már az a tény is megcáfolja, hogy a javaslat a *közhivatalnokok* (1878. évi V. törvénycikk 461. §) és a *közfunkcionáriusok* (1878. évi V. törvénycikk 262. §) ellen nyomtatvány útján elkövetett rágalmazás és becsületsértés eseteit az esküdtbíróóságok hatáskörébe utalja, vagyis mindazokban az esetekben, amelyek az alkotmány vagy a közszabadság védelmét érinthetik, az eddigi jogot változatlanul fenntartja, és a sajtó ré-

⁵ A bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikk 528. §.

⁶ Képviselőházi Irományok, 1896. VII. köt. 40–56.

szére meghagyja az esküdtbírósi eljárás által biztosított garanciákat. Az pedig, hogy a magán-személyek ellen elkövetett rágalmazás és becsületsértés bűncselekményének megítélése a törvényszékek hatáskörébe kerül, ugyancsak nem korlátozza a sajtószabadságot, hiszen ezen bíróságokra a törvényhozás számos fontos és a közérdeket mélyen érintő cselekmény megítélését bízta, ezért joggal feltételezhető, hogy a törvényszékek előtt a sajtószabadság is megfelelő védelemben részesül olyan esetekben, amikor a sajtó valakinek a magánbecsület a közérdek szempontjából jogosan bírálta.

A javaslat támogatói érvként hozták fel az esküdtbírósgok tehermentesítését is. Ezt úgy vélték megoldhatónak, ha elvonnak tőle olyan ügyeket, amelyek elbírálására a szakbírósgok is alkalmasak. Ebben a vonatkozásban hivatkoztak arra a statisztikai adatra, hogy *magánvád* alapján évente átlag 150–200 sajtópert indítanak nyomtatvány útján elkövetett rágalmazás és becsületsértés miatt.

Ugyancsak az esküdtbírósg ezen feladatkörének megvonása mellett érveltek azzal, hogy a magánbecsület védelmének törvényes úton való keresését ez idáig nem kis mértékben megnehezítette az a körülmény is, hogy a kir. ítélőtábla székhelyén működő esküdtbírósg rendszerint távol fekszik a sértett lakóhelyétől, és így az esküdtbírósi eljárás a magánvádlót a legtöbb esetben aránytalan költséggel terheli.

Egyhangúlag fogadta el a Bizottság a 20. §-t, amelynek alapján a törvény életbe léptetése után az országnak azon a területein (Erdély, korábbi határőrvidék, valamint Fiume városa és kerülete) is esküdtbírósgok állnak fel, ahol azok eddig sajtóügyekben sem működtek.

Mindazonáltal a törvényjavaslat sajtóra vonatkozó részeinek megfogalmazásával a kormánypárti képviselők sem voltak maradéktalanul elégedettek. Számos helyen a Bizottság módosította a benyújtott törvénytervezetet.

Ez történt a 15. § II. pontjával:

A törvényjavaslat eredeti szövege:

„Esküdtbírósgok előtt tartandó meg a főtárgyalás:

[...]

II. A nyomtatvány útján (1878. évi V. törvénycikk 63. §) elkövetett bűntettek vagy vétségek eseteiben, kivéve a 16. § 2. és 3. pontjába felvett bűncselekményeket.”

A Bizottság által elfogadott szövegezésben:

„Esküdtbírósgok előtt tartandó meg a főtárgyalás:

[...]

II. A nyomtatvány útján (1878. évi V. törvénycikk 63. §) elkövetett bűntettek vagy vétségek, úgyszintén a törvényben megállapított és nyomtatvány útján elkövetett kihágások eseteiben, kivéve a 16. § 2. és 3. pontjába felvett bűncselekményeket.”

A bizottság által elfogadott szövegezés tehát annyiban különbözik az eredeti előterjesztés szövegétől, hogy az előbbi hangsúlyozza: csak a törvényben meghatározott, nyomtatvány útján is elkövethető kihágásokról rendelkezik, azokról azonban nem, amelyekről miniszteri rendelet,

törvényhatóság stb. által kiadott szabályrendelet szól. Ezáltal – amint a Jelentésben áll – a Bizottság azt akarta kifejezni, hogy a miniszteri rendeletben és a törvényhatósági vagy városi szabályrendeletben ne lehessen megállapítani olyan kihágásokat, amelyek, ha azokat nyomtatvány útján követnék is el, sajtókihágásokat képeznének. A Bizottság ezzel azt kívánta kizárni, hogy a törvénynél alacsonyabb szintű jogszabállyal lehessen a sajtószabadságot érintő kihágásokat megállapítani, és ezáltal egyes közigazgatási hatóságok a sajtó szabad működését korlátozhatnák.

Módosítást javasolt a Bizottság 16. §. 2. pontját illetően is:

Eredeti szövegezés:

„A királyi törvényszékek hatásköréhez tartoznak:”

„2. a nyomtatvány útján magánégyén ellen elkövetett rágalmozás és becsületsértés vétsége (1878. évi V. törvénycikk 259. és 261. §-ok);”

Bizottsági javaslat szerint:

„2. a nyomtatvány útján elkövetett és az 1878. évi V. törvénycikk 259. és 261. §-ai szerint büntendő rágalmozás és becsületsértés, a mennyiben az nem az 1878. évi V. törvénycikk 262. és 461. §-ában meghatározott személyek ellen volt elkövetve; habár a rágalmozás és becsületsértés nem is vonatkozik a sértett közhivatásának gyakorlására;”

A bizottság ezen szöveg megfogalmazásánál arra az álláspontra helyezkedett, hogy az esküdtbíróság hatáskörébe kell utalni mindazokat a cselekményeket, amelyek az alkotmányt és közszabadságot – ha csak távolról is – érintik. A Bizottság felfogása szerint ilyen cselekmények azok a rágalmozások és becsületsértések, amelyeket az 1878. évi V. törvénycikk (Btk.) 262. vagy 461. §-ában meghatározott személyek ellen követtek el, mert a „közfunkcionáriusok és közhivatalnokok a közügy s közbizalom letéteményesei lévén, ezek bármily vonatkozásban támadtassanak is meg a sajtó által, a közérdek megóvása szempontjából a polgártársaikból választott népbírák ítélezése alól el nem vonhatók”. A Bizottság ebből a megfontolásból a közhivatalnokok ellen elkövetett rágalmozásokat és becsületsértéseket *a magánéletet érintő vonatkozásukban* is az esküdtbíróság hatáskörébe utalja, akkor is, ha azok magánélete a közügyekkel nincs mindig szoros kapcsolatban. Egyrészt azzal az indoklással, hogy a közhivatalnok magánélete legtöbbször olyan szorosan összefüggésben áll annak közhivatalával, hogy a kettőt egymástól teljesen elválasztani lehetetlen, hiszen a közérdek nemcsak azt követeli, hogy a közhivatalnok hivatását becsületesen és lelkiismeretesen lássa el, hanem azt is, hogy a közbizalomra magánélete alapján is minden tekintetben méltó legyen. Másrészt pedig azzal a jogtechnikai indoklással, hogy a hatáskör szempontjából a magánéletre és közhivatásra vonatkozó rágalmozást és becsületsértést az érdemleges tárgyalás előtt elkülöníteni alig lehet. Pedig az eredeti szövegezésnek megfelelően ezt az elkülönítést a hatáskör megállapítása végett már a vád alá helyezés során meg kellene tenni, ami azután a további eljárás vonatkozásában zavarokat okozhatna. Ugyanis a vádhatározat perjogi természeténél fogva nem kötheti meg az ítélobírószót, amiből az következne, hogy ha

a váditanács azt mondaná ki, hogy az állítás nem vonatkozik a sértett közhivatására, ezzel szemben az ítélőbíróság ellenkező álláspontot foglalna el, akkor az ügy elhalasztására, esküdtbíróság elé való utalására, újra tárgyalásra kerülne sor. Ugyanezek a nehézségek merülhetnének fel akkor is, ha a „bifurcatió” laikus elemre (ti. az esküdtbíróságra) lenne bízva. Ehhez járul az, hogy a bifurcatió a judicaturát ingadozóvá és bizonytalaná tenné. A vádhatározat ellen ugyanis nincs fellebbezésnek helye, következésképp azt, hogy az állítás mikor vonatkozik a sértett közhivatására és mikor irányul kizárólag annak magánéletére, a váditanács véglegesen döntené el; tehát a judicatura egységesítésére a felső fokú bíróság nem lehetne befolyással, esetleg annyiféle joggyakorlat fejlődne ki a bifurcatió mellett, ahány törvényszék van. A Bizottság figyelmét az sem kerülte el, hogy a nyomtatvány útján elkövetett rágalmozás gyakran részben a közhivatalnokot közhivatására vonatkozóan sérti, részben pedig a magánélete tekintetében. Az ilyen közlemények kettős tartalma pedig könnyen a törvény kijátszására vezethető. A vádelv szerint ugyanis csak az a tett képezheti ítélet tárgyát, mely a vádban szerepel. Erre vonatkozólag a Bünvádi Perrendtartás⁷ 566. §-ának 2. bekezdése előírja, hogy „Ezenfelül a vádló köteles idézni a nyomtatványnak ama részeit, melyekre vádját alapítja”.

A törvényjavaslat képviselőházi vitája

A törvényjavaslat általános vitája 1897. június 1-jén kezdődött a képviselőház plenáris ülésén, és a zárószavazásra csak 1897. augusztus 11-én került sor. A javaslat tárgyalása azért nyúlt el több mint két hónapig, mert az ellenzék a novella elfogadását megakadályozandó az obstrukció eszközhöz nyúlt, igaz a késedelemhez az is hozzájárult, hogy a gazdasági kiegyezést is érintő cukoradóról szóló törvény elfogadásának időponthoz való kötöttsége miatt a javaslat tárgyalását egy időre meg kellett szakítani.

A Büntető Perrendtartás bevezetéséről szóló törvényjavaslatot a kormány feltehetőleg az ellenzék nem provokáló, ártatlan javaslatnak gondolta, és ezért terjesztette a Ház elé. A Bánffy-kormány ugyanis ügyelt rá, hogy az 1896-ban, nem kevés kormányzati visszaéléssel megtartott választások⁸ által felkeltett szenvedélyeket csillapítsa. Ebből a célból számos, az ellenzék régi kívánságainak megfelelő törvényjavaslatot fogadtatott el: felállították a közigazgatási bíróságot, a Ludovika Akadémiát a közös hadsereg akadémiáival egyenrangúvá tették stb.

Az esküdtbíróságok sajtóperekre vonatkozó jogosítványának szűkítése elleni támadásával a Függetlenségi Párt azonban a sajtó kedvében kívánt járni, mert a századfordulón már jelentős befolyással rendelkező sajtó támogatását ekkoriban növekvő mértékben igénybe vette.⁹

⁷ 1896. évi XXXIII. törvénycikk.

⁸ A választás eredményeképpen a Szabadelvű Párt 290, a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt 50, a Nemzeti Párt 33, a Katolikus Néppárt 18, a Függetlenségi és 48-as (Ugron) Párt 11, a Román Nemzeti Párt 1 mandátumot szerzett, továbbá 10 pártonkívüli képviselő jutott be a képviselőházba.

⁹ GRATZ i. m. (1. lj.) 349–350.

Psik Lajosnak,¹⁰ a törvényjavaslat előadójának¹¹ beszédét, amikor az ominózus 16. §-t ismertette, az ellenzék – az elnök rendreutasítása ellenére – bekiabálásokkal többször megzavarta. Psik¹² tévedésnek nevezte azt az álláspontot, hogy a sajtószabadság megszigorítását jelentené az, hogy egyes sajtóvétségeket az esküdtbíróóság helyett a törvényszék elé utalnak. Szerinte a sajtószabadság egyedüli biztosítója az „előleges cenzúra” eltörlése, vagyis annak törvénybe iktatása, hogy „bárki gondolatait, véleményét és érzelmeit a sajtó útján szabadon, akadály nélkül terjesztheti. A sajtószabadság törvénye ebből az egyetlen szakaszból áll.”¹³ A támadott intézkedést az előadó pusztán bűnvádi perrendtartási kérdésnek nevezte, amely csupán annyiban van kapcsolatban a sajtóüggyel, hogy az ez idáig a sajtótörvényben kapott helyet. Az igazságügyminiszter, Erdély Sándor¹⁴ is azt hangsúlyozta, hogy a tervezett változás az anyagi sajtótörvényt nem érinti, csak egy alaki rendelkezést módosít, és elfogadhatatlannak tartja, hogy az 1848. évi sajtótörvény hatásköri rendelkezésének (17. §)¹⁵ minden módosítása és reformja a sajtótörvény alapelvének megtámadását jelentené.¹⁶ Ebben a vonatkozásban utalt rá, hogy a Büntető törvénykönyv 259., 261. és 262. §-ai is hatályon kívül helyezték a 48-as sajtótörvény 11. és 12. §-ait, valamint a bírói hatáskört a Btk.-t életbe léptető 1880. évi XXXVII. törvénycikk érintette, amelynek 39. §-a azonban – fogadta el a miniszter – „a sajtó útján elkövetett becsületsértések és rágalmozások vétségének” bírói hatáskörét nem módosította, azt továbbra is az esküdtszékeknél hagyta. A miniszter szerint – az eljárásjog tekintetében – különbséget kell tenni azon állampolgárok között, akik az államvezetésében, az állam igazgatásában közvetlenül nem vesznek részt, és azok között, akik állami feladatot látnak el. Előbbiek cselekményei „az alkotmány és közszabadság érdekében” nem támadhatók.¹⁷ Az állam érdeke – folytatta Erdély –, sőt a sajtó érdeke is azt kívánja, hogy e különböző cselekmények különböző elbánásban részesüljenek. Ha egy cselekmény közérdekből nem bírálható, „feltétlenül szükséges, hogy a sajtó a maga közleményeiben nagyon óvatossá legyen.”¹⁸

Barta Ödön¹⁹ ellenzéki szónok a sajtószabadságot esküdtbíróóság nélkül egyenesen képtelenségnek nevezte. A tervezett eljárásjogi módosítást olyan trójai falónak minősítette, „melynek belsejében az alkotmány legfőbb bástyájának szétrombolására szánt fegyverek rejtőznek”.

¹⁰ Psik Lajos (1845–?) 1880-tól a kaposvári kir. törvényszéken mint kir. ügyész tevékenykedett, 1896-ban nyerte el a nagyatádi kerület mandátumát kormánypárti programmal.

¹¹ Eredetileg Chorin Ferenc (1842–1925) lett volna a javaslat előadója, aki azonban maga is ellenezte az esküdtbíróóság hatáskörének szűkítését. Vö. GRATZ i. m. (1. l.) 349.

¹² „havas fejű öreg úr, fiatalos temperamentummal s jó előadói képességgel” – írta róla a *Budapesti Hírlap* 1997. március 17-én.

¹³ Képviselőházi Napló (KN) 1896. VI. köt. 249.

¹⁴ Erdély Sándor (1839–1922) kúriai bíró, a budapesti kir. ítélőtábla, majd a győri kir. ítélőtábla elnöke, 1895 és 1899 között igazságügyminiszter, a dunaszerdahelyi kerület képviselője.

¹⁵ „17. § A sajtóvétségek fölött nyilvánosan, esküdtszék ítélt.”

¹⁶ KN 1896. VI. köt. 250–251.

¹⁷ Uo., 251–252.

¹⁸ Uo., 252.

¹⁹ Barta Ödön (1852–1925) az 1896-os képviselőházi választáson szerzett először mandátumot a Bereg vármegyei Felvidék kerületben (Ilosva) a Függetlenségi Párt programjával.

Ezt a nézetet az egész sajtó osztja, hiszen egységesen tiltakozik a reakció „e furfangos találmánya ellen”.²⁰ Bartha szerint – és ezt valószínűleg jól látta – kétségtelen az, hogy a kormány célja a 16. §-sal a sajtó megrendszabályozása, és ehhez a kormány szemében megbízhatatlan esküdtbírók kikapcsolása.²¹

Zsigárdy Gyula a galántai kerület kormánypárti képviselője utalt arra a hatalmas fejlődésre, arra a megerősödéssre, amelyet a sajtó az egykor kivívott szabadságának korától a jelen parlamenti vita idejéig megtett. „Napisajtónk abban az időben alig néhány hírlappal volt képviselve; s hogy most napisajtónk mennyire megnőtt, megizmosodott, mennyire nagy lett, mily óriási, ellenállhatatlan hatalommá fejlődött: azt meg már bizony rövid szavakkal elmondani sem lehet.” Amikor a sajtó „zsenge palánta volt”, védeni kellett, amelyre leginkább „a honpolgárok összességének tekintélye, a közlelkiismeret védelme, oltalma” volt alkalmas. Akkoriban még indokolt volt „még hibái iránt is elnézőnek lenni, miként a jó anya még sok rosszat is védelmébe vesz, igazol, megbocsát féltett, fejlődő magzatának”.²² A kormánypárti honatya szerint ma már más a helyzet, amikor független szakbírók léteznek és megelégedésre működnek, a sajtószabadság pedig a „köztudásban már annyira mély gyökeret vert, hogy a legreakcionáriusabb elemektől sem lehet félteni többé”.²³ Azon ellenzéki véleménnyel szemben, hogy a javaslat megtámadja a sajtószabadság pillérét, Zsigárdy hangsúlyozta, hogy a szabadság fogalma nem egyenlő az igazság fogalmával. A sajtó felelősségének foka és mértéke sem lesz „egy hajszállal sem nagyobb, mint eddig volt; csak a felelősségre vonás módja lesz egyszerűbb, gyorsabb, olcsóbb, biztosabb és kevésbé lármás”. A sajtószabadságnak nem része a zavarosban halászás, a sértő, hamis rágalmak terjesztése. Ha arra lesz kényszerítve, hogy az ilyen jellegű közleményeinek valóság tartalmát alaposabban megvizsgálja, akkor a sajtó munkája is tökéletesebbé fog válni.²⁴ Zsigárdy végül utalt arra is, hogy a magánszemélyek elleni becsületsértések és rágalmozások esküdtszéki tárgyalása „mint bünt ismertető, bünt terjesztő és bűnre csábító fórum a közkerkölcsökre nézve mily veszedelmes, egyenest káros, megmételvező hatású; mert a botrányhajhászásnak szolgál, sőt ez esetben, midőn a sértés épen nyilvánossága által fáj legjobban, a sértőt céljai elérésében a leghathatósabban támogatja”.²⁵

Hódossy Imre²⁶ (Nemzeti Párt) szerint a sajtószabadságnak az 1848. évi törvényben is rögzített három alapja (1. a cenzúra eltörlése, 2. a fokozatos és kizárólagos felelősségi rendszer, 3. minden sajtóvétségre kivétel nélkül egyedül és kizárólag az esküdtszéki bíraskodás alkalmazása) közül az utóbbit akarja meggyengíteni.²⁷ Azért nevezte az esküdtszéki joghatóságot sajtóügyeket érintő kitévelt különösen meglepőnek, mert arról magában a törvényben, melynek életbe léptetéséről a tárgyalt javaslat szól, konkrétan annak 573. §-ában a sajtóvétségek tekintetében még minden kivétel nélkül az szerepelt, hogy a sajtóvétségek fölött esküdtszékek

²⁰ KN 1896. VI. köt. 263.

²¹ Uo., 266.

²² Uo., 270.

²³ Uo., 271.

²⁴ Uo., 272.

²⁵ Uo., 273.

²⁶ Hódossy (Hodossy) Imre (1840–1909) 1878 és 1893 között a budapesti ügyvédi kamara elnöke, azt követően tiszteletbeli elnöke volt.

²⁷ KN 1896. VI. köt. 284.

fognak ítélni. Szerinte teljesen hibás az a nézet, hogy az „alkotmány vagy a közszabadság érdekeit” csak a közfunkcionáriusok vagy közhivatalnokok ténykedése érinti, hiszen alkotmányos államban azoknak a köre, akiknek a ténykedése az alkotmányt és a közszabadságot érintheti, sokkal nagyobb, semhogy azt néhány szakaszban összefoglalni lehetne.²⁸ Hódossy úgy látta, nem lehet már a bírósági kompetencia megállapításánál eldönteni, hogy a közlemény a közérdekét szolgálja-e vagy sem, az csak az érdemleges tárgyalás során állapítható meg. Arra pedig az esküdtszék alkalmas igazán, amit már az elődök is felismertek, és ezért utalt a 48-as törvény kivétel nélkül minden sajtóügyet az esküdttbíróóság kompetenciájába.²⁹ A képviselő választ adott arra a kérdésre is, hogy mi a különbség a szakbíróóság és az esküdtszék között. „A rendes bíró, a király nevében a kormányhatalom által kinevezett igazságügyi közeg és az csak kétségtelen, hogy minden garanciális törvények dacára is sokkal inkább függ a kormánytól, mint az esküdtszék tagjai, a kik egyszer-kétszer odajönnek és ítélnék, azután pedig sem a bírósággal, sem a kormányhatalommal semmi érintkezésük nincs. Azt hiszem tehát, kétségtelen, hogy az esküdtszék tizenkét tagja nagyobb függetlenséggel bír, mint azon három-öt kinevezett bíró, kivált ha meggondoljuk, hogy a legtöbb ilyen bíró előmenetelét csak a kormányhatalom támogatásától várhatja.” A szakbírónak az ítéletét meg is kell indokolnia, ebből következik, hogy ő sokkal inkább a törvény betűjét, mintsem annak szellemét veszi tekintetbe. Ezzel szemben az esküdtt nemcsak annak betűjét veszi figyelembe, hanem inkább annak szellemét, a pszichológiai szempontokat, és a közérdek szempontjait.³⁰ A kormánynak azon indoklását, hogy az esküdttbíróóságok túlterheltsége is szükségessé teszi a magánszemélyek elleni rágalmozási ügyeknek az áthelyezését, azzal cáfolta meg Hódossy meggyőzően, hogy az idáig csak sajtóvétségek tartoztak az esküdttel elé, a tervezet értelmében pedig ezentúl számos egyéb deliktum is a kompetenciájukba kerül. Ezért azt javasolta, hogy kevesebb bűnügyre terjesszék ki az esküdttbíróóság hatáskörét, illetve hogy több esküdttzék ítélhessen becsületsértési és rágalmozási ügyekben.³¹ Hódossy a kormány által a módosítás mellett felhozott érvek megvizsgálása után azt a következtetést vonta le, hogy: „A sajtó szabadsága bizonyos hatalmi köröknek felette alkalmatlan, mert a szabad sajtó a hatalom túlkapásainak és visszaéléseinek feszélyezésére, korlátozására és meggátlására sokkal alkalmasabb intézmény a népképviselőnél.” Meglátása szerint „a hatalmi körök hamar rájöttek arra, hogy a sajtó szabadságával, a szabad sajtóval nem lehet olyan könnyen elbánni, mint a népképviselővel (itt nyilván a legutóbbi képviselő választásokra gondolt – P. V.). Mivel pedig a sajtó szabadságának „egyik leghatalmasabb sarkköve és alapja az esküdttzékí bíraskodás”, ezért kísérli meg a kormány az esküdttzékí hatáskörét csökkenteni. Az ilyen kísérletek ellen a népképviselőnek kötelessége fellépni. Ezért a Nemzeti Párt vezérszónoka a maga és pártja nevében a törvényjavaslatot általánosságban sem fogadta el.”³²

²⁸ Uo., 285.

²⁹ Uo., 286.

³⁰ Uo., 287.

³¹ Uo., 288.

³² Uo., 289.

Emmer Kornél³³ – a sajtójogban különösen jártas – kormánypárti képviselő nem tartotta kielégítőnek a magánbecsület és a közbecsület közötti azon különbségtételt, amelyet a törvénytervezet a Büntető törvénykönyv 262. és 461. §-aiban megállapított funkciók viselői tekintetében kíván tenni. Szerinte ugyanis egyrészt a közfunkciót nem betöltő magánember is lehet jogos kritika tárgya. Mindenki kapcsolatba kerülhet közügyekkel közfunkció viselése nélkül is. Másrészt pedig a törvénytervezet a közhivatalt viselők magánbecsületét kiszolgáltatja annak az esküdtszéknek, amelyet a kormányzat nem tart alkalmasnak a magánbecsület elbírálására. Annak a megállapítása, hogy az inkriminált cikk közérdekű (esküdttbíró) vagy magánérdekű (szakbíró), hatáskör szempontjából kíván előzetes ítéletet. Emmer úgy látta, hogy ezen kritikák ellenére a törvényjavaslat részletes vitára bocsátható, mert a kifogásolt törvényi szakasz könnyen javítható.³⁴

A függetlenségi párti Győry Elek,³⁵ aki hosszasan foglalkozott a közszabadság általános kérdésével, erősen obstrukciós jelleget adva ezzel felszólalásának, ugyancsak a magán- és közbecsület szétválasztásának nehézségét hangsúlyozta. Ha például egy választót megvesztegetnek, vagy egy jótékonyági szervezet vezetője visszaélést követ el, akkor az ezeket leleplező sajtóközlemény miatt indult per, melyik bíróság elé fog kerülni – tette föl a kérdést.

A Szabadelvű Pártból Nagy Sándor³⁶ ezzel szemben azt állította, hogy a 16. § 2. pontjában, ha azt „tárgyilagos bírálat tárgyává tesszük”, lehetetlen „alkotmányosértést vagy a szabadság veszedelemét” felfedezni. Aki ezt mondja, az egyben azt is állítja – hangoztatta a képviselő –, hogy a rendes bíróságok alkalmatlanok a magánszemélyek elleni becsületsértés vagy rágalmazás vétségét megítélni, amennyiben azok sajtó útján kerülnek elkövetésre, egyébként minden más esetben rájuk lehet bízni a magánszemélyek becsületének védelmét. A képviselő szerint nem indokolt az a különbségtétel, hogy míg a magánszemélyek ellen sajtó útján elkövetett becsületsértés és rágalmazás vétsége az esküdtszékhez tartozik, addig, ha azt nem a sajtó útján követték el, a rendes bíróságok hatáskörében van.³⁷ Úgy látja, hogy a sajtó akkor is megfelelő védelemben részesül, ha magánszemély ellen elkövetett becsületsértés vagy rágalmazás vádjával kerül a rendes bíróság elé. Ezt kellően biztosítja a Btk. 263. §-ának 5. pontja, amely határozottan és világosan rendelkezik. E szakasz ugyanis azt mondja: „Rágalmazás és becsületsértés esetében az állított tény, illetőleg kifejezés valódiságának bebizonyítása meg van engedve, ha a vádlott igazolja, hogy állításának célja a közérdek vagy jogos magánérdek megóvása vagy előmozdítása volt. Az állítás, vagy kifejezés valódiságának bebizonyítása a vádlott büntetlenségét eredményezi.” Ebből pedig az következik, hogy ha a sajtó bizonyítani tudja állításának igazát, amely miatt becsületsértés vagy rágalmazás miatt perbe fogták, akkor a rendes bíróságnak is a törvény értelmében fel kell mentenie. Ellenkező esetben viszont, amikor jogosulatlanul támadja a magánszemély becsületét, a becsületsértőre vagy a rágalmazóra a törvény teljes szigorú alkalmazatni.³⁸

³³ Emmer Kornél (1845–1910) kúriai bíró, a polgári eljárásjog szakértője, a nagyszombati kerület Szabadelvű párti képviselője.

³⁴ KN 1896. VI. köt. 290–292.

³⁵ Győry Elek (1841–1902) függetlenségi párti képviselő, 1893-tól a budapesti ügyvédi kamara elnöke. Számos jogtudományi cikk szerzője, emellett elbeszélései és tárcái is megjelentek a *Hölgyfutárban* és a *Divatsarnokban*.

³⁶ Ügyvéd, 1892 óta a zempléni medgyasszói kerület képviselője.

³⁷ KN 1896. VI. köt. 303.

³⁸ Uo., 304.

Makfalvy Géza³⁹ (Nemzeti Párt) a sajtóügyekben való esküdtbíráskodást a sajtószabadság biztosítékának nevezte, mert a „szabad polgárok nagyobb számú testületének független ítélkezése megmenti a sajtót a kormányhatalom zaklatásától”, a hivatásos bírák esetében ugyanis fennáll annak a lehetősége, hogy ők, akiknek előmenetele a feljebbvalóiktól függ, végeredményben a kormánytól, a „sajtószabadság kárára befolyásoltathassanak”.⁴⁰ Mint minden emberi intézménynek, a sajtónak is vannak vadhajtsái. Ezek leginkább abban nyilvánultak, hogy „keresztülgázolt az emberek becsületén, tapintatlan, sőt kegyetlen kézzel behatolt a családi élet szentélyébe és kíméletlenül bánt a női becsülettel. Tette ezt igen sokszor a közérdek kívánalmának leple alatt, máskor szenzációhajhászásból, igen sokszor üzérkedés, vagy bosszúállásból.” Nem csoda, hogy a sajtónak ezen visszaélései miatt nagy elégedetlenség és visszatetszés támadt. A sajtóval szemben kialakult egy ellenséges tábor, amely a sajtó megrendszabályozását írta zászlajára.⁴¹ A tárgyalat törvényjavaslat leginkább vitatott paragrafusai is ebben a szellemben fogantak. A szóló elismerte, hogy ezen érvekben sok igazság rejlik. A javaslatot azonban mégis elutasította, mert elfogadhatatlannak nevezte, hogy az egyén társadalmi állása határozza meg az illetékes bíróságot. Mert ha egyrészt, ahogy a javaslat mondja, az esküdtszéki bíráskodás terhes és kellemetlen, szabad-e a becsületében vagy családja becsületében megsértett egyszerű, kiskeresetű köztisztviselőt arra kárhozható, hogy az esküdtbírással járó nagyobb nyilvánosságot tűrje, és az azzal járó magasabb költségeket viselje. Másrészt viszont, mivel a szóló szerint, ha az esküdtbírásság az igazságszolgáltatás garanciáját képezi, megengedhetetlen, hogy ebből az állampolgárok nagy részét kizárják. Makfalvy szerint annak lenne értelme, ha a bíróság vagy esküdtszék hatáskörét aszerint szabnák meg, hogy valamely állításnak, ténynek, hírnek sajtó útján közzététele indokolt-e vagy sem.⁴² Ez azonban kivitelezhetetlen, mert ez a hatóságok folytonos hatásköri összehatását idézné elő, ami az igazságszolgáltatás menetét károsan befolyásolná.⁴³ Végeredményben a javaslatot a sajtószabadság elleni merényletnek nevezte. A kormányt azzal vádolta, hogy a közintézmények átalakítására tett intézkedései a szabadság elnyomására irányulnak. „A választási szabadságot elkezelték, a bírói függetlenségen egyik-másik törvényünk rést ütött, az önkormányzat végső vonaglásban van, a gyülekezési és egyesülési jogot önkényszerűleg kezelik. Ez az egyetlen intézményünk, a sajtószabadság, maradt eddig érintetlenül és most erre is rá akarja tenni a kormány minden szabadságot elsorvasztó kezét.”⁴⁴ Amikor a kormány az esküdtszékek túlterhelésére hivatkozik, akkor sem őszinte, hanem „célzatosan ki akar vonni azok hatásköréből minden oly esetet, mely az élet minden mozzanatát átszövő pártpolitika érdekében kihasználható”.⁴⁵

Plósz Sándor⁴⁶ igazságügyi államtitkár értelmezése szerint az 1848-as XVIII. törvény 24. §-a is azon álláspont alapján született, hogy a magánérdek csak ott szorul a közérdek mögé,

³⁹ Makfalvy Géza a Somogy megyei szili kerület képviselője a Nemzeti Párt programjával.

⁴⁰ KN 1896. VI. köt. 305.

⁴¹ Uo., 306.

⁴² Uo., 306.

⁴³ Uo., 307.

⁴⁴ Uo., 308.

⁴⁵ Uo., 309.

⁴⁶ Plósz Sándor (1846–1925) 1896-ban Baja város képviselőjeként szerzett először mandátumot. Később a Széll-, a Khuen-Héderváry-kormányban és Tisza István első kormányában is az igazságügyi tárca birtokosa volt.

ahol azt a közhatalom ellenőrzése szükségessé teszi. Éppen ezért a javaslat sem jár rossz nyomon, amikor az esküdtzéki bíraskodásnak a törvényszék bíraskodástól való elkülönítését a közhatalom kérdése mentén kívánja megvalósítani. A magánbecsület megvédésére tett kísérlet pedig megfelel a '48-as ősök intencióinak.⁴⁷ Az államtitkár igyekezett az esküdtbíraskodással kapcsolatban elhangzott – szerinte – téves értelmezéseket is „helyretenni”. Hangsúlyozta, hogy az esküdtzéknek is törvény szerint kell ítélnie, „nem pedig a pszichológia szerint, vagy pedig az egyéni vélekedés alapján felfogott közérdek, vagy a törvénynek gondolom-formán felfogott szelleme szerint”. Az esküdtbíróság elnöke az esküdtzéknek megmagyarázza a törvényt, és ha rosszul magyarázza meg, akkor ez semmisséget képez. Plósz a hozzászólásokból azt a következtetést vonta le, hogy a javaslat ellenzői nem annyira a törvényszékekkel szemben bizalmatlanok, hanem inkább az esküdtzékkel szemben viseltetnek sajátos bizalommal, amely abban áll, hogy az majd túlteszi magát a törvényen, és „egyéni meggyőződése alapján fog ítélni”.⁴⁸

Apponyi Albert gróf⁴⁹ is a javaslat ellen szólt. A Nemzeti Párt vezetője szerint a korábbi felszólalók okfejtései teljesen „összetört”[ék] a kormány minden okoskodását, amelyekkel az „intézkedés jogosultságát” védeni akarta.⁵⁰ Apponyi felfogásában is az esküdtzéki rendszer volt az egyedüli intézmény, amely a sajtóvétségek terén alkalmas a bíraskodásra. Rendes bíró – szerinte – sem alkalmas arra, hogy sajtóvétségben a „szabadságot nem csonkító” módon ítéljen, mert „képtelen követni a gondolatnak, az írott betűnek azon végtelen árnyalásait, melyektől annyira függ minden: a bűnösség vagy nem bűnösség”. A gondolatot kifejező szó vagy írás bűnének tényálladékát ugyanis – ellentétben a többi bűncselekménnyel – nem lehet kodifikálni. Ezért itt csak egy olyan testület bíraskodása képzelhető el, amelyik – folytatta Apponyi, utalva az államtitkár „kiigazító” szavaira – habár „nem teheti magát túl a törvényen, de a törvény alkalmazásában a közlelkiismeretnek egyszerű szava szerint jár el”.⁵¹

Pulszky Ágost⁵² nem vonta kétségbe, hogy az ellenzék a szabadság megóvásának eszméje vezet, amikor módosítani szeretné, illetve elutasítja a ház előtt fekvő törvényjavaslatot. Figyelmeztetett azonban, hogy magatartásukkal a szabadság, a társadalom érdekei ellen cselekszenek. A törvényjavaslat elutasításával ugyanis sem a büntető perrendtartásról,⁵³ sem pedig az esküdtzékekről szóló törvény⁵⁴ nem lenne alkalmazható, és így az csak a törvényhozás előtt fekvő,

⁴⁷ KN 1896. VI. köt. 309.

⁴⁸ Uo., 311.

⁴⁹ Apponyi Albert, gróf (1846–1933) 1877-ben az Árva megyei bobrói kerületben Sennyey Pál Konzervatív Pártjának programjával kezdte kacsaringóktól nem mentes képviselői pályáját. A konzervatívoknak, majd 1892-től a Nemzeti Pártnak lett vezére. Apponyi 67-es alapon követelte a nemzeti jogok minél szélesebb körű érvényesítését. 1901-ben csatlakozott a Szabadelvű Párthoz, aztán Tisza István első kormánya idején már az ellenzék vezére, majd 1906-tól a Wekerle vezette koalíciós kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere. Ezen tárcát irányította az Esterházy-, majd a harmadik Wekerle-kormányban is. A Horthy-korszakban legitimista politikus, 1923-tól haláláig Magyarország fődelegátusa a Népszövetségben. Jászberény aranymandátumos képviselője.

⁵⁰ Uo., 313.

⁵¹ Uo., 313–316.

⁵² Pulszky Ágost (1846–1901) polihisztor, Pulszky Ferenc fia. 1889-től a Szabadelvű Párt tagja, Eötvös Loránd vallás- és közoktatási minisztériumában államtitkár, az 1901-ben alakult első szociológiai társaság, a Társadalomtudományi Társaság elnöke.

⁵³ A bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikk.

⁵⁴ Az esküdtbíróságokról szóló 1897. évi XXXIII. törvénycikk.

végrehajtási klauzula nélküli törvényjavaslatok számát szaporítaná.⁵⁵ Azt a vádat pedig, hogy a kormánypárt a reakciót képviseli, és a szabadságot el akarja nyomni, annak fényében utasította vissza, hogy az említett két törvényt, amelyekről – azokban a szabadság számos garanciáját látva – maga az ellenzék is elismerően nyilatkozott, a kormánypárt támogatásával fogadták el. Mi értelme lenne hát annak, hogy az a párt, amelyik rövid idővel ezelőtt a „szabadelvűség követelte legmesszebbmenő intézkedéseket és intézményeket” honosított meg, most hirtelen azok garanciáinak megsemmisítésére törekedne – tette fel Pulszky a szónoki kérdést.⁵⁶ Pulszky utalt rá, hogy éppen a „reakcionárius” hatalmak azok, amelyek a közhivatalnokok, a közhatalom képviselői elleni sérelmeket az esküdtszékektől elvonják, az ilyen esetekben a bizonyítást nem engedik, és helyette a magánérdekeket szolgáltatják ki a szélesebb nyilvánosság előtti tárgyalásnak.⁵⁷

Pulszky szerint a törvényhozásnak mindig szem előtt kell tartania a változó világ követelményeit. Ez történt a büntető perrendtartás elfogadásakor és az általános Büntető törvénykönyv meghozatala alkalmával is. A törvényhozás akkor sem állt meg az 1848. évi sajtótörvény „határozmányai” előtt, és azokról eltérő rendelkezéseket fogantatosított.⁵⁸ A jelen törvénytervezetnél is arról van szó, hogy az esküdtszék intézménye a sajtóvétségek terén a gyakorlatban általában helyesnek mutatkozott, de a magánszemélyek jogainak védelménél hiányosságok mutatkoztak. Ez pedig veszélyeztetheti az esküdtszéki bíraskodással szembeni bizalmat, amelynek megőrzése pedig a jövőre is kívánatos.⁵⁹

Pulszky elismerte, hogy a megoldás mikéntjéről fennállhat véleménykülönbség a kormánypárt és az ellenzék között. Amikor azonban az ellenzék a javaslat elvét tagadja, akkor leleplezi magát. Nyilvánvalóvá válik, hogy nem a kérdés lényegéről van szó, „nem is a szabadelvű párt, nem is a kormány hatalmi érdekeiről, hanem arról, amire való törekvést már gyakrabban látunk a t. házban a kisebbség hatalmi kérdéséről”.⁶⁰

Illyés Bálint⁶¹ szerint inkább tűrjük el a sajtó „egy két ferde kinövését és talán nem mindekelőtt kedves illatát, mint elveszítjük a termő magot”. A sajtószabadságot olyan „ne bánts virághoz hasonlított”, amelyet, ha durván érintünk kezünkkel, „kirúgja bugóját és a porba hullatja minden magját”.⁶²

Sághy Gyula⁶³ arra az ellentmondásra hívta fel a figyelmet, hogy a kormány azt mondja, az esküdtszék bíróság a büntetőügyek elintézésére a legalkalmasabb bíróság, ezért a nagyon súlyos bűncselekmény elbírálását is rábízta, a sokkal jelentéktelenebb sajtóvétségek feletti ítélezést pedig elvonja tőlük.⁶⁴

⁵⁵ KN 1896. VI. köt. 318.

⁵⁶ Uo., 319.

⁵⁷ Uo., 322.

⁵⁸ Uo., 320.

⁵⁹ Uo., 319.

⁶⁰ Uo., 322.

⁶¹ Illyés Bálint (1835–1910) református lelkész, a kisújszállási kerület országgyűlési képviselője függetlenségi és 48-as programmal.

⁶² KN 1896. VI. köt. 327.

⁶³ Sághy Gyula (1844–1906) a somorjai kerület képviselője a Nemzeti Párt programjával.

⁶⁴ KN 1896. VI. köt. 328.

Akadtt olyan képviselő is, Molnár Béla szabadelvű párti képviselő,⁶⁵ aki kifogásolta, hogy a 16. § rendelkezései nem terjednek ki a köztisztviselők magánviszonyaira is. Egyrészt Magyarország köztisztviselői kara megérdemelte volna, hogy magánviszonyait illetőleg olyan védelemben részesüljön, mint akárki más. Másrészt erre jogtechnikailag is meglenne a lehetőség, hiszen a Büntető törvénykönyv is különbséget tesz a köztisztviselő hivatali működése és magánélete között. Becsületsértés vagy rágalmazás esetén ugyanis csak az első esetben engedi meg a bizonyítást.⁶⁶

Marsovszky Endre (Katolikus Néppárt) hozzászólásából különösen jól kitűnt, hogy az esküdtbíráskodás intézménye a magyar politikai közgondolkodásban is mennyire támadhatatlannak számított. Marsovszky azon a véleményen volt, hogy a „rendes bűncselekmények” elbírálására a szakbíróság a megfelelőbb, az esküdtbíróságok ítélethozatala ugyanis aggályokat vet fel. Az ilyen nézetek hangoztatása azonban szerinte nem népszerű, szakjogászok is csak magánbeszélgetésekben merik megvallani aggályaikat. Az esküdtszéki intézmény szószólói által felállított „nagyelv” úgy szól, hogy csak az legyen büntetve, akit a polgárok közfelfogása bűnösnek ítél. Ezt a közfelfogást pedig az esküdtbíróságok testesítik meg. Ez a közfelfogás azonban nem állandó, hanem folyton változó erkölcsi felfogás. Marsovszky szerint is más a helyzet azonban a sajtóvétségek terén, mert ott nem az a fő kérdés, hogy a jogrend sérült-e, hanem az, hogy az adott sajtóközlemény átlépte-e a számára mindig fenntartandó szabad működés terét. Ezért a sajtókihágások elítéléséből a közvéleményt kirekeszteni soha nem lehet, azt másra, mint esküdtszékre bízni soha nem szabad. Marsovszky szerint az igazságügy-miniszter azon kijelentése, hogy a sajtószabadságot korlátozni nem szándékozza, mert a sajtó a közérdekű ügyeket a jövőben is teljes nyíltsággal ellenőrizheti és tárgyalhatja, mert „kizárólag csakis a nyomtatvány útján magánügyének ellen elkövetett becsületsértés és rágalmazás vétsége lesz az, a mely a szakbíró felügyelete és bíráskodása alá fog helyezettetni”, nem felel meg a valóságnak. Csatlakozva az előtte szólókhhoz ő is azt a nézetet képviselte, hogy az 1878. évi V. törvénycikk 461. §-ában felsoroltak listája nem fedi le azokat, akik a közéletre befolyást gyakorolnak. „A sajtónak kell teljes és tökéletes szabadság, hogy a közéletnek minden momentumát ellenőrizhesse, hogy a közélet minden tényezőjével, hivassák az bár közhivatalnoknak, vagy legyen a legutolsó kisiparos vagy napszámos, annak ténykedésével, működésével foglalkozni neki kétségtelen joga van.” Miután a tiszta választások, az igazi tiszta parlamentarizmust elvették, mint utolsó refugium a sajtószabadság maradt, amelynek megvédelmzése „mindegyikünknek szent kötelessége”.⁶⁷

Bernáth Béla⁶⁸ (Nemzeti Párt) is azzal érvelt a javaslat ellen, hogy az 1848-as sajtótörvény a sajtóvétségek egész területén az esküdtbíráskodást léptette életbe, mert abban a sajtószabadság nagyobb biztosítékát látta, mint a szakbíróságokban. Az esküdtbíróság ugyanis népbíróság, ismeri a társadalmi szokásokat és felfogásokat. További előnye az is, hogy az esküdt nem függ a kormányhatalomtól, szabadon, lelkiismerete és meggyőződése szerint hozza meg az ítéletet, ellenben a szakbíróság a kormány kinevezésétől függ, a törvény holt betűje szerint ítél és ítéletét indokolnia kell. Ellentétben a miniszter állításával, hogy az „esküdtbíróságok nem tudják a ma-

⁶⁵ Molnár Béla korábban a tokaji tűzkárosultak kormánybiztosaként tevékenykedett.

⁶⁶ KN 1896. VI. köt. 334.

⁶⁷ Uo., 340–342.

⁶⁸ Bernáth Béla a Nemzeti Tornaegylet titkára, ezenkívül a honvédség tartalékos állományú századosa is volt.

gánbecsületet kellően megvédeni, azért van szükség a szakbíróóságok ítélkezésére”, „a magánbecsületnek csakis a társadalmat képviselő független esküdtbíróóság lehet igaz megvédelmezője s bírója”.⁶⁹

Ragályi Lajos pártonkívüli képviselő, aki az előző ciklusban kilépett a Szabadelvű Pártból, mert ellenezte az egyházpolitikai törvényeket, azt kifogásolta, hogy a napirenden levő életbe léptető törvénnyel azonnal módosítani kívánják az életbe léptetendő törvényt. A bűnvádi perrendtartásról szóló törvényben ugyanis az áll, hogy minden sajtó útján elkövetett vétség az esküdtszéki bíraskodás alá fog tartozni. Szerinte a sajtó tekintélyét nem „a csekély számú magánbecsületsértési esetek és még csekélyebb számú felmentések ássák alá”. A szóló elismerte, hogy a magyarországi sajtóban éppúgy, mint az egész művelt világ országainak sajtójában elharpózott az a szokás, hogy a sajtó egyes emberek nyilvánosság elé nem tartozó magánéletével foglalkozik. Szerinte azonban ezen az állapoton a 16. § sem fog segíteni, mert „ezer eset közül egyetlen egy eset lesz, a hol a hivatásos bíró, a ki a törvény szavaihoz ragaszkodik, a becsületsértésnek vagy rágalmazásnak a törvényben megállapított ismérveit meg fogja állapítani, s így az író elítéltetése ezekben az esetekben igen ritkán fogna bekövetkezni.”⁷⁰

A kormánypárti Kristóffy József⁷¹ elismerte, hogy a szőnyegen levő javaslat 16. §-a a magánbecsület vonatkozásaiban nem nyújt a sajtó munkásainak olyan korlátlan szabadságot, amilyet az 1848. évi sajtótörvény szerint kifejlődött gyakorlat alapján ez idő szerint tényleg élveznek. A sajtószabadság lényege szerinte az, hogy a sajtó a közérdekében kifejtett ellenőrző hivatását szabadon teljesíthesse. Az 1848-i törvényhozásnak a szakkérdések kidolgozására nem volt lehetősége, az utókor pedig elkövette azt a hibát, hogy „közérdekűeknek generalizálta az összes sajtóvétségeket”. A közérdek szerinte ott szűnik meg, ahol „a magánügyén családi, gazdasági és egyéb életviszonyai következnek, vagyis azon a téren, ahol a sajtó már nem igazi hivatását teljesíti, s ahol a magánviszonyokba való beavatkozásának anyagi és erkölcsi következményeivel számolnia kell”. Számára egyértelmű, hogy a „magánügyén legheszebber érdekeit védtelessé tevő szabadság nem az a valódi polgári szabadság, melyet a jogállamban feltalálnunk kell, mert az ilyen szabadság már átlépi azon korlátokat, melyen belől a békés társadalmi fejlődés feltételei irányadók, az ilyen szabadság szabadossággá fajul, amelyről pedig tudjuk, hogy virágzó országokat és nagy nemzeteket a megsemmisülés szélére juttatott.”⁷²

Mezőssy Béla⁷³ hajlandó volt elismerni, hogy „az állampolgárok becsületének kérdése, a családi szentély tisztasága, a védtelen nő erkölcsi reputációja” rendkívül fontos szempontok, amelyekkel a törvényhozónak kell foglalkoznia. Sőt azt is elfogadta, hogy ezekben a kérdésekben „egyszer-kétszer cserben hagyta az esküdtek ítélete a náluk jogvédelmet kereső sértett felet”, „a megsértett becsület a szak-bíróóságok keretében sokkal kényelmesebben és biztosabban található meg a jogorvoslatot”. Ennek ellenére elvetette azt, hogy sajtó útján elkövetett vétségek

⁶⁹ KN 1896. VI. 347.

⁷⁰ Uo., 348–350.

⁷¹ Kristóffy József (1857–1928) újdonsült képviselőként került be az országgyűlésbe a Szabadelvű Párt mandátumával a nagylaki kerületben. Később a Fejérváry-kormány, az ún. darabontkormány belügyminisztere lett.

⁷² KN 1896. VI. köt. 356–358.

⁷³ Mezőssy Béla (1870–1939) újdonsült képviselőként a nagykállói kerületben függetlenségi párti programmal szerzett 1896-ban mandátumot. A harmadik Wekerle-kormányban földművelésügyi miniszter volt.

bármelyike is kikerüljön az esküdszéki bíraskodás alól, mert nézete szerint jóval kisebb „az az előny, amit a magán becsület védelménél a révnél nyerhetünk”, mint amennyit „a sajtó szabadságának megvámolásánál elveszíthetünk”. Ennek a kérdésnek ugyanis szerinte – a kormányoldal állítása ellenére – nem a jogi, nem a perrendtartási része a lényegi, hanem a politikai oldala. A kormány szemére vetette, hogy most a magánbecsület élharcosaként lép fel, de amikor a választópolgárok ezreinek szavazatait megvette kortesei révén, akkor nem törődött az állampolgárok törvényben biztosított szabadságával. Ugyancsak ellentmondásként értékelte Mezőssy, hogy míg a törvényjavaslat az esküdszék hatáskörét a felségsértők, a lázadók, a rablók, a gyűjtőgatók feletti ítélkezésre is kiterjeszteni kívánja (vagyis élet-halál kérdésében dönthet), addig a sajtóvétségek terén a korlátozást azzal indokolja, hogy az esküdtbírók nem alkalmasak a magánbecsületet érintő sajtóvétségekben dönteni. Azt a megkülönböztetést is helytelennek tartotta, hogy ki ellen követték el a becsületsértést vagy rágalmozást, egyedül az számíthat, hogy mely úton. Ha vétkezett a sajtó, „ítéljen felette az esküdszék, ezt követeli a gondolat szabadságának, ezt követeli az alkotmánynak a szeretete”. Mezőssy nem hagyta ki, hogy a sajtó felé is tegyen hízelkedő megjegyzéseket. „A magyar sajtó évtizedeken át becsülettel teljesítette hivatását. Biztatója volt nemzetének a csüggedés napjaiban, hűséges segítőtársa később az állam feladatainak megoldásában; éber őre jogainak megővésében és biztosításában. [...] Hangja tisztességes volt és nem céda; iránya hazafias és nemes. És íme, most hála fejében alkotmányosságunk harmincéves jubileumának emlékére megajándékoztak a szabadelvű párt szabadelvű bajnokai a 16. §. béklyójával és nyűgével”. A kormányt egyenesen azzal a szándékkal vádolta, hogy célja „megszorítani a sajtót, elvenni a gyülekezési jogot nyíltan, a mit eddig korlátozva tűrtek”.⁷⁴

Pichler Győző – Kossuth Ferenc titkára – szerint a vitatott 16. § gátolja a sajtót ellenőrző szerepének betöltésében. Eltűzött az, hogy a sajtó a magánbecsületet és a háztűzhely szentségét folytonosan megsértene. Ellenben a sajtó számos olyan csaláson alapuló vállalkozást leplezett le, amely egyébként kihasználná a lakosságot. A 16. § csak az ilyen „szédelgő” vállalkozások előtt nyitná meg a tért.⁷⁵

Sturmán (Sturmán) György (Függetlenségi Párt) azt az állítást, hogy a törvénytervezet 16. §-a korlátozza-e a sajtószabadságot, azzal vélte bizonyítottnak, hogy a bizottsági tárgyalásokon a tagok javarésze, beleértve a kormánypártiakat is aggodalommal tekintett a rendelkezésre.⁷⁶

A törvénytervezetről folytatott általános tárgyalás egyre inkább obstrukcióvá változott.⁷⁷ Visontai Somának⁷⁸ is egyik érve a 16. § ellen az, hogy a bűnvádi perrendtartásról szóló törvényben jele sincs annak, hogy a sajtóvétségek egy részét elvonnék az esküdtbírókól. Ezenkívül az érvényben levő fokozatos felelősség rendszere mellett lehetetlennek tartotta egyes sajtóvétségek szakbírók előtt való tárgyalását. Megtorlás ugyanis is csak a tényleges bűnös szemben képzelhető el. Visontai szerint a fokozatos felelősség rendszere Magyarországon eddig azért működhetett, mert a felelős szerkesztő odaállt az esküdtbírók elé, és legtöbbször magát a

⁷⁴ KN 1896. VI. köt. 360–364.

⁷⁵ Uo., 366.

⁷⁶ Uo., 370.

⁷⁷ L. pl. Marjay Péter és Visontai Soma hozzászólását. Uo.

⁷⁸ Visontai Soma (1854–?) a *Vásút* c. lap alapító-szerkesztője, hírlapíró, Gyöngyös város képviselője a Függetlenségi Párt programjával.

cikk íróját is megnevezte. Az esküdtszék ugyanis olyan fórum volt számára, amelytől joggal várhatta, hogy igazságát meg fogja találni. Ha most a becsületsértési ügyek az üldözés irányába mennek el, akkor ez azzal fog járni, hogy az ún. Sitzredaktőrök (névleges szerkesztő, aki csak azért alkalmaznak, hogy az esetleges sajtóvétségekért járó büntetést magára vállalja) rendszere Magyarországon is teret nyer. A bevezetendő új perrendtartással az esküdtszék számát is jelentősen gyarapodik, így eszik a kormányzat azon indoka is, hogy a magán-becsületsértési ügyekben a panaszosnak a távoli esküdtbíróshoz kellett fordulnia, ami sokszor elviselhetetlen utazási költséggel járt. Továbbá az esküdtbírószámának emelésével a túlterheltségükre vonatkozó megállapítások sem állják már meg helyüket. Visontai hosszasan tárgyalta azokat az „ellentmondásokat”, amelyek szerinte a törvénytervezet 16. §-a és a bűnvádi perrendtartás egyes paragrafusai között fennállnak.⁷⁹

Erdély Sándor igazságügy-miniszter válaszában leszögezte, hogy a bűnvádi perrendtartás egyik lényeges alapelve, hogy az bírói hatáskörök megállapításába egyáltalán nem bocsátkozott. Ebből az következik, hogy „a 16. §. a büntető perrendtartás egyetlenegy szakaszával sem lehet ellentétben, vagy attól el nem térhet. [...] Visontai Soma képviselő úrnak ezzel ellenkező érvelését és állítását tehát nem tekinthetem egyébként, mint a rendelkezések félreértésének vagy félremagyarázásának.”⁸⁰

Szentiványi Kálmán kormánypárti képviselő, aki 1896-ig a Nemzeti Párt soraiban foglalt helyet, foglalkozott a sajtó hivatásával: „állandó éberségben tartani a közfigyelmet eszmék dolgok és események iránt; kötelessége megfigyelni a közélet minden nyilvánulásait s rámutatni a bajokra, melyeknek orvoslása a salus rei publicae érdekében szükséges”. A közvéleményt, ha van, és ami van, azt a sajtó csinálja és képviseli. A sajtó nagyhatalom, amely eredeti feladatát figyelmen kívül hagyva a társadalom szenzációk utáni vonzalmát táplálva azt saját anyagi javára használja ki. Az ellenzék által vitatott rendelkezés egyrészt figyelembe veszi a sajtó szabadságát, amennyiben a közfunkciót viselők az ellenük támadó sajtót továbbra is csak az esküdtszék előtt vonhatják felelősségre, másrészt pedig hozzájárul a sajtó tisztességének megóvásához, amennyiben részben csökkenti a visszaélés lehetőségét.⁸¹

A képviselőházi vita a törvényjavaslat plenáris vitájának megkezdését követő harmadik héten már egyértelműen az ellenzék obstrukciójába fulladt. A képviselők már csak az elhangzott érveket ismételték, hosszú a tárgyhöz nem, vagy csak igen áttételesen kapcsolódó fejtegetésekbe bocsátkoztak. Boda Vilmos⁸² például visszautasította a lapokban megjelenő véleményeket, hogy az ellenzék lemásolja „a német obstrukciót”. Majd szinte maga leplezte le a helyzetet, amikor azt mondta: „ha valamivel, úgy ezzel csakugyan nyomást lehetne ránk gyakorolni, mert főtörekvésünk, hogy az osztrákokkal soha egy nívón ne álljunk. De [...] feltéve, hogy obstrukció folyik itt most, – pedig általános meggyőződés, hogy itt egy magas színvonalon álló vita folyik, – még akkor se hasonlítanánk az osztrákokhoz, mert ők folytonos szavazással

⁷⁹ KN 1896. VI. köt. 380–384., 387.

⁸⁰ Uo., 388.

⁸¹ Uo., 398–399.

⁸² A függetlenségi párti Boda Vilmos a *Tolnamegyei Közlöny* szerkesztőjeként is tevékenykedett, szépirodalmi írásai is megjelentek.

húzták az időt, mi pedig még hál' Istennek beszédvel és szusszal bírjuk!"⁸³ Azután hosszasan olvasott fel újságcikkekből, ami nyilvánvalóan az időhúzást szolgálta. Egy javaslattal azonban érdemben is hozzájárult a vitához, szerinte ugyanis a sajtóvétség miatt bepanaszoltra kellene bízni, válassza meg, az esküdtsek vagy a szakbíróság döntsön-e ügyében.⁸⁴

Rakovszky István⁸⁵ szerint a kormány a választások alkalmával tapasztalhatta, hogy a szabad sajtó nem az ő pártján áll. Ezért igyekszik a most tárgyalandó törvényjavaslat egyik szakaszába becsempészni „alkotmányunk egyik biztosítékának, a sajtószabadságnak lerontását”.⁸⁶

Az obstruáló képviselők egy-egy alkalommal azért jól rátapintottak, hogy mi lehet az álláspontok bemerevedése mögött. Hiszen amíg az egyik oldalon a szakminiszter azzal vádolta az ellenzékét, hogy apró részlet miatt gátolja a törvényjavaslat letárgyalását, addig semmilyen engedményre nem mutatkozott a módosítás tekintetében. A tapolcai kerület néppárti képviselője, Mócsy Antal megállapítása szerint ennek az az oka, hogy a kormány attól tart, ha ebben a kérdésben enged, az a gyöngeségét árulja el, és az ellenzék vérszemet kap, és esetleg más kérdésekben is megkísérli obstrukcióval rákényszeríteni akarátát a parlamenti többségre.⁸⁷

Az egyhangú obstrukció monotonitását az törte meg néha, amikor egy-egy új momentumot hoztak be a képviselők. Ilyen volt a kormány azzal való gyanúsítása, hogy a sajtószabadság korlátozására a 16. §-ban megnyilvánuló szándék mögött Bécs áll, amely mindig ellensége volt a magyar szabadságnak.⁸⁸ Egy másik vélekedés szerint a kormány azért vált hirtelen a magánbecsület védelmezőjévé, mert így akar olyan társadalmi elemeket megnyerni, akiknek sok pénzük, de kevés becsületük van, és a hirtelen meggazdagodás mellé a becsületet bírói ítélettel szeretnék megszerezni.⁸⁹

A törvényjavaslat parlamenti vitáját 1897. június 26-ával felfüggesztették, mert – amint arról már szóltunk – az osztrák–magyar gazdasági kiegyezés meghosszabbításával összefüggő cukoradóról szóló törvényjavaslatot kellett elsőbbséggel elfogadni. Az obstrukció egyébként utóbbira is kiterjedt. Az obstrukció megszüntetése érdekében Szilágyi Dezső⁹⁰ házelnök 1897. július 21-ére pártközi értekezletet hívott össze, amelyen elfogadták gróf ifj. Andrassy Gyula⁹¹ kompromisszumos javaslatát a bűnvádi perrendtartás életbe léptetéséről szóló novella legvita-

⁸³ KN 1896. VII. köt. 82.

⁸⁴ Uo., 83.

⁸⁵ Rakovszky István (1858–1931) a Katolikus Néppárt alapító tagjaként került be először 1896-ban a képviselőházba. 1920–21-ben a nemzetgyűlés elnöke volt. IV. Károly második restaurációs kísérletekor miniszterelnökké designálta.

⁸⁶ KN 1896. VII. köt. 99.

⁸⁷ Uo., 133.

⁸⁸ Uo., 228., 230.

⁸⁹ Uo., 233.

⁹⁰ Szilágyi Dezső (1840–1901) 1889 és 1895 között Tisza Kálmán, Szapáry Gyula és Wekerle Sándor kormányaiban is igazságügyi miniszter volt. A Bánffy-kormány idején 1898. decemberi lemondásáig a képviselőház elnöke volt. Halála után Jászi Oszkár azt írta: „Egész kétségtelen előtűntünk, hogy a jövő történetírója a Szilágyi Dezső halálával fogja megjelölni a magyar liberalizmus végét.”

⁹¹ ifj. Andrassy Gyula (1860–1929) 1896-ban nem szerzett mandátumot, csak Andrassy Géza kényszerű visszalépése révén megüresedett rozsnyói kerületből jutott be a képviselőházba.

tottabb szakasza tekintetében.⁹² Az ellenzék vezetői és a miniszterelnök a szakminiszteren is átnyúlva hozták tető alá a szakasz azon új szövegezését, amely nem került sem a bizottság elé, és indoklása sem került a ház elé.⁹³

Az általános vitát augusztus 6-án zárták le. Psik Lajos, a törvénytervezet előadója augusztus 5-én összegezte az addigi vitát. Azt mondta, hogy a politikai pártszervevényeken kívül állók előtt egyértelmű, hogy nincs szó a sajtószabadság védelméről, de még annak korlátozásáról sem. A javaslat viták tűzében álló szakasza egyszerű hatásköri kérdés.⁹⁴ Az igazságügy-miniszter is hangsúlyozta, hogy a büntető perrendtartásról szóló törvény 14. §-a kimondta, hogy a bírói hatáskör megállapításáról külön törvény fog gondoskodni. Így a tárgyalt tervezet 16. §-ának 2. pontja – számos hozzászólással ellentétben – nem ellentétes a perrendtartással. A szakasz támadása mögötti politikai indítékokat támasztja alá – folytatta Erdély –, hogy a tárgyalások során sokáig senkinek fel sem tűnt, hogy a 16. § 2. pontja a sajtószabadság ellen irányulna. Mintegy 150 elsőrangú jogász véleményezte a tervezetet, de senkinek nem volt olyan kifogása, hogy az a büntető perrendtartással ellentétben állna. A miniszter visszautasította azt is, hogy a sajtótörvény 17. §-ának reformja „reakció” lenne, és utalt rá, hogy a sajtótörvénynek már csak néhány rendelkezése van érvényben.⁹⁵

Miután létrejött a pártok közötti megállapodás a 16. § vonatkozásában, az ellenzéki hozzászólások általában elismerték, hogy az új változat javít a korábbi szövegezésen, de a törvényjavaslat számukra általában így is elfogadhatatlan maradt. A többektől elhangzott indoklás szerint az esküdtszék a sajtószabadság garanciáját képezi, „sajtószabadság és esküdtszék iker-testvérek; erkölcsük összenőttek s ha egymástól el akarjuk őket választani; mindkettőnek kárt okozunk”.⁹⁶

Az ellenzék ezen megnyilatkozásai azonban már inkább csak azt a célt szolgálták, hogy a közvélemény és a sajtó előtt bizonygassák, továbbra sem engednek a „48-ból”, a sajtószabadság mellett síkra szállnak, csak a parlamentarizmus lejáratásának ódiámát elkerülendő készek lehetősé tenni, hogy a novellát a módosításokkal a képviselőház kormánypárti többsége elfogadja, annak hangsúlyozásával, hogy ők maguk ellene szavaznak.

Ha nem is fogadta el az ellenzék a javaslatot, de a pártközi megegyezés következtében felhagyott az obstrukcióval, így augusztus 6-án a képviselőház a jelentős többséggel rendelkező kormánypárti frakció szavazataival a javaslatot a részletes vita alapjául elfogadta.⁹⁷

⁹² GRATZ i. m. (1. lj.) 350.

⁹³ Erdély Sándor igazságügy-miniszter: „A pártok közt történt megállapodásnak megfelelően, van szerencsém a 15. §. után felveendő új szakaszt, a mely a 16. §. jelzést fog nyerni, a t. háznak bemutatni azzal a kéréssel, hogy azt elfogadni méltóztassék. A javaslat szövege a hírlapokban közzét[é]tve, azt hiszem mindnyájunk által ismerve van.” KN 1896. IX. Köt. 326.

⁹⁴ Uo., 248.

⁹⁵ Uo., 252–253., 259.

⁹⁶ Uo., 273., 286.

⁹⁷ Uo., 289–290.

A megállapodás értelmében a következő szövegezés került be a törvényjavaslatba:

„15. §. Esküdtbíróságok előtt tartandó meg a főtárgyalás:

I. az 1878. évi V. törvénycikkben meghatározott büntettek miatt, ha a vád tárgya: [...].

II. A nyomtatvány útján (1878:V. törvénycikk 63. §) elkövetett büntettek vagy vétségek, úgyszintén a törvényben megállapított és nyomtatvány útján elkövetett kihágások eseteiben, kivéve a 16. §-ban és a 17. § 2. pontjában felvett eseteket.

Az I. pont 1., 2., 3. és 4. pontjaiban foglalt büntettek, valamint a II. pontban felsorolt büntettek és vétségek eseteiben a királyi ítélőtáblák székhelyén működő esküdtbíróságok járnak el; melyeknek kivételes, illetőleg sajtóbírószági területköre a székhelyen levő királyi ítélőtábla kerületére terjed ki.

16. §. A nyomtatvány útján elkövetett és az 1878:V. törvénycikk 259. és 261. §-ai szerint büntetendő rágalmazás és becsületsértés a kir. törvényszék hatásköréhez tartozik.

Ha azonban a rágalmazás vagy becsületsértés az 1878:V. törvénycikk 262. és 461. §-aiban meghatározott személyek vagy nyilvános számadásra kötelezett vállalat igazgatója és tisztviselője ellen, avagy köz megbízatásban eljáró ellen, és pedig az utóbbinak hivatalos tetteire vonatkozólag volt elkövetve, az esküdtbírótság ítél.

Azokban az esetekben, melyekben az 1878:V. törvénycikk 264. §-a a valódiság bizonyítását kizárja, a nyomtatvány útján elkövetett rágalmazás vagy becsületsértés mindig a kir. törvényszék hatáskörébe tartozik.

17. §. A kir. törvényszékek hatásköréhez tartoznak:

1. azok a büntettek, melyek a 15. § szerint az esküdtbíróóság hatásköréhez utasítva nincsenek;

2. az esküdtbírósnak bűnösséget megállapító ítéletével már sújtott elmeműnek (1848:XVIII. törvénycikk 27. §) újra közlése vagy árulása által elkövetett büntettek, vétségek és kihágások;⁹⁸

Vagyis a 15. § után új szakasz vettek fel, így a korábbi 16. § a 17-es sorszámot kapta.

A módosítással – az eredeti javaslatához képest – kibővült azok száma, akik Magyarországon az ellenük nyomtatvány útján elkövetett becsületsértés vagy rágalmazás esetében kizárólag az esküdtbírósnál kereshetnek orvoslást.

A módosítás értelmében a törvény által alkotott testületek, hatóságok vagy azok küldöttjei, tagjai mellett a nyilvános számadásra kötelezett intézetek igazgatói és tisztviselői, továbbá a köz megbízatásban eljáró személyek ellen a nyomtatvány útján elkövetett rágalmazási vagy becsületsértési ügyekben is az esküdtbíróóság ítél, azzal a megszorítással, hogy a köz megbízatásban eljáró személyek esetében ez csak a köz megbízatásukkal kapcsolatosan elkövetett tetteikre vonatkozik.

Azokban az esetekben azonban, amikor a Btk. a valódiság bizonyítását kizárja (külföldi uralkodó vagy államfő ellen, valamely külföldi államnak őfelségénél felhatalmazott követe vagy ügyviselője ellen elkövetett rágalmazás vagy becsületsértés; ha csak a sértett fél indítványára indítható eljárás; az állított tényre nézve jogérvényes felmentő ítéletet vagy megszüntetési határo-

⁹⁸ 1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6687

zatot hoztak; az állítás vagy kifejezés a családi élet viszonyaira vonatkozik vagy a női becsületet támadja meg), az elkövetett rágalmozás vagy becsületsértés mindig a királyi törvényszék hatáskörébe tartozik.

Az így módosított törvényjavaslat végül mint az „1897. évi XXXIV. törvénycikk a bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről” került be a *corpus juris*ba.

*

A bűnvádi perrendtartás életbe léptetéséről szóló törvény képviselőházi tárgyalása azon alkalmasokat szaporította, amikor az ellenzék a magyar országgyűlésben az obstrukció eszközét alkalmazta. A novella ún. sajtószakasza a nyomtatvány útján elkövetett rágalmozási és becsületsértési ügyek egy részét az esküdtbíróóságok helyett a szakbíróóságok elé kívánta utalni. Azzal a deklarált céllal, hogy így a sajtó bulvárosodását, az elharapózott szenzációhajhászást, egyes személyek magánéletének kitergetését némiképp visszaszorítsa. Az ellenzék azonban ebben a sajtószabadság megsértését látta, és hevesen támadást intézett ellene. Az 1848. évi sajtótörvényt, és azáltal a sajtóperekben való ítélkezésre kijelölt esküdtbíráskodást „*noli me tangere*” intézményként állította a közvélemény elé. A valóságban pedig ekkor már a sajtótörvény nagy része nem volt érvényben, számos paragrafusát a büntető törvénykönyvek hatályon kívül helyezték (sőt Erdélyben, a polgárosított határőrvidéken és Fiume városban és kerületében egyáltalán nem vezették be), igaz, a nyomtatvány által elkövetett büntető ügyekben az esküdtbíróóság hatásköre érintetlen maradt. A kormányzat viszont a sajtószakaszt egyszerű bírósági hatásköri kérdésként mutatta be. Az álláspontok megmerevedtek. Az ellenzék véget érni nem akaró hozzászólásokkal akadályozta, hogy a törvényjavaslatról szavazni lehessen. A helyzetet egy a pártok közötti megállapodás mozdította ki a holtpontról. Ennek értelmében szűkült azon esetek köre, amelyek az eredeti javaslat szerint kikerültek volna az esküdtbíráskodás hatásköre alól, amennyiben a nyilvános számadásra kötelezett intézetek igazgatói és tisztviselői, továbbá a közmegegyezésben eljáró személyek ellen nem magánéletüket érintő, nyomtatvány útján elkövetett rágalmozási vagy becsületsértési ügyekben továbbra is az esküdtbíróóságok ítélkeztek.

Végeredményben az ellenzék csekély eredményt ért el ahhoz képest, hogy eredetileg a teljes sajtószakasz törlését követelte. A kormányzat viszont ezen csekély módosításra is meglehetősen későn szánta el magát. Ennek egyik oka az lehetett, hogy nem akart precedenst teremteni arra, hogy a képviselőházi kisebbség bizonyos mértékben rákényszerítesse akaratát a többségre, ami kétségtelenül a parlamentarizmus sérülését jelentette volna. Ebben az időben a dualista monarchia másik felében szinte már bevett gyakorlattá vált, hogy a parlamenti kisebbség obstrukcióval lehetetleníti el a képviselőház működését.

FÓRUM

Konferencia: A véleménynyilvánítás szabadsága, a média és a közjó

Tanulmányok a konferencia-előadások alapján

A PPKE JÁK Jogbölcseleti Tanszékén működő Ius Naturale Kutatócsoport és az NMHH Médiatanácsának Médiatudományi Intézete 2016. április 22-én műhelykonferenciát rendezett „A véleménynyilvánítás szabadsága, a média és a közjó” címmel a Pázmány jogi karán. A következőkben a konferencián elhangzott előadások alapján készült tanulmányokat teszünk közzé.

Amit a klasszikus szabadságetikák nem láthattak előre

Az online tömegkommunikáció és a beszédaktusok logikája

DEMETER MÁRTON*

1. A klasszikus szabadságetikák koncepciói a szólásszabadságról

A klasszikus szabadságetikák több könyvtárait kitevő irodalmából azért éppen Spinozára esett a választásom, mert a véleménysszabadság körét véleményem szerint nem pusztán morális, de episztemikus és pragmatikus (politikai) szempontból is ő dolgozta ki a legteljesebben. A szélesebb közönség számára talán ismertebb Locke műve a vallási türelemről¹ (mely egyébként 5 változatban is fennmaradt, és a szakirodalomban nincs teljes konszenzus arról, hogy ezek eredetileg is különböző levelek voltak-e), azonban Spinoza könyve² a vallási és ideológiai eszmék hirdetésének szabadsága mellett teljes szólás és véleménysszabadságot hirdet, ennek okán a Locke-féle irányzatnál jóval modernebbnek tekinthető, és jóval kevésbé specifikus. Mint ismeretes, Spinoza ezen előtanulmánya az Etika³ bevezetéséhez volt szükséges, ihletői között pedig elsősorban Maimonidészt és Thomas Hobbest találjuk⁴, előbbi inkább a valláshoz, utóbbi a politikai filozófiához és a pszichológiához való viszonyát jellemezte.

A mű címe *Tractatus Teologico-Politicus*: politikai filozófiai értekezés. A cím ismerős lehet a huszadik századból, Wittgenstein innen kölcsönözte a címet híres *Tractatus Logico-Philosophicus*ához.⁵ Nagyon érdekes kérdés lehet, hogy miért. A német *Logisch-Philosophische Abhandlung* nem utalt Spinoza művére; mint ismeretes, ezt a címet – *Tractatus Logico-Philosophicus* –, ha hihetünk Ramsey életrajzírójának, Moore javasolta.⁶ Az akkor még csak 18 éves Ramsey élénken érdeklődött a mű iránt, így Ogden őt javasolta fordítónak. Wittgenstein ezt elfogadta a Moore által javasolt címmel együtt, bár voltak kétségeik – Moore-nak is –, hogy a mű egyáltalán lefordítható-e németről; a kétnyelvű verzió mindenesetre ezen a címen jelent meg 1922-ben. A fordítás elnyerte Wittgenstein tetszését, ha hihetünk annak a Ramsey-

* Egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, demeter.marton@kre.hu

¹ John LOCKE: *Levél a vallási türelemről*. Ford. HALASY-NAGY József. Budapest, Akadémiai, 1982.

² Benedictus DE SPINOZA: *Teológiai-politikai tanulmány*. Ford. SZEMERE Samu. Budapest, Akadémiai, 1978.

³ Benedictus DE SPINOZA: *Etika*. Ford. BOROS Gábor, SZEMERE Samu. Budapest, Osiris, 2001.

⁴ MAIMONIDÉSZ: *A tévelygők útmutatója*. Ford. KLEIN Mór. Budapest, Logos 2000, 1997., illetve THOMAS HOBBS: *Leviatán*. Ford. VÁMOSI Pál. Budapest, Magyar Helikon, 1970.

⁵ Ludwig WITTGENSTEIN: *Logikai-filozófiai értekezés*. Ford. MÁRKUS György. Budapest, Atlantisz, 2004.

⁶ Nils-Eric SAHLIN: *The Philosophy of F. P. Ramsey*. Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

nak szóló levélnek, melyet Wittgenstein 1923-ban diktált. Ebben meghívja magához, és a kezdő angol sorok után német nyelvre vált, mondván hogy Ramsey-nak aki oly kitűnően fordította a Tractatust, ez nem okozhat gondot.

Érdekes, hogy a címválasztásról nem emlékezik meg az általam tanulmányozott, a Tractatus-ról szóló professzionális irodalomból senki sem, egyedül Ramsey életrajzírója utal rá.⁷ Pedig tudjuk, hogy Wittgenstein egészen 1933-ig folyamatosan javígtatta a szöveget, és általában is nagyon precíz szövegkritikus volt nemcsak saját magával szemben, de a fordítások terén is. Ekképpen teljességgel kizárt, hogy „mindegy” volt neki az angol cím. A szakirodalmi hivatkozások hiányában azonban csak tippelni tudunk arra vonatkozóan, hogy vajon miért adózott Wittgenstein a címválasztással Spinoza művének. Véleményem szerint a demarkációs problémák koncipiálása és a kimondhatóság kritériumai azok a momentumok, ahol a két mű kapcsolódik: egyfelől, míg Wittgenstein a filozófiai kérdések belső demarkációját, addig Spinoza a filozófiai és teológiai kérdések demarkációját valósította meg művében. Másfelől Wittgenstein a kimondhatatlant a világosan ki nem mondhatóval, bizonyos értelemben az értelmetlennel azonosította, bár ennek nem tulajdonított a pozitivisták által hozzárendelt negatív értéket. Azt azonban hangsúlyozta, hogy amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell. Ezzel szemben Spinoza műve a vélemények szabad kimondhatóságáról értekezik, legyenek bár ezek a vélemények értelmetlenek.

Ami mármost Spinoza művét illeti a témánk szempontjából legérdekesebb szakasz minden bizonnyal a XX. fejezet, melynek címe *Annak kimutatása, hogy szabad államban mindenki azt gondolhatja, amit akar, és kimondhatja azt, amit gondol*. Spinoza itt világosan leszögezi, hogy „természeti jogát, vagyis azt a képességet, hogy a lélek szabadon okoskodjék és bármiről ítélkezzék, senki nem ruházhatja át másra s erre nem is kényszeríthető”⁸

Ez hasonlít Locke állításához, mely szerint senkinek nem lehet megparancsolni, mit gondoljon, sőt a gondolkodás feletti uralom még önkéntesen sem adható át. A természetes jog fogalma Spinoza szerint egybeesik a hatalom fogalmával: mindenkinek ahhoz van természetes joga, amire hatalma van (vö. Hobbes *Leviatán*). A természet Spinoza szerint nem követhet el jogtalanságot: például a nagyobb hal megeszi a kisebbet: ez természetes jog, mivel ez a nagyobb hálnak hatalmában áll. *Mások felett gondolati kényszert alkalmazni azonban senkinek nem áll hatalmában, ezért ehhez joga sem lehet*. A természet hatalma így magának Istennek a hatalma (XVII. fejezet). Így „önkényuralomnak mondjuk tehát, ha a hatalom uralmát ki akarja terjeszteni a lelkekre is, s a hatalom jogbitorlást követ el, ha elő akarja írni, ki-ki mit fogadjon el igaznak s mit vessen el, mint hamisat, s hogy milyen nézeteket valljon”⁹

⁷ Az általam tanulmányozott kötetek a következők: Alfred NORDMANN: *Wittgenstein's Tractatus. An Introduction*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005.; Gertrude Elizabeth Margaret ANSCOMBE: *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*. New York, Harper&Row, 1959.; Irving Marmer COPI – Randal W. BEARD (szerk.): *Essays on Wittgenstein's Tractatus*. New York, Macmillan, 1966.; Matthew B. OSTROW: *Wittgenstein's Tractatus. A Dialectical Interpretation*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002.; Marie MCGINN: *Elucidating the Tractatus*. Oxford, Oxford University Press, 2006; illetve Michael MORRIS: *Routledge Philosophy Guidebook to Wittgenstein and the Tractatus*. London, Routledge, 2008.

⁸ SPINOZA i. m. (2. lj.) 291.

⁹ Uo.

A befolyásolás lehetőségét természetesen Spinoza is elismeri, vagyis azt, hogy közvetve befolyásoljuk egymás gondolatait; ám mégis kitart amellett, hogy közvetlenül mindenkinek megvan a maga egyéni felfogása (még ha ezt az egyéni felfogást befolyásolták is mások): „Az államban mindig csak szerencsétlen kimenetelű lehet az a kísérlet, amely az embereket, noha különböző és ellentétes nézetűek, arra akarja szorítani, hogy a hatalom véleménye szerint beszéljenek; mert, hogy a köznépről ne is szóljak, még a legokosabbak sem tudnak hallgatni.”¹⁰

A szólásszabadságot így kapcsolja össze logikailag a véleményszabadsággal, noha ez utóbbi ismeretelméleti szempontból egyébként tudvalevően ellenőrizhetetlen is, hiszen csak a kimondott vagy leírt véleményt lehet megismerni. Kisvártatva hozzáteszi, hogy „közös hibája az embereknek, hogy szándékaikat közlik másokkal, noha hallgatniuk kellene [...] Az az uralom lesz tehát a legerőszakosabb, amely mindenkitől megtagadja azt a szabadságot, hogy azt mondja és tanítsa, amit gondol, s viszont az lesz a mérsékelt, amely mindenkinek megadja ezt a szabadságot.”¹¹

A logikai lánc harmadik pontján megjelenik a tanítás szabadsága is, a vélemény és a vélemény hangoztatásának következményeképp. Spinozának a szólásszabadság kapcsán két további érve is ismeretes, noha ezeket részben Locke-nál is megtalálhatjuk. Egyrészt rámutat, hogy ha még elérhető is, hogy az emberek a hatóság szájíze szerint beszéljenek, gondolataikkal ez már nem tehető meg. Így korlátozás esetén tele lesz az állam hízelgőkkel és képmutatókkal, ami a legnagyobb utálatosság. Másfelől felismeri, hogy az emberek gyűlölik, ha azokat a dolgokat, melyeket igaznak tartanak, hamisnak mondják, és az általuk szeretett dolgokat utálatosságnak. Ennek következménye a törvények és az állam gyűlölete lesz, az emberek pedig korlátozás esetén lázadásokat fognak szítani. Spinoza szerint tehát a szólásszabadság korlátozása a fenti okoknál fogva aláássa a becsület, az őszinteség és a hűség erényeit, és végső soron etikailag aláássa az államot.¹²

Figyelemre méltó, hogy Spinoza mennyire az individuum oldaláról közelíti meg a kérdést még akkor is, amikor az állam érdekéről beszél. Nem minden szerző látja azonban úgy, hogy a szólásszabadság egyéni érdek lenne. Owen M. Fiss például a szólásszabadság libertariánus és demokratikus verzióját különbözteti meg. A libertariánus nézet szerint a szólásszabadság az egyén joga, az egyéni önkifejezést védi és védelmezi; az elmélet szerint ez hasonlatos a vallásszabadsághoz, amely szintén az egyén joga. Ez az elmélet azonban – mutat rá a szerző – nem tudja megmagyarázni, hogy a beszélők érdekei miért lennének fontosabbak, mint azoké, akikről beszélnek, illetve miért lenne előrébb való a hallgatók érdekeinél. Érdeklődés esetében ez az elmélet nem tudja megmondani, hogy miért épp a beszélő élvezné a prioritást. Az individualisztikus értelmezés hasonlóképp nem tudja megmagyarázni azt sem, hogy miért terjed ki a szólásszabadság intézményekre és szervezetekre is. Épp ezért Fiss szerint az Első Alkotmánykiegészítés és maga az alkotmány is elsősorban a kollektív önmeghatározásokat, és nem az egyéni önkifejezést védi.¹³

¹⁰ Uo., 292.

¹¹ Uo.

¹² Uo.

¹³ Owen M. FISS: *The Irony of Free Speech*. Cambridge, London, Harvard University Press, 1996.

Spinozát egyébként más szerző is említi a szólás és véleményszabadsággal kapcsolatban. Érdekes, hogy bár Schauer említi Spinoza Értekezését, ebből a munkából mégis csak a demokrácia-érvre koncentrálnak, és nem említi azt a tényt, hogy Spinoza számára a szólásszabadság védelmében az a legfőbb érv, hogy szerinte a beszéd értelmetlen; Schauer azonban – helyesen – rámutat, hogy ez nincs így, mivel a beszéd – szemben számos alapvető emberi joggal – nem önmagára, hanem elsősorban másokra irányul, hatásait tekintve pedig más, közvetlen aktusokkal egyenértékű lehet.

„Szemben sok más igényelt személyes szabadsággal – mint például a droghasználat, a homoszexualitás, a szerencsejáték vagy a bukósisak nélküli motorozás – a beszéd nyilvánvalóan nem a cselekvő saját személyére vonatkozó aktus. Általában azzal a kifejezett céllal beszélünk, hogy informáljunk vagy befolyásoljunk másokat, gyakran pedig azért, hogy cselekvésre készítsük őket. A beszéd gyakran produkálhat és produkál is jó dolgokat, ám ugyanilyen gyakran okozhat sérelmet is. A beszédet sokszor nem azért részesítik védelemben, mert értelmetlen, hanem annak ellenére, hogy kárt okoz.”¹⁴

2. Amit Spinoza nem láthatott előre

A tömegkommunikáció megjelenésével az emberek véleménye, gondolkodása sokkal nagyobb mértékben kontrollálható, mint amire ő gondolhatott. A beszédaktus-elmélet ugyanakkor felhívta rá a figyelmet, hogy a beszéd és a cselekvés nem könnyen választható el egymástól, sőt valójában a megnyilatkozások bizonyos típusai maguk is tettek. Ami a tömegkommunikációt illeti: a napirend-meghatározás elmélete szerint a média képes arra, hogy az emberek gondolkodásának tartalmát meghatározza, elhelyezze azokat a témákat, melyekről a közönség gondolkodik, tájékozódik és eszmét cserél. A radikálisabb elméletek szerint nemcsak a tartalmat, de adott esetben magát az értékelést is a média alakítja ki, tehát nemcsak azt mondja meg, hogy miről gondolkoznak a felhasználók – mint a klasszikus napirend-elmélet állította –, hanem azt is, hogy mit gondoljanak az adott témáról. A morális pánik elmélete emellett azt is megmutatja, hogy bizonyos témák esetében a média egyfajta prekonceptió-katalizátor funkciót tölt be, a figyelmet és a beállítódást bizonyos témák iránt nagymértékben befolyásolja, legtöbb esetben negatívan. Ez a két folyamat, a napirend-elmélet és a morális pánik elmélete által leírt folyamatok egymást kölcsönösen erősítik, valódi társadalmi hatásokat generálva, valamint – egyes témák esetében – feltöltik az előzetesen gerjesztett információs vákuumot is.¹⁵

Ami a beszédaktus-elméletet illeti, elsősorban Austin *Words and Deeds*, illetve *How to do Things with Words* című művére kívánok referálni, melyeknek már a címe is rendkívül beszédes, és rámutat arra, hogy a szavak használata bizony maga is a viselkedés és a cselekvés egy formája.

¹⁴ Frederick SCHAUER: *A demokrácia és a szólásszabadság határai*. Szerk. KOLTAY András. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 5.

¹⁵ Tipikusan ilyen folyamatokat látunk a menekült-kérdésben, hiszen ma már a lakosság nagy része rendelkezik valamilyen határozott véleménnyel az iszlámról, az arabokról vagy épp a sariáról annak ellenére, hogy egy éve még semmiféle tudáskészlet nem állt rendelkezésére ezekről a fogalmakról.

A beszédaktusok főbb jellemzője, hogy nem írnak le semmit, nincs deskriptív tartalmuk, vagy nem pusztán deskripciók; nem lehetnek igazak vagy hamisak, illetve az, hogy a mondat kijelentése egy aktus, vagy annak a része. Később Searle – például *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts* című művében – tételesen is felsorolja a beszédaktusok jellemzőit:

1. A beszédaktus célja
 - hogy rávegye valamire a hallgatót (kérés)
 - hogy leírjon, reprezentáljon valamit (bemutató)
 - hogy rábírtja valamire a beszélő (ígéret)
2. a szavak és a világ közötti korrespondencia iránya
 - a beszéd propozicionális tartalmát a világhoz akarja igazítani (leírások)
 - a világot a beszéd propozicionális tartalmához akarja igazítani (ígéret, követelések)
3. a kifejezett pszichológiai állapot
 - ígéret, fenyegetés, parancs
4. a kijelentés ereje (*force or strength*)
 - gyűlöletbeszéd, vicc, vélemény, propaganda
5. a beszélő és a hallgató (társadalmi) pozíciója
 - tanár a diáknak vagy fordítva; apa a fiának vagy fordítva; kormánykommunikáció a polgárok felé vagy fordítva
6. performatív stílus
 - tudományos, agresszív, atyáskodó, intim

A beszédaktus-elméletet *Speaking Back* című munkájában Katharine Gelber kísérte meg alkalmazni a szólásszabadsággal összefüggésben. A szóban forgó mű „Speech as conduct” (Beszéd mint viselkedés) című fejezetében Austin beszédaktus-elméletére, valamint Jürgen Habermas kommunikatív aktusokkal kapcsolatos elméletére alapozva amellel érvel, hogy a szólás ugyancsak cselekvésnek minősül, ezért cseppet sem ártalmatlan. A szerző emellett bevezeti a gyűlöletbeszéd-aktus (*hate-speech-acts*) jelenségét is, utalva a beszédaktusok elméletével való összevethetőségre.¹⁶

Láthatjuk tehát, hogy nem könnyű a szólás és a cselekvés közti különbség megvonása. Nézzük meg, hogy a jog milyen próbálkozásokkal él e tekintetben. Török Bernát szerint a szólásszabadság először is nem a „szólást” mint olyat védi, így például a magánbeszélgetés két ember között nem tartozik a hatókörébe. Ugyanakkor bizonyos cselekvéseket szólásnak tekintünk bár nem nyelvi természetűek: jelvények viselése, zászlók lengetése, egyes ruhák felöltése például ide tartozik: ez a kommunikatív cselekvések kategóriája.¹⁷

Eric Barendt szerint¹⁸ a kommunikatív cselekvések megvalósulásához szükséges, hogy a jelentés *legyen annyira pontos*, mint a neki megfelelő szóbeli megnyilvánulás lenne. Ugyancsak

¹⁶ Katharine GELBER: *Speaking Back. The free speech versus hate speech debate*. Amsterdam, John Benjamins Publishing, 2002.

¹⁷ TÖRÖK Bernát: A közlések alkotmányos alapértéke a szólásszabadság magyar koncepciójában. Mit fed le a véleménynyilvánításhoz való jog hatálya? In: KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 2*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015.

¹⁸ Eric BARENDT: *Freedom of Speech*. Oxford, Oxford University Press, 2005. 2. kiad.

ő mondja, hogy az átlagember beszéde kiszorul a médiából (szemben a politikusokkal és celebritásokkal), ezért számára a véleménynyilvánítás bizonyos szimbólumok viseléséből, tömegüntetéseken való részvételekből áll. A magatartást, viselkedést mégsem célszerű szerinte egy kalap alá venni a szólással. A legtöbb viselkedésünk egyben kommunikáció is, legalábbis van kommunikatív tartalma. Van valamilyen üzenete, társadalmi hatása, értelmezhetősége, s ennyiben „szólás”. Barendt példája az öngyilkos merénylő, aki tetteivel kifejezett kommunikatív politikai szándékot nyilvánít ki, mégsem eshet a szólásszabadság hatókörébe. Avégett, hogy a politikai merényletek, terrorista támadások nyilvánvaló politikai üzenetük ellenére se legyenek bevonhatóak a szólásszabadság jogkörébe, szükséges, hogy az erőszakos (violent) cselekmények szándékolt politikai üzenetüktől függetlenül kizárhatóak legyenek a védelemből.¹⁹

Itt az erőszakos cselekmény olyan cselekményre utal, amely más embernek (általában fizikai) kárt okoz. Szólással azonban ugyanez megtehető, hiszen számos olyan rágalmozási, becsületsértési ügy ismeretes, ahol a sértett fél fizikai valósága, egzisztenciája került veszélybe.²⁰ A kérdés az, hogy a szólásszabadság alkalmazandó garanciái a szóban forgó szólást valóban megvédik-e az állam fellépésével szemben. Amit hagyományosan kivonunk a szólásszabadság hatálya alól: a rágalmozás, a becsületsértés, a mások emberi méltóságának sérelmét, különösen közösségek elleni izgatás eseteit, a valótlan tényállításokat bizonyos esetekben, illetve kérdés, hogy, mikor írja elő a törvény a valóság bizonyításának lehetőségét.

Tóth J. Zoltán szerint „maga a tetteges becsületsértés” elnevezés is némileg félreérthető, hiszen „tettel” nem pedig „szóban” vagy „verbálisan” valósítja meg a deliktumot az, aki a becsület csorbítására alkalmas („egyéb”) cselekményt követ el. A különbség a magyar jog szerint az, hogy a tetteges becsületsértés esetén a tettnek a sértett teste ellen kell irányulnia, míg a verbális becsületsértésnél a cselekmény nem a sértett testét veszi célba.”²¹

A verbális becsületsértés esetről a szerző világosan megfogalmazza, hogy annak nincs szigorúan vett nyelvi mediális előfeltétele, a jogsértést más módon is megvalósítható:

„A verbális becsületsértés elkövethető szóban, írásban, képi ábrázolással, ha ezek alkalmasak a sértett becsületének csorbítására, és a tettes annak szándékával valósítja meg a magatartást (ugyanakkor e deliktum nem célzatos, és egyenes szándék sem szükségeltetik hozzá). A sértett becsületének csorbítására való alkalmasság azonban – objektív kategória lévén – nem a sértett szubjektív felfogásától, érzéseitől függ, hanem az általános társadalmi megítéléstől.”²²

¹⁹ Uo., 80.

²⁰ Mások finomabban fogalmaznak: „A nekünk nem tetsző beszéd védelme nem azt jelenti, hogy meg kell tanulnunk szeretni azt, vagy azt kell gondolnunk, hogy ez aztán tényleg jó dolog. Ha elutasítjuk is a szólást és a véleménynyilvánítást tiltó törvények hozatalát, ez még nem jelenti azt, hogy a szólás és a véleménynyilvánítás szükség-szerűen mentes a káros hatásoktól.” John Durham PETERS: *A mélység tornácán. A szólásszabadság és a liberális hagyomány*. Ford. FAZEKAS Katalin. Budapest, Wolters Kluwer, 2015. 23.

²¹ TÓTH J. Zoltán: A rágalmozás és a becsületsértés Magyarországon. In: KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 2*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015. 434.

²² Uo., 434.

Ugyanó azt is kifejti, hogy milyen esetben megengedett a valóság igazolása, és mikor nincs mód minderre:

„A valóság bizonyításának sikeressége a becsületsértés esetében is kizárja a bűnösség kimondását, azonban a valóság bizonyításának lehetősége még szűkebb körű, mint rágalmazásnál, hiszen vélemények, nézetek, továbbá a becsület csorbítására alkalmas egyéb cselekmények és a fizikai tettlegesség bizonyítása fogalmilag nem lehetséges. [...] A valóság bizonyítása nem minden esetben megengedett: csakis akkor, ha a tény állítását, híresztelést, illetve az arra közvetlenül utaló kifejezés használatát a közérdek vagy bárkinek a jogos érdeke indokolta.”²³

3. A felelősség kérdése a beszédaktusokkal végrehajtott becsületsértések esetében

A Strasbourgban székelő Emberi Jogok Európai Bírósága 2016. február 2-i döntésében kimondta, hogy a korábbi magyar ítéletekkel sérült az Emberi Jogok Európai Egyezményének 10. cikke, ami a kifejezés szabadságának gyakorlását garantálja, azaz nem lehet feltétlenül felelőssé tenni az online médiát a felhasználók által írt kommentek miatt. Az esemény kapcsán február tizedikén Bodolai László és Bodrogi Bea ügyvédek, a beadvány készítői, és Nádori Péter, az MTE volt elnöke, a Lapcom vezérigazgató-helyettese részvételével szakmai fórumra nyílt lehetőség, melyen magam is részt vettem.

A rendkívül izgalmas beszélgetésen, amelyen szerencsére a jogászok mellett több kollegát is láttam, kiderült, hogy a legbonyolultabb és legkevésbé szabályozott kérdés épp annak eldöntése, hogy egy adott komment esetében a szólásszabadság emberi joga vagy a jóhírnévhez való jog védelme élvez-e prioritást a becsületsértés ellenében. A strasbourgi ajánlás talán legfontosabb iránymutatásai a következők:

1. A tartalomszolgáltató nem minősül 100 százalékban felelősnek a cikkei alatt található kommentekért;
2. A bírói gyakorlat mindazonáltal valamiféle felelősséget igyekszik találni;
3. A kommentelő ellen ismeretlen tettes elleni feljelentést lehet tenni, de ez problematikus a névtelenség miatt. Az IP-címet nemzetközi szolgáltató (Google, Yahoo stb.) általában nem szokta kiadni, vagy nehezen megszerezhető. Gyakran előfordul az is, hogy kiderül, nem az IP-cím tulajdonosa kommentel, így a valódi ágens legtöbbször utolérhetetlen;
4. Ha egy magánszemély vagy cég kéri a szolgáltatót, hogy egy számára sértő kommentet távolítsa el, erre a szolgáltató ilyenkor általában rávehető. A szolgáltatóknak vannak jogi képviselőik, akik el tudják dönteni jó eséllyel, hogy egy adott tartalom perelhető-e, és ha felmerül ennek a gyanúja, akkor törlik a kérdéses tartalmat;
5. A szolgáltató maga nem kötelezhető arra, hogy folyamatosan monitorozza a kommenteket a jogsérelem vonatkozásában, ez hatalmas humán erőforrást bevonását jelentené például olyan gyűjtőoldalak esetében, mint az Index;

²³ Uo., 437.

6. Ugyanakkor számos bíró nem teljesen up-to-date az internetes kommunikációs világban; számunka külön képzések lennének szükségesek;
7. Végeredményben az az ajánlás, hogy a problematikus tartalmat az érintett jelentse a szolgáltatónak, aki kérésre (vizsgálat után) törölni fogja;
8. A számomra és kommunikációs szempontból a talán legérdekesebb dinamikáról is hosszasan volt szó. A webkettes felületek megjelenésekor a szólásszabadság megtestesítőjeként ünnepeltük a kommentelhető virtuális színteret, majd ez az öröm az évek múlásával erősen megkopott. A kerekasztal-beszélgetés szereplői a kurrens külföldi sajtóra is hivatkozva úgy látták, hogy ma már többségében a negatív aspektusok érvényesülnek az álnéven vívott kommentcsaták, lejárató kampányok formájában. Az egyik bíró különvéleményében egyébként hangot is adott annak a kétségének, hogy vajon az emberi jogok közé tartozik-e az, hogy névtelenül kommenteljünk a világhálón mások lejáratására alkalmas szövegeket, és az ő válasza inkább a „nem” fele hajlik.

A beszélgetés egyik leginkább megosztó felvetése az volt, hogy vajon hozzátartozik-e az emberi jogokhoz, hogy álnéven, tehát mindenféle felelősségvállalás kockázata nélkül nyilvánosan és néven nevezve például bűncselekményekkel vádoljunk más személyeket? A kérdéskörrel kapcsolatban én egyfelől egy konceptuális, másfelől egy komoly etikai problémát is látok.

Ami a konceptuális problémát illeti: az emberi jogok természetes személyeket védenek. Természetes személynek számíthat-e bármilyen értelemben valaki, akinek sem a tartózkodási helyét, sem a nevét, tehát a kilétét nem ismerjük? Szükséges-e a védelemhez az azonosíthatóság? Mint azt Görög Márta kifejti:

„A személy kifejezésnek kétféle jogi jelentése van. Egyrészt egy a priori érték, immanens tulajdonság, amely minden külső tényezőtől független, másrészt személyként értékelhető mindaz, amit a jog felruház azzal a lehetőséggel, hogy jogok és kötelezettségek alanya lehessen.”²⁴

Azonban ez a jog nem terjed ki azonos mértékben a jogi személyiséggel rendelkező kollektív ágensekre:

„Ha a személyiség jog védelmét helyezük előtérbe, akkor annak hordozójaként a természetes személy jelentkezik, a személyiségi jog a természetes személy sajátja, jogi személy még akkor sem lehet alanya, ha a jogi személyt egyes, személyiséggel bíró természetes személyek alkotják.”²⁵

A szerző külön kifejti, hogy a magyar jogban – például a francia gyakorlattól eltérően – a véleménynyilvánítás vagy az akként előadott más megszólalás is eredményezheti a jóhírnév sérelmét.

²⁴ GÖRÖG Márta: A személyiség védelme a becsület és a jóhírnév vonatkozásában. In: CSEHI Zoltán – KOLTAY András – NAVRATYIL Zoltán (szerk.): *A személyiség és a média a polgári és büntetőjogban*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 145.

²⁵ Uo., 148.

„A magyar felfogás szerint véleménynyilvánítás is eredményezheti a jóhírnév sérelmét, ha az közvetve vagy közvetlenül valótlan tényállítást tartalmaz, illetve kifejezőmódjában sértő, bántó vagy megálázó. A sértő ténykritikát a jóhírnév, a becsmérlő véleménykritikát a becsület védelme körében vizsgálják. A közlés kérdés formájában való megfogalmazásával, illetve a tényállítás véleménynyilvánítás látszatának keltésével sem dől meg a közlés jóhírnév sérelmeként való minősítése.”²⁶

Ami mármost az etikai problémát illeti, a következő kérdés tehető fel: helyrehozhatóak-e a becsületsértéssel, rágalmozással okozott sérelmek, melyek adott esetben egzisztenciákat tesznek tönkre, karrierlehetőségeket ásnak alá valódi értelemben? A károkozás mértéke ráadásul sokszor csak utólag derül ki:

„A kárnak és a károkozásnak sokféle formája van. A megszólalások és a közlések leggyakrabban nem közvetlenül, hanem közvetve okoznak ártalmat, amely csak azt követően merül fel, hogy az adott információt vagy gondolatot mások is felfogták – azok, akik képesek figyelmen kívül hagyni annak károkozásra irányuló szándékát vagy káros hatását. Ennek eredményeként az a kérdés, hogy a véleménynyilvánítás mikor esik a kárelv hatálya alá, szinte elkerülhetetlenül igényli az azzal kapcsolatos mérlegelést, hogy milyen valószínűséggel következik be konkrét ártalom az adott helyzetben.”²⁷

A becsületsértés, rágalmozás okozta károkkal és ezek taxonómiájával részletesen foglalkozik Paul Mitchell *The Making of the Modern Law of Defamation*²⁸ című munkájában, valamint – különösen a gyűlöletbeszéd témájában – sok kiváló összefoglaló munka látott napvilágot.²⁹

Nem csak jogi választ kell keresnünk, ki kell alakulnia egyfajta kommunikációs etikai konszenzusnak, amely – hasonlóan más szakmák etikai szervezeteihez – fel tud lépni a problémás ügyekben.

Ahogy arról Török Bernát is megemlékezik,

„az értékelés, mellyel egy közlést minősítünk, maga is többretegű. Bár sokan minden ítéletet és megoldást a jogrendtől várnak, e tekintetben különösen fontos hangsúlyozni, hogy más mércéknek is lenniük kell. A nyilvánosan tett kijelentéseinkért erkölcsileg is helyt kell állnunk, és kulturális értelemben is meg kell tudnunk védeni őket. Morális és kulturális mércéink szerint egyaránt dönteniük kell a szólások értékességéről vagy értéktelenségéről, helyességéről vagy helytelenségéről, támogathatóságáról vagy elvetendőségéről.”³⁰

Ehhez a kommunikációtudomány részéről a fentiekén túl is tudunk javaslatokat megfogalmazni.

²⁶ Uo., 153.

²⁷ Perry KELLER: *Európai és nemzetközi médiajog. Liberális demokrácia, kereskedelem és az új média*. Ford. MÜLLER Ákos. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 49.

²⁸ Paul MITCHELL: *The Making of the Modern Law of Defamation*. Oxford, Hart Publishing, 2005.

²⁹ L. például Ishani MAITRA – Mary Kate MCGOWAN: *Hate & Harm. Controversies Over Free Speech*. Oxford, Oxford University Press, 2012.; illetve James WEINSTEIN: *Hate Speech, Pornography and the Radical Attack on Free Speech Doctrine*. Oxford, Westview Press, 1999.

³⁰ TÖRÖK i. m. (17. l.) 203.

4. Kommunikációelméleti és pragmatikai ajánlások

Ebben az ajánlásban pragmatikai maximákat fogalmazunk meg a közéleti kommunikáció számára annak érdekében, hogy a különféle kommunikációs színtereken zajló, a felek által racionálisnak tekintett vagy annak beállított diskurzusokat kommunikációs-etikai szempontból értékeljük, illetve az egyes vitákkal kapcsolatban ajánlásokat fogalmazzuk meg. Paul Grice a társalgás logikájának³¹ kutatása során bevallotta a *célirányos és racionális vitát* tartotta szem előtt. Másrészt azt is pontosan lehet tudni, hogy a konfliktuskezelés szempontjából – akár személyek, akár intézmények, akár kultúrák konfliktusáról legyen szó – alighanem a racionális vita a leginkább ajánlható módszer. Ajánlásunkat ezért úgy fogalmazzuk meg, hogy azok, alapvetően a grice-i maximák továbbgondolásaként, a közéleti kommunikáció színterein zajló racionális dialógusok etikai szempontú értékeléséhez adhassanak támpontokat.

Az etikaiság ebben az esetben azt is jelenti, hogy a maximák elfogadásának és alkalmazásának vannak előfeltételei is: ilyen előfeltétel például az, hogy az adott kommunikációs képlet szereplői a dialógusukat célirányosnak, racionálisnak tekintik, hogy a vita célja az igazság kiderítése, a vita érvelő jellegű, bizonyítékokon alapul. A kommunikátorok természetesen dönthetnek úgy, hogy az általuk művelt kommunikáció nem ilyen. Amennyiben azonban ilyennek tekintik a diskurzust, úgy a megfogalmazott maximák rájuk is alkalmazhatóak.

A grice-i maximacsoportok alapján a közléseit kommunikáció értékelésénél az alábbi szempontokat vesszük figyelembe. A *mennyiség kategóriája* a nyújtandó információmennyiségre vonatkozik, s a következő kategóriák esnek hatálya alá:

1. Hozzájárulásod legyen a kívánt mértékben informatív (a társalgás pillanatnyi céljai szempontjából).
2. Hozzájárulásod ne legyen informatívabb, mint amennyire szükséges.

Mindkét maxima érvényesülését vagy sérülését a konkrét helyzetben lehet csak vizsgálni, és kérdéses, hogy egy adott vitaszituációban mi számít optimális információmennyiségnek. Etikai szempontból nyilvánvalóan és elsősorban a maximák betartására való törekvés az, ami elbírállható. Az információ mennyisége leginkább a preszuppozíciókkal, vagyis az előfeltevésekkel kapcsolatos, hiszen a kommunikációs helyzetekben sok esetben olyan vélekedéseket vagy premisszákat is birtoklunk, melyekről azt hisszük, hogy nyilvánvaló, így ki sem kell mondanunk őket. Másrészt vitapartnereinknek szintén tulajdonítunk olyan nézeteket is, melyeket ő maga nem kommunikált. Fontos tehát, hogy a racionális vita során törekedjünk csak azokra a kommunikátumokra koncentrálni, amelyek a kommunikációban ténylegesen is elhangzottak, közössé lettek téve.

A *minőség kategóriája* alá tartozik egy szupermaxima – „Próbáld hozzájárulásodat igazgá tenni” – s két további specifikus maxima:

1. Ne mondj olyasmit, amiről úgy hiszed, hogy hamis.
2. Ne mondj olyasmit, amire nézve nincs megfelelő evidenciád.

³¹ Paul GRICE: A társalgás logikája. In: PLÉH Csaba – SÍKLAKI István – TERESTYÉNI Tamás (szerk.): *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Budapest, Osiris, 1997. 213–227.

Az első maxima tartalma evidensnek tűnik, a második esetében azonban nyilvánvaló, hogy az adott vita keretei döntik el, mi számít megfelelő evidenciának. Annyit mindenesetre valamennyi esetben elvárhatunk, hogy a racionális vitában részt vevő felek a logika szabályait kövessék, valamint ne induljanak ki hamis premisszákból. Amennyiben viszont egy premisszát már minden szereplő igazként fogadott el, azt ne próbálja később senki hamisként beállítani. Ezenkívül olyan érvelési sémák követése is indokolt, melyek nem tartoznak a formális logika hatókörébe, de a racionális vitához hozzátartoznak.

A *viszony (relevancia)* kategóriája egyetlen egy maximát érint, nevezetesen azt, hogy „Légy releváns”.

A relevancia elve elsősorban arra vonatkozik, hogy a racionális vitában részt vevő felek csak olyan érveket használjanak, amelyek az adott álláspont szempontjából relevánsak, ahhoz valóban kapcsolódnak. A relevancia elvének tipikus megsértése az ad hominem argumentum, melynek során a vitatkozó felek nem a partnereik álláspontját, hanem magát a személyt támadják. Hasonlóképp a relevancia elvének minősül a hamis analógiák alkalmazása, a szalmabábervelés, a felosztási hiba, az árnyékbojszolás, a témaváltás és több más informális logikai fallácia.

A *modor* kategóriája nem azzal kapcsolatos, hogy mit mondunk, hanem azzal, hogy *hogyan* mondjuk, amit mondunk. Grice egy supermaximát sorol ide – „Légy érthető” –, valamint különböző maximákat, mint például:

1. Kerüld a kifejezés homályosságát.
2. Kerüld a kétértelműséget.
3. Légy tömör (kerüld a szükségtelen bőbeszédűséget).
4. Légy rendezett.

A modor kategóriájával kapcsolatos polemikus viták végigkísérik a filozófiatörténetet, elsősorban a retorika ellenében vagy védelmében megfogalmazott állítások formájában. A maxima megsértésekkor joggal feltételezhetjük ugyanis, hogy a beszélő célja nem az igazság keresése vagy egy megtalált igazság világos és egyértelmű felmutatása, hanem a hallgató befolyásolása, manipulálása vagy akár megtévesztése. Azt is szokásos dolog feltételezni, hogy a modor maximumainak megsértője talán nemcsak nem akarja, hanem nem is tudja érveit világosan, rendeztem és tömören kifejezni, mert az adott álláspont mellett nem léteznek ilyen érvek. Ugyanilyen, bár ritkábban hangsúlyozott feltétel az is, hogy a világosság és egyértelműség nem csak a beszélő saját kommunikátumára vonatkozik, hanem azt a kötelességet is magában foglalja, hogy ellenfél álláspontját is világosan és az elhangzottaknak megfelelően kell visszaadni.

Úgy gondoljuk, hogy a fenti pragmatikai megfontolások alkalmas kiegészítői lehetnek a jogi szabályozásnak, egyben nagy örömmel konstatáljuk, hogy a jogfilozófia nem pusztán a technológiai változásokra reagál rugalmasan, hanem az ezek következtében zajló kommunikációs változásokra is aktívan reflektál.

A politikai véleménynyilvánítás szükségessége, joga és felelőssége a közjó és a jó kormányzás szemszögéből

Eszmetörténeti elemzések tükrében

FRIVALDSZKY JÁNOS*

1. John Stuart Mill véleménynyilvánítás-szabadságról alkotott elméletének értékelése: valóban a klasszikus érvelési mód útját járta?

A politikai közösség létoka és így célja a közjó,¹ azaz az egyes személyek és közösségeik, valamint az egész politikai közösség javának előmozdítása. A közjó lényegi, *sine qua non* elemeihez tartozik a legalapvetőbb emberi jogok, s különösen a természetes szabadságjogok biztosítása. Ezeket nem csupán az individuális jogokat értjük, hanem a természetes emberi közösségek szabadságjogait is, mint például a család és az egyházak szabadságjogait. A másod- és harmadgenerációs jogok érvényesítése szintén a közjó részét képezik, akkor is, ha azok módozata tekintetében már nem csupán jogi, hanem egyre inkább politikai célkitűzések és politikai eszközök válnak nyomatékosabbá, akkor is, ha azok megvalósulása jogi formát ölt leggyakrabban.

A közjó konkrét tartalmi elemeinek adott időben és helyen való meghatározása olyan kérdésekben, amelyek nem az ember legalapvetőbb erkölcsi dimenzióját érintik – mert azok jogfilozófiai, természetjogi jellegű igazságok –, igényli az egyes véleményektől a „valószínűleg igaz” felé való haladást. Ez a vélemények nyilvános térben való találkozását és ütköztetését teszi szükségessé azért, mert e témákban csak a „valószínűleg igazságos” elérése, megtalálása tűzhető ki célként, ami csakis társadalmi és politikai párbeszédben valósulhat meg és kecsegtethet valódi eredménnyel, azaz az igazságosságnak és a közjónak megfelelő politikai megoldás megtalálásával.

A „valószínűleg igaz”-ra irányuló vélemények konstruktív dialógus keretében történő ütköztetésére a klasszikusok retorikája és dialektikája² nyújtja véleményünk szerint a legjobb elméleti keretet és gyakorlati mintát.

* Egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar. E-mail: frivaldszky.janos@jak.ppke.hu.

¹ FRIVALDSZKY János: A közjó Aquinói Szent Tamásnál és a neotomista természetjogi gondolkodásban: Elemi teoretikus közelítések aktuális problémalátással. *Iustum Aequum Salutare*, IX. évf. 2013/4. 115–139.

² FRIVALDSZKY János – KÖNCZÖL Miklós: *Dialektika, retorika és jogászai érvelés a klasszikusok nyomán*. Budapest, Pázmány Press, 2015. 190.; vö. FRIVALDSZKY János: Legal Discourse: the Promise of Classical Practical Philosophy. In: Maurizio MANZIN: – Federico PUPPO – Serena TOMASI (szerk.): *Studies on Argumentation and Legal Philosophy: Towards a Pluralistic Approach*. Nápoly, Editoriale Scientifica, 2015. 129–142.

A véleménynyilvánítás szabadságának fontosságát a modern korban leginkább John Stuart Mill *A szabadságról* című műve helyezte a közgondolkodás középpontjába. Kevesen tudják azonban, hogy ő is a klasszikusokat, s különösen a szókratészi dialektikát,³ Cicero érvelési módját,⁴ valamint a középkori iskolai (skolasztikus) disputákat⁵ tartotta – legalábbis kinyilvánított szándéka szerint – követendő példának a nyilvános érvelés vonatkozásában. Arra szeretnénk e fejezetben rámutatni, hogy ez az okfejtését tekintve miben és milyen szempontból nem érvényesül, s hogy ennek milyen következményei lehetnek a nyilvános érvelés mibenlétére és minőségére vonatkozóan.

Mill a szabadság negatív felfogását vallja radikálisan, miszerint csak annyiban tiltható meg társadalmi dimenzióban egy cselekedet, ha az másvalakinek kárt okoz. Pusztán azon okból pedig, hogy valaki saját magának okoz fizikai vagy erkölcsi kárt, nem tiltható meg semmilyen tett. Az egyén radikális választási szabadsága mellett áll ki tehát, és szerinte csak a társadalom szoros értelemben vett önvédelme esetén jogos az állam beavatkozása az egyén cselekvési szabadságába. A többség zsarnokságával, így a demokratikus többséggel szemben is az egyén választási szabadságáért száll síkra. Ez még – sőt, leginkább – a közvélemény zsarnokságával szemben is érvényes. Nem merül fel viszont benne az, hogy a véleménynyilvánítás a fizikain túlmenő kárt okozhat az egyénnek, vagy legalábbis nem számol annak következményeivel az elméletalkotásában. Tehát nem alkalmazza a „kárelvet” a véleménynyilvánítás szabadságáról szóló fejezetben. Úgy tűnik tehát, hogy e szabadság érvényesülése a számára annyira fontos, hogy ez valamiféle kivétel lenne a kárelv érvénye alól.

Már most meg szeretnénk előlegezni az általánosabb érvényű konklúzióinkat: a radikális individualizmus és a szubsztantív értékrelativizmus előbb-utóbb a gyakorlatban szükségszerűen a véleményzsarnokságnak ágyaz meg a publikus diskurzusban. Mill elméleti rendszerében is így van ez, minthogy az ő véleménypluralizmusa nincs tekintettel a szubsztantív igazságra, sőt, szerinte minden abszolútnak tételezett erkölcsi igazság pusztá léteben leküzdendő, miközben minden kisebbségi vélemény és az azokat vallók pozitív diszkriminációra érdemesülnek, pusztán az illetén való társadalmi létük okán.⁶ A radikális individualizmus és értékrelativizmus a mindenkori kisebbség véleményzsarnokságával fenyeget, amit az ilyen libertáriánus társadalompolitika elvi okokból támogat. A véleménykisebbséget Mill koncepciójában voltaképpen a liberális eszmék követői jelentik, míg a szándékai szerint porlasztandó többségi vélemény a konzervatív, tradicionális, társadalmilag uralmi pozíciót maga mögött tudó erőkkkel azonosítható. Nézetünk szerint Mill nem számolt azzal, hogy a kisebbségi véleményeket vallók társadalmi mértékben többséginek feltüntetve magukat lehetnek elnyomóak és zsarnoki jellegűek a közbeszédben. Éppen a mindenkori kisebbség a közbeszédben erőszakosabb fellépésének lehetőségét, annak csíráit szolgáltatja Mill szóban forgó műve, ahogy azt majd kimutatni igyekezünk. Csak hogy a

³ John Stuart MILL: *A szabadságról*. Ford. PAP Mária. Budapest, Századvég – Readers International, 1994. 53.

⁴ Uo., 45.

⁵ Uo., 53.

⁶ „Ha az egyik vélemény erősebb a másiknál [...], akkor azt kell – nem egyszerűen eltűrni, hanem – *bátorítani és támogatni*, amelyik adott helyen és időben *kisebbségi nézetté* vált. Ez az, amelyik abban az időben a mellőzött érdekeket képviseli, az emberi jólétnek azt a részét, mely féltő, hogy a szükségesnél kevésbé jut érvényre. (kiemelések tőlem: F. J.)” Uo., 57.

legkirívóbb – Mill korától távol eső – példát hozzuk a történelemből: a „bolsevik” hajdanán *de facto* a „mensevik” álláspont volt, csak a hatalomtechnikailag és nyelvpolitikailag tüntette fel magát többséginek a kisebbség. Erre mondhatjuk azt, hogy az már a születendő terror és diktatúra közegében történhetett meg. Ez természetesen így is van, így döresség lenne bármely diktatórikus állapotot bármilyen módon a milli gondolatokra visszavezetni. Azonban mi azt is valljuk, hogy az érvelő feleket egyenlőnek tekintő és kölcsönösen tisztelő, korlátozásmentes párbeszéd nem a milli koncepció sajátja, így az – minden első látszat ellenére – nem is sarkall a társadalmi igazság őszinte és kiegyensúlyozott keresésére. Ő bűjtatottan a társadalmi erők küzdelmét⁷ vetíti előre, amelyben egyértelműen a mindenkori – liberális elveket hordozó – kisebbségi vélemények mellett száll síkra. Az uralkodónak hitt, konzervatívnak tekinthető véleményekkel szemben pedig averzióval viseltetik az angol filozófus. A többségi erkölcsöket, szokásokat és véleményeket *ab ovo*, e többségi természetüknél fogva elnyomóaknak tételezi. Érthető, ha később egy marxi eszmékre fogékony mérsékeltbb közegben is akár szimpatikusnak hathat e nézet, viszont egy radikálisan liberálisban mindenképpen.

Minden liberális eszmerendszer nagy, s jószerivel megoldatlan problémája az, hogy az miként képes a pusztán az egyénekre alapított módszertanával össztársadalmi kohéziót létrehozni – egyáltalán, magát a társadalmat és az államot teoretizálni. Nézetünk szerint a megoldással jobbára adósak maradnak. Egy libertáriánus eszmerendszer még inkább kitett individualista módszertani előfeltevései ez irányú problémáinak. Mill továbbá nem tartalmi értelemben tekint az erkölcsi jót és rosszat, hanem mint tudjuk, haszonelvű értelmében. Ekképpen a haszonelvű morálfilozófia minden problémáját magán hordozza így ez az elmélet is.

A gondolatszabadságnak a „gondolat” jellegéből fakadó „fizikai” oka az, hogy a gondolat székhelye az emberi elme vagy a szív, s így az nem érhető el közvetlenül a külső hatóságok vagy a társadalmi közvélemény szankciói által.⁸ Így az ilyen értelemben a külső hatalmak számára hozzáférhetetlen. Viszont azt is látnunk kell, hogy ez nem morális érv az ember gondolatszabadságának védelmére, hanem a gondolat sajátos „fizikai” jellegéből fakadó sajátosságáról van szó, annak külső szankcionálhatatlanságáról. Az tehát, hogy miként vélekednek a dolgokról az emberek, az ő saját szuverén hatáskörükbe tartozik, arra nem képes előíró és szankcionáló hatalommal külső autoritás hatni. A gondolatformálás így fizikailag nem gátolható, és okozatosan nem is lehet annak kialakulását megtiltani semmilyen tartalmi elemében. Most tekintsünk el annak a kérdésnek elemzésétől, hogy természetesen mindenkinek a gondolatai befolyásolhatóak a közvélemény által, de más manipulatív technikák révén is. Előírni viszont azt állami és/vagy társadalmi szankciókkal társítottan, hogy az emberek mire gondolhatnak és mire nem, a dolog természeténél fogva teljesen meddő és értelmetlen vállalkozás lenne. Ez abból fakad, hogy a gondolat annak hatókörébe tartozik, aki az ura, ez pedig az egyén. Ez az érvelés eddig

⁷ „Nem az igazság részeinek erőszakos összeütközése, hanem az igazság felének csendes elnyomása a nagy veszedelem [...]” – kiemelés tőlem: F. J. Uo., 61. Az angol eredetiben szó szerint „*violent conflict*” szerepel: John Stuart MILL: *On Liberty*. Szerk. David BROMWICH – George KATEB. New Haven – London, Yale University Press, 2003. 117.

⁸ Vö. Frederick SCHAUER: John Stuart Mill A szabadságról című műve első és második fejezetének kapcsolatáról. In: Frederick SCHAUER: *A demokrácia és a szólásszabadság határai. Válogatott tanulmányok*. Szerk. KOLTAY András. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 128–130.

semmilyen morális tartalmat nem hordoz. Hiszen ettől még mindig próbálkozhatna az egyén felett uralomra törő állam és/vagy a közvélemény mind a gondolkodás okozatos befolyásolával, mind a helytelennek nyilvánított gondolat szankcionálásával, abban az esetben, ha bármilyen módon tudomást szerez a „helytelennek” nyilvánított gondolat bármiféle külső, tettben történő megnyilvánulásáról (magánnapló, levelezés, vagy akár közös imádkozás stb.).

A szólásszabadság nyilvánvalóan a korábban megfogant gondolat kifejezésének szabadságát jelenti. A milli elmélet kapcsán a kérdés az, hogy miért kellene védeni a gondolatból fakadt külső cselekvést jobban a többi típusú cselekvésnél. Olyan banalitást meg sem kívánunk említeni, hogy általában minden cselekvést gondolat előz meg, minthogy emberi tudatos cselekvésekről beszélünk. Önmagában az a tény tehát, hogy a gondolat megfogása, érlelése, kihordása stb. az ember belsejében történik, még nem teszi ettől a véleménynyilvánítást önmagában rendkívül értékesé. Mill sem annyira a gondolat értékességére, hanem – utilitaristaként – annak társadalmi hasznosságára, s így vett, társadalmi értelemben, funkcionálisan tekintett „értékes” voltára helyezi a hangsúlyt. Következésképpen, míg a gondolatszabadság önmagában fizikai tényekkel alátámasztott, addig a gondolat kifejezésének a szabadsága, vagyis a véleménynyilvánítás szabadsága már az utilitarista érvek nyomán védett hasznossági társadalmi érték Millnél.

Mill a társadalmi hasznossággal indokolja tehát a véleménynyilvánítás szabadságának biztosítandóságát. Az igazság keresését is így kell érteni nála, vagyis az nem önmagában, erkölcsi jellege miatt érték, hanem társadalmilag hasznos annak keresése az ember – fejlődésében is meglevő – állandó java érdekében. A vélemények társadalmi kinyilvánítása tehát Mill számára – minden ennek tűnő látszat ellenére – egyáltalán nem a klasszikusok által vallott természetjogi megfontolásokból fontos. A véleménynyilvánítás korlátolatlansága Mill számára önmagában *formális* érték, a választási szabadság fenntartása céljából. A választási szabadság viszont nem az önmagában igaz erkölcsi valóság melletti döntést, elköteleződést jelenti (pozitív szabadság), hanem negatív formájában a pusztá korlátozásmentességet a választásban és a döntésben.⁹ Ily módon a véleménynyilvánítás sem az igazság keresését jelenti voltaképpen, hanem az uralkodó nézetek megdönthetőségét, sőt megdöntendőségét a mindenkori kisebbségi vélemény védelmében, mert ez járul hozzá Mill szerint a választási szabadság társadalmi fenntartásához.

Mill rámutat arra, hogy társadalmilag káros a tévesnek vagy hamisnak tűnő véleményeket betiltani, egyrészt azért, mert lehet, hogy mégis igazak és helyesek, ahogy arra a történelemből eklatáns példák kínálóznak, másrészt, mert ha tévesek is, akkor is jót tesz a helyes vagy annak tartott tan számára az, ha vitában megvédve edzik az azt alátámasztó érveket a helytelen tanokéival szemben. Továbbá a helytelen tanokban is lehetnek részigazságok, amelyek hozzájárulhatnak a – milli értelemben vett – társadalmi igazságkereséshez.

Az első fejezetben, amelyben az egyéni szabadság és a társadalmi beavatkozásellenesség mellett teszi le a voksot markánsan, egy megjegyzés erejéig utal a véleménynyilvánítás szabadságára is, mégpedig egy eléggé különös megfogalmazásban, indoklással. Nyilvánvaló, hogy a gondolat, illetve a vélemény az egyén hatókörébe tartozik, olyan értelemben, hogy annak ő az egye-

⁹ „Egy individualista koncepcióban pontosan a választás ténye az, ami értékes, és nem a választott dolog, még egy olyan individualista koncepcióban is, amely az egyéni jellemre hasznosságot létrehozóként tekint.” Uo., 139.

düli szuverén és szabad ura.¹⁰ Amíg a személyközi szférába az nem lép ki, nem ölt társadalmi, s így jogi jelleget, ily módon a társadalmi (jogi) felelősség kérdése sem merülhet fel. Mill le is szögezi, hogy az „egyen csak annyiért felelős a társadalomnak, amennyi viselkedéséből másokat érint”, ekképpen „mindabban, ami csak őt érinti, jogos függetlensége korlátlan”.¹¹ Amikor viszont a vélemény kilép a személyközi, illetve a nyilvános társadalmi szférába, akkor már képes másokat nemcsak érinteni, hanem adott esetben így őket érintve akár károsítani is. A probléma abból adódik tehát, hogy miként hangoljuk össze a gondolat szabadságát a „másikat meg nem károsítani” elvvel. Ez utóbbi alapelvet tisztán megfogalmazza Mill: „Minden olyan cselekedetet el szabad nyomni, amely igazolható ok nélkül kárt okoz másnak, sőt a fontosabb esetekben kifejezetten szükséges, hogy elnyomják kedvezőtlen érzelmek, vagy ha kell, az emberek tevőleges közbelépése révén”.¹² Csakhogy a kontextus, amelyben ezt az elvet megfogalmazza, a „világos és jelenvaló veszély” (*clear and present danger*) helyzete. Mill ugyanis itt írja le a gabonakereskedő elleni uszítás híressé vált példáját.¹³ Másnak erőszakra buzdítással fizikai sérelmet, esetleg halált okozni olyan nyilvánvaló kár, amelyet elkerülendő, a szóban forgó esetben az ilyen sérelem okozására alkalmas uszító beszéd – a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozásával – tiltás alá kell hogy essék. De hogyan értékelendők azon esetek, amelyekben a kár nem a fizikai integritás sérelmében vagy esetleg a halálban mérhető, hanem olyan erkölcsi károkból, amelyeket azok szenvednek el, akiket a vélemény kinyilvánítása méltóságukban, erkölcsi integritásukban, jóhírnevükben, becsületükben, vagy akár „csak” társadalmi megbecsültségükben, szakmai reputációjukban stb. sért? Mill egyetlen elvet vázol fel legfőbb etikai mércének, mégpedig a hasznosság elvét. Minden etikai kérdés „végső alapja” így szerinte a hasznosság elve, mégpedig annak legtágabb értelmében, ami szerint az a „fejlődő lénynek tekintett ember tartós, nem változó érdekein alapul”.¹⁴ A kárelv azonban másutt – a véleménynyilvánítás kontextusánál – általánosabban és tágabban van megfogalmazva, mint a „világos és jelenvaló veszély” esete. Így hangzik az egyik helyen a kárelv: „[...] amint egy személy vagy a közösség megfoghatóan károsodik vagy megfogható esélye van annak, hogy károsodni fog, az esetet ki kell vonni a szabadság tartományából, és az erkölcs vagy a törvény hatáskörébe kell utalni.”¹⁵ Azt gondolhatnánk, hogy a véleménynyilvánítás során okozott erkölcsi kár is beletartozhat ebbe, de úgy tűnik, hogy Mill szerint nem, csak a – közvetetten okozott – fizikai. Olyan fontos elv szerinte a gondolatszabadság, hogy a gondo-

¹⁰ Mill ezt jóval radikálisabban fogalmazza meg, az ember minden önmagára irányuló tettére – nemcsak gondolatára, hanem cselekvésére is – vonatkoztatva, ami így azonban már morálisan nem helytálló megállapítás: „Önmagának – saját testének és lelkének – mindenki korlátlan ura.” MILL i. m. (3. lj.) 18. Az öngyilkosság például ugyanis nem jog, s nem is az önrendelkezés megnyilvánulása, hanem az alany értelmetlen, azaz értelem nélküli elpusztítása, ami mentális probléma, ezért az abban való közreműködés igénybevételéhez sincs senkinek sem alanyi joga. Vö. FRIVALDSZKY János – FRIVALDSZKYNÉ JUNG Csilla: Az öngyilkosság és az abban való közreműködés a természetes erkölcsi törvény és természetjogi gondolkodás szempontjából. *Jogelméleti Szemle*, 2013/3. 7–33. Az öncsonkítás vagy az önpusztítás (pl. kábítószerezés) formái hasonlóképpen nem az önmagunk feletti uralom emberi, azaz értelmes és erkölcsös kifejeződései.

¹¹ MILL i. m. (3. lj.) 18.

¹² Uo., 65–66.

¹³ Uo., 65.

¹⁴ Uo., 19.

¹⁵ Uo., 93.

lat kifejezésének a szabadságát, azaz a véleménynyilvánítás szabadságát is az egyéni szabadság hatókörébe vonja. Így hangzik ugyanis az első, bevezető fejezetben megfogalmazott, sokak által különösnek nevezett tétel:

„A vélemény kinyilvánításának és közzétételének szabadsága, úgy tetszhet, más alapelvből következik, mivel az egyén viselkedésének ahhoz a részéhez tartozik, mely más embereket is érint; de mint-hogy majdnem olyan fontos, mint maga a gondolat szabadság, s nagyrészt azonos okokból, gyakorlatilag elválaszthatatlan attól.”¹⁶

Mill tehát, bár világosan látja, hogy a gondolat szabadság megalapozásával ellentétben a véleménynyilvánítás *másokat* is érint, mégis az előbbihez sorolja azt természetében. Így tehát ez kivétel lenne a kárelv alól? Mill kutatói¹⁷ nem tudnak végleges és meggyőző választ adni, így a feszültség és az ellentmondás fennáll a magánautonómiába sorolt gondolat szabadság és a másokat is szükségképpen érintő véleménynyilvánítás és annak szabadságjoga között. Olyan fontos lenne tehát a véleménynyilvánítás szabadsága a gondolat szabadsággal való közös gyökere, eredete miatt, hogy kivételt kellene hogy alkosson a kárelv érvényesülése alól oly módon, hogy azt csak a fizikai károsodásra vagy annak közvetlen veszélyére korlátozná? A kárelv mérceként való alkalmazásának szükségessége nyilvánvalóan felmerül, hiszen a véleménynyilvánítás társadalmi, külső oldala a többieket érinti, s ilyen viszonyokban – írja általános érvennyel a Bevezetőben Mill – az ember „*de jure* felelősséggel tartozik az érintett embereknek, adott esetben pedig az egész társadalomnak, mint az érintettek védelmezőjének”.¹⁸ Az ember külső cselekedeteiben, márpedig a szólásszabadság publikus megnyilvánulási oldala mindenképpen ilyen, a károkozás és a társadalom (ön)védelmi szerepe szükségképpen fel kellene hogy merüljön.

Mill az uralkodó nézetek és érzelmek, azaz a közvélemény zsarnoki uralmára figyelmeztet. A közvélemény zsarnokságával az egyén szabadságát állítja szembe. Mindazonáltal nem veszi észre, hogy a közvélemény is szervezett magánvélemények összessége, amely egyéni véleményekből összeállva és intézményesítetten szervezve, mozgatva akár egy új zsarnoki közvéleménnyé is válhat. Ily módon a többségi véleménnyel szemben támogatott – általában liberális/libertáriánus nézeteket valló – kisebbségi vélemény maga is könnyen válhat uralkodó nézetként elnyomóvá. Bár vallási téren hoz erre példát, nem vonja le ennek politikai konzekvenciáit. Egy kisebbségi liberális/libertáriánus vélemény – mert hát a liberális-relativista vélemények álláspontján áll Mill – a milli támogató ideológiával az adott politikai kontextusban intézményesen „helyzetbe hozva”, a politikai gyakorlatban könnyen válhat immáron uralkodó „kisebbségi” zsarnokvéleménnyé a politikailag „korrekt” társadalmi közvélekedésben akkor, ha az immáron uralkodó értékrelativizmus politikai-ideológiai – milli – okokból megkérdőjelezhetetlenné válik. Ekkor a dolgok igazságára apelláló természetjogias érveknek nem lehet nyilvánossága, minthogy az ilyen filozófia igazságigényével „politikailag” elfogadhatatlanná, „intoleránsként” tolerálhatatlanná válik.¹⁹ Millnél nem ritkán érződik a keresztényekkel vagy a katolikusokkal szembeni tole-

¹⁶ Uo., 20.

¹⁷ Vö. SCHAUER i. m. (8. lj.) 121–142.

¹⁸ MILL i. m. (3. lj.) 19.

¹⁹ Vö. uo., 95–96.

ranciahiány, minthogy őket vallási nézeteikből fakadó lényegüknél fogva intoleránsnak bélyegzi (az általa kedvelt „bigott” jelző mellett).²⁰ A milli értékrelativizmusban politikai okokból nemigen van tehát helyük a filozófiai és/vagy vallási igazságra épülő társadalmi véleményeknek, még kevésbé az ilyenre épülő intézményes berendezkedésnek. Ehhez nyomatékosítani szükséges, hogy *A szabadságról* című mű gondolati építkezése semmilyen metafizikai alappal nem rendelkezik, minthogy utilitarista nézeteken alapszik. Így elmélete semmilyen abszolút ontológiai igazságon nem nyugszik, csupán haszonelvű érveken, amelyeket persze egyszersmind morális individuális és társadalmi előnyökként is mutat be. Ilyen szempontból különösen megrázó az, hogy a relativizmus – vélhetőleg – uralomra jutó zsarnokságával szemben semmilyen ellenszer nem mutatkozik. A közvélemény lehet zsarnok, és büntet is²¹ a tapasztalat szerint – olvashatjuk Millnél. Ha egyszer egyfajta liberális/libertáriánus relativizmus válik meghatározóvá a közvéleményben és a törvényekben, akkor miként vallhatja véleményét társadalmilag egyenlő eséllyel az, akit filozófiai vizsgálódása és/vagy vallásos (keresztény) hite arra készítet, hogy szükségesnek tartsa az emberre vonatkozó egynémely alapvető erkölcsi igazság elfogadását?

Valószínűleg úgy tarthatta Mill, hogy a libertáriánus relativizmus egyszerűen nem válhat zsarnokká. Márpedig napjaink nyugati társadalmainak tapasztalata éppen ennek ellenkezőjét mutatja, azt tehát, hogy a posztmodern relativizmus önmagának ellentmondva lehet a közbeszédben elnyomó jellegű a „politikai korrektség” örvén, a politikai cenzúra szankciórendszerének működtetésével. Azonban már Rousseau-nál megtaláljuk a felvilágosodott közvélemény, illetve a közakarat társadalmi cenzúrájának ideológiai igazolási kísérletét. Át fogjuk így tekinteni ezt a gondolati hagyományt, amelynek kortárs áttételes hatása mindenképpen gyanítható, hiszen Rousseau legismertebb írásaiban fejtette ki az azokra vonatkozó véleményét. Aligha lehetséges, hogy ez hatástalan maradt volna, hiszen nagyon is úgy tűnik, hogy egyes elemei a politikai korrektség kortárs társadalmi gyakorlatának egynémely mozzanatában tetten érhetőek.

Előtte azonban még arra kívánunk rámutatni, hogy az értékrelativizmusnak a közvéleményben történő erőszakosabb érvényre juttatására annál is inkább fennáll a veszély, minthogy Mill „seholy sem korlátozza a gondolat- és szólásszabadságot védő állításait az ártalom-elvre tekintettel”,²² leszámítva az uszító hatású világos és jelen levő fizikai veszélyhelyzet esetét. Egyrészt tehát Mill tartalmilag az értékrelativizmust támogatja radikális liberális álláspontként, másrészt ennek a közvéleménybe való átvitelét nem gátolja semmi, csak a nyilvánvaló és közvetlen fizikai erőszakra uszítás kizárása. Egy ilyen teoretikus és gyakorlati alapállás eredményeképpen az igazságorientált és adott esetben többségi véleményt alkotó keresztény/katolikus társadalmi álláspont szükségképpen a porlasztandó²³ „intoleráns”, pejoratív értelemben konzervatív²⁴ álláspontot jelenti Mill számára. Ehhez a kisebbségi vélemények társadalmilag megszervezendő pozitív diszkriminációját is igénybe veszi. Így a többségi és a kisebbségi vélemények nyílt, erő-

²⁰ Vö. uo., 64., 95.

²¹ Pl. uo., 15.

²² SCHAUER i. m. (8. lj.) 132.

²³ „[...] ha már választani kellene, nagyobb szükség lenne rá, hogy a hitetlenek ellen irányuló támadásoknak vessenek gátat, mint a vallás ellen irányulóknak.” MILL i. m. (3. lj.) 63.

²⁴ Mill egyáltalán nincs jó véleménnyel a keresztény (társadalom)etikáról, annak az egyén és a társadalom életében betöltött szerepéről. Uo., 58–59.

szakos küzdelmét véli kívánatosnak Mill a kisebbségi vélemények intézményes megsegítésével. Hogy milyen az általa így leírt diskurzus, arról később ejtünk szót, de az bizonyossá válik már az eddig előadottakból is, hogy szó nincsen ez esetben a konstruktív jellegű klasszikus dialogikus retorikai-dialektikai érvelésről, annak társadalmi gyakorlatáról, hiába hivatkozik erre több helyütt is Mill.²⁵ (Sőt, azt kell hogy mondjuk, hogy maga sem gyakorolja a klasszikusok érvelését.²⁶) Az a kép kerekedik ki ugyanis a milli leírásból, hogy az uralkodónak tartott keresztény, illetve katolikus tanok és értékek folyamatos, tömeges és erőszakos, azaz sértő, lejárató, rágalma-zó stb. támadásával a közbeszédben előbb-utóbb a relativista liberális álláspont fog – helyesnek tartottként – többségbe kerülni. Különösen a pozitív diszkrimináció társadalmilag intézményesített eszközei segítségével, amelyek uralma után a dominánssá vált relativizmus képviselői többé nem tűrik, nem teszik lehetővé az általuk „intoleránsnak” nevezett keresztény/katolikus igazságorientált álláspont közvéleményben való hathatós képviseletét. Ily módon a relativista liberális/libertáriánus ideológia győzelmével²⁷ meg is áll a közvélemény kisebbségi-többségi ingája. Csakhogy ki fogja ezután a másként gondolkodó polgárokat megvédeni az uralkodó közvélemény ezen új típusú zsarnokságával szemben? Ez a veszély fel sem merül Mill elméletében, hiszen ő éppen az ezen ideológia által uralt társadalom létrejöttét favorizálja, amelyben szerinte nem jöhet létre annak a többségi közvéleményen – és törvényeken – keresztül gyakorolt zsarnoksága.

Mill indokolatlanul optimista módon bíz a jellemüket formálni kívánó racionális individuumok létében, s abban, hogy az vezérli a szólásszabadságot. Emellett az igazságnak a zabolázatlan társadalmi vitában való feltárulkozásában is rendületlenül hisz, ami pedig a társadalom érdeke. Az ártalom-elv pedig – mint láthattuk – nem, vagy csak alig játszik szerepet ebben az elméleti konstrukcióban, míg a „paternalizmus” hasonlóképpen szintén nagyon szűkre szabott, s csak a fizikai erőszakra uszítás tilalmát, s annak megelőzhetőségét foglalja magában. Mill tehát nem úgy tekint a véleménynyilvánításra, mint performatív cselekvésre, hacsak az nem indukál közvetlenül valóban ártó fizikai cselekedeteket.

Úgy véljük tehát, hogy a szólásszabadság radikálisan individualista és értékrelativista milli modellje az igazságorientált elméletekkel szembeni szellemi intoleranciája, illetve a kisebbségi relativista vélemények pozitív diszkriminációja miatt nagy valószínűséggel csaphat át a kisebbségből ily módon többségibe átváltó közvélemény zsarnoki jegyeket mutató politikai cen-

²⁵ A cáfoló (negatív) logikát méltatja, de a szóban forgó művében azt ő maga eléggé kevésbé képes alkalmazni úgy, ahogy azt a klasszikusok a dialektika használatakor tették. Uo., 54.

²⁶ Eléggé kiábrándító az, ahogy ő maga érvel a szeszese italok kereskedelmét betiltani igyekvő érvekkel szemben. A korrekt, tárgyilagos és az észérvekkel meggyőzni kívánó érvelés nem jellemző az ott előadottakra. Uo., 101. Azt is mondhatnánk, hogy az itt szereplő „érvéle” arra lehetne példa, hogy miként nem szabad érvelni, ha valaki a klasszikusok útját kívánja járni.

²⁷ Eléggé sokkolónak hat, ahogy Mill a negyedik fejezetet befejezi. Mintha a keresztény civilizációnak nemcsak végét jósolná, hanem egyenesen akár kívánná is: „Egy olyan civilizációnak, amely megadja magát legyőzött ellenfelének, már előzőleg olyan korcsná kellett válnia, hogy sem felszentelt papjai, sem tanítói, sem mások nem képesek megoltalmazni, vagy nem is vállalják megoltalmazását. Ha így áll a dolog, akkor annál jobb, minél előbb tűnik el a föld színéről. Az ilyen civilizáció már csak egyre rosszabbá válhat, míg csak el nem pusztítják s újra nem teremtik (mint a nyugat-római birodalmat) az életerős barbárok”. Uo., 105.

zúrjába. Tekintsük át tehát a közvélemény és a cenzúra modern eszmetörténeti forrásvidékét, hogy mérlegelhessük annak a kortárs posztmodern politikai korrektségre és cenzúrára gyakorolt hatását!

2. A politikai cenzúra modern eszmetörténeti forrásvidéke, avagy Rousseau a közvéleményről és a cenzorról²⁸

Térjünk most rá a társadalmi cenzori intézmény modern eszmetörténeti előzményeinek feltárására! Nyomatékosan hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy csak mint egy lehetséges előzményre utalunk a következőkben Rousseau-ra, a helyes, társadalmilag releváns erkölcs intézményi megítélésének és egyben érvényesítésének megfogalmazójára. Ezzel nem kívánunk azonban sem summás értékítéletet megfogalmazni magukról a genfi filozófus személyes etikai indítékairól,²⁹ sem leegyszerűsítő megállapításokat tenni politikai filozófiájáról, így tehát például nem állítjuk, hogy saját „haladó” gondolatait vagy értékrendjét kívánta volna Genfben vagy másutt ráerőltetni a közvélemény cenzúrájával a polgárookra. Annyit viszont állíthatunk, hogy Rousseau leszőgezte: a közvélemény cenzúrája hatékony politikai eszköz a kormányzat kezében³⁰ a köz-erkölcs alakítására. Azonban rámutat arra is, hogy nem a cenzúra hatósága alkotja a közvéleményt, és nem közvetlen kényszerrel alkalmazza azt.

A társadalmilag-politikailag elfogadható közerkölcsök közvélemény által gyakorolt kontrolljának intézményesített, hatósági szankciókkal való érvényesítéséről szóló elmélet tudtunkkal először Rousseau tollából került kibontásra, jobbára a párbajok visszaszorítására létrehozott marsallok ítélőszéke mint „legfőbb becsületbíróság”³¹ példája és annak tanulságai nyomán. Az előtérbe állított görög és római történeti példák, illetve az említett francia marsall-becsületbíróságok újrafogalmazása nyomán vázolt fel egy olyan cenzori hivatalt, amely a közvéleményben élő erkölcsöt érvényesíti az egyes emberek közötti becsületbeli és társadalmi morált érintő vitákban. Ez az intézmény szervesen kapcsolódik a közakaratról, a törvényről és a közvéleményről alkotott fogalmihoz, és logikailag következik gondolati rendszeréből. Amint a közakarata a törvény útján nyilvánul meg – írja –, úgy a „közvélemény a cenzori hivatal útján ítélt”.³² A közvélemény pedig olyan „törvény, amelynek a cenzor az őre, aki azt éppen úgy csak egyéni esetekre

²⁸ A most következő Rousseau-clemzések e tanulmányom vonatkozó fejezetének egyes részeit tartalmazzák: FRIVALDSZKY János: A posztmodern kor természetjog-ellenességének előzményei és annak kritikája. In: FRENYÓ Zoltán (szerk.): *Molnár Tamás eszmévilága*. Budapest, Barankovics István Alapítvány; Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Gondolat, 2010. 79–129.

²⁹ Vö. PETHŐ Bertalan: A deviancia történelmi konstrukciója – Derrida Rousseau-olvasata nyomán. In: LENDVAI L. Ferenc (szerk.): *Társadalomtudomány és filozófia*. Budapest, Áron, 1994. 11–56. Rousseau személyiségrajzához különösen: 48.

³⁰ „Hogyan befolyásolhatja hát a kormányzat az erkölcsöket? Válaszom ez: a közvélemény által.” J.-J. ROUSSEAU: Levél d’Alambert-nek. In: BENCE György – LUDASSY Mária (szerk.): *Jean-Jacques Rousseau: Értekezések és filozófiai levelek*. Budapest, Magyar Helikon, 1978. 387.

³¹ Uo., 387. skk.

³² Jean-Jacques ROUSSEAU: *A társadalmi szerződés*. Ford. MIKÓ Imre. Kolozsvár, Bibliotheca, 1958. 266.

alkalmazhatja, mint a fejedelem.”³³ Ez a hivatal tehát a rousseau-i elképzelés szerint a közvéleményben kifejeződő iratlan, de mégis „pozitív” erkölcsi norma, erkölcsi törvény érvényesítésén fáradozna. Nem alkotója tehát a felügyelendő normáknak, hanem csak tolmácsa, alkalmazója azoknak: „A cenzori hatóság sem a közvélemény bírója, hanem csak tolmácsa annak, s mihelyst eltér tőle, döntései hiábavalóak és hatálytalanok.”³⁴ A cenzor tehát a közvéleményben élő pozitív erkölcsi, közösségi normáknak mint társadalmilag – esetleg jogi törvényben is előírtan – érvényes és általa mint erkölcshatóság által szankcionált erkölcsi törvényeknek az őre.

Rousseau úgy vélte, hogy a helyes ítéletalkotásra, gondolkodásra kell megtanítani az embereket, s az erkölcsök önmaguktól fognak megjavulni. Az ember – hangzik az alapirányultságot érintő optimista állítás – a szépre törekszik, de abban, hogy mi az, gyakran téved, ezért kell az ítéletalkotását „helyreigazítani”,³⁵ a nép pedig „mindig jót akar, de maga nem mindig ismeri fel azt”.³⁶ A cenzornak hasonlatosan az előbbiekhöz – aki a „becsületet ítéli meg”³⁷ – az erkölcsök felett kell a helyes értékítéletet kimondania a közvéleményt alapul véve. Rousseau következképpen hitt a felvilágosult ész tisztánlátásában és meggyőző erejében, politikai rendszerének közakaratra és közvéleményre alapozásában pedig szintén ezek az előfeltevések munkálnak. A rossz erkölcs – az ő elméleti rendszere szerint – tulajdonképpen az erkölcsi „ízlésbeli” tisztánlátás hiányából fakad, amely a racionalisták szerint nem annyira bűn, mint ítéletalkotásbeli tévedés, amely helyreigazítást kíván – annak egyértelműsége végett akár társadalmi szankciók által gyakorolt kényszer által is, amint azt Rousseau javasolja.

A kormányzat az erkölcsöket a közvélemény által befolyásolhatja, de csak a kezdetekkor – írja Rousseau, utána pedig azok fenntartására kell törekednie az „eltorzításukra törekvő természetes hajlammal szemben”, miközben a „véletlen” változása irányítja a továbbiakban a közerkölcs közvélemény által való megítélését.³⁸ A véletlen erkölcszmódosító hatását az erkölcsbírótság közvetett nyomásgyakorlása van hivatva a helyes irányba terelni, elnyomva, sőt „kiirtva” a helytelennek tartott előítéleteket.³⁹ Rousseau a saját lakó-városának, „kicsiny falujának” az előítéleteit és véleményeit, végső soron erkölcsait megváltoztatni képes színházlétesítés ellen érvelve megjegyzi, hogy ha helyesek az erkölcsök, a kormányzat(?) bölcsen mindössze annyit tehet, hogy „megelőzi a változásokat, hogy idejekorán megállít mindent, ami változásra vezethet”.⁴⁰ Továbbá a párbaj valóban teljesen észszerűtlen szokásának a kiirtásáról értekezik a szerző. Azonban joggal merülhet fel a kérdés, hogy mi a teendő abban az esetben, ha a közerkölcsöket aktuálpolitikaibb módon ítéli meg az erkölcsbírótság, mivel a domináns és helyes közvéleményt politikai módon, azaz voltaképpen saját ízlése szerint értelmezi. Rousseau az erkölcsbírótság lé-

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo., 138.

³⁷ Uo., 267.

³⁸ „Ha a kormányzat nagy hatással lehet az erkölcsökre, csak eredeti létesítésekör; többé nincs hatalma változtatni rajtuk, sőt az is nagy fáradságába kerül, hogy fenntartsa őket az elkerülhetetlen véletlenek támadásával és az eltorzításukra törekvő természetes hajlammal szemben.” ROUSSEAU i. m. (30. l.) 394–395.

³⁹ „De miben állt ez az előítélet, amelyet ki kellett irtani?” Uo., 394.

⁴⁰ Uo., 395.

tező, általa is ismert⁴¹ példáiról írt, amelyeknek működési mechanizmusát, hatékonyságát is ismerte – pl.: „e törvényszék [...] most is alig képes megőrizni bennünket olyannak, amilyenek vagyunk”⁴² –, tehát az intézmény hatásmechanizmusát ismerve politikai okokból tartotta azt létesítendőnek. Rousseau koncepciójában nem merül és nem is merülhet fel azon eshetőség, amikor a cenzori hivatal nem a minoritásban levő társadalmi ellenállással szemben kényszeríti ki a domináns közerkölcsöt, közvéleményt, de nem tárgyal olyan esetet sem, amikor olyan politikai irányú morális meggyőződést érvényesítene a társadalmi becsületet érintő kényszerhatalmával, ami az objektív természetes erkölcsi törvénynek mondana ellent. Rousseau-nál ugyanis az átmoralizált politika felszippantja a tág értelemben vett törvényben a jogot. A jogi törvény és a közvélemény egymást erősítő – széles értelemben vett – törvények, az egyik annak szűkebb a másik pedig tágabb értelmében, amiképpen az – a többször hivatkozott – Spártában is volt.⁴³

A cenzori hivatal tevékenysége a – tág értelemben vett – törvények szabályozó-társadalom-alakító funkcióját szolgálja a közerkölcsök érvényre juttatásával, ezáltal pedig a közvélemény uralmát biztosítja. Ez utóbbit leginkább a közvélemény elfajulásának megakadályozásával éri el.⁴⁴

Az erkölcsi véleményeknek tehát a cenzori hivatal, illetőleg a becsületbíróság, amikor azok még kialakulatlanok, irányt szabhat, azokat közvetetten alakítja, hajlíthatja a helyes irányba, az elfajulást gátolhatja és a helyes erkölcsöket fenntartja. Rousseau azonban hangsúlyozza, hogy a „közvéleményre nem lehet kényszerrel gyakorolni”, ezért bármiféle ilyen tevékenységtől a lehátározottabban tartózkodnia kell a hatóságoknak.⁴⁵ Az uralkodó helyes közerkölcsöket viszont a becsületre, a társadalmi megbecsülésre ható kényszerrel kényszeríti ki a cenzor vagy a becsületbíróság. Akit érenytelennek nyilvánítottak, akár közvetve,⁴⁶ az elveszítette a társadalmi becsületét.

A cenzor hasonlóképpen nem hivatott a közerkölcsök kényszerrel – becsületvesztés szankciójával – való alakítására, minthogy csupán a közvélemény tolmácsa, s nem annak létrehozója. A cenzori hivatal vagy a becsületbíróság a közvélemény „kinyújtott kardja”, és ugyanazt a hatást érvényesíti mint maga a közvélemény „természet adta módon” a becsületvesztő megbélyegző és kiközösítő hatásmechanizmusával, ha szabadon hagyják működni.⁴⁷

Rousseau azt állítja, hogy „egy nép nézetei alkotmányából fakadnak”.⁴⁸ Nem mellékes tehát, hogy az emberi jogok és az „alkotmányos politikai korrektség” örvén milyen tartalmakat tulajdonítanak „politikailag szalonképes” emberi jogi nézeteknek korunkban a cenzori funkciót magukra öltők. Mivel a cenzori joghatósági funkciót betöltő ítélőszékek Rousseau szerint a becsület elvesztését, a megbecstelenítést is alkalmazhatják, ami a becsületbíróság által hozott egy-

⁴¹ „Consistoire” és a „Chambre de la Réforme”. Uo., 395. Az előbbi nagyjából lelkészekből állt és a genfi polgárok erkölcsét vigyázta, az utóbbi pedig a fényűzés elleni törvények betartását ellenőrizte. Uo., 787.

⁴² Uo., 395.

⁴³ Uo., 386–387. Vö. ROUSSEAU i. m. (32. lj.) 268.

⁴⁴ ROUSSEAU i. m. (32. lj.) 267.

⁴⁵ Uo., 268

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ L. ROUSSEAU i. m. (30. lj.) 393.

⁴⁸ ROUSSEAU i. m. (32. lj.) 267.

fajta polgári-társadalmi „halálbüntetést” jelenti,⁴⁹ ezért nem mindegy – szintén korunkra térve –, hogy ki értelmezi, és hogyan alkalmazza-érvényesíti „politikailag korrekt” – „alkotmányos” vagy „demokratikus” – módon például az emberi jogokat. Ez azért is alapvető kérdés, hiszen „egyetlen ember sem élhet polgárként, ha nincs becsülete”, tehát lényegbevágó, hogy a becsületvesztéssel járó „polgári halál”⁵⁰ szankcióját milyen vétkekért szabják ki a közvélemény nagyhatalmú cenzorai. Márpedig mindenki polgárként a becsületbíróság hatáskörébe tartozik, s „egyesekeknek viselkedésükről és cselekedeteikről kell számot adniok, másoknak szavaikról és vezérelveikről”, miközben „senki nem kerülheti el, hogy dicsérjék vagy gáncsolják, aszerint, hogy élete vagy nézetei megfelelnek vagy ellentmondanak a nemzet kialakult becsületkódexnek”.⁵¹ Az ész és az igazság, valamint a közvélemény magatartási normáinak kell megfelelni, mindazonáltal hozzáteszi Rousseau,⁵² hogy észrevétlenül módosíthatja ezeket az elveket a cenzori hatóság. Ha pedig a közvélemény „élsapataként” módosíthatja a cenzori hatóság, akkor különösen lényegi kérdés a módosított erkölcs tartalmi helyessége, s ehhez kapcsolódóan az ítékezés ily módon változó alapjának a legitimitása. Ez a két kérdés voltaképpen nem is vetődik fel Rousseau vonatkozó írásiban.

Ha a cenzori hivatal meg akarja változtatni a közmegebecsülést érintő cselekedeteket, akkor ahhoz a róluk alkotott ítéleteket kell megváltoztatni – írja a filozófus.⁵³ A helyes erkölcsi tudat tehát bizonyos értelemben a közvélemény az erkölcsbíróság éppen aktuális ítékezésében megjelenő ítéletével esik egybe, így a „köz”-vélemény leginkább azon társadalmi elit nézeteivel azonos, amelyet az erkölcsbíróság képvisel, és amelynek normáit érvényesíti. Azon réteget érinti azonban a leginkább a judikatúrája, amelynek tagjai a legtöbbet veszíthetnek a becsületvesztéssel.⁵⁴ Ez pedig a közmegebecsültséget élvező legfelső elit, s az ehhez tartozóknak, ha jól működik az intézmény, már a „becsületbíróság pusztá nevével reszketniök kell”.⁵⁵ Ha viszont nem „egyéni eltévelyedés”-ről van szó, hanem egy markáns kisebbségi erkölcsi ellenvéleményről, akkor – nézetünk szerint – kialakulhat az a politikai helyzet, hogy mivel „semmi sem függetlenebb a legfőbb hatalomtól, mint a közvélemény”,⁵⁶ ezért a domináns közvélemény, a „világ királynőjének”⁵⁷ hordozói a becsületbíróság szankcióival küzdelmet folytatnak a közvélemény befolyásolására a szerintük helytelen értékítéletet hordozó – kisebbségi – közvélemény-formálókkal szemben. Belátható, hogy ez nagy valószínűséggel a domináns közvéleményt hordozni képes elit győzelmével fog járnai, amelynek erkölcsi ítéletét – mint dominánsként felmutatottat – a becsületbíróság szankciórendszere érvényesíti.

⁴⁹ ROUSSEAU i. m. (30. l.) 392–393.

⁵⁰ „E bíróságnak nem lehet más fegyvere, mint a becsület és a gyalázat [...] aki nem jelent meg a kijelölt időpontban a becsületbírák előtt, az elismerte, hogy képtelen védekezni, azaz önmagát ítélte el. Amiből természetesen az következett, hogy nyilvánosan megfosztották becsületétől [...]” Uo., 388.

⁵¹ Uo., 392

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo., 388.

⁵⁷ Uo., 394.

A kortárs társadalmi közeg kedvező a cenzúra számára, hiszen korunk nagyvárosaiban szinte semmiféle erkölcsi közösségi rend nem érvényesül a korábbi tradicionális nyilvánosság kontrolljának szétporladása miatt – míg a kisebb településeken az emberek „a köz látókörében élnek, és egymás született cenzorai”⁵⁸ –, így napjainkban az önjelölt cenzorok jobbra maguk alkotják és képviselik az erkölcsileg-politikailag helyes értékrendet, amelyet a mértékadó nyilvánosság szankcióival érvényesítendőnek tartanak. Kérdés azonban, hogy miképpen egyeztethető össze a pragmatikus igazságnélküliség posztmodern dogmája, annak etikai relativizmusa a politikai korrektség kérelmelhetetlen társadalomalakító radikalizmusával. Valószínűleg úgy, hogy az etikai relativizmus posztmodern vagy libertáriánus politikája nem tűr meg semmilyen metafizikai alapú, lényegi, természetjogi igazságot, vagyis nem relativista és főképpen nem toleráns az ilyen típusú szubsztantív igazság-képviseléttel szemben. Ekképpen viszont semmilyen legitimitással nem rendelkezik szankciók foganatosítására, hiszen csak tartalmi érvényességében megalapozott, azaz igazolt erkölcsi rend szankciója lehet politikailag legitim, helyes, azaz „korrekt”.

3. A vélemények társadalmi nyilvánosságának szerepe a közjó és az arra irányuló jó kormányzás szemszögéből

A társadalmi nyilvánosságnak és véleménynyilvánításnak nagyon fontos szerepe van a jó kormányzás valósága szempontjából. Egyrészt azért, mert az ilyen kormányzás a *közjóra* irányul. A köz java viszont csupán a kormányzás alanyainak, azaz a politikai közösség tagjainak közjóra irányuló párbeszédében alakulhat, formálódhat. A köz java a politikai közösség tagjainak és azok közösségeinek java. E politikai filozófia és kormányzási forma filozófiai antropológiája a perszonalizmus.⁵⁹ Ez maximálisan tiszteletben tartja az emberi szabadságjogokat az emberi méltóság okán, másrészt nagy hangsúlyt fektet a személy személyközi, társadalmi-közösségi és a politikai kiteljesülési oldalára is. Ez utóbbi jelenti és biztosítja a személy társas és közösségi kibontakozását a személyt és annak közösségeit átfogó kisebb és nagyobb közösségeik közjavára. A jó kormányzás mint a közösség javára irányuló politikaformálás igényli a polgárok aktív részvételét ebben. Ez pedig csak a közjóra irányuló vélemények nyilvános kifejezésén és azok találkozásán, konstruktív ütköztetésén keresztül lehetséges.⁶⁰ A véleménynyilvánítás célja tehát a közjó elemeinek felszínre hozása, azok konstruktív, azaz dialogikus-érvelő ütköztetése a legjobb közösségi döntések elérése végett. Ehhez a közjót érintő közérdekű adatok nyilvánossága szükséges, amelyek megismeréshez a közösség tagjainak alapvető joga van. Ideértve a közpénzügyekre vonatkozó tényeket, de a politikai döntéseket, megállapodásokat meghatározó adatokat is, s minden, a politikai élet alakulása szempontjából releváns közérdekű tény, adatot és az azokra vonatkozó publikusnak szánt véleményeket is. A nyilvános megismerhetőség szempontjából csak nagyon szűk kivétel lehetséges, például azok a titkok, amelyek megismerése a politikai kö-

⁵⁸ A nagyváros és a kisváros ilyetén való kontrollbeli különbségére Rousseau hívta fel a figyelmet. Uo., 378.

⁵⁹ Vö. FRIVALDSZKY János: L'antropologia e i principi del buon governo. I *Teoria e Critica della Regolazione Sociale* (2012) 1–26.

⁶⁰ Vö. FRIVALDSZKY János: Hermeneutika a személy, a hagyomány és a közjó értéktalajáról. *Valóság*, 1996/7. 97–102.

zösség biztonságát alapvetően veszélyeztetnék (államtitkok). Tekintve, hogy az uralmon levők hatalmuk biztosítása érdekében nemegyszer igyekeznek a politikai közösséget érintő tényeket elhallgatni, nagy gondot kell fordítani arra intézményesen is (bíróságok, jogszolgáltató fórumok útján), hogy minden ilyen tény, adat megismerhető legyen. A jogrendszernek a közérdekű adatok nyilvánosságát alkotmányos jogi eszközökkel biztosítania kell. Enélkül nem lehetséges sem közjó, sem jó kormányzás. Egy természetjogi elméletileg helyesen megalkotott politikai és a jogfilozófiai tan⁶¹ tehát a szólás- és véleménynyilvánítás szabadságának nemcsak emberi jogi oldalát, hanem ezek vonatkozásában a társadalom és a politikai közösség közjavát is szem előtt tartja, ahol ez utóbbiak java egyben az azt alkotó személyeknek és azok közösségeinek java is.

A véleménynyilvánítás célja tehát politikai filozófiai megközelítésben a közjó elemeinek megtalálása a politikai döntések előkészítésében és meghozatalában.⁶² Ami ezt gátolja, az, bár lehet hogy nem jogsértő, de a közjával ellentétes. A politikusok és politikusjelöltek magánélete nem tárgya a politikai nyilvános diskurzusnak, viszont azok a cselekvések, amelyek a közjót érintő közösségi-társadalmi dimenzióban jelennek meg (nem is szólva a kifejezetten politikai-akról), mind nyilvánosan tárgyalhatóak, minthogy a szóban forgó személyek valós politikai tevékenysége, illetve szavahihetősége ezekből ismerhető meg.

Episztemológiai értelemben azért elengedhetetlen a vélemények egymásra reflektálása révén keresendő közjó nyilvános diskurzív gyakorlata, mert a közjó politikai tartalma nagyrészt – a klasszikusokkal szólva – a „valószínűleg igaz” terrénumához tartozik. Ez utóbbi pedig a helyes politikai döntésekre vonatkozó vélemények világa, amelyek ha igazságmagvakat tartalmaznak, és ha a valószínűleg igazságos elérését tűzik ki célul a politikai diskurzus résztvevői, akkor nagy esély van annak közös megtalálására. A helyes politikai döntés elérésére irányuló „politikai bölcsesség” erénye igényli a közjót kereső vélemények, valamint az azokból fakadó érvek és érvelések érvelő-cáfoló dialektikus és retorikai igazolásait, hiszen enélkül aligha lesz bölcs a politikai döntés, minthogy ilyen esetben az nem az adott helyzetben igazságos elérésére irányul.

A vélemények és érvek konstruktív szellemű ütköztetése a fentiek jegyében a politikai döntés konszenzusos voltát eredményezheti, amely nem csak eljárási, hanem tartalmi, azaz morális és társadalmi legitimitációt, elfogadottságot is kölcsönöz az ilyen módon meghozott politikai döntésnek. Az ilyen érvelő-meggyőző, konszenzuskereső diskurzív kultúra (bázis)demokratikus értékteremtő jelleget hordoz,⁶³ amely, ha hosszú időn keresztül érvényesül, akkor már érték-

⁶¹ Ilyenek például Robert P. George véleményszabadságot tárgyaló elemzései: Robert P. GEORGE: *Making Men moral. Civil Liberties and Public Morality*. Oxford, Clarendon Press, 2002. 197–199.

⁶² Vö. TURGONYI Zoltán: Szólasszabadság, állami semlegesség, autonómia. In: LUDASSY Mária – POGONYI Szabolcs – MIKLÓSI Zoltán (szerk.): *A felvilágosodás álmai és ármjai*. Budapest, Áron, 2007. 344–389.

⁶³ Vö. KOMÁROMI László: Establishment, Evolution and Interaction of Modern Direct Democratic Traditions. *2 Giornale di Storia Costituzionale / Journal of Constitutional History* (2015) 59–72.; KOMÁROMI László: Representative Government and Direct Democracy: Italy and the Main Direct Democratic Traditions in Europe in the 19th–20th Centuries. *Iustum Aequum Salutare*, 2014/2. 145–153.; KOMÁROMI László: The Idea of Popular Sovereignty and the Different European Traditions of Direct Democracy. In: Janwillem OOSTERHUIS – Emmanuel VAN DONGEN (szerk.): *European Traditions: Integration or Disintegration?* Nijmegen, Wolf Legal Publishers, 2013. 221–231.; KOMÁROMI László: Good Governance and Direct Democracy: Examples and Lessons from Past and Present. *Iustum Aequum Salutare*, 2013/2. 107–115.; KOMÁROMI László: Representation, participation and popular sovereignty: The role of citizens in the constitution-making processes at the turn of the 18th and 19th century. In: Diana Repeto GARCÍA (szerk.): *Las Cortes de Cádiz y la Historia Parlamentaria: The Cortes of Cadiz and Parliamentary History*. Cádiz, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 2012. 753–764.

hordozó közösségi demokratikus hagyományként ilyen tartalmú részvételi politikai szocializációt eredményez a polgárok új generációjánál. Ez utóbbi pedig, vagyis a közjő iránt elkötelezett polgárokból álló aktív közösségek léte a szubszidiárius, azaz az alulról felfelé építkező jó (ön)-kormányzás gyakorlatának előfeltétele.⁶⁴

A politikai véleménynyilvánítás elengedhetetlen a politikus és a választópolgárok közötti választási „közpolitikai megbízási megállapodás” megkötésekor, tartalmának meghatározásakor, illetve betartásának számonkérésekor is az újabb választások idején, de a választások közötti beszámolók alkalmával is.

A különböző politikai vélemények kinyilvánítása és azok konstruktív találkozása a politikai közösségi identitás kialakításában is fontos szerepet tölt be, ami alkalmas arra, hogy olyan pozitív énkép alakuljon ki a más politikai közösségekkel való találkozásban, amely meghaladja a másik politikai közösségekkel szembeni kontraidentifikáció létrejöttét, vagyis azt, hogy a „mi” ne jelentsen semmi egyebet, minthogy a mi voltaképpen a „nem-ők” vagyunk. Nem valljuk tehát a Carl Schmitt nevéhez köthető barátság/ellenség politikai antropológiai dichotómiát, amelyet manapság leginkább a politikai diskurzuselemzésekre alkalmaznak.⁶⁵ Azt állítjuk ugyanis: ténylegesen lehetséges, hogy adott politikai kontextusban „a politikai” és annak antropológiája e dichotómiává korszosodik, de ez a politikai élet, az adott politikai viszony deformációja, patológiája. A normális, azaz a közjóra, minden politikai közösség közjává irányuló politikai viszonyok között a másik politikai közösség képviselője ugyanis legfeljebb ellenfél, vitapartner, de semmiképpen sem kell hogy ellenség legyen, akivel szemben a fizikai megsemmisítés lehetősége is fenn kell hogy álljon a Carl Schmitt-i barát/ellenség politikai definícióból adódóan. A háború manapság már nem a politikai kérdések normális kezelési, elintézési módja, így a manipulatív diszkurzív vagy propagandaeszközökkel történő ellenségképgyártás sem férhet össze a normális politikai viszonyokkal. Ahol tehát a politikai közbeszédben ez történik, ott már nem lehet szó valódi közjóról, hiszen a béke és az arra való törekvés a közjő elengedhetetlen tartalmi eleme, amiként az erre irányuló jó kormányzásnak is hasonlóképpen. Az ellenségképgyártás és az azzal való háborúra készülés semelyik politikai közösség közjáját nem szolgálja, minthogy alapjaiban támadja az emberi jogokat, amelyek pedig az emberi természet méltósága révén egyetemesek lévén az egész emberi nemet egyetlen planetáris méretű jogközösségbe kapcsolják össze.⁶⁶ Minden támadó háború és az arra uszító beszéd ezt az emberi méltóságot és az emberi jogokat támadja, amiképpen az ellenségképgyártás is közvetetten, potenciálisan erre készít fel, s ezért az a közjővel, azaz emberek valódi javával ellentétes. Az a kormányzás pedig, amely nem a közjóra irányul, rossz, nem pedig jó kormányzás. A háborús uszítás tehát nem megengedett, azt szükséges megakadályozni, de az ellenségképgyártást sem tűrheti meg egy fejlett demokratikus politikai kultúra. Az ilyen politikai közbeszéd ugyanis jobbra arra szolgál,

⁶⁴ Vö. FRIVALDSZKY János: Szubszidiaritás és az európai identitás a közösségek Európájáért. In: FRIVALDSZKY János (szerk.): *Szubszidiaritás és szolidaritás az Európai Unióban: szimpóziumi előadások és hozzászólások*. Budapest, Faludi Ferenc Akadémia, 2006. 35–56.

⁶⁵ Vö. FRIVALDSZKY János: A politikai diskurzus és korlátai. *Politikatudományi Szemle*, 1997/2. 105–111.

⁶⁶ Vö. FRIVALDSZKY János: Lehet-e politikai egy világot átfogó közösség? *Világosság*, LI. évf. 2010. ősz. 81–89.

hogy a hatalmon levők az „ellenség” hatalomra kerülésével riogassák a választóikat, s eközben ők maguk kibújjanak a választópolgárainak teendő vagy már tett választási ígéreteik kötelezettségei alól, hiszen az ellenségtől való félelem mozgatórugója primordiálisabb, elementárisabb szinten helyezkedik el az emberek pszichés motiváció-rangsorában, mint a demokratikus megbízási kultúra érvényesítésének igénye. Ahol tehát lehet hatásosan és következmények nélkül az ellenséggel riogatni, ott nem fog létrejönni közpolitikai megbízási szerződés a választók és politikuskjelöltek között, és így azt nem is lehet számon kérni a választópolgárok által. Ennek következménye pedig az, hogy a politikusok nem közpolitikai problémák megoldására kapnak megbízást a választásokkor (hanem az „ellenség” féken tartására, legyőzésére), és a kormánynak sem azon kormányprogramot kell végrehajtania, amelynek főbb elemeit a választópolgárok jóváhagyták, s amelyre vonatkozóan megbízást adtak a választásokon győztes pártoknak, pártoknak.⁶⁷ Márpedig a John Locke által – természetesen még nem az előbbi, kortárs politikai rendszer elemeivel – leírt, megbízáson alapuló kormányzatnak ez lenne a lényegét adó szerepe.⁶⁸ A politika normális működésének, azaz a közjóra irányuló kormányzás antropológiája a „politikai barátság”⁶⁹ kialakulására irányul, ahogy azt a klasszikusok hangsúlyozzák. A meggyőzésre irányuló retorikai-dialektikus érvelésük szintén nem azt a harcos szóbeli küzdelmet idézte, amelyről Mill ír. Amíg a Mill-féle véleménynyilvánítás nem irányul a dolgok igazságára, hanem éppen a relativizmus intoleráns uralmát vetíti előre, addig a klasszikusok – akikre egyébként, mint láttuk, többször is hivatkozik Mill – a valószínűleg igazat keresték harmonikus és építő jellegű párbeszédekben zajló érveléseken keresztül, ahol az alapul szolgáló antropológia a politikai barátság megvalósulását igényli, afelé tart. Ha Arisztotelészt, Cicerót, John of Salisburyt vagy Aquinói Szent Tamást olvassuk,⁷⁰ akkor ez nyilvánvaló lehet a számunkra.

Nem lehet viszont politikai vita tárgya az, ami az emberi természet legbensőbb lényegéhez tartozik, vagyis a természetjogi alapvető igazságok, mint az emberi élet emberi, személyi és feltétlen emberi méltóságot hordozó jellege a fogantatástól a halálig, vagy a házasság intézménye mint egy férfi és egy nő kizárólagos életszövetsége.⁷¹ Ezek morálfilozófiai igazságát semmilyen

⁶⁷ Vö. FRIVALDSZKY János: A jó kormányzás és a helyes közpolitika formálásának aktuális összefüggéseiről. In: SZIGETI Szabolcs – FRIVALDSZKY János (szerk.): *A jó kormányzásról: Elmélet és kihívások*. Budapest, L'Harmattan, 2012. 51–103. (Jezsuita könyvek. Agóra; 12.); FRIVALDSZKY János: Good governance and right public policy. In: Paolo HERITIER – Paolo SILVESTRI (szerk.): *Good Government, Governance, Human Complexity: Luigi Einaudi's legacy and contemporary societies*. Firenze, Leo S. Olschki, 2012. 119–141.

⁶⁸ Vö. FRIVALDSZKY János: Az állami szuverenitás problematikájának érvénytelenítése: (Good) Governance avagy mi a jó kormányzás és a helyes hatalomgyakorlás? In: TAKÁCS Péter (szerk.): *Az állam szuverenitása. Esemény és/vagy valóság: Interdiszciplináris megközelítések*. Budapest–Győr, Gondolat, MTA TK Jogi Tudományi Intézet, SZE DFK, 2015. 409–421.

⁶⁹ FRIVALDSZKY János: Politikai barátság és jogi viszony. *Iustum Aequum Salutare*, 2009/4. 5–52.

⁷⁰ Vö. FRIVALDSZKY János: Adalékok a „politikai barátság” klasszikus, természeti törvényhez és a természetes igazságosságához kötött értelmének vizsgálatához: Barátság-fogalom kialakulása és társadalmi-politikai jelentése az antik görögöknél, valamint a politikai barátság fogalma Arisztotelésznél, Cicerónál és a „caritas” eredeti keresztényi társadalmi értelme. In: KOMÁROMI László (szerk.): *Doktori iskola, prelegálások 2: Tanulmányok, kommunikációk, recenziók és a PhD. közlemények*. Budapest, Szent István Társulat, 2003. 79–101.

⁷¹ FRIVALDSZKY János: Jó kormányzás a neokonzervatív/neoliberális korszak után: a közjóra irányuló szubszidiárius-relacionális kormányzás felé. *Iustum Aequum Salutare*, 2013/2. 22–26.

demokratikus, azaz többségi szavazással vagy konszenzuális megállapodással sem lehet felülről, minthogy ezek természetjogi igazságok, amelyek nem a politikai diskurzus terejéhez tartoznak, minthogy nem a „valószínűleg igaz” politikainak minősülő tárgyai. E filozófiai igazságok tekintetében tehát természetjogi alapú jogfilozófiai tudományos igazolásra van szükség.⁷² A politikai témák ezen túl vagy ezen belül vannak, ahol „csak” valószínűleg igaz állítások tehetők és valószínűleg igaz érvek találkoznak a publikus diskurzusban.

Az alkotmányozás feltétlenül igényli az osztársadalmi diskurzust, ahogy azt másutt alaposabban volt módunk kifejteni.⁷³ Legitimációs, értékeket teremtő és összegző, hagyományokat megerősítő, vagy azokat akár (újra)teremtő, társadalomkohéziós, nemzeti identitást adó és megerősítő stb. szerepe van. Így ezt feltétlenül biztosítani szükséges. Ennek hiánya megmutatkozik az alkotmány polgárok által való bensővé tételében (interiorizációjában), azaz annak részlegességében vagy esetleg elmaradásában, ami elfogadottsági, vagyis szociológiai értelemben vett legitimációs problémákat is eredményezhet. Az alkotmányozási osztársadalmi párbeszéd így a politikai, jogi és makro-szociokulturális jellegű véleménynyilvánítás egyik legfontosabb terepe.

A véleménynyilvánítás intézményes és hatékony biztosítása elengedhetetlen ott, ahol a – jó kormányzáshoz szükséges – hatalom megosztása a politikai bölcsesség képződését a különböző politikai erőkhöz telepíti. Így maga a hatalommegosztás, a politikai erőcentrumok közötti párbeszéd, továbbá az ellenzék ellenőrző szerepe különösen az országgyűlésben rendkívül fontos a törvényesség, de még inkább a közjó megléésében. Korunkban a politikai bölcsesség, amelynek célja a közjó, feltétlenül igényli a hatalommegosztást és az intézményesített kereteket között is zajló megannyi valós politikai párbeszédet. Nem a középkori (magyar) szent királyok világát éljük, így a hatalommal való visszaélést érintő elővigyázatosság a hatalom megosztását teszi szükségessé, továbbá az ezen hatalmi ágak és centrumok közötti konstruktív és hatékony vitát arról, hogy mi a közjó által megkívánt konkrét politikai teendő. Ezt egy-két kútfő átlátni képtelen, bármilyen jóindulatúak legyenek is azok. Ezért a közjóra irányuló párbeszéd intézményes és valós biztosítása elengedhetetlen előfeltétele a közjóra irányuló szubszidiárius és részvételi, lehetőleg *konszenzuális* és nem pedig többségi elvű demokráciának.

A „politikai korrektség” egyetlen lehetséges és üdvözlendő értelme az lehet, hogy olyan beszédmódot használunk mindig, amely a másikat nem sérti méltóságában. Ezt kívánja meg az erkölcs. Sőt: mindenkit szólítsunk meg úgy, ahogy azt ő szeretné – ezt kívánja meg az előzékenység és az etikett. Viszont a szólásszabadsággal súlyosan ellentétes azon politikai korrektségnek a közvéleményben és a politikai diskurzusban kikényszerített kánonja, beszédkódja, amely vagy a természetjogi igazságokat nem engedi nyilvánosan kimondani (pl. házasság csak különeműek között lehetséges), az ilyen nézeteket vallókat pedig meg kívánja társadalmilag szégye-

⁷² FRIVALDSZKY János: *Természetjog és emberi jogok*. Budapest, PPKE JÁK, 2010.

⁷³ FRIVALDSZKY János: Társadalmi diskurzus és szociális jogok. *Politikatudományi Szemle*, 1996/1. 93–104. L. különösen: uo., 99–101. Az alkotmányozásra mint diszkurzív aktusra hívom fel a figyelmet a *Magyar Nemzet* 1995. január 19. számában.

níteni,⁷⁴ vagy a „valószínűleg igaz” terepén nem enged politikai cenzúrájának eszközrendszerével bizonyos politikai témákat megtárgyalni, megvitatni (pl. bevándorlás, kisebbségek helyzete stb.).⁷⁵

Mill és Rousseau vonatkozó gondolatai talán a véleménynyilvánítás szabadságának két leg-szélső pólusán helyezkednek el, azonban, mint láthattuk, mindketten a politikai cenzúra útjait kövezték ki, akkor is, ha Mill egyáltalán nem szándékoltan, sőt kinyilvánított szándékaival ellentétes módon, potenciálisan és közvetetten. Ezért úgy tartjuk, hogy mindkét szerző politikai antropológiája és társadalomfilozófiája alaposan felülvizsgálendő az általunk fent leírtak szerint.

⁷⁴ Meg kell jegyezni, hogy Mill is eléggé becsmérlően szól a házasságról: „[...] arra tanítják a nőket, hogy a házasság szükséges dolog, olyannyira, hogy sok nő inkább vállalja, hogy számos feleség egyike legyen, mint hogy egyáltalán ne legyen feleség.” MILL i. m. (3. lj.) 104. Angol eredetiben l. MILL i. m. (7. lj.) 154. A házasságnak éppen az a fő lényegi jellemzője, lényegadó értelme, hogy a házaspárok egymás számára az „egyetlenek”. Az ez alóli (eseti) kivételek sem indokolják Mill látszólag esetekre korlátozódó, de mégis általános érvényűnek szánt rosszmájú megjegyzését.

⁷⁵ L. például Hollandia kudarc történetét a bevándorlókkal, amelynek egyik meghatározó oka a bevándorlói (azaz: etnikai) lét diszkriminációtól való félelemből történő „tabusítása” volt: Herman VUIJSJE: *Korrekt Hollandia*. Budapest, Gondolat, 2008. 34–49.

Megfontolások a szólás szabadságáról

A keresztény bölcsélet mérlege

KUMINETZ GÉZA*

A világosság a világba jött, de az emberek jobban szerették a sötétséget,
mint a világosságot, mert gonoszak voltak tetteik.
(Jn 3,19)

Az igazság megszabadít titeket.
(Jn 8,32)

Ha a világ gyűlöl titeket, tudjátok meg: Engem előbb gyűlölt nálatok.
Ha a világból volnátok, a világ, mint övéit, szeretne titeket. (Jn 15,18)

Boldogok vagytok, ha miattam szidalmaznak és üldöznek titeket
és hazudozva minden rosszat fognak rátok.
(Mt 5,11)

1. Bevezetés¹

A mottóversek az idők végezetéig emlékeztetnek minket arra, hogy az igaz kommunikációnak ára van, de ezt az árat épp emberségünk kivívása, megőrzése végett kell megfizetnünk. A felelősen gondolkodó ember, reflektálva a ma mindennapjai eseményeire, valami olyatén állásfoglalásra jut, melyet már 1945-ben megfogalmazott Halász Piusz ciszterci szerzetes: „mindnyájan érezzük, hogy a nagy szavak alkonyát éljük, és ebben az érzésben már egy kis remény is bujkal. Nemcsak a könyveknek van története, hanem a szavaknak is. *Habent sua fata et verba!* A pánlirizmus először elszakította az igét a tartalomtól. A szép szó kellett. Egy múló, meleg hangulat kellett csupán. A nagy igék előtt még egyidejűleg tiszteletből elnyomtuk előlapakodó ástításunkat, később már ezt se tettük. Tüntetően és türelmetlenül továbbforgattuk a készüléket. Könnyű muzsikát kerestünk. Mikor azonban a lélek a szavak mögött már csak a muzsikára vágyott, lesiklott a valóságok világáról s a vágyálmok ködlovagja lett. Csak erre várt a kísértő, s új jelmezben, mint pánpropagandizmus lépett a színre, hogy újra visszacsempéssze a nagy szavak divatját. Most már a szó nemcsak szép, hanem nagy is lett – csupán az igazság tűnt el végleg

* Egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Hittudományi Kar. E-mail: kuminetz.geza@htk.ppke.hu

¹ A korábbiakban a szerző már közölt néhány tanulmányt ebben a témakörben: Megfontolások az igazmondás erényéről (etikai megvilágításban). In: KUMINETZ Géza: *Egy tomista jog- és állambölcsélet vázlatja, I.* Budapest, Szent István Társulat, 2013. 658–683; A jóhír és magánszféra védelmének joga és a botrányokozás. In: uo., 684–692.

mögötte. Csupán az igazság.”² Mert ma a propaganda, az információk hadosztályai a tömegeket sohasem látott módon és hatékonysággal vezetik félre, amit a hazugság paroxizmusának is nevezhetünk.³ S a lényeg ez: „a szó elszakadt a gondolattól, a gondolat az igazságtól, az ige az örök Igétől.”⁴ Vélekedések tülekednek, melyekben grammra adagolják a tudatipar fő korifeusai az igazságnak magvait, úgy, hogy hihető, hiteles legyen a kommunikátor és a kommunikált információ is. Be kell látnunk, hogy ilyen körülmények között mit ér a tudomány igazsága, ha még azt is a Nagy hazugság szolgálatába állítják.

Globalizálódó világunkban „a különböző népek, eszmék, jogrendszerek, vallások, kultúrák találkozása elkerülhetetlen.”⁵ Ez a tény is sok konfliktus forrása, akár a pusztá félreértések, de a rosszindulatú előítéletek miatt is. Fokozottan felelős a kommunikáció minősége, a kommunikátorok viselkedése, hiszen az egészséges kritikai szellemet is fejlesztheti, ami egymás megértését és becülését, az egymástól való tanulás lehetőségeit hordozza. Ehhez pedig azt az alapmagatartást kell kifejlesztenie minden embernek, hogy tisztelettel tekintsen a másikra (mint vele egy-méltóságú személyre), annak hitére, vallására, identitására.

Ma az alapvető emberi jogokra is sokan hivatkoznak, mégis úgy tűnik, hogy mintha egyre messzebb kerülnének valódi érvényesítésüktől, akár az egyes ember, akár egy nép, vagy épp a nemzetek családja vonatkozásában. Különösen vitatottá lett a szólás szabadsága, mivel az információval való rendelkezés egyre erőteljesebb fegyverévé válik a politikai és gazdasági hatalom megszerzésének, megtartásának, kiterjesztésének. S itt nem a dialógus vagy a meggyőzés, a polgárok kultúrájának fejlesztése a fő eszköz, hanem a manipuláció, a hamisítás, vagyis régi nevén: a hazugság. Ne felejtsük el, hogy ma már tudománya van ennek is: mentiológia a neve.⁶ E tekintetben még a modern tudomány is nagy nyomás alatt van, akár a kutatási projektek finanszírozása, akár bizonyos kutatási eredmények torzítása, eltitkolása miatt.

Olyan korszakba érteztünk tehát, amikor épp a magasan fejlett közlekedési és távközlési lehetőségek miatt talajvesztetteké lehetnek tömegek, ami az egyik legnagyobb rombolója az emberi szabadságnak, nyomában a bűnözéssel, az elidegenedéssel, a kiábrándultsággal, a társadalmi csőd riasztó problémájával, valamint a családok szétesésével.⁷ Ehhez társul a korábban sohas létezett nagy szabadidő lehetősége, melyről „ma sem tudjuk igazán, hogyan kéne kultúráltabban, célirányosabban eltölteni. [...] Ki vagyunk szolgáltatva a szabadidőipar me-

² Vö. HALÁSZ Pius: Nagy vállalkozók az Áldozat körül, I. In: *Papi Lelkiség* 14/47. 1944, 131.

³ Vö. HALÁSZ Pius: Nagy vállalkozók az Áldozat körül, II. In: *Papi Lelkiség* 47/15. 1944, 122.

⁴ Vö. HALÁSZ Pius: *Örök liturgia*. Budapest, Korda, 1942. 16.

⁵ Vö. SZEGHALMI Veronika: Beszámoló. Szólásszabadság és blaszfémia – határvonalak a különböző kultúrákban. *Iustum Aequum Salutare*, 2015/4. 152.

⁶ Vö. Peter STIEGNITZ: *Mindenki hazudik*. Ford. SZABÓ Csaba. Budapest, OK, 2002. 2. Nagyon találóan definiálja a hazugságot, ami – szerinte – nem az igazság ellentéte, hanem a valóságtól való eltávolodás. Kitűnően deríti fel a hazugságnak a különböző fórumait: így az önmegvalósítás érdekében hazudik az egyén, gyorsan rátalál erre az útra a gyerek, a munkavállaló, az intrikusok, a reklám emberei, a család, a párkapcsolatok is átítartottak a hazugsággal. Bőségesen megtalálható a szabadidőben, az irodalomban és a képzőművészetben. Kitűnően művelik a politikusok, a pacifisták, a történészek. Sokszor hazudik a testbeszédünk, s végül leginkább és a leghihetőbb módon hazudnak a szélhámosok.

⁷ Vö. Ernst F. SCHUMACHER: *A kicsi a szép. Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról*. Ford. PERCZEL István. Budapest, Katalizátor, 2014. 76–78.

nedzsereinek, a témát körülölgő hazugságoknak.”⁸ Ez egy igen összetett probléma, melynek megvannak a maga gazdasági-technikai, politikai, vallási stb. dimenziói. Ezekre reflektál az etika, a jogbölcselet, a morálteológia, illetve a retorika tudománya. Innen a moralisták, a jogászok és a lelkipásztorok feladata-küldetése, hogy tanítsák meg a népeket, a híveket a szólás szabadsága jogának felelős gyakorlására.

Mindebből érthető, ha ma sokszor és sokféleképp reflektálnak akár az érintettek, akár a szakma emberei a szólás szabadságának problémájára, s annak is egy, a globalizáció és a tudatipar által keltett sajátos megnyilatkozására, a blaszfémiára.⁹ Az ún. alapvető emberi jogok szerkesztésén tartoznak össze, egyik sérelme magával hozza a többi megsértését is. Éspedig azért, mert az egy emberi természetnek mint lét-, megismerés- és cél-elvnek a sajátos leképezését, egyes egymásra teljességgel vissza nem vezethető lényeges dimenzióit fogalmazzák meg. Rögtön helyesbíték is: az emberi természetet az érett személyiség testesíti meg. Így az alapvető emberi jogok megfogalmazása, kodifikálása és érvényesítése egyaránt eljegyzett az érett személyiséggel. A szólás szabadsága sajátos módon mintegy előzménye, de következménye is a vallási és lelkiismereti szabadságnak.

Régebben a keresztény bölcselet az igazmondás erénye, illetve a hazugság és a botrány okozása témakörében tárgyalta ezt a kérdést.¹⁰ Nem tagadva ennek a megközelítésnek a jogosultságát, ma inkább a kommunikáció korrektsége és torzulásai téma köré kristályosodik ki azoknak a tényeknek és értékeknek az elegye, amit a szólás szabadsága alapjogán értünk. Ebben a tanulmányban megpróbáljuk vázolni a szólás szabadsága alapjogának kapcsolatrendszerét a többi alapvető emberi joggal és kötelességgel, illetve ennek kontextusában kísérletet teszünk lényegének és funkciójának meghatározására, illetve rá kívánunk mutatni torzulásaira, a szólás szabadságával való visszaélés brutalitására.

Tanulmányunkban fel akarjuk tehát kutatni a szólás szabadsága alapjogának igazi tartalmát (határait, funkcióját), és ennek fényében teszünk megoldási javaslatot a jelen helyzet javítására. E vizsgálódást egyrészt a keresztény bölcselet segítségével végezzük el, mivel ezt a bölcseleti világfelfogást ítéljük erre a legtárgyilagosabbnak, s ezért a legalkalmasabbnak,¹¹ illetve másrészt a katolikus teológia és a retorika útmutatását is figyelembe vesszük. Ez utóbbit azért is tesszük, mert a szólás szabadsága problémakörének több rétege is van. Az első a társadalmi magán- és közjó, illetve magánérdek-közérdek területe. Itt a katolikus egyház társadalmi tanítása tartalmazza azokat az elveket és erkölcsi útmutatásokat, melyek az ép társadalmi kommunikáció feltételei. A második réteg az egyházon belüli kommunikációt fedi le, mivel magának az

⁸ STIEGNITZ i. m. (6. lj.) 68.

⁹ Vö. SZEGHALMI i. m. (5. lj.) 152–156.

¹⁰ Nem vitatjuk a régi problémafelvetést és sajátos kontextusba állítását, sőt, azt gondoljuk, hogy ma is épp a probléma gyökerére világít rá: az indokolatlan, manipulatív, megtévesztő valótlanság állításra. Ezzel a megközelítéssel is szinte kimerítő képet lehet kapni e problémáról. Legyen szabad utalni Eberhard Schockenhoff munkájára, aki találon nevezi a mai embert és társadalmat hazugságra kárhoztatottnak. Vö. Eberhard SCHOCKENHOFF: *Zur Lüge verdammst? Politik, Justiz, Kunst, Medien, Medizin, Wissenschaft und die Ethik der Wahrheit*. Freiburg–Bázel–Bécs, Herder, 2005. Az alaposabb tájékozódást igénylő olvasók számára ajánljuk továbbá NÉMETH Gábor *A hazugság erkölcsi teológiai értelmezése* (Budapest, Jel, 2011) című munkáját.

¹¹ A keresztény bölcselet felfogásáról részletesebben l. KUMINETZ Géza: Világnézet, bölcselet, keresztény világnézet, keresztény bölcselet, tomista bölcselet és a jogbölcselet. In: KUMINETZ i. m. (1. lj.) 25–53.

egyháznak is megvan a maga közjava, vagyis a lelkek üdvözíteni akarása, s ez a hitből fakadó küldetés árnyalja a szólás szabadságának jogát. Végül a harmadik réteg, mely tulajdonképp az előző kettőnek valamiképp az eszköze, nevezetesen az ún. trivium, vagyis a grammatika, a logika és a retorika. Ebben a munkában a problémának csak az első rétegét fogjuk vizsgálni.

2. Az emberi személy mint az alapvető emberi jogok alanya

Nem születünk szabadnak, de a szocializáció és a személyes fejlődésünk során birtokba kell venni a szabadságot, vagyis el kell jutnunk a szabadság felelős gyakorlására. Tehát az emberi szabadságnak mindenekelőtt van tartalma és iránya,¹² vagyis van sajátos töltése. A szabadságunk ugyanakkor sokféleképp kondicionált: ösztöneink (késztetéseink), társadalmi hagyományaink, világnézetünk, vallásunk, a társadalomban érvényesülő tekintélyek, az ott ható információk különböző módon és intenzitással hatnak személyiségünkre, illetve a döntéseinkre. Sőt, azt kell mondanunk, hogy nem szakadhatunk el tőlük, ha valóban birtokba akarjuk venni az emberi szabadságot, a felelős dönteni és szólni, tevékenykedni tudást.

Az emberi jogok és kötelezettségek alanya az emberi személy és személy voltából adódó méltósága. A személy méltóságán pedig emberi minőségét értjük, amely jogi megközelítésben azt jelenti, hogy „az embernek van egy olyan, mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva az ember a jog számára mindig alany marad, és nem válhat soha se az állam, se a jog által eszközzé vagy tárgyá. [...] [A]z emberi méltóság a jog előtti létező, a priori érték, amely az emberi személy immanens lényegi sajátja.”¹³ Ám ezt a személy voltot, amit személyiséggé kell fejlesztenünk, helyesen kell értenünk – ebben segít a három normatív rend (erkölcs, jog és illem), melyek mindegyikének összehangolt érvényesülése révén bontakozhat csak ki a személyiség.

Az ember olyan lény, akinek megvan a magánya és a közösségi vonatkozása egyaránt, vagyis a társas társtalansága és társtalan társassága. Létezésének megvan a maga igazsága, melyet fel kell ismernie, és szabadon el kell ismernie, meg kell valósítania. Erre szolgál a lelkiismereti és a vallásszabadsága joga és kötelezettsége, hogy rátaláljon sajátos természetére, küldetésére. Ember volta realizálásához meg kell teremtenie a saját értékrendjét, vagyis világnézetét, vallását, közben pedig rendelkezésére kell hogy álljanak alapvető biológiai, lelki és szellemi szükségletei. Míg az alapvető jogok az emberré válás lehetőségét sejtetik, addig az emberi köteleességek az emberré válás kategorikus imperatívuszát sugallják. Mindkettőre szükség van ahhoz, hogy az emberi személy valóban kiteljesedjék, individuummá váljék, a személy személyiséggé, vagyis egyéniséggé fejlődjék.¹⁴

¹² Vö. XVI. BENEDEK pápa: *A názáreti Jézus, I.* Ford. ROKAY Zoltán. Budapest, Szent István Társulat, 2007. 95.

¹³ Vö. LÁBADY Tamás: Az emberi személy az új polgári törvénykönyvben. *Iustum Aequum Salutare*, 2015/3. 141. Megjegyezzük, hogy ez a belső mag nem tétlenségre kárthatott, hanem ezt magának az egyénnek kell megművelnie, hogy szabadságát, méltóságát birtokba vehesse. Nevezük ezt a felelős önmegvalósításnak, önrendelkezésnek, ami szükségképp világnézetben (vallásban) és a valóságnak annak értékrendje szerinti felelős megítélésében (lelkiismeret) fejeződik ki.

¹⁴ Vö. HELLER Ágnes: *A szándéktól a következményig. Előadások az általános etikáról.* Budapest, Magvető, 1970. 60–66.

3. A szólás szabadsága és az alapvető emberi jogok rendszere

Az ún. emberi jogok alapvetően az emberi méltóságot próbálják a jog nyelvén kifejezni, megjelölni annak lényegi elemeit, dimenzióit, vagyis konnaturálisak magával az emberi személlyel (természettel). Ezért minden emberre egyformán vonatkoznak, mintegy felhatalmaznak és köteleznek. Ebből adódóan egyetemesek (minden emberre egyaránt vonatkoznak), sérthetetlenek (gyakorlásukat biztosítani kell), elidegeníthetetlenek (senki sem fosztható meg tőlük, illetve le sem lehet mondani róluk), és kölcsönösen függenek egymástól (csak együttes védelmük és előmozdításuk jár az emberi személyiség valódi fejlődésével).¹⁵

Ma a jogtudomány az emberi jogok három generációjáról beszél.¹⁶ Keletkezéstörténetüket tekintve mindig az emberi személy valamely elhanyagolt alapértékének megfogalmazása és védelme hívta létre deklarációjukat, kodifikálásukat. Így az első generációs jogokat alapvetően szabadságjogoknak nevezzük, s az emberi élettér biztosítását voltak hivatottak garantálni főleg a hatáskörét túllépő államhatalommal szemben. Idetartoznak az élethez, a szabadsághoz (személyi és politikai) és a tulajdonhoz való jogok. A második generációs jogokat a gazdasági, szociális és kulturális jogok vindikálásának nevezhetjük, melyek épp az elmaradt állami szerepvállalás nyomán kerültek előtérbe.

A szabadversenyos kapitalizmus, midőn biztosította ugyan a szabadságot, ám nem törődött a polgárok életminőségével,¹⁷ a társadalmi igazságosságot végzetesen eltorzította, hatalmas társadalmi egyenlőtlenségeket okozva, nyomában az erősödő osztályharccal és forradalmakkal. Míg az előbbi időben túl erős volt az állam, úgy a későbbiekben túlságosan meggyengült. E jogok közé soroljuk: *a*) a gazdasági jogokat: a munkához, a megfelelő munkakörülményekhez, a pihenéshez való jogot, a szakszervezetek alakításának jogát, a sztrájkjogot, a kényszermunka tilalmát; *b*) a szociális jogokat: a társadalombiztosításhoz, az egészségügyi ellátáshoz, a lakhatáshoz, a megélhetéshez való jogot, az anyák, a gyermekek és az idősek különös védelmének jogát; *c*) a kulturális jogokhoz soroljuk: az oktatáshoz, a művelődéshez való jogot, a tudomány, az oktatás és a művészetek szabadságának jogát.

Megjegyezzük, hogy míg az első generációs jogok többsége az egyén szabadságát állítja szembe az állammal (mit nem tehet meg az állam – de nem emelte ki, hogy az államnak mit kell mindenképp tennie), addig a második generációs jogok ezt a hiányt próbálják pótolni, s meghatározzák az államméltóságokat, vagyis azt, hogy az államoknak mit kell tenniük az emberi életfeltételek biztosítása és az emberi jólét előmozdítása végett. Mivel sok és különböző fejlettségű, benedezkedésű állam alkotja a népek családját, s ezekben eltérő módon érvényesülnek az első és második generációs emberi jogok, ezért ismét valami új hiányt észlelt a kutató elme: megjelent a globális probléma – a fejlett, a fejlődés alatt álló és az elmaradott országok közti feszültségek.

¹⁵ Vö. Vincenzo BUONOMO: La Chiesa promotrice della cultura dei diritti umani. 3 *Seminarium* (2006) 576–577.

¹⁶ Fejtegetéseink főleg a HALMAI Gábor és TÓTH Gábor Attila által szerkesztett *Emberi jogok* című kötetre támaszkodnak (Budapest, Osiris, 2003. 81–90.).

¹⁷ Vö. Alexander HORVATH: *Eigentumsrecht nach dem hl. Thomas von Aquin*. Graz, Ulrich Moser, 1929. 211–240.

Ugyanis a problémát a hatalmak exportálták, más népeket igáztak le, míg a saját népüknek igyekeztek – a békesség kedvéért – egyfajta magasabb életszínvonalat biztosítani.

Az egyes államoknak is össze kell tehát hangolniuk a tevékenységüket, mivel egyik fejlődhet a másik kárára, egyik állam elnyomhatja a másikat, vagyis az egyes államok egyenlő méltóságát és szuverenitásukhoz való jogát is immár tiszteletben kell tartani. Három nagy csoportja van az itt megfogalmazott – harmadik generációs – jogoknak: *a)* a fejlődő világ nemzeti erőinek követelése és a hatalom globális újraelosztásának igényét megjelenítő jogok: a népek joga a politikai, gazdasági, szociális és kulturális önrendelkezéshez, a gazdasági és szociális fejlődéshez, az emberiség közös örökségéből való részesedéséhez;¹⁸ *b)* az állami tevékenység eredménytelensége vagy tehetetlensége miatt megfogalmazott jogok: a békéhez, az egészséges környezethez való jog, a humanitárius segélyhez való jog katasztrófák esetén; *c)* az ún. betegjogok, valamint bioetikai és biomedicinális, illetve reprodukciós jogok, végül a jövő nemzedékek jogai.

Nagyon találó Karel Vasak meglátása – aki egyébként a harmadik generációs jogok névadója is –, aki szerint az emberi jogok első generációja főleg a szabadság, a második generációs jogok az egyenlőség, míg a harmadik generációs jogok a testvériesség, a szolidaritás eszméjének és eszményének az érvényesítését tűzték ki. Úgy tűnik, hogy ezzel bezárult a kör, tehát ha mindhárom generáció célkitűzéseit megvalósítjuk, akkor valóban leképezzük az emberi személy méltóságának minden lényegi dimenzióját. Mi itt eltérünk a Halmai Gábor és Tóth Gábor Attila idézett munkájában megfogalmazottaktól, nevezetesen, hogy a harmadik generációs emberi jogok nem sorolhatók az emberi jogok körébe. Ők úgy érvelnek, hogy „az emberi szolidaritással, a békével és a fejlődéssel kapcsolatos, jogként megfogalmazott igényeknek sem az alanya, sem a kötelezettje, sem a tartalma nem világos”.¹⁹

Mi úgy látjuk, hogy ember alapvetően társas lény, kapcsolatban levő lény, aki nemcsak önmagával, de embertársával, az istenséggel, a környezettel, a népek egyes közösségeivel (államok) is kapcsolatban levő lény, s mindegyik reláció épsége fontos a teljes emberi személyi méltóság realizálásához.²⁰ Ma már nem mindegy, hogy egy adott nép (állam) mit csinál, hiszen gondoljunk csak a környezeti károokra: azok a keletkezési helytől kontinensnyi távolságokra is kifejtik hatásukat, más államok polgárainak életminőségét igen jelentősen ronthatják; vagy a helyinek induló háborús konfliktusok is világméretű háborúvá eszkalálódhatnak; végül a gazdasági tevékenység, a pénzgazdálkodás is globálisan érezteti hatását. Tehát világméretű szolidaritásra, környezetkímélő munkára, ép munkamegosztásra van szükség.

E szolidaritásnak alanya minden egyes ember, minden egyes nép, etnikum, nemzet, állam. Felfogásunk szerint nem szükségszerű ehhez egy központi világállam létesülése, hanem elégséges az egyes államok és nemzetközi jogalanyok szuverén döntése. Szolidárisak vagyunk, leszünk, s ezért olyan törekvésnek sohasem engedünk, mely egyik népnek, csoportnak hasznot úgy hajt,

¹⁸ Vannak szerzők, akik egyenesen a népek és nemzetek jogairól beszélnek. Vincenzo Buonomo úgy osztja fel az emberi jogokat, hogy vannak: *a)* az emberi személy méltóságából eredő szabadságjogok; *b)* az ún. polgári és szabadságjogok; *c)* a gazdasági, szociális és kulturális jogok, és végül *d)* a népek és nemzetek jogai. Vö. BUONOMO i. m. (15. lj.) 577–580.

¹⁹ Vö. HALMAI–TÓTH i. m. (16. lj.) 88.

²⁰ Vö. BUONOMO i. m. (15. lj.) 572.

hogy másik állam vagy csoport kárt szenved.²¹ Ezzel azt is állítjuk, hogy a szabadságnak és az egyenlőségnek a testvériség, a szolidaritás az alapja. Tehát ha nincs valódi testvéries szellem az emberek, népek között, úgy a szabadság és az egyenlőség is csak egyesek privilégiuma lesz, míg mások lenézettek, kirekesztettek lesznek.

Ha reflektálunk a ma globális közéletére, akkor azt látjuk, hogy a fő tendenciák épp a szabadságot, az egyenlőséget és főleg a testvériséget bombázzák, minden korábbinál élesebb és kíméletlenebb logikával és erővel, de mindezt hallatlan agyafúrtsággal, az igazságra, az alapvető jogokra való hivatkozás leplével takarva, vagyis ez is egy hatalmas trójai faló. Ez azt jelenti, hogy az állam ma is túllépi hatáskörét (inkább a lobbiknak enged, polgárainak nem engedi a valódi beleszólást a köz ügyeibe),²² az állam nem biztosítja kellően polgárai számára a valódi közteherviselést és a tisztas megélhetést, illetve a potens államok továbbra is imperialista, militarista politikát folytatnak, rafinált gyarmatosítási eszközöket alkalmaznak. A szabadság, testvériség és egyenlőség eszméinek valódi tartalmának érvényesítése helyett ezek hatalmas politikai fikciókká és illúziókká válnak, azt próbálva elhitetni a polgárokkal, hogy nagy lépésekkel közeledünk ezeknek az eszméknek a realizálásához.

Bár az alapvető jogok címen honosodott meg e tárgykör megnevezése, mégis, alapvetően jogokról és kötelességekről van szó, akár úgy, hogy ugyanaz a személy vagy entitás az alany, vagy úgy, hogy más, vagy mindkettő. Így pl. az élethez és az emberi méltósághoz való jog kötelessége is egyúttal magának az egyénnek, embertársának és az őt körülvevő közösségeknek is. Ebből adódóan talán szerencsésebb lenne az alapvető jogok témáját a jövőben úgy címezni, hogy alapvető emberi kötelességek és jogok. Ezen túl bizonyos alkotmányokban teret kaptak az ún. állampolgári kötelezettségek, melyek a haza védelmével, a közterhekhez való hozzájárulással, a tankötelezettséggel, valamint az egyéneket az állammal szemben terhelő kötelezettségekkel foglalkoznak. Itt állampolgári kötelességekről van szó, mi szerencsésebbnek tekintjük az „alapvető emberi kötelességek” szóhasználatot.

Meglátásunk szerint egyáltalán nem meghaladott nevesíteni s kodifikálni – nyilván az alapvető jogokkal együtt kifejtve – az alapvető emberi kötelességeket.²³ Indokunk pedig az, hogy az alapvető jogok is csak akkor érvényesülnek hatékonyan, ha az emberek legalább annyira tudatában vannak a kötelességeiknek, mint a jogaiknak. A kötelességtudatnak legalább ugyanúgy kell meghatároznia a tudatot, mint a jogtudatnak. Sőt, azt is hozzá kell fűznünk, hogy a jogok és kötelességek is csak akkor érvényesülnek igazán, ha a jogtudat mellett, vagy helyesebben: vele együtt, erőteljesen fejt ki hatását az erkölcsi tudat és a kulturált viselkedés tudata. Ezen normatív tényezők híján a jog vagy a kötelesség érvényesítése is nagy jogtalanságokat, valamint a személyiség torzulását okozzák.

²¹ Nevezhetjük ezt úgy is, mint amikor az egyének és államok egyaránt megismerik és megtartják azt az emberi méltóságot legharmonikusabban kifejező normarendszert, amit a keresztény bölcselők természetjognak neveznek.

²² Megjegyezzük, hogy Molnár Tamás egyenesen úgy tekint a mai államokra, mint amelyekben nem az államhatalom, nem is a szakrális hatalom, hanem a lobbik uralkodnak, elnyomván, eszközként használván a hatalom valódi letéteményeseit. Vö. MOLNÁR Tamás: *Liberális hegemonia*. Budapest, Kairosz, 2001.

²³ Erről részletesebben l. Piero BELLINI: *Il primato del dovere. Introduzione critica allo studio dell'ordinamento generale della Chiesa cristiana cattolica*. Soveria Mannelli, Rubbettino, 2004.

Ezekután egy rövid, teljességre törekvő listát adunk az alapvető emberi jogokról. Ennek fényében jobban látjuk majd közelebbi témánk, a szólás szabadsága jogának helyét. Hat csoportba foglalhatjuk őket: 1. Az állampolgárok egyenjogúsága (jogegyenlőség, jogképesség és törvény előtti egyenlőség, a nemek közti egyenlőség, esélyegyenlőség, diszkrimináció tilalma). 2. A személyiségi jogok: *a)* az élethez és az emberi méltósághoz való jog; *b)* a személyes szabadsághoz és mozgásszabadsághoz való jog; *c)* a megfelelő és tisztességes eljáráshoz való jog; *d)* a jóhírnévhez, a magánlakás sérthetlenségéhez, a magántitok védelméhez való jog; *e)* a személyes adatok védelméhez való jog; *f)* a lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jog. 3. A politikai jogok: *a)* a véleménynyilvánítás szabadsága; *b)* a sajtószabadság és a médiajog; *c)* az egyesülési jog; *d)* a gyülekezési jog; *e)* a közérdekű információhoz való jog; *f)* a közügyekben való részvétel joga; *g)* a kérelmezési és panaszjog. 4. A gazdasági, szociális és kulturális jogok: *a)* a tulajdonhoz való jog, *b)* a tulajdonképpeni szociális jogok: az egészséghez és a szociális biztonságához való jog; *c)* a munkához való jog; *d)* a művelődéshez való jog, az oktatás, a tudomány, a művészetek szabadsága; *e)* a házasság és a család védelmének joga; *f)* a gyermekek jogai, a gyermekek és az ifjúság védelmének joga. 5. A harmadik generációs jogok: *a)* a környezethez való jog; *b)* a betegjogok, illetve a bioetikai és biomedicinális jogok; *c)* a fogyatékosok jogai. 6. Az állampolgári köteleességek: *a)* a haza védelme; *b)* a közterhekhez való hozzájárulás és *c)* a tankötelezettség.²⁴

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy az alapvető jogok kölcsönösen meghatározzák, erősítik, hiányuk pedig ugyancsak kölcsönösen gyengíti egymást. Vagyis kölcsönösen függenek egymástól, s az egyik erősödése magával hozhatja a többi erősödését is.²⁵ Az emberi jogok nem érvényesíthetők igazságosan csak az egyén érdekeire való tekintettel, hanem a mások megalapozott érdekei, jogai, s maga a közjó (államon belül), illetve a világgözjó keretén belül.²⁶ A szólás szabadsága pedig mintegy a szószólója az összes alapvető emberi köteleességnek és jognak, hiszen a beszéd révén tudjuk gondolatainkat, a teendőinket kifejezni, s társakat toborozni, mozgósítani az igaznak tartott eszmék, kivitelezendő tervek megvalósításához. Minden előtt biztosítani kell ezt a szabadságjogot, ám ez ma már nem elég, hiszen a szabadság illúziója (szólhatok, ha kedvem tartja, hiszen nem tiltja senki) nem azonos a szólás valódi szabadságával. A szólás szabadsága akkor éri el a célját, ha a szót a társadalmi életben valóban javító tettek is követhetik.

A gondolat, a szólás, a lelkiismeret és a vallás szabadságának alapjoga ugyanakkor mintegy implikálja a nyelv használatának a szabadságát is, hiszen az ember a gondolatait alapvetően a nyelvén, helyesebben az anyanyelvén fejezi ki a legpontosabban. Ezért minden emberi nyelvet

²⁴ Vö. SÁRI János: *Alapjogok. Alkotmánytan, II.* Budapest, Osiris, 2004. 37–38.

²⁵ Bár lártuk az emberi jogok történetének menetét, hogy mindig tulajdonképp csak a leggyengébbé vált láncszem érvényesítéséért folyt a harc, majd az adott részszempont egészségtelen túlsúlyra jutott. Ma már talán eljött annak a kornak hajnala, melyben az emberi jogokat az egyének, népek és államok együtt és alapvetően egységesen (nem uniformizáltan!) és holisztikusan fogják érvényesíteni, nem kedvezve indokolatlanul se egyének, se államnak, sem pedig a nemzetek feletti részérdeknek. Megjegyezzük, hogy e harmónia érvényesítése már Krisztus eljövetele óta nem utópia, hanem immár az emberiség öröksége, amit ugyanakkor minden nemzedéknek újra kritikusán át kell gondolnia, és józan ítélettel valóra is kell(ene) váltania. S ennek realizálásában a szólás, a kommunikáció szabadsága, értékorientáltsága valóban meghatározó.

²⁶ Vö. Aldo VENDEMIATI: *Giustizia, responsabilità e verità. 2 Eumtes Docete* (2006) 89.

védelem illet, s ki-ki úgy fejezheti ki vagy védelmezheti igazát, ahogy a nyelv számára épp rendelkezésre áll, leginkább az anyanyelvén. Beszélhetünk tehát a nyelvszabadság, az anyanyelv szabadságának alapjogáról is.²⁷

4. A szólás szabadsága mint alapvető jog és kötelesség lényegi tartalma

4.1. A kommunikációról röviden

Ahhoz, hogy meghatározhassuk ezen alapjog tartalmának a lényegi elemeit, először is látnunk kell, hogy mi és milyen az emberi kommunikáció. Az ember főleg a nyelv segítségével fejezi ki gondolatait, érzéseit, szándékait, s formál véleményt a másik ember magatartásáról, a környezetében tapasztalt hatásokról. Mindezt úgy kell tennie, hogy legjobb tudása és lelkiismerete szerint kell megítélnie a helyzetet, és megfogalmaznia, közölnie a véleményét. A szólás szabadságának is megvannak tehát a megengedett és elfogadhatatlan módjai akár a magánéletben, akár a nyilvánosság különböző fórumain.²⁸ A szólás minősége lehet pusztán vélekedés, szakvélemény, vagy az adott kérdésnek az egyén vagy a társadalom egész életére, a jövőre gyakorolt hatására vonatkozó bölcs meggyőződés. A pusztán vélekedésnek ebből adódóan csekély az igazi értéke, inkább megtevesztő, mint előre vivő. A megalapozott és árnyalt kommunikáció a mindenképpen kívánatos. Azt kell mondanunk, hogy még a megalapozott szakvéleményt is a bölcsesség (világéret) kontextusába kell beállítani.

Az emberi kommunikáció alapvető célja, hogy igaz ismeretet közvetítsen, az igaz ismeret eljutására segítsen (nevezzük ezt a találkozás kultúrájának), éspedig azért, hogy az ember képessé váljon tájékozódni és eligazodni a külső világban és belső világában egyaránt (önismeret). S mindez a tájékozódási készség arra szolgál, hogy helyesen élje le életét, melyet ajándékba kapott, kiteljesítve így a kapott talentumokat. E küldetés megvalósításához kellően látnia kell a külső jelenségeket és a belső valóságokat, a külső eseményeket és a belső történéseket, a külső körülményeket és a belső döntéseket; látnia kell azt, hogy életének tere a lehetőségek és a találkozások, a kísértések és a hívások kavalkádja. Olyan erőtér, mely döntések elé állítja, s tényleges döntései révén teljesíti be sorsát.²⁹

Ezek a döntések akkor lesznek megalapozottak, ha a döntési helyzetben levőnek birtokában vannak a szükséges és elégséges igaz ismeretek. Ezek révén talál rá saját erőforrásaira, és

²⁷ Meggyőzően érvel mellette ANDRÁSSY György: Gondolatszabadság, szólásszabadság, nyelvszabadság. *Iustum Aequum Salutare*, 2015/3. 5–25.

²⁸ A nyilvánosság fórumai nagy vonalakban: a) a politikai nyilvánosság, melyben a közügyeknek számító események és ismeretek jelennek meg; b) van tudományos, irodalmi és művészeti nyilvánosság, melyben az új ismeretek, az új alkotások és a velük kapcsolatos események, illetve a róluk folyó kritikai beszéd jelenik meg; c) van az ún. társasági élet nyilvánossága, és végül d) a gazdasági élet (l. kereskedelmi reklámok) nyilvánossága. Vö. BÓDIG Máttyás: Nyilvánosság – kommunikáció – közvélemény. In: KÉRI László (szerk.): *Societas politica. Fejezetek a politikai szociológia köréből*. Miskolc, Bíbor, 2001. 200–201. Megjegyezzük, hogy ma már a magánéletnek is van egyfajta nyilvánossága, sőt arról, amit magánéletnek nevezhetünk, s az intimszféránkat jelenti, szinte már nem is beszélhetünk, éspedig azért, mert szinte mindenütt kamerák, mikrofonok vannak.

²⁹ Vö. HALÁSZ Pius: *Krisztus él énbennem*. Budapest, Kairosz, 2010. 5.

tudja azokat a köz javára kamatoztatni. Felvértezi mindazokkal az ismeretekkel az egyént, amelyeknek révén megszerzi a munkájához szükséges szakismereteket. Képessé teszi őt arra, hogy reflektáljon, megfontoljon, felelősen, empatikusan gondolkodjék és cselekedjék, megtanulja a dialógus nyelvét, vagyis az érvelés és a meggyőzés művészetét. Ezen képességek birtokában tud majd problémákat megnevezni, kezelni és megoldani.

4.2. A kommunikáció aktuális helyzete

Miként a bevezetésben már jeleztük, azt kell megállapítanunk, hogy ma a kommunikáció sok és sokféle adatot elzár, amit közölnie kéne, illetve sok és sokféle adatot feltár, amit inkább diszkréten kéne kezelnie. Talán épp e vonása miatt érezheti a tisztességes ember (ha még van ilyen), hogy manipulálják, ami csúnya dolog. Azt értjük rajta, hogy „másokat pusztán eszközként használunk fel – használjuk ki – saját céljaink érdekében úgy, hogy meggyőződésüket az ő tudatuk és akaratuk ellenére a nekünk megfelelő irányba tereljük”.³⁰ S tesszük ezt lehetőleg úgy, hogy a másik ne vegye észre valódi szándékunkat, ne élje meg kényszerként, hanem egyenesen szabad cselekedetként lássa a (manipuláció sugallta) döntését.

Rögtön le kell szögeznünk, hogy a manipulációt élesen el kell különítenünk a szocializációtól, a neveléstől, a meggyőzéstől és a befolyásolástól. Miért is van szükség a meggyőzésre, vagyis az érvelésre? Azért, mert egyrészt sokan nem képesek ellenőrizni a szakma eredményeit (tehát hisznek és hinniük is kell a mértékadó szakvéleményekben), másrészt olyan kérdéseket kell eldönteni, melyek mellett és ellen is felsorakoztathatók hasonló súlyú érvek; így aztán a konkrét döntési tervhez mellett vagy ellen érvelni kell. Ez a valószínűségek mérlegelésének és a befolyásolni tudás művészetének gyümölcse lesz. Röviden: nem bizonyítani, hanem érvelni kell,³¹ s az érvelés megfelel az emberi meggyőzés tiszteletben tartásának.

A meggyőzés alapvetően értelmi ráhatás, mely mindig egyenes szándékkal párosul. A befolyásolás az érintett személy valódi érdekeit tartja szem előtt, ám nemcsak értelmi, hanem érzelmi eszközöket is igénybe vesz céljai elérése érdekében. Míg a meggyőzés és a befolyásolás megmarad a dialógus, tehát a másik egyenrangú partnerként (testvérként) való tartásának keretei között, addig a manipuláció egyirányú kommunikáció. Emiatt a manipuláció erőszakos és kényszerítő fellépés, mely épp a szabadságot, vagyis a felelős döntést igyekszik törölni. Ezáltal megfosztja a célba vett egyént attól, hogy észszerűen megfontolhassa és megvitathassa a kínálkozó lehetőségeket, s hogy végül a legjobb tudása és lelkiismerete szerint dönhessen. A manipuláció célja „a becsapás, olyasvalaminek az elhitése, ami nem igaz (még akkor sem, ha a manipulátor személy hisz is benne). Erre pedig akkor van szükség, ha ellenállásra kell számítani – méghozzá a célszemély saját érdekéből vagy meggyőződéséből fakadó ellenállásra”.³²

Ezt az ellenállást hivatott legyőzni a manipuláció nem fizikai, hanem pszichológiai vagy kognitív (tudatra ható) erőszaka. Kettős feladat áll tehát a manipuláció előtt: az ellenállás mi-

³⁰ SZABÓ Miklós: *Kommunikáció általában és a jobban*. Miskolc, Bíbor, 2002. 107.

³¹ Vö. SZABÓ Miklós: *Trivium. Grammatika, logika, retorika joghallgatók számára*. Miskolc, Bíbor, 2001. 221.

³² Megjegyezzük, hogy ez az ellenállás felettébb kívánatos és szükséges a személyi méltóság megőrzése, az önazonosság megvédése érdekében.

benlétének azonosítása, és az ellenállás megtörésére irányuló törekvés álcázása. A manipuláció olyan, mint a vírus: észrevétlenül beépül a gazdaszervezetbe, hogy annak működését a saját céljai alá rendelje, saját javára működtesse.³³ Ám a manipuláció kivédéséhez szükséges az utána-járás, a gondolkodás készsége. Ezt a képességünket kell tehát kifejlesztenünk.³⁴ Ha ezt nem tesszük, óhatatlanul az élőítélet fogságába kerülünk, sokszor anélkül, hogy tudatában lennénk súlyos és sokirányú elfogultságunknak.³⁵ A manipuláció a mai technikai eszközöknek köszönhetően állandóan jelen van,³⁶ szinte egész életünket átszövi, ravaszul magához láncol bennünket, hatva az egész, vagyis a brandensteini teljes tudatunkra.³⁷

A manipuláció főleg két rokon jelenséggel érint: a reklámot és politikai marketinget; vagyis gyakorlatilag egész életünket, szinte minden tevékenységünket jelentősen befolyásolja. A reklámnak ugyanis ma már nem az a célja, hogy

„az áru megtalálja a megfelelő fogyasztóját, hanem a túltermelés elkerülése érdekében az, hogy az emberek bármire elköltsek a birtokukba került, jelentős pénzmennyiséget. A »termelj, hogy fogyaszthass« elvét a »fogyassz, hogy termelhess« elve vette át. Ebben az új helyzetben nem elég a tájékoztatás, nem elég a meggyőzés – bármi áron, valós szükségletek nélkül is vásárlásra kell készíteni az embereket. Így született meg a pszichiáterekből, pszichológusokból és társadalomtudósokból szerveződött hivatásos rábeszélők hada, hogy kikutatva az emberi lélek legmélyebb zugait és legrejtettebb motivációit, ezeken keresztül a legnagyobb tudatossággal, de számunkra rejtetten fogyasztásra késztessek, manipulálják az embereket.

Eszközrendszerük a következők szerint csoportosítható: *a)* A csábítás személyes vonzeróval történő érzelmi ráhatás. Alapvető mechanizmusa az identifikáció: szeretnék én is olyan lenni, mint akit látok, s ha én is azt veszem, azt viselem, akkor olyan is leszek. *b)* A csábítás a stílus erejével esztétikai eszközökkel él: nem az üzenet tartalma, hanem megformálásának módja bír csáberóval. Egy frap-

³³ SZABÓ i. m. (30. lj.) 108.

³⁴ Vö. ELLIOT ARONSON – ANTHONY R. PRATKANIS: *A rábeszélőgépj. Élni és visszaélni a meggyőzés mindennapos mesterségével.* Ford. VÁMOS Miklós. Budapest, Ab Ovo, 1992. 35. Megjegyezzük, hogy régen ezt szolgálta a grammatika, a logika és a retorika oktatása, vagyis a trivium. Úgy gondoljuk, hogy ma újra polgárjogot kell kapnia a közoktatásban.

³⁵ Az élőítélet kialakulásáról és hatásairól bővebben I. Gordon W. ALLPORT: *Az élőítélet.* Ford. CSEPELI György. Budapest, Gondolat, 1977.

³⁶ Vö. PHILIPPE BRETON: *A manipulált beszéd.* Ford. LÁNG Júlia. Budapest, Helikon, 2000. 15–29.

³⁷ Vö. BRANDENSTEIN Béla: A teljes tudat, tudatvilágunk lelki alapja. *Athenaeum*, 1930/16. 17–66. Megjegyezzük, hogy a teljes tudatnak mint a személyiség struktúrájának még árnyaltabb képét rajzolta meg Halász Piusz OCist, aki szerint az Én mint a szubjektum személyes én-központja sokféle énnel van kapcsolatban és függésben. Így van: 1. az Én-fölötti: ez lenne a freudi felettes én; 2. az Én-előtti: ez lenne az a társadalmi maszk, melynek révén mások előtt látszani akarunk (ma szerep-énnek is hívják); 3. az Én-mögötti: ez a múltunk, minden élményével, tapasztalatával, döntéseivel, mely mint valami árnyék kísér minket, beleszólva állásfoglalásainkba, jelenünkbe; 4. az eszményi-Én, mely az én önmegvalósításának feszítő ereje, melyet az örökölt adottságok és a választott életeszmény (*causa exemplaris*) mozgat. Az én ugyanis valakivé válni akar; 5. az automata-Én: ez lenne a bennünk ható robotember, vagyis a szokásaink, a kialakított állásfoglalásaink (attitűdök), amelyeket mechanikusan ismétlünk, mintha reflexek volnának. Ez az énünk nem akar felelősen cselekedni, olykor pótcselekvést produkál, ami narkotikumként is funkcionál. A teljes énnel mindegyikkel ép kapcsolatba kell kerülnie, s nem szabad, hogy bármelyik én-dimenzió is abszolutisztikus egyeduralomra tegyen szert. Vö. HALÁSZ i. m. (29. lj.) 27–34.

pánsan megfogalmazott reklámszöveg, egy szép fényképezés ezzel él. *c)* Az üzenet esztétizálása nem csupán felstilizálást, hanem a (magas) művészetnek a reklám szolgálatába állítását jelenti. Egy igazi dramaturgia, egy valóban művészi fénykép az üzenetet is nemessé teszi. *d)* A félelemkeltés a negatív érzelmek felkeltésével hat: bűdös leszek, korpás lesz a hajam, izzadt lesz a hónalj, nevétségesen fogok kinézni – egyszóval nem leszek olyan, mint mások, hacsak... *e)* Az üzenet ismétlése a fuzionális hatásra – a besulykolásra – épít: ha kellő alkalommal ismétlünk egy üzenetet, előbb-utóbb az evidencia képzete kapcsolódik hozzá – ezt célozza a szlogenek alkalmazása. *f)* A hipnózis és szinkronizálás az üzenet módjával fejt ki hatását. A neurolingvisztikai programozás alapja, hogy annak magatartását sikerüljön visszatükrözni, akit befolyásolni akarunk: Te vagy a normális! *g)* Az érintés fizikai érintést jelent árubemutató vagy más kontaktus során, melynek kétségtelenül stimuláló hatása van. Áttételesen erre épít a szexuális érintés szimbolikus hatásmechanizmusa is. *h)* A hazug beállítás már a kognitív (értelemre ható) eszközök közé tartozik. Az egy svájci kutatóintézet tudományos jelentésével alátámasztott reklám mögött pl. csak a tudományosság képzete rejlik. *i)* Az álságos beállítás nem hazug állításon, hanem az egyébként igaz valóság megtévesztő bemutatásán alapul. A tovább élő mosógép, a fehérén csillogó fog, a szép bőr talán a szerrel is, talán a nélkül is előáll. *j)* A kényszerítő beállítás dupla fenekű manipuláció: közöl egy tényt, amelyet evidensként elfogadunk (pl. a család fontosságáról), s levon belőle egy következtetést, amely már manipulál (pl. egy kávé fogyasztásáról). *k)* Végül a csúsztatás olyan, megfelelő asszociációs láncot elindító szót (kapcsolót) helyez az üzenetbe, amely annak egészét magával viszi – ilyen a férfias cigaretta, a szexis ruhanemű, a friss illat stb.”³⁸

Ami pedig a politikai marketinget illeti, itt már nem árut, hanem embereket, eszméket adnak el. Ennek sincs köze a politikai kommunikációhoz, vagyis ahhoz a folyamathoz, melynek során a vezetők és a vezetettek megbeszélik a közös teendőket, és az eszmecsere révén kialakítják a kellő politikai döntéseket. Ez a dialógus feltételezi az érvelést és a meggyőzést, ellenben a politikai marketing főleg a manipuláció fegyvertárát alkalmazza. Ezért nem is a vita és az érvelés adja központi fogalmait, hanem az arcukat (imázs) és a piár (közönségkapcsolat).

A politikai marketinget meg kell különböztetnünk továbbá a propagandától és az indoktrinációtól, ám azok természetes szövetségesesek. A politikai propagandával nem egy politikust vagy egy pártot népszerűsítünk, hanem egy eszmét, egy világnézetet terjesztünk; ám itt sem a valódi párbeszédé a főszerep, hanem a feltétlen elfogadás trükkös vagy akár kíméletlen kikorbácsolása. Az indoktrináció a propaganda sajátos formája. Ez egy eszmének vagy világnézetnek az iskolai nevelés során történő terjesztése, a fejlődő tudatok programozása. Ennek célja a későbbi viták és kételyek megelőzése, illetve a későbbi manipuláció akadályainak eltávolítása. A propagátor vagy a kommunikátor egész lényét ezt a hatást sugallja, pl. ruhája, hajviselete, gesztusai, testtartása stb.³⁹ Ma már azt kell megállapítanunk, hogy a manipuláció ott van az otthonokban, az iskolában, a divatban, a szórakoztatóiparban, a művészetekben és még a tudományokban is, egyszóval mindenhová, mint valami démon, elkísér bennünket.

³⁸ SZABÓ i. m. (30. lj.) 109–112.

³⁹ Uo., 112–114.

A kommunikáció ma sokszor fordul fikciókhoz, utópiákhoz, illúziókhöz. Mindebből látjuk, hogy a közvélemény mennyire ingatag és állhatatlan dolog, maga is állandó manipulálás tárgya, s ezért felületes.⁴⁰ Az átlagpolgár egyre hiszékenyebb, egyre kevésbé tud megalapozott ítéletet alkotni. Mintha tudatosan kiskorúsítaná az embert a médiabirodalom. A hatalom olyan intézkedéseket hoz, mely révén az iskolák szakmai színvonala csökken, s ezáltal az így felnövő generáció tagjai egyre kevésbé lesznek képesek a valódi gondolkodásra, a felelős ítéletalkotásra, s mind készségesebbé válnak a manipulálásra. Egy igénytelen információfogyasztó ember azt a szolgáltatást veszi igénybe, amelyik jobban szórakoztatja, ezért a tisztas tájékoztatás fórumai hátrányba kerülnek. Ma már az információ is üzlet, vagyis fogyasztás tárgya lett – az a jó információ, ami eladható, amit megvesznek, fogyasztanak az emberek.

Mindebből láthatjuk, hogy az eladható és a fogyasztásra készített információ mennyire torzítja a személyiséget. Úgy gondoljuk, hogy a közvélemény magjának épp a közkerkölcnek kellene lennie, hiszen ez lenne hivatott arra, hogy a nép lelkiismerete legyen. Ebből kéne táplálkoznia a törvényhozásnak, a bírászkodásnak, a kormányzásnak egyaránt. Ebből kéne táplálkoznia a társadalomban az egyének életében történetek kellő megítélésének; ennek a fórumnak kéne lennie annak az iránytűnek, mely mutatja a fejlődés útvonalt, ennek kéne érzékelnie, hol az igazság és hol az igazságtalanság, hol a sértő, gyűlölködő szó. Ennek kéne helyeslésre, rosszalásra, helytelenítésre, netán felháborodásra, tiltakozásra és ellenállásra készítenie a társadalom tagjait. Ebből a szempontból az ép közkerkölc nevelője, helyes értelmezője és építő kritikusa kéne hogy legyen a média, ám inkább a manipuláció szolgálatába szegődik. Jól tudjuk, hogy ma ezt a funkciót alig tölti be ez a sokat és sokféleképp használt fogalom (a közkerkölc), szinte már-már pusztán fikció vagy illúzió, melyre ilyen vagy olyan érdektől vezettetvén hivatkoznak, mivel ma „a lehető leghatározatlanabb jogfogalmak közé tartozik.”⁴¹

Mondhatnánk azt is, hogy ez a kifejezés a társadalom erkölcsi tudata.⁴² Ezért lényegi tartalmának meghatározása felettébb kívánatos lenne. Ezért szükséges lenne ún. erkölcs bíróság létesítése, mely ítéletet mondana arról, hogy milyen kommunikáció és viselkedés tekintendő erkölcsileg 1. túrhetetlennek, mivel az káros, tehát feltétlenül tilalmazott és vele szemben az egyedüli helyes magatartás az intolerancia; 2. eltúrhetőnek, tolerálnak, éspedig a nagyobb rossz elkerülése végett; 3. megengedettnek, vagyis olyanak, ami nem válik vétkes, bűnös magatartássá; 4. kívánatosnak, vagyis olyanak, ami megfelel az illendő viselkedésnek; 5. elvártnak, vagyis a jól bevált szokások, hagyományok tiszteletben tartásának, illetve 6. erkölcsileg kötelezőnek (amivel szemben jogot sem lehet alkotni!): ez a tulajdonképpeni erkölcsi imperatívusz. Vagyis csakis a szabály, az adott viselkedésminta megtartásával fejezheted ki, őrizheted meg emberségedet; ellenkező esetben súlyosan sérted embertársad és önmagad méltóságát (becsületét).

⁴⁰ Vö. JEHLICSKA Ferenc: *A közvélemény*. Budapest, Szent István Társulat, 1916. 6.

⁴¹ HALMAI Gábor: *A véleménynyilvánítás szabadsága*. In: HALMAI-TÓTH i. m. (16. lj.) 473.

⁴² Megjegyezzük, hogy az erkölcsi tudat alapvető lelőhelye egyrészt a saját erkölcsi értéktudatunk, másrészt a bennünket körülvevő közösség értéktudata. Mindkettő finomodhat, durvulhat. A közkerkölcnek az lenne a hivatása, hogy ne engedje silányodni se a közösség, se az egyén erkölcsi értéktudatát mint minden emberi cselekvés alapvető motívumát. Vö. BRANDENSTEIN Béla: *Etika*. Budapest, Szent István Társulat, 1938. 12–20.

4.3. A kommunikáció jelenének mérlege

A technikai fejlődés a kommunikáció sohasem látott lehetőségeit teszi valóságossá, akár az információk rögzítésének, megőrzésének, akár az információ másokkal való megosztásának, akár pedig a termékeny párbeszéd megteremtésének tekintetében, röviden a szólás- és véleménynyilvánítás szabadságának a forradalmasításában.

A kommunikáció tudománya és ipara paradox módon mégsem ezt az irányt követi, hanem az emberi ismeret szerzésének szinte minden ágában a manipuláció ösvényére lép. Szabad teret ad az ún. tisztességes médiumok létesítésének, üzemeltetésének, ám mellettük nagyságrenddel több a nem tisztességes médium, s ezek hangja hatalmasabb, illetve ha a tisztességes médiumok olyan híreket közölnek, amelyek leleplezik a valós helyzetet, úgy ezekkel a hírekkel kapcsolatban azonnal működésbe lép a propagandagépezet. Mindebből az következik, hogy az emberek azt hiszik, hogy érdemben részt vehetnek a közéletben, a társadalmi problémák megoldásában, ám ez csak a látszat. A sokat hangoztatott pluralizmus is csak álca. A vélekedések sokasága inkább eltakarja, mint felfedi az igazságot. A nyomában ébredő relativizmus – mely maga is az abszolutizmus egy veszélyes válfaja – pedig egyre jobban elzárja az embert éltető forrásától, az igazságtól, a végső mérce birtoklásától. E nélkül nem lehetséges sem a valóságérzet, sem a józan ítélőképesség, a lelkiismeret is megdelejezett iránytűvé lesz, a világnézet (vallás, személyes meggyőződés) is ingoványra épül. Ami marad, az információk piaca, ahol maga az információ is áruvá, fogyasztási cikké válik, aminek az én-vesztés (az én dekonstrukciója, a személyesség eltűnése), az emberi kapcsolatok felbomlása a következménye. Innen már tényleg csak egy lépés az önpusztító nihilizmus.⁴³

A mai kommunikációnak továbbá a magán- és közéletben egyaránt az az egyik igen gyenge pontja a mindent átjáró manipuláltság mellett, hogy lehetővé teszi az anonimitást az egyén és a hatalmi tényező részéről is. Ezáltal lehetetlenné válik a felelősség megállapítása, a károk pedig maradnak, a tettesek megfoghatatlanok. A másik gyenge pont pedig az, hogy a világhálón nincs felejtés, nincs bocsánat, nincs meg a tiszta lappal újraindulás lehetősége. Vannak szerzők, akik e jelenséggel kapcsolatban a feledéshez való jogról beszélnek.⁴⁴ Így a kiszemelt személy, csoport hihetetlenül kiszolgáltatottá, védtelenné, egyenesen bűnbakká, áldozattá válhat. Ez a jelenség hatalmas konfliktusok magyát veti el az egyének lelkében és a népek, lobbik között is. Talán nem túlzás ezt a verbális agresszió minősített esetének aposztrofálnunk. A kirekesztés és a félelemkeltés sohasem látott eszköze ez. Új arca ez az embernek, új embertípust hívott életre, nevezetesen a *homo manipulans et manipulatust*. Hol vagyunk már a *homo sapienstől*?

⁴³ Vö. John F. KAVANAUGH: *Krisztus követése a fogyasztói társadalomban. A kulturális szembenállás lelkisége*. Ford. JÁVORNÉ BARSÍ Boglárka. Budapest, Ursus Libris, 2003. 22–23.

⁴⁴ Vö. Giovanni CUCCI: *Virtuális paradicsom vagy pokol.com? A digitális forradalom veszélyei és esélyei*. Ford. TÖRÖK Csaba. Budapest, Jezsuita, 2016. 49–51.

4.4. A kiút: kommunikáció igazságban és szeretetben

Az emberi szabadság önmagát realizáló sajátos tendenciája az, hogy magát a felismert erkölcsi igazsághoz köti, hiszen ez a legmagasabb rendű érték, amivel megismerése során találkozik. Ennek ad végső szentesítést a vallás, amikor azt állítja, hogy valami megfelel az Isten akaratának, illetve ha valami szöges ellentétben áll vele. Épp ezért az erkölcsi értékkel való átitatottsága, vagyis alapvetően az erkölcsi tudat minősége adja az emberi méltóságot, az embernek mint embernek az értékét, azt, hogy jó ember valaki.⁴⁵ Ám ez az autodetermináció nem mechanikusan történik, hanem az ép emberi szocializáció és nevelés, majd módszeres önnevelés gyümölcse. Az ember csakis így nyerheti el önazonosságát (emberségét). Vagyis tényleg a felismert és elismert (erkölcsi) igazság teszi szabaddá – szólásban, cselekvésben, életvezetésben egyaránt. Ebből adódóan az erkölcsi értékkel telt ént, vagyis az egyéniséget szó szerint nem viszi rá a lélek arra (s itt minden kényszeresség kizárva!), hogy visszaéljen a szólás, az információ hatalmával. Ez a vonása ugyanakkor erélyessé is teszi a személyiséget, mivel hamar felismeri az igazságtól való eltérést, ami kritikára, felháborodásra, tiltakozásra és végső esetben ellenállásra készíti.

A gondolkodás s az azt kifejező beszéd tulajdonképp dialógus, illetve dialógusra való felhívás, akár egy adott probléma megoldására, akár a másik személyének kibontakoztatására, gazdagítására. Ebben az egész életünkön át tartó folyamatban az igazságosság és a szeretet a fő rendező elv,⁴⁶ legyen szó akár a magánéletéről vagy épp a közéletéről. Ezek az erények döntik el, hogy kinek van vagy nincs joga valamely információhoz. Ezt a jogot befolyásolhatja az életkor, az illetékeség, a betöltött szerep, munkakör. Mármint a kérdés az, hogy mely sajátos erkölcsi készség az, amely arra képesít bennünket, hogy igazságos és szeretetteljes legyen a kommunikációnk? Ez az erkölcsi erény az őszinteség vagy igazlelkűség, s aki ezt megtestesíti jellemével, személyiségével, az az igaz ember. A továbbiakban foglalkoznunk kell tehát ezzel a készségünkkel.

Meghatározhatjuk az őszinteség erényét úgy, mint olyan erényt,

„amely által beszédünk és magatartásunk kommunikációi az igazságosság és a szeretet alapvető rendező elvének felelnek meg. A definíció a következő fontos mozzanatokat tartalmazza: *a)* A kommunikáció verbális és a magatartásban megnyilvánuló formái ugyanazon elbírálás alá esnek. *b)* Az alapvető szempont tehát nem a közölt információ igazságtartalmának, hanem az igazságosságnak érvényre juttatása. Ha a hagyományos latin terminológia segítségével akarjuk megfogalmazni, akkor azt mondhatjuk, hogy az őszinteség megsértése nem *locutio contra mentem*, hanem *communicatio contra iustitiam*. Tehát nem jobb tudásunk ellen való beszéd, hanem az igazságosságot sértő közlés. *c)* A definíció rámutat arra is, hogy az őszinteség erény. Azt is láttuk, hogy az igazságosság erényének a része.

Vétkezni tehát kétféleképpen lehet ellene: túlzással (*per excessum*) és hiánnyal (*per defectum*). Túlzással vét valaki az őszinteség ellen, ha több informatív ismeretet közöl, mint amit az igazságosság megenged. Gyakori esetei ennek a titokszegés, az indiszkrécio, az áruulás. Hiánnyal vét valaki az őszinteség ellen, ha kevesebbet közöl, mint amit az igazságosság megkíván. Ide tartozik a szavakkal

⁴⁵ Vö. HÁRSING László: *Bevezetés az etikába*. Miskolc, Bíbor, 1999. 15.

⁴⁶ Vö. NEMES György: *Kommunikáció igazságosságban és szeretetben*. Vác, AVKF, 2007. 92.

vagy magatartással történő jogtalan megtévesztés, de szintén ide kell sorolni az olyan információk elhallgatását, olyan ismeretek titokban tartását, amiről az illetőnek joga volna tudni. [...] Az igazságoságon alapuló emberszeretet szabja meg az őszinteség módját és határait.⁴⁷

A hamis kommunikáció, vagyis a manipuláció azért káros és ezért bűn, mert más személynek, közösségnek, népnek, vallásnak igazságtalanul kárt okoz.⁴⁸ Az igazságosság feltételezi nemcsak a jogot, hanem az igazságot is, tehát ennek a kellő tartalmú és módú közlését teszi lehetővé és meg is követeli. Az igazságosság és a szeretet kritériumai úgy is megfogalmazhatók, mint egyszerre lenni igazságosnak és irgalmasnak, hol egyik, hol pedig a másik dimenzió kerül a helyes döntés érdekében (és a döntést célzó emberi sorsok tekintetében) a *miseri-cors quia iustus* és a *iustus quia misericors* elveinek megfelelően. A fentiek fényében felmerülhet a kérdés, hogy mi az a vici-um, ami megnehezíti, ellehetetleníti az egészséges kommunikációt, s haragot, gyűlöletet, konfliktusokat okoz. Ez lenne a meg nem engedett valótlan-ság-állítás, vagyis a hazugság (szinonimája a manipuláció), akár egyes esetben, akár habituálisan, akár pedig az egész élet, a személyiség hazuggá, romlottá válásával.

Az őszinte beszéd ott virágzik, ahol bizalom van az emberek és a hatóságok között, míg ott terjed a hamis kommunikáció, ahol megrendült az emberek egymás iránti bizalma,⁴⁹ illetve ahol az egyesek nem tekintik testvérnek, vagyis magukkal egyméltóságúnak, egy sorsra rendeltnek (bizonyos) embertársaikat. Ebből adódóan

„minden kommunikáció valamilyen mértékben erkölcsi kérdés. Amikor valakivel beszélünk, tudatunkban kell lennie, hogy a szeretet forog kockán. Az ember, aki szeretetben él, tud erre ügyelni, mielőtt beszédre nyitná száját. [...] Hiba volna megfontolás nélkül beszélni, de talán még nagyobb hiba volna magunkba temetkezni, hiszen a kommunikáció önmagában ajándék, ha a szeretet szelle-mében történik.”⁵⁰

A kulturált kommunikációhoz tanuljuk meg először is a kommunikáció etikáját, illetve a jogrendszerünkben érvényesítsük a jogbölcseletben ismert klasszikus természetjogi elveket! A legegzaktabb módon deklarált emberi jogok sem érvényesülnek, ha nincs becsületes ember, illetve ahol becsületes emberek élnek, ott az alapvető emberi jogok deklarációjának hiányában is azok szinte spontán érvényesülnek.

4.5. Az alapjog mivolta és rendeltetése

A fentebbiekből kiviláglik, hogy a gondolat és a véleménynyilvánítás szabadságjoga többféle szabadságjog, az ún. kommunikációs alapjogok anyajoga, amit a személyes adatok védelmével és a közérdekű adatok megismeréséhez való joggal együtt újra kell gondolni az új információs

⁴⁷ Uo., 94.

⁴⁸ Uo., 96.

⁴⁹ Megjegyezzük, hogy ezért a mérgezését főleg a médiaipar vagy tudatipar a fő felelős. Nem véletlen, hogy miért akarja birtokolni monopóliumként az információ feletti hatalmat.

⁵⁰ NEMES i. m. (46. lj.) 98.

technológiák miatt.⁵¹ Ennek az alapjognak és kötelességnek épp ez az igazságban és szeretetben való kommunikáció a lényege. Célja pedig az, hogy általa az emberek gazdagodjanak igazságban és szeretetben, jövőjükre vonatkozóan megalapozott döntéseket hozzanak a helyi és az egyetemes közjóra való tekintettel, s hogy felelősen beteljesíthessék sorsukat.

A véleménynyilvánítás szabadságjoga különösen dinamikus tényező az összes többi alapvető jog vonatkozásában, mivel épp az a célja, hogy a társadalom s az egyes államok tagjai, közösségei helyesen gondolkodjanak az emberlét alfájáról és ómegájáról, közelebbről arról, hogy az emberi jogokat az egyesek és a különböző népek és kormányok is hasonlóan, lényegüket tekintve helyesen, egyúttal azonosan értelmezzék.

A fentiek értelmében arra a megállapításra jutunk, hogy ma a szólás szabadságának joga van ismét a legnagyobb veszélyben (nevezhetjük egy új bábeli zürzavarnak), nyomában pedig inog a többi alapvető emberi jog is. Valamiképp visszatértünk az első generációs alapjogok problémájához. Vagyis csak a körülményeink változtak, ám az alapvető jogok és nyomában az emberi nyomorúság felszámolása egyáltalán nem következett be, hanem immár globálissá vált. A hatalom csak különböző álruhát öltött: hol támadta az államot, hol épp beépült oda. Ám hatalmát csak elnyomással, ma az egész emberi személyiséget tömegesen megnyomorító manipulációval tudja – ideig-óráig – megőrizni. Ma nem elhallgattatja az embereket, hanem épp beszélteti, egyre agresszívebben. Így szinte belekényszeríti a tömegeket a kommunikáció nagy arénájába, ahol állandóan megfigyelheti a trendeket, hogy időben felismerhesse azokat a hangokat, melyek lepleznék, s még kellő időben hiteltelenné teheti azokat a valóban prófétai hangokat.

Látjuk továbbá azt is, hogy a szólás szabadsága azt jelenti, hogy ki-ki egyéni nézeteit közzéteheti másokkal, de idetartozik a tudományos kutatások eredményeinek, a tudós saját nézeteinek közlési szabadsága, a tanszabadság, a művészeti közlés szabadsága is. Mindez valamiképp feltételezi azt, hogy felnőtt személyiségek, akik már felelősen tudnak élni az emberi szabadsággal, nyilatkoznak meg, vagyis nem a pusztá spontaneitás, hanem a kiérlelt meggyőződés vezeti őket akkor, amikor nézeteiknek, véleményüknek hangot adnak. Ezért állítjuk, hogy ennek az alapjognak a gyökere a gondolati, lelkiismereti és a vallási szabadság, éspedig azért, mert a felnőtt embert a dolgok megítélésében az értékrendje, vagyis a lelkiismerete és a világnézete vezeti.⁵²

A véleményalkotás joga tükröződik a sajtó, a gyülekezési és egyesülési szabadságban is. A megalapozott döntések miatt adott a jog, hogy ki-ki hozzáférhessen a közérdekű információkhoz, részt vállalhasson a közügyek intézésében, s ha úgy érzi, hogy valahol rossz az intézkedés, amit sérelmesnek tart, akkor panasszal élhessen, vagy kérelmezhessen valamit, amit fontosnak tart. A szólás joga kiterjed tulajdonképp minden más alapjog értelmezésére, ennek alapján születnek új döntések, s egyének, csoportok, népek változtatják meg szokásaikat, mindennapi életüket.

Az ember véleményt formáló lény. Beszélhetünk egyéni vagy magánvéleményről, illetve közvéleményről. Ugyancsak beszélhetünk szakmai véleményről, adott szakmán belül is közvéleményről, testületi döntések esetében pedig többségi, kisebbségi, illetve különvéleményről. Meg-

⁵¹ Vö. HALMAI-TÓTH i. m. (16. l.) 89.

⁵² Megjegyezzük, hogy itt a személyes vallási tudatot és lelkiismereti álláspontot értjük lelkiismereten és valláson, amit természetesen erősíthet vagy épp gyengíthet valamely vallási közösséghez való, egyébként személyes döntésen alapuló tartozás.

jegyezzük, hogy maga a vélemény szó jelzi azt, hogy képlékeny ítéletről van szó, hiszen újabb információk fényében, netán más világnézeti horizonton, illetve alaposabb átgondolással más következtetésre juthatunk, vagyis változik a véleményünk.

Vannak, akik úgy látják a vélemény fogalmát, mint tényekre, magatartásmódokra, viszonyokra vonatkozó értékítéletet. Ám sokszor

„szinte lehetetlen pontosan elhatárolni egymástól a tudósításokat és az értékítéleteket, hiszen egy jelentés közlésének módja, elhelyezése a hírek között, címmel történő ellátása, sőt esetleg az azt felolvasó személy hanghordozása is tartalmazhat értékítéletet. A véleménynyilvánítás szabadsága a legszélesebb értelemben nemcsak hírek közlésének és továbbításának jogát öleli fel, hanem általában mindenféle közlés szabadságát mások irányába, mégpedig függetlenül a közlés módjától és a közlemény értékétől, erkölcsi minőségétől.”⁵³

Sok dologban, ami érinti az életünket, a jövőnket, a népünk, társadalmunk életét, vélemény alkotásával eljegyzett a sorsunk. Csak véleményt tudunk alkotni, mivel sok-sok dologban nem ismerjük az igazságot, illetve mindabban, amit igaznak tudunk ma, holnapra határesetté válik. Mégse gondoljuk azt, hogy a vélemény önmagában azonosítható a spontán gondolattal, az ösztönös kijelentéssel, a divatos eszmeáramlatok szeleburdi felkapásával. Bár vannak fokok az igaz ismeretre vonatkozó valószínűség tekintetében, az a feladatunk, hogy a legvalószínűbbet válasszuk.⁵⁴ Az első valószínűségi fokozat az, amikor egy ismeretlen dolgot először vesszünk szemügyre, s bizonyos spontaneitással, mintegy intuitíve előzetes ismereteink és erkölcsi tudatunk megítélése szerint véleményt mondunk róla (*opinio*). Második fokozata a valószínűségnek az, amikor módszeresen utánajárunk a problémának, és megalkotjuk róla a véleményünket, vagyis felelősen megítéljük a dolgot (*judicium*), s végül azt is átgondoljuk, hogy az adott kérdésnek milyen hatása van az egészre, s milyen morális következményei vannak; majd így, összefüggéseiben szemlélve immár, kialakítjuk róla a szilárd meggyőződésünket (*sententia*), megszületik lelkünkben a problémával kapcsolatos erkölcsi bizonyosság. Ez a szentencia akár a tudományos életben, akár a közéletben lehet forradalmian újszerű, s épp ezért meg kell sokszor küzdenie az elfogadással, illetve el kell viselnie a meg nem értést, az elutasítást és a bántalmazást.

Természetesen ez a kiérlelt vélemény mint felelős, vagyis morálisan helyes vélemény is tartalmazhat tévedést, ami majd csak később derülhet ki a személyes újrarefektálás során vagy a tudomány fejlődésének köszönhetően, illetőleg épp a szakma, a többi emberrel való kritikai ütköztetés eredményeképpen. Az ítélet, vagyis a vélemény kialakításához megkívánt tehát a szükséges és elégséges ismeret megszerzése, birtoklása, annak kellő megértése és feldolgozása, amit segítenie kell a következetes gondolkodni tudásnak, a probléma történeti távlatba helyezni tudásának, valamint a kiegyensúlyozott megbecsülési tudásának, végül pedig a helyes következtetések levonásának, s a társadalom tagjai számára érthető módon való megfogalmazásának.

⁵³ HALMAI i. m. (41. lj.) 429.

⁵⁴ Találó Bertrand Russell gondolata, aki szerint a mai ember élete telve valószínűségekkel, kevés a biztos elv, s ezt a közeget termékeny kételyként kell felfognia, s alapos mérlegelés után ítélje meg a dolgot, tudva, hogy legjobb tudása és lelkiismerete ellenére is tévedhet. BERTRAND RUSSELL: *A nyugati filozófia története*. Ford. GYETVAI Mária. Budapest, Göncöl, 1996. 12.

Természetesen erre sokszor nincs mód, a szakismereteket csak a szűkebb szakma érti, értheti. A helyes tájékoztatás tehát fokozott jelentőségű, mivel az emberek sokszor csak hihetnek a kommunikátoroknak. Megjegyezzük, hogy a hit sajátos és igen fontos tulajdonsága az embernek, nélküle szinte lehetetlenné válna a társadalom tagjaival megértetni bizonyos lépések szükségességét vagy a tervezett változtatások elfogadtatását. Ám a mércét a kellő megítéléshez az értékrendünk, vagyis a világnézetünk (vallásunk) adja, hiszen ez az értelmezési horizontunk lehető legtagasabb univerzuma. Ha ez így van, akkor cseppet sem mindegy, hogy ki milyen világnézettel (vallással) rendelkezik, hiszen ezek is lehetnek építő vagy épp destruktív természetűek.

Mindebből látszik, hogy milyen meghatározó szerepe van a kommunikációnak, s milyen nagy a felelőssége egyrészt a kommunikátoroknak, másrészt a társadalmat átható világnézeti horizontoknak. Tovább nehezíti a problémát az, hogy pluralista társadalmakban élünk, vagyis igen sokféle nézet, világnézet és vallás tükrében vélekedünk, alakítjuk ki a meggyőződésünket, és annak fényében hozunk felelős ítéletet. A sokféleséget szülheti persze a probléma gazdagsága, az emberi ész korlátozottsága is, ám mégis szerencsés lenne, ha a fontos dolgokban alapvető egység lenne a megítélésben – a szólás szabadságának joga fontos dolog.⁵⁵ Akkor halad egy társadalom, és valós a béke, amikor lényeges dolgokat nagyon hasonlóan és szabadon fognak fel és ítélnek meg a társadalom tagjai. Ekkor beszélhetünk arról, hogy van szelleme egy társadalomnak.⁵⁶ Meg kéne alkotni egy alapvetően egységes szellemet, hiszen egy a lét, egy az igazság. Bár sokféle ellentétben bontakozik ki az igazság az emberi szellem számára, mégis, nincs két végső igazság. A mai kommunikációs forradalom akkor hozná meg valódi gyümölcsét, ha felfedezné és elterjesztené ezt az egyetemes értékrendet, vagyis megalkotná az ép közvéleményt, mely az ép közérkölcson (egységes szellem) alapulna.⁵⁷

⁵⁵ Megjegyezzük, hogy egy katolikus teológus, Hans Küng kísérletet tett egy ilyen alapvetően egyetemes értékrend megalkotására. Vö. HANS KÜNG: *Ki a keresztény? 20 tétel a keresztény életéről*. Ford. BÁNYAI Geyza, RIMLER Iván. Bécs, Eola, 1990.

⁵⁶ Megjegyezzük, hogy a keresztény világnézet valódi lehetőségét adja egy ilyen egyetemes szemléletnek. A másik megjegyzésünket Noszlopi Lászlótól vesszük, aki szerint ma a fenti értelemben nem beszélhetünk a társadalmaink szelleméről: „Korunk szelleme abban különbözik régebbi korok szellemétől, hogy korunknak nincs szelleme. Szellem helyett inkább szellemek sokaságáról beszélhetnénk, olyanokról, melyek részben áthatják egymást, de részben harcolnak egymás ellen. A modern ember úgy érzi, hogy amíg egy értéknek odaadja, addig száz más értéktől elzárja magát. [...] Az emberi élet egyik legnehezebb feladata az ambivalenciák elintézése. [...] Korunkat bizonyos értelemben az öntudathasadás jellemzi, nem csupán egyeseket illetően, hanem a kort is, mintilyent. [...] Így szakadt el a tudás, az intellektuális élet, a logikai erők az antiintellektuális erőktől, barbár törekvésektől, az anyag, a gép vagy a faj és vér kultuszától. Az igazság akarása küzd a hatalom akarásával, a Logos az Erosszal és a Mythosszal. Így szakadt el egymástól elmélet és gyakorlat is.” NOSZLOPI László: *A meghamisított szellem korszaka*. Budapest, Pantheon, 1947. 8–9. Másként fogalmaz Nyíri Tamás, ám ő is valamiféle szakadást lát az emberi szellem életében: „Visszafogni az érzelmeket, nem művelni az érzelmeket, kizárólag az értelmet, az egész európai kultúrában kétszáz esztendeje meghalt a (platóni) szárnyas fogatnak az a lova, amelyik nemesebb fajtából való, az indulat lelke, az érzélem lelke, és nem maradt más, csak a hajtó és az aljabb fajtából való, a vágódó lélek. A szex meg a ráció.” NYÍRI Tamás: *Lelkünk démonai és angyalai*. Budapest, Egyházforum Alapítvány, 2004. 149.

⁵⁷ Megjegyezzük, hogy ehhez ismét vissza kéne térni a valóság olyan alapszemléletéhez, melynek, mielőtt a valóságot meg akarná változtatni (*verum quia faciendum*), és mielőtt tisztázná a tényeket (*verum quia factum*), vissza kéne térnie a dolgok létében rögzített igazság elvéhez (*verum est ens*). Vö. JOSEPH RATZINGER: *Bevezetés a keresztény hit világlágába*. Marosvásárhely, Mentor, 2008. 26–35.

A véleményalkotás szabadsága alapjogát kétféleképp próbálja megalapozni a mai tudomány. Az egyiket instrumentálisnak, a másikat konstitutívnek nevezzük. Az előbbi

„egyfajta eszköznek tekinti ezt a jogot, amely a társadalom egészének azt az érdekét szolgálja, hogy valamennyi vélemény, gondolat, amely képes hozzájárulni a problémák megoldásához – egyesek szerint az igazság kiderítéséhez – felszínre kerülhessen. Miután ez az igazolás a társadalmi értékekre helyezi a hangsúlyt, és a véleményszabadságot mint a népszuverenitás megnyilvánulását fogja fel, szokás ezt a szólás demokratikus elméletének is nevezni. A másik, konstitutívnek nevezett igazolás lényege: az önkifejezéshez fűződő individuális jog. Eszerint a véleménynyilvánításhoz való jogot nemcsak következményei támasztják alá, hanem az a mindenkit megillető morális jog, hogy azt mondjon, amit akar. [...] A kétféle igazolás a véleményszabadság körébe tartozó jogok más-más, de egyaránt fontos sajátosságára helyezi a hangsúlyt. Az individuális jogi jelleg arra utal, hogy ezek a jogok védelmet nyújtanak az állami beavatkozások ellen. Ennyiben nevezik ezeket védelmi jogoknak. Másfelől ugyanezek a jogok fontos szerepet játszanak a nyilvános akaratképzésben, amennyiben lehetővé teszik az egyén számára a közügyekben való tájékozódást, és azt, hogy befolyást gyakorolhassanak a politikai folyamatokra. Ez adja e jogok részvételi jogi jellegét. A védelmi jelleg e jogok negatív, a részvételi pedig pozitív szabadság voltára utal. [...] Látnunk kell, hogy a kommunikációs jogok emellett eszközként szolgálnak az egyén számára a politikai folyamatok aktív befolyásolására a gyűlések és a politikai célú egyesületek mellett a nyomtatott, az elektronikus sajtó és az internet révén.”⁵⁸

Mi úgy látjuk, hogy nincs olyan morális jog, ami szerint ki-ki azt mondhat, amit akar. Csak a felelős véleményalkotónak van joga a szólásra, vagyis annak az embernek, aki a szólásával az őszinteség erényét gyakorolja. E feltétel nélkül nincs kulturált emberi kommunikáció, nincs kulturált emberi viselkedés. Ugyancsak megnehezíti a felelős kommunikációt az az állandó körülmény, hogy vélemények mocsarában fuldokolva próbáljuk a saját véleményünket megalkotni. Féltő, hogy a legjobb tudásunk és lelkiismeretünk alapján hozott megnyilatkozásunk is rejtett manipuláció műve.

4.6. A véleménynyilvánítás alanyai

Az ember mint természetes személy a tulajdonképpeni alanya a szólás szabadsága jogának. Ő az, aki gondolkodik, tapasztal, állást foglal mindazzal kapcsolatban, aminek hatását észleli. Ám az ember nem kezdi előlről a tapasztalást és a gondolkodást, mivel a nyelv, a kultúra, melybe beleszületik, óhatatlanul alakítja látásmódját, céljait és érzületét. Ezért más emberek szavai, jelenléte is alakítja a valósághoz való viszonyát, következképp kommunikációját. Sőt, komolyan tanulmányoznia kell népe, az emberiség nagy személyiségeinek illetően szellemi örökségét, akik ebből

⁵⁸ Vö. HALMAI i. m. (41. lj.) 431. és 436.

a szempontból időtálló és mértékadó kommunikátorok a számára. Nyilván kommunikátor a család, az iskola, a kultúra, a társadalmi életrend maga is. Megfogalmazzák a maguk véleményét aztán a politikai pártok, a szakszervezetek, a kormányok, a tudományos, a művészeti és a műszaki élet, a gazdaság szakemberei is, akik vagy egyedül, vagy társult formában alakítják ki véleményüket (gondoljunk itt a kutatási és oktatási központokra, a tudományos és művészeti akadémiákra, a különféle kamarákra). Fontos, hogy valóban az igazságra törekedjenek, s becsületesen járjanak el.

A kommunikáció sajátos fórumai a vallások, különösen is a katolikus vallás, mely abban a tudatban él, hogy hit és erkölcs dolgában egyedül illetékes tévedésmentes tanítás megfogalmazására, illetve ennek megfelelő praxis fenntartására. Illetékes továbbá a cselekedet bűnösségének vagy megengedtségének megítélésére, valamint arról is ítéletet alkotni, hogy az alapvető emberi jogok mikor sérülnek. A vallásnak az a szerepe, hogy a társadalom lelkiismerete legyen, ami a kritikai nyilvánosság létrehozására, fenntartására és érvényesítésére szolgál, minthogy „a vallásos önazonosság kritikai és felszabadító felelősség hordozója”.⁵⁹

A katolikus társadalmi felfogás korábban szívesen osztotta hivatásrendekre, frontokra a társadalmat, éppen azért, mert így a társadalom egyes közösségei, csoportjai és rétegei erkölcsileg is megalapozott szakmai véleményt (a fentebb említett *sententia* értelmében!) tudtak alkotni a társadalomban tapasztalt problémákkal, célokkal kapcsolatban. Úgy látjuk, hogy ennek a szerveződésnek ma is meglenne a létjogosultsága. Nagyon fontos lenne egy olyan társadalmi fórum, amely erkölcsileg mondana ítéletet a társadalomban tapasztalt cselekményekről és eseményekről, így a közkerölcs felhatalmazott öre lenne. Ha van alkotmánybíróság, akkor egy ilyen közkerölcsöt megítélő bíróság működése is felettebb kívánatos lenne, mely döntéseivel elejét venné annak, hogy a társadalomban súlyosan etikátlan vagy igazságtalan törvények, netán súlyosan bűnös cselekedetek megjelenjenek, vagy eltűrhetők legyenek.

Az Egyház tehát már önmagában létezésével és hivatásával is egy egészen újfajta emberi társulási forma,⁶⁰ mely kiemelkedő erkölcsi tudattal rendelkezik (ez is Krisztus öröksége), vagyis tanítóhivatala az imént említett erkölcsbíróként is funkcionál. Ebből adódóan hangjára egyéneknek és közösségeknek egyaránt oda kell figyelnie, mivel ez az egyedülálló közösség ebből a szempontból azért létezik, hogy egyének és közösségnek egyaránt mintegy élő lelkiismerete legyen. Természetesen, az Egyházon belül és kívül is a másik fontos lelőhelye a helyes érték-ítéleteknek az ép közkerölcs, illetve a nagy moralisták erkölcsi tudata.⁶¹ Ezek is minősített tekintélyek.

⁵⁹ Vö. LÁZÁR KOVÁCS Ákos: *A nyilvánosság etikai és esztétikai dimenziói*. Budapest, L'Harmattan, 2006. 11. Ugyanitt Lázár Kovács Ákos megjegyzi, hogy ez a vallási önazonosság „különösen próbára van téve azokban a történelmi helyzetekben, amikor a személyesség egyetemességét konkrét, politikai érdekek kívánják politikai, pártpolitikai céloknak alávetni”.

⁶⁰ Vö. HANTOS-VARGA Márta: Interdiszciplináris szempontok a katolikus politikai cselekvés értelmezéséhez. *Sapientiana*, 2013/2. 46.

⁶¹ Vö. BRANDENSTEIN i. m. (42. lj.) 12–14.

5. A szólás szabadságával élés határai és a visszaélés lehetősége

A gondolkodás és az azt kifejező szó megkezdett cselekvés, melynek révén vezérelveket, eszméket fogalmazunk meg, terveket szövünk, kritikát gyakorlunk, bizonyos tevékenységi irányokat bátorítunk, másokat helytelenítünk, egységes fellépésre szólítunk fel, s mindezt a tevékenységünket az igazság tisztelete mint erkölcsi magatartás kell hogy irányítsa. Minthogy csak az igaz (bizonyított és/vagy erkölcsileg bizonyos, illetve legvalószínűbb) ismeretre áll a kategorikus imperatívusz: egyedül engem fogadj el, a hamisat pedig vedd el!, aki a szólás hatalmával visszaél (megszólás, indiszkréción, rágalom, intrika, gyalázkodás, izgatás, lázítás, botrány, gyűlöletbeszéd), annak elnyomó tevékenysége a hazugságot, a képmutatást, a szervilizmust és a korrupció sokfejú sárkányát táplálja.

Minden jog csak akkor szolgálja azt a célt, amiért létrehozták, ha gyakorlása is emberi módon történik. Mindaz, ami súlyosan igazságtalan és szeretetlen, e jognak természetjogi és erkölcsi határát képezi. Mindaz, ami illetlen, e jog gyakorlásának illendőségi határát jelzi. A tételes jog ennek megfelelően jelöli ki a maga határait, konkrétan fogalmazva meg azt, hogy mikor sérti a kommunikáció a másik ember méltóságát, becsületét, illetve mikor sérül a közjó, az állam, vagy az államok és nemzetek közösségének a valódi érdeke.⁶²

A fentiek alapján érthető, hogy megvannak ennek az alapvető szabadságjognak is a határai: a többi alapvető jog követelése, hogy kellő módon és időben érvényesülhessenek; az igazság, az igazságosság és szeretet követelményei; a közjó (helyi, nemzeti, állami és nemzetek feletti).⁶³ Ezeket az elveket szem előtt tartva tételesen is megfogalmazza a törvényhozó a határokat: mások jogainak vagy jóhírnevének tiszteletben tartása, illetve az állambiztonság vagy a közrend, a közegészségügy vagy a közkerölcs védelme. Részletezve, tilos tehát minden nemzeti, faji vagy vallási gyűlölet keltésére izgató tevékenység, vélemény alkotása, terjesztése.

Végül is négy védendő érték mentén húzhatók meg a véleménynyilvánítás határai:

„1. Az állam érdekei, idetartozik az állam külső és belső biztonsága, az igazságszolgáltatás zavartalan működése, az állami szimbólumok és esetleg a közjogi méltóságok védelme; 2. a társadalom egészének érdekei, mint például a közkerölcs vagy a közrend; 3. az egyes társadalmi csoportok érdekeinek védelme a faji, etnikai, vallási, nemi stb. diszkriminációt jelentő megnyilvánulásokkal szemben, végül 4. a magánszféra védelme, amelybe az egyén személyiségi jogai, becsülete, magántitka, vállalkozói jóhírneve, üzleti titkai tartoznak.”⁶⁴

Egyes alkotmányos rendszerek az említettekén kívül más védendő értékeket is meghatároznak, így az ifjúság védelmét, a faji gyűlöletkeltés tilalmát. Nem sértheti a vélemény szabad kinyilvánítása mások meggyőződését sem. Ugyancsak korlátai a szabad véleménynyilvánításnak

⁶² Megjegyezzük, hogy az alapvető emberi jogok a természetjog egyfajta pozitív megfogalmazásának tekinthetők. A történelem során hol árnyaltabban, hol pedig elnagyoltabban fogalmazzuk meg alapvető és változatlan tartalmát.

⁶³ A közjó megítélését tekintve fontos tudnunk, hogy az egyéni és a közjó nem egymás ellenségei, hanem kölcsönösen segítik egymást.

⁶⁴ SÁRI i. m. (24. lj.) 145.

a pornográfia, a reklám bizonyos formái. Végül a vélemény nem vonatkozhat a tények meghamisítására, hanem csak a tények értelmezésére,⁶⁵ bár itt is kérdés, mikor van valaki tisztában a tényekkel.

Tisztességesek legyünk úgy a magánéletben, mint a közéletben, amikor a szólás szabadságának jogával élünk – és persze minden jogunk gyakorlása a becsületesség vezérlete alatt kell hogy álljon. A közéletben való felelős részvételnek 19 pontját írta le Horváth Sándor OP, aki bár a keresztény ember közéleti részvételének etikai elveit kodifikálta, az általa megfogalmazottak minden ép társadalomban érvényesítendőek.⁶⁶ A közéletben való felelős polgári részvétel alapelvei az alábbiak:

1. A politika mint emberi életműködés a polgári, a közéletben való tevékeny részvétel. 2. Ennek a tevékenységnek irányítója a közéleti okosság erénye, a *prudencia politica*. 3. Ez mint erény a közéleti tevékenységet a nagy, általános erkölcsi törvények és célok ellenőrzése alá vonja. Az állami élet immanens törvényei nem képviselik a legfelsőbb erkölcsi fórumot, a jó és rossz forrását, hanem a fölöttük álló transzcendens elveket, a természeti és isteni törvényeket illeti meg ez a hely. 4. A politikai okosság az eljárókban kormányzó jellegű, s mint ilyen a közjó sáfára. Arról ítélkezik, mely eszközökkel tartható fenn a közjó, hogyan osztható el a polgárok között igazságosan mind terheiben, mind előnyeiben. Az erkölcsi törvény ellenőrzése nélkül ezt igazságosan és megbízhatóan nem teheti. 5. A politikai okosság a kormányzottakat engedelmességre és az irányítás megvalósítására teszi alkalmasokká. Ezeknek pedig az engedelmesség megkönnyítése és minden körülmények közt való megtartása végett van szükségük az erkölcsi törvény ellenőrzésére és buzdítására. 6. A politikai okosság elméleti részét a hit forrásaitól különböző politikai tudományokból kell megszerezni. 7. A hitnek nincs politikai programja. Minden nemzettől és államtól egyformán azt követeli, hogy földrajzi helyzetükkel és történelmi körülményeikkel adott közéleti céljaikban és törekvéseikben ne felejtkezzenek meg a szeretet és igazságosság követelményeiről és az örök Bíró előtt adandó számadásukról. 8. Hitünk megkívánja, hogy az államhatalomnak lelkiismeretből engedelmeskedjünk, hogy a közjót Istentől ránk bízott értéknek tekintsük és Isten előtti elszámolás kötelezettsége alatt kezeljük, nemcsak mint a hatalom képviselői, hanem mint ezeknek kijelölői is a választások révén. 9. A keresztény bölcsélet elítéli a közjónak pártszempontok szerinti kezelését s ezt nem politikának, hanem a közéleti tevékenység romlásának tekinti. 10. A hit elvei a lelkiismeretbeli kötelezettség hangsúlyozása által a politikai élet legjobb nevelő eszközei és a politikai tisztesség legalkalmasabb őrei. 11. A politikai élet tárgyi tekintetben a legkülönbözőbb területeken mozog. Az ún. egyházpolitikai kérdéseket leszámítva, a többi a hit szempontjából közömbösnek mondható. Kezelésüknél csak az erkölcsi törvény érvényesülését kívánja meg a hit. 12. Sem a bölcsélet, sem a hit szempontjából el nem ismerhető az az elv, hogy a politika, a közélet érdekei minden más, még a hit érdekei fölé is helyezhetők. 13. Még nagyobb és veszélyesebb az a tévedés, amely a közéletből Istent száműzni, s helyébe kizárólag a nép vagy az állam fenségét akarja ültetni. 14. A politikának nem szabad szívéből a szeretetet és igazságosságot kiölnie, sőt ellenkezőleg, ezeknek kell bennünket a közjóval való sáfarkodásban vezetniük. Ezért nem a hatalom vagy önkény szavának, hanem az erkölcsi tör-

⁶⁵ Uo., 145–146.

⁶⁶ Erről részletesebben l. KUMINETZ Géza: A polgár, illetve sajátosan a katolikus ember részvétele a közéletben. In: KUMINETZ i. m. (1. lj.) 500–527.

vénynek kell a politikában érvényesülnie. 15. A politika a hithez való csatlakozással nem veszít, hanem csak nyer, mert ezáltal a közélet őrei már nem a megcsalható emberi tényezők lesznek, hanem a mindent látó Isten. 16. A politikai élet céljai nem ellenkezhetnek a hit céljaival, de még akadályozniuk sem szabad ezeket. Az állam nem műveli ugyan a polgárok lelki üdvét – ez az Egyház dolga – de eltávolítania sem szabad őket ennek útjától. 17. Tűrhetetlen tévedés az embernek két egymástól független és idegen elvek által kormányzott személyre, a polgárra és hívőre való szétidarabolása. 18. Ettől csak az menthet meg bennünket, hogy a honpolgári igazságosságot, a *iustitia legalist* igazi érénynek tekintjük, amelynek az a feladata, hogy összes cselekedeteinket a közjó szolgálatába állítsa. 19. A köz- és magánélet legnagyobb megrontója az államoknak egymásra vagy polgáraikra erőszakolt igazságtalan szerződéseik és követeléseik.⁶⁷

Ahhoz, hogy helyesen tudjunk tehát élni a szólás szabadsága jogával, s egyáltalán bármely jogunkkal és kötelességünkkel, vagyis hogy kulturáltan tudjunk az életünk különböző helyzetekben viselkedni, ahhoz egyrészt a három normatív rend, vagyis az erkölcs, a jog és az illendőség együttes és harmonikus érvényesítését kell megtanulnunk. Másrészt helyesen kell megítélnünk az adott helyzetben a jogosat (*iustum*), a méltányost (*aequum*) és az üdvöset (más fordításban: a hasznosat – *salutare*). Harmadrészt tervezett döntésünk következményeit rövid, közép- és hosszú távon *egyaránt* helyesen kell megbecsülnünk, s ezek fényében döntsünk, szóljunk, cselekedjünk. Valamiképp ebben áll a becsületes emberi magatartás, a tisztességes kommunikáció.

A becsületes polgár tehát a társadalom legnagyobb közjava. Ám a becsületes polgár felneveléséhez ép családokra, vagyis gazdaságilag is biztos lábakon álló családokra, házasságon alapuló családokra van szükség, ahol ép szocializációval indulhat neki az iskolának a következő nemzedék. Ugyancsak ép iskolára, oktatási rendre van szükség, ahol komolyan veszik a személyiségformálást. Ugyancsak ép társadalmi rendre van szükség, ahol mindennek megvan az ideje és helye. Ennek alapja a hagyomány, a család, a nemzetek ünnepei, valamint az egészséges életmód valódi lehetőségei. Olyan személyiségek kellene, akik helyesen tudnak élni a szólás szabadságával, akik nemcsak hitelesek, hanem igazak is, s épp ezért csakis az ő magatartásuk a kívánatos. Mindez valamiképp a már többször említett közerkölcs fogalmában egyesül. Úgy tűnik, hogy ismét komolyan kell vennünk a tízparancsolatot. Ilyen körülmények között tanul meg helyesen gondolkodni az ifjú, ilyen feltételek között válik életének, véleményének megbízható iránytűjévé a lelkiismerete, ilyen módon alkothatja meg önmagát, értékkel telített énjét, vagyis a világnézetét (vallását). S ennek fényében lesz kiváló valóságérzéke, józan ítélőképessége, s él felnöve helyesen, felelősen a szólás szabadságával.

A szólásszabadság gyakorlása is kötelezettségekkel és felelősséggel jár, különösen is körültekintően kell véleményt alkotni a vallás dolgában, éspedig úgy, hogy kritikánk ne legyen sértő se módját, sem pedig tartalmát illetően. Kritikánk tiszteletteljes legyen, tájékozódni és meggyőzni akaró kell hogy legyen. A vallását hitelesen élő ember mindig kész a tisztességes kritika meghallgatására, megfontolására és annak világnézetébe való integrálására. A vallást és a vallási érületet ugyanis nem pusztán egy szabadságjog érvényesítésének tekintjük, hanem az emberi

⁶⁷ Vö. HORVÁTH Sándor: Hitvallás a politikában. In: HORVÁTH Sándor: *Katolikus közélet. Erkölcstörténelmi tanulmányok*. Budapest, Credo, 1928. 42–43.

méltóság szükségszerű kifejeződésének, mivel az ember világnézetet, vallást alkotó lény, s meggyőződése az értékrendjét jelenti, melyet szolgál, melyet mindennapi életében megvalósít.⁶⁸ A vallásos magatartás lényege az, hogy eszményeit, igaznak tartott értékrendjét áldozatosan szolgálni kívánja.⁶⁹

Mivel a szólás révén befolyásolható leginkább az ember úgy, hogy szabadságának illúziója megmarad, ezért is lehet oly erőteljes a visszaélés ezzel az alapjoggal, immár a magánszférában és a közsférában egyaránt. A tömegtájékoztatás iparrá, monopolisztikus, transznacionális iparrá vált, melynek megvannak a maga mohó érdekei, s ezért globálisan sérül az objektív tájékoztatás, a tények, a hírek közreadása, nyomában az egyoldalú és elfogult vélemények terjesztésével. Ennek a kiemelt stratégiai fegyvergyárnak és médiaháborúnak a méretei immár vetekednek az „energiatermelő, a hadiipari, a légi közlekedési és a befektető óriáscégekkel”.⁷⁰

A szólás szabadsága jogának mai súlyos, tartós és következetes megsértése, akár az egyén, akár valamely hatalmi tényező részéről is történik, végül a *mysterium iniquitatis* titkához visz el minket. Csak megátalkodott, elvakult, gonosszá, már-már pszichológiai értelemben visszafordíthatatlanul gonosszá vált ember, emberi csoport állítja a maga perverzézé vált életcélja (hatalom, birtoklás, élvezet) szolgálatába a média fegyvereit.⁷¹ Valljuk be, legalább olyan hatásosak e fegyverek, mint korábban a hagyományos fegyverekkel, illetve elrettentő erejükkel vívott háborúk. Ez a fegyver egyszerre és állandóan támadja a személy egészét (érzelmi, értelmi és akarati aktivitását, egyszóval a teljes tudatát), a társadalmi csoportokat, a népeket, az államokat. Ismerjük a tudatmódosító szereket; nos, a média, ahogyan mai működésének tendenciáit látjuk, e szerek egyik leghatékonyabb és bizonyos értelemben legdestruktívabb fajtája.

6. Befejezés

Ma szívesen szemléljük történelmünk alakulását úgy, mint forradalmak okozta korszakváltásokat. Ezért beszéltünk előbb polgári (politikai-társadalmi) forradalomról, majd tudományostechnikai és technológiai forradalomról, aztán jött a szexuális forradalom, míg jelenleg a kommunikáció forradalmának a korában élünk, lázában égünk. A föld mai urai szinte a saját monopóliumukká tették az információ iparát, mely uralmukat szolgálja, s egyre erőteljesebben manipulálja az ember egész lényét,⁷² nyomorítva így az emberi méltóságot. A globális pénzvilág világalmai terveit szolgáló, immár globálissá vált fegyvere lett a szólás szabadsága nemes eszméjéből, mely sok-sok igazság kifejezését teszi lehetővé, mégis, az a fő tendencia (tisztelet a ki-

⁶⁸ Vö. KOLTAY András: *A blaszfémia szabadsága és korlátozhatósága*. Tézisfüzet habilitáció elnyeréséhez „jog- és államtudományok” tudományágban. Budapest, PPKE, 2015. 7–8 és 52.

⁶⁹ Vö. BRANDENSTEIN i. m. (42. lj.) 35–36.

⁷⁰ Vö. DRÁBIK János: *A pénz diktatúrája. Milyen haszonnal járna a közpénzrendszer visszaállítása*. Budapest, Gold Book, 2005. 113.

⁷¹ A gonoszszággal kapcsolatban részletesebben l. John KEKES: *A gonoszszág gyökerei*. Ford. BALÁZS Zoltán. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2007.

⁷² Oly erős ez a manipulatív tevékenység, hogy nem riad vissza semmitől sem, nincsenek se etikai, se jogi, se politikai gátlásai. Vö. DRÁBIK i. m. (70. lj.) 114.

vételnek), hogy ma a média csatornái a kommunikáció minden frontján (a nyilvánosság szinte minden fórumán) inkább a mindenre kapható befolyásolás, a manipuláció az úr, vagyis olyan intézmények, melyek a pénz zsoldjában állnak.

Oly nagy az egyesek, népek tudatára ható erejük, hogy képesek meghamisítani az emberi tapasztalást, jelentéktelenné tenni a valóságérzetet, az eseményekről valós kép, józan ítélet alkotását. A tudatos és tervezett világméretű manipuláció csak diabolikussá vált személyek műve lehet, olyan embereké, akik túl vannak az emberségen, akikben csak ráció és alantas ösztönök uralkodnak, akiknek ezért nincsenek erkölcsi gátlásaik, s igen ügyesen játszanak más emberek erkölcsi tudatával. Vagyis jól ismerik az erkölcsi szabályokat, de ezekkel is csak manipulálják akár önmagukat, akár a vetélytársaikat, akár a tömegeket, bárkit, aki útjukba kerül.⁷³ Így a kommunikáció immár nemcsak az elnyomás, hanem az emberi személy tömeges megrontásának eszközévé is válik. Önmaga képére és hasonlatosságára formálja a tömeget is, ami állandó konfliktusok színterévé teszi a magán és a közéletet is.

Az információk megszerzési és tárolási technikái ma lehetővé teszik hogy mindenkit megfigyeljenek, s vétségeiért megszarolhassanak. Akiről úgy ítélik, hogy el kell távolítani a nyilvánosság fórumairól, azt a jól ismert trükkel, pl. karaktergyilkossággal hallgattatják el, ami igaztalan becsületvesztéssel, sárdobálással jár. Vagy épp sok év után újra előveszik, ahogy ez valakinek érdekében áll, a békét megzavarják, mintegy újra elítéltetik a közvéleménnyel az egyébként a tettéért már megbűnhődött embert. Ez a jelenség pedig uralkodó a közéletben, s így a békétlenséget, az ellenszenvet, sőt, a gyűlöletet ébreszti a szívekben. Összekeveredik a nyilvános és a magánszféra.⁷⁴ E magatartás mögött pedig a becsület megvetése húzódik, ami lezülleszt egyént és társadalmat egyaránt.⁷⁵

Ellenszere egyrészt a nevelés forradalma lenne, mely az érett személyiség kibontakoztatásán fáradozik, vagyis olyan embertípuson, aki nem manipulál, de őt sem lehet manipulálni, aki

⁷³ Az erkölcs nélküli ember személyiségjegyeit kitűnően írja le Szentmártoni Mihály: „Ezek korántsem buta vagy együgyű emberek, ellenkezőleg, gyakran igen éles eszűek, tárgyilagosak, életrevalók. Első tekintetre azonban nehéz felismerni őket, mert kitűnően megtanulták az erkölcsös viselkedés művészetének játszását. De igazi, személyes erkölcsi elveik nincsenek. Ezért hideg számítással kihasználják mások lojalitását vagy becsületességét anélkül, hogy ez büntudatot okozna bennük. Képesek messzemenően előre tervezni, és meglepően tudják fegyelmelni önmagukat a kitűzött cél elérésének érdekében. Ez a minden áron elérendő cél lehet hatalom, hírnév, egészség, élvezet, becsület, mi több: életszentség, tökéletesség, erkölcsi tisztaság stb.” SZENTMÁRTONI Mihály: A személyi érettség felé. In: ALSZEGHY Zoltán – NAGY Ferenc – SZABÓ Ferenc – WEISSMAHR Béla (szerk.): *Teológiai vázlatok, II. Tanulmányok a filozófia és a teológia köréből a II. Vatikáni Zsinat után*. Budapest, Szent István Társulat, 1983. 157–158.

⁷⁴ Megjegyezzük, hogy e két fórum nem független egymástól, ám mégis eltérő módon kell kezelni őket. „A magánügy mint az ügyek egyik faja úgy különbözik a másik fajtól, a nyilvános ügytől, mint a magánérdek különbözik a közérdektől, vagy a magánjog a közjogtól a jogrudományban. A kettőt megkülönböztetjük egymástól; de egyiknek sem szabad ellenkeznie a másikkal. Se magánügy nem lehet olyasmi, ami a közügynek kárára van; sem pedig a közügy nem nyomhatja el, nem teheti lehetetlenné a jogosult magánügyet. Ez a keresztény civilizációnak az ókori pogány civilizációval szemben lényeges eleme, ez az egyéniség joga, melyet ő ismertetett el a világgal, s amelyen egész újkori haladásunk alapszik. Az egyén nem enyészhet el az egészben, az egyetemesben; de mint öncéllal bíró erkölcsi lény, egyéniségét mint a társadalom tagja is megtartja. Viszont az összes polgárok szükséges közülete, az állam, a társadalom, az összesség jogos érdekeit fenntartani és védeni tartozik ott, ahol az egyéniség a maga jogát egyedülalulag túlhaltani hajlandó.” Vö. DUDEK János: A vallás mint magánügy. In: DUDEK János: *Dogmatikai olvasmányok*. Budapest, Stephaneum, 1914. 282.

⁷⁵ Vö. BRANDENSTEIN i. m. (42. lj.) 192.

igaz ember, mivel csak az igazság, a kiérlelt meggyőződés előtt hajt fejet. Csak az igaz embernek igazak a gondolatai, a szavai, az érzései és a cselekedetei, vagyis egész élete. Ő tehát más szóval a *vir bonus*, a becsületes ember. A becsületes ember törekszik a legigazabb világnézet kialakítására, ebben látja a humánus biztositékát. Hajlik nézetei ismételt felülvizsgálatára, s annak a tényekkel, a valósággal való konfrontálására. Másrészt egy ép kommunikációs stratégia kiépítése és működtetése az ellenszer, mely ismét az ép erkölcs egészséges uralma alá helyezné a gazdaságot, a pénzt és az egész kultúrát.

Akár az egyes embernek, akár a kisebb társadalmi közösségeknek, szervezeteknek, akár az egyes népeknek, államoknak tisztelniük kell a másik embert, a másik közösséget, a másik népet. E tiszteletnek és megbecsülésnek, mely az emberi személy méltóságának szól, meg kell mutatkoznia a kommunikáció minőségében is.⁷⁶ Nevezhetjük talán összefoglalóan a szólás szabadságával kapcsolatos alapvető jogokat és kötelességeket a felelős kommunikáció alapvető jogának és kötelességének. A keresztény bölcsélet ezért épp a humánus, az emberi méltóság nevében utasítja el a kommunikáció minden torz formáját, így az agymosást, a manipulációt, a tömegszuggesztíót és a kommunikáció során alkalmazható bármely kényszert.⁷⁷

Az igazi vélemény formálását és megosztását, elfogadtatni akarását alapvetően az különbözteti meg a közvélemény brutális manipulálásától, hogy tiszteli mások lelkiismeretét. Ezért nem az alantast, hanem a nemeset hívja elő a másik személyiségéből, mivel a „szellemhez, a szívhez, a lelkiismerethez szól, miközben a demagógia és a zsarnokság felkorbácsolja a szenvedélyeket vagy ijesztgetéssel nyom el minden szabad megnyilatkozást.”⁷⁸ Ha a tömegtájékoztató csatornái letérnek erről az útról, úgy akkor a hazugság és a félrevezetés, vagyis az információ és közlése éppoly gyilkos eszközzé válik, mint a tömegpusztító fegyverek bevetése.⁷⁹ Akkor nemcsak a meghamisított, hanem immár a meghasonlott szellem korszakában élünk.

Bár ma túlerőben van az igazsághamisító, csakis az önérdekre, részérdekre koncentráló propaganda, már gyűlik az egészséges kommunikációhoz szükséges kritikus tömeg. Újra fontos a retorika tudománya és gyakorlata, mint a helyes kommunikáció tudománya. Egymás után születnek olyan tudományos és ismeretterjesztő munkák, melyek leleplezik a rábeszélőgépek cselvetéseit, s próbálják az egészséges ellenállással és a kellő felháborodással felvértezni az ilyen torz kommunikáció veszélyének kitett embereket, illetve megtanítani őket a valóban humánus kommunikációra.⁸⁰

⁷⁶ A keresztény vallás ezt a minőséget a tízparancsolat negyedik és nyolcadik parancsával fejezte ki és védelmezte. Vö. MÜLLER Lajos: *A negyedik parancs*. Budapest, Szent István Társulat, 1925; MÜLLER Lajos: *A nyolcadik parancs*. Budapest, Szent István Társulat, 1925.

⁷⁷ Vö. Bernhard HÄRING: *Krisztus törvénye III.* Ford. NÉMETH Mihály. Róma–Budapest–Pannonhalma, Szent István Társulat, 2015. 584.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Uo., 587.

⁸⁰ Szabadon itt utalni csak néhány magyarul is hozzáférhető írásra: ACZÉL Petra – BENCZE Lóránt: *Hatékonyság és meggyőzés a kommunikációban. Gyakorlati retorika*. Budapest, L'Harmattan, 2007; CLAUDINE BILAND: *A hazugság pszichológiája*. Ford. JAKABFFY Éva, JAKABFFY Imre. Budapest, Háttér, 2013; DALE CARNEGIE: *Sikerkalauz 3. A meggyőzés iskolája. A hatásos beszéd módszerei*. Ford. TAKÁCS Viktória. Budapest, Gladiátor, 1999; DRÁBIK János: *Tudatmódosítás. Az agy megőröszakolása*. Budapest, Gold Book, 2004; MARGITAY Tivadar: *Az érvelés mestersége. Érvelések elemzése, értékelése és kritikája*. Budapest, Typotex, 2004; MÉRŐ László: *Mindenki másképp egyforma. A jártékalmélet és a racionalitás pszichológiája*. Budapest, Tericum, 2002; MÉRŐ László: *Új észjárások. A racionális gondolkodás*.

Az iskola is egy olyan kommunikációs csatorna legyen, mely módszeresen tanítja meg az egyes népek polgárait a helyes kommunikációra és az igaztalan, netán destruktív torzítások leplezésére, visszautasítására. Hogy legyen tere, egyre szélesebb tere így a harmadik útnak a két szélsőség között, nevezetesen a cinizmus és a naiv hiszékenység között.⁸¹ Természetesen, ez a jövő nagy harca lesz, olyan magvetés, ami újra és újra vesztesnek tűnik, mivel a tisztességes kommunikáció csak hosszabb távon kifizetődő.⁸² Nevezzük hát a mai tudatipar szinte mindent el-sőprő sikerét a kulturális evolúció megszaladási jelenségének, vagyis zsákutcájának. Újra csak rá kell ébrednünk, hogy a kommunikáció kellő etikai keretek nélkül és a jog hatékony védelme, valamint az ép közvélemény (közkerölcs) nélkül minden harci fegyvernél veszélyesebb tömegpusztító eszköz. Újra rá kell ébrednünk, hogy csakis az érett személyiségű ember, vagyis a szabadságát és a világnézetét igazán birtokba vett ember élhet helyesen, vagyis felelősen a szólás szabadságával, s teljesíti be sorsát.

Úgy gondoljuk, hogy az emberi jogok között, bár egymásra teljességgel visszavezethetetlenek, s kölcsönösen meghatározzák egymást, mégis bizonyos hierarchia van, különösen a véleménynyilvánítás szabadsága dolgában. Közlebről a szólásszabadság, a lelkiismereti és vallásszabadság között. Az ember először a szóval és az általa hordozott üzenettel találkozik, s szocializációja, neveltetése során kialakítja a maga világnézetét (ezt mi a vallással egyenértékű kategóriának tekintjük itt, és pedig azért, mert a meggyőződéssé érlelt világnézet vallásként funkcionál, vagyis azt áldozatosan szolgálja, legjobb tudása és lelkiismerete szerint az ember). Hogy mit épít be a felnövekedése során az ember a maga erkölcsi és/vagy vallási tudatába, cseppet sem mindegy. Ezért a szólás szabadsága címén nem fordulhat elő se tévedés, se izgató, uszító, gyűlölködő beszéd, mindaz, ami előítélet keltésére alkalmas.

Nem fordulhat elő a manipuláció, hanem csakis az ép magatartásminták kívánatossá tétele és a meggyőzés eszközei. A megismerés folyamatában az utolsó a vallási meggyőződés kiépülése, ám a köz dolgainak megítélése tekintetében ez az alap, ez lenne az ép közkerölcs magva, s ennek

dás ereje és korlátai. Budapest, Tericum, 2001; MÉRŐ László: *Az elvek csapodár természete. Az érzelmek, az értelem és a hit erejéről.* Budapest, Tericum, 2008; Allan PEASE: *Testbeszéd. Gondolatolvasás gesztusokból.* Ford. WALKÓNÉ BÉKÉS Ágnes. Budapest, Park, 1992; Barbara PEASE – Allan PEASE: *A testbeszéd enciklopédiája.* Ford. NEMES Anna. Budapest, Park, 2006; RAMBALA Éva: *Az erőszakmentes kommunikáció alapjai.* Budapest, Kulcslyuk, 2013; Anne REBOUL – Jacques MOESCHLER: *A társalgás cselei. Bevezetés a pragmatikába.* Ford. GÉCSEK Zsuzsanna. Budapest, Osiris, 2000; Friedemann SCHULZ VON THUN: *A kommunikáció zavarai és feloldásuk. Általános kommunikáció-pszichológia.* Ford. ALMÁSSY Ágnes. Budapest, Háttér, 2012; Friedemann SCHULZ VON THUN: *Kommunikációs stílusok. Differenciáló kommunikáció-pszichológia.* Ford. SCHULCZ Katalin. Budapest, Háttér, 2014; SZABÓ Katalin: *Kommunikáció felsőfokon. Hogyan írjunk, hogy megértsenek? Hogyan beszéljünk, hogy meghallgassanak? Hogyan levelezzünk, hogy válaszoljanak?* Budapest, Kossuth, 2001; SZABÓ Miklós: *Kommunikáció általában és a jogban.* Miskolc, Bíbor, 2002; Deborah TANNEN: *Miért értjük félre egymást? Kapcsolataink a beszélgetési stíluson állnak, vagy buknak.* Ford. REMÉNYI Andrea Ágnes. Budapest, Tinta, 2001; ZENTAI István: *Meggyőzőestechnika és kritikai gondolkodás a mindennapi gyakorlatban.* Budapest, Medicina, 2006; ZENTAI ISTVÁN – TÓTH Orsolya: *A meggyőzés csapdái. Informális hibák és visszahélesek a mindennapi meggyőzésben.* Budapest, Typotex, 1999.

⁸¹ Vö. ARONSON–PRATKANIS i. m. (34. l.) 8.

⁸² Vö. Joseph RATZINGER: *Örömtök szolgái. Elméledések a papi lelkiiségről.* Ford. NÉMETH Attila, SZABÓ László. Budapest, L'Harmattan–Sapientia, 2010. 13–22. S úgy tűnik, hogy csak igen hosszú távon remélhetünk változást, s az örökkévalóság végső horizontja szükséges ahhoz, hogy hatékonyan szembe tudjunk szállni a személyiséget torzító kommunikáció tömegpusztító fegyverével és hadállásaival.

fő felelőse épp a felnőtt, vagyis az életre felkészült és az ép értékrendet kellően birtokba vett ember. Ebből a szempontból pedig elsőbbsége van a világnézeti meggyőződésnek, tehát felette áll a szólás és a lelkiismeret szabadságának, vagy talán helyesebb úgy neveznünk, hogy ez az a belső mag, az érzület, mely szólásra, cselekvésre indítja az embert. Ne felejtjük el, hogy a lelkiismeret is olyan dimenziója az emberi szellemnek, mely ébresztendő, fejlesztendő, vagyis nem önmagában álló megfellebbezhetetlen valóság. Állandóan fejlesztendő az ismeretek bővítésével, illetve a valóság mind komplexebb és árnyaltabb értékelésére képes világnézetre törekvéssel.

Megoldási javaslatunk: 1. Tanítsuk meg az embereket az alapvető emberi jogok kultúrájára, fejlesszük személyiségüket, hogy szabadságukkal felelősen tudjanak élni!⁸³ Ez az igazságosságban és szeretetben való kommunikációt jelenti. A pusztá kommunikáció nagyon személytelen, inkább felszínes, mint valódi emberi kapcsolatokat eredményez. Az információ nem fogyasztási cikk, de ha így tekintjük, akkor könnyen függőséget eredményez. 2. A szólás szabadsága joga mellé tegyük oda az igazmondás kötelezettségét mint erkölcsi erény kellő gyakorlását! Tanuljunk retorikát, kommunikációtudományt! 3. Ha érvényt akarunk szerezni ennek az alapjognak, akkor újra erkölcsi értékkel kell telíteni mind a magán-, mind a közéletet,⁸⁴ illetve helyesen kell meghatározni a közérkölcst tartalmát,⁸⁵ s megsértését komolyan, jogi eszközökkel is szankcionálni kell. 4. Újra rá kell ébreszteni a tömegeket arra (s a mai tömegkommunikációs lehetőségek erre eddig sohasem látott lehetőséget adnak), hogy az emberi méltóság realizálásának útja nemcsak az emberi jogokkal, hanem az emberi kötelességekkel is jelgyezett.⁸⁶ Csak a tisztességes állampolgár,⁸⁷ vagyis az igazi demokrata fog felelősen élni szabadságjogaival, köztük a szólás szabadsága jogával is. Ezért vissza kell térni a kritikai nyilvánossághoz, hiszen ennek eltűn(tet)ése eredményezi az emberi személy leigázhatóságát, illetve a személy akaratának nyilvános képviselése helyett az akarat manipulálhatóságát.⁸⁸ A kritikai nyilvánosságra törekvő ember pedig különbséget tesz a társadalmi közjó és magánjó, az egyházi közjó és magánjó között, és pedig azért, mert eltérő módon kell megítélnie és közölnie meglátásait. Itt érvényesíteni kell a fokozatosság elvét is, nevezetesen azt, hogy a privátszférában a diszkrét, lehetőleg négy szem-

⁸³ Ebben a katolikus Egyház minden egyén, közösség, állam partnere. Vö. BUONOMO i. m. (15. lj.) 553–586. Hozzátezzük, hogy a katolikus Egyház a maga identitásának megfelelően tévedésmentesen fejt ki az alapvető jogok sajátos természetét, tartalmát, hangsúlyozva azt, hogy e jogok és kötelességek nem szakíthatók el egymástól, nem érvényesíthetők izoláltan, mindegyiket arányosan és egyszerre kell érvényesíteni, mivel az emberi személy összes lényegi dimenziójának jogi leképezései, s csak együttes és harmonikus érvényesítésük (igazságosságban, békében és testvérieségben) szolgál az emberi személyiség kibontakoztatására.

⁸⁴ Vö. Salvo MILLESOLI: Don Sturzo: moralizzare la vita pubblica. 26 *Synaxis* (2008) 45–58.

⁸⁵ Erről bővebben I. POKOL Béla: *Moráleméleti vizsgálódások. A közmorál elméleti eltüntetésének kritikája*. Budapest, Kairosz, 2010.

⁸⁶ Ma sajnálatos módon a kötelességek alkonyában élünk, melynek fő tünetei a következők: az önfeláldozás delegitimálódása, az egyéni jogoknak a kötelességekkel szembeni elsőbbsége, az erkölcsi értékkritériumoknak többnyire negatív formában való megfogalmazása (ne tedd!), az egyéneknek a saját személyüket érintő valamennyi döntést illető abszolút szuverenitása. Vö. UNGVÁRI ZRÍNYI Imre: *Morálfilozófia*. Kolozsvár, Editura Egyetemi Műhely, 2008, 107–108. Megjegyezzük, hogy a kötelességek alkonya mintegy együtt jár a normák tisztületének alkonyával is. Erről bővebben I. BOGNÁR Cecil Pál: *Normák alkonya*. Budapest 1930.

⁸⁷ Vö. Carlo NANNI: La scuola cattolica: per educare onesti cittadini. 3 *Seminarium* (2006) 525–552.

⁸⁸ Vö. LÁZÁR KOVÁCS i. m. (59. lj.) 7–8.

közti kommunikáció a kívánatos, míg a közsférában a közjóra és annak szívet jelentő közerkölcsre való tekintettel kell eljárunk. 5. Vértessük fel az embereket a rábeszélőgépek cselvetéseivel szemben!⁸⁹ Ne látszat vagy emberi tekintetek szerint ítéljünk! Ugyancsak meg kell tanítani az embereket arra, hogy felelősen használják az információs csatornákat, hiszen az állandó információnak való kitettség nem engedi a felelős véleményalkotást, egészségtelenül nem hagyja nyugodni a lelket (betegít, függőséget okoz). Szabadnak lenni ugyanis annyi, mint tudni időben ki- és bejelentkezni.⁹⁰ 6. Az emberi jogok az emberi szabadság felelős gyakorlásának deklarációi, kodifikációi, amit az igazságra, igazságosságra, a nemzeti és a nemzetek feletti közjóra való tekintettel lehet valóban humánusan gyakorolni. Ám a közös cselekvéshez meg kell egyezni lényegi tartalmuk egyezőségében is. Minden bizonnyal sokat tehet a kommunikáció, a jogalkotás e téren, mégis a legbiztosabb út a jogok emberi érvényesítéséhez az erkölcsi – és a vallási tudat, illetve az érzelmi intelligencia fejlesztése. Így fogjuk a másik embert, a másik népet tisztelni és becsülni, s így fogjuk kellő kritikával tudni kezelni a média manipulálásait. Ezt a megbecsülésünket ki kell fejeznünk udvariasságunkkal (ami megelőlegezett tisztelet), tisztelettel, a másik komolyan vételével, a köteles diszkrécióval. Mindez egész magatartásunkban kell hogy tükröződjék, nemcsak szavainkban. 7. Legyen bátorságunk leleplezni az előítéletet, a manipulációt, s lelkünkben utasítsuk el azt, háborodjunk fel rajta!⁹¹ 8. Építsük le a manipuláció struktúráit! Csak a tisztességes médiát támogassuk, illetve ilyen médiumokat létesítsünk! 9. Meg kell erősíteni a társadalomban ható tekintélyeket (szülők, tanítók, bírúk, intézményi vezetők, politikusok, lelkipásztorok), és fel kell őket hatalmazni arra, hogy éberem (minden formalizmus, fanatizmus, farizeus attitűd nélkül) öröködjenek a közerkölcsök mint a kultúra lelkének érvényesítése felett.

A keresztény bölcsélet tehát az alapvető jogokat általában, és legalapvetőbbjének, a szólás szabadságának jogát csakis úgy látja valóban realizálhatónak, ha egyszerre akarunk érvényt szerezni az erkölcs és az illendőség normáinak is, s erre egyedül a méltóságát birtokba vett, érett személyiségű, vagyis a becsületes (igaz) ember képes és készséges.

⁸⁹ Érdemes e tekintetben átolvasni a vonatkozó szentszéki dokumentumokat, melyek jól leképezik a bejárt utat, nevezetesen azt, hogy az *Inter mirifica* zsinati határozat hangvétele főleg optimista, majd egyre erősebben jelenik meg a kritikai hangvétel, mely jelzi azt, hogy a médiumok és a tulajdonosaik egyre erőteljesebben letértek az igazság és igazságosság, valamint a közjó érvényesítésének útjáról. Úgy tűnik, hogy vissza kell térni a próféta beszédmóddhoz, vagyis az egyenes beszédhez. Vö. *Egyházi megnyilatkozások a médiáról. Inter mirifica, Communio et progressio, Aetatis novae*. Budapest, Magyar Katolikus Újságírók Szövetsége, 1997; A Tömegtájékoztató Pápai Tanácsa: *Etica nelle comunicazioni sociali*. In: *Enchiridion Vaticanum* 19. Bologna, [2000] 2004. 442–493; A Tömegtájékoztató Pápai Tanácsa: *Etica in internet*. In: *Enchiridion Vaticanum* 21. Bologna, [2002] 2005. 80–111.

⁹⁰ Vö. CUCCI i. m. (44. l.) 115–121.

⁹¹ A média képes arra is, hogy közönyössé, cinikussá tegyen minket minden valóban felháborító és égből kiáltó gonoszszággal kapcsolatban: „A jelenlegi gazdasági rendszer a szociális kirekesztés új formáit hozza létre, amelyek gyakran láthatatlanná teszik a szegényeket a társadalom előtt. Az uralkodó kultúra és a tömegkommunikációs eszközök tovább növelik azt a láthatatlanságot. Ez azért történik, mert ebben a rendszerben kivették az embert, az emberi személyt a középpontból, és másvalamivel helyettesítették. Mert a pénz bálványának imádása folyik! Mert a közömbösséget is globalizálták!” – idézi Ferenc pápát a szinódusi okmány. Vö. *A püspöki szinódus zárójelentése Ferenc pápának a „család hivatása és küldetése az Egyházban és a mai világban” témakörben*. Budapest, Szent István Társulat, 2015. 19–20.

Összefoglalva a mondottakat, ezt a kérdést tesszük fel: Mit ér a tudományok igazsága, az egész kultúra, a legfejlettebb kommunikáció, ha mindez mégis ama Nagy Hazugság zsoldjába kényszerül? S a válaszuk: Megnyomorít mindenkit, hatalmast és kiszolgáltatottat egyaránt. Csak az tud szembeállni ezzel a démoni erővel, aki megértette és befogadta Krisztusnak a mottóban idézett szavait. Az az ember ugyanis valóban szabaddá lesz, és a felismert, a befogadott és az állhatatosan megvallott igazság miatt képes és kész lesz minden elmarasztalásnak, megbélyegzésnek és kirekesztésnek nemcsak elviselésére,⁹² hanem elfogadására és elhordozására is – szeretetből.

⁹² Ne felejtsük el, hogy az embert fenyegető félelmek mindegyikére kiválóan alkalmas a média, vagyis a (meg)szólás szabadsága. Ezek az emberi lét nagy fenyegetői pedig a kirekesztettségől, vagyis a kapcsolat elvesztésétől való félelem, a büntetéstől való félelem, illetve a büntudatkeltés, s végül a megalázástól való félelem (önértékelésünk, értékrendünk lekicsinylése). Vö. F. VÁRKONYI Zsuzsa: *Tanulom magam*. Budapest, Háttér, 2013. 31. és 84–88.

Pornográfiatilalom, gyűlöletbeszéd-törvény, hozzáférés-szabályozás, avagy a szabadság korlátozása a szabadság érdekében

Gondolatok Owen M. Fiss könyvének olvasása közben

TURGONYI ZOLTÁN*

1. Bevezetés

A jelen szöveg megírására a közvetlen indítást Owen M. Fiss *Megosztott liberalizmus* című, magyarul a közelmúltban megjelent könyve adta,¹ amely angolul már elég régen, éppen húsz éve látott először napvilágot. E nagy késés bizonyos értelemben szerencsés: a Fiss által (de persze nemcsak őáltala) képviselt gondolatok egy része azóta már beépült a nyugati liberális konszenzusba, befolyásolja mind az amerikai, mind az európai gyakorlatot, hatásai is láthatók, mindezek fényében tehát biztosabb ítéletet alkothatunk Fiss könyvéről. Az alábbiak azonban természetesen nem recenzióként olvasandók, hanem azon társadalmi folyamatokon való töprengésként, amelyeknek csak egy – igaz, nagyon jellemző – megnyilvánulása az amerikai liberális szerző műve.

Híre alapján örömteli várakozással kezdtem olvasni a könyvet. Íme egy liberális, aki nem a teljes *laissez faire* híve a szólásszabadság terén, hanem elvárja az államtól, hogy beavatkozzék bizonyos értékek védelmében! Aztán, ahogy előrehaladtam az olvasásban, gyanakodni kezdtem, hogy a Fiss által védeni kívánt értékek nem egészen egyeznek azokkal, amelyeket én félték a természetjog híveként az eszmék szabad piacának farkastörvényeitől. S gyanúm nem múlt el, sőt azzal a félelemmel tettem le a könyvet, hogy az állami beavatkozás, amely egykor talán még valóban a helyes értékek védelmét szolgálhatta volna, ma már olyan formában valósulhat meg, amely könnyen éppen ezek további rombolásához vezethet.

2. Fiss nézetei a szólásszabadság céljáról

Fiss érvelésének lényege röviden a következő. A szólásszabadság jogának alkotmányba foglalása és törvényekkel való biztosítása önmagában nem garantálja, hogy e joggal mindenki egyaránt élni is tud. Egyrészt lehetnek olyanok, akiket anyagi okok zárnak el a nyilvános megszólalás

* Tudományos főmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet. E-mail: Turgonyi.Zoltan@btk.mta.hu

¹ Owen M. Fiss: *Megosztott liberalizmus. A szólásszabadság és az állambatalom sokféle arca*. Ford. HAMMER Ferenc. Budapest, CompLex, 2013.

lehetőségétől, magyarán szegények; s ugyanakkor olyanok is léteznek, akik, épp ellenkezőleg, vagyonuk révén az átlagosnál jóval nagyobb lehetőséggel bírnak hangjuk hallatására, amely így mintegy elnyomja a többiekét; másrészt bizonyos, épp a korlátlan szólásszabadság védelmét élvező megnyilatkozók olyan gondolatokat fogalmazhatnak meg, amelyek „elnémító hatással” (*silencing effect*)² vannak bizonyos csoportok tagjaira, vagyis ez utóbbiak az említett kijelentések által mintegy megfélemlítve, megalázva, marginalizálva, degradálva stb. a továbbiakban maguk nem mernek nyilvánosan fellépni. Az akár az előbbi, akár az utóbbi okból szóhoz nem jutó, hátrányos helyzetű csoportokat igyekszik számos liberális politikus és gondolkodó esélyegyenlőséghez juttatni a szólásszabadság terén, azzal összefüggésben, hogy, amint Fiss rámutat, a liberalizmusban korunkra a szabadság mellett az egyenlőség is alapvető értékévé vált, ami persze gyakran a kettő konfliktusához vezethet. Szerzőnk, miközben helyesli ezt a fejlődést, arra is felhívja a figyelmet, hogy a szabadság magával a szabadsággal is összeütközésbe kerülhet. Pontosabban szólva a szabadság két eltérő felfogása ütközik egymással, konkrétan a szólásszabadság értelmezésében.

Mint Fiss írja: „Egyes liberálisoknak a szólásszabadság azért fontos, mert így nyer védelmet az egyén szabad önkifejezéshez fűződő érdeke, vagy az a joga, hogy azt mondhasson, amit akar. Számukra mindenekelőtt az állam jelenti a veszélyt, amelytől meg kell óvni az egyént.”³ A másik liberális vélemény szerint, amelynek maga Fiss is a híve, a szólásszabadság arra való, hogy az emberek minél több információ birtokában, minél több vélemény ismeretében dönthessék el, „miként kívánják életüket élni”,⁴ a véleménynyilvánítás szabadságának tehát itt az a funkciója, hogy biztosítsa a közismertté váló vélemények sokszínűségét,

„megőrizze a nyilvános beszéd teljességét és nyitottságát: hogy az emberek tisztában legyenek életük fő kérdéseivel, és hogy minden e kérdésekkel kapcsolatos álláspontot megismerhessenek. E megközelítés szerint a szólásszabadság a nyilvánosságot védő jog – a kollektív önrendelkezés eszköze –, és más fényben tűnik fel az állam is: éppenséggel mint a szabadság barátja.”⁵

Fontos hangsúlyozni: Fiss nem egyszerűen azt tartja fontosnak, hogy minden véleményt egyenlően támogasson az állam. Ez utóbbi olyan értelemben különbséget tehet, hogy egyfajta „pozitív diszkrimináció” jegyében akár előnyben is részesítheti valamilyen mértékben azokat a nézeteket, amelyek a többség számára szokatlanok, újszerűek, meghökkentőek vagy éppen meg-

² Az „elnémító hatás” nem tévesztendő össze a „dermesztő hatással” (*chilling effect*). Ez utóbbit az váltja ki, ha a hatalom eljárást indít valaki ellen a szólásszabadsággal való visszaélés miatt, s a kiszabott büntetés olyanokat is elbizonytalanít és megfélemlít, akik közlendője valójában nem tartalmaz tiltott elemeket, de akik, ebben nem lévén bizonyosak, a továbbiakban inkább tartózkodnak a megszólalástól. Az elnémító hatást viszont nem csupán (sőt talán nem is elsősorban) az állam által kezdeményezett eljárás vagy a hatalom más megnyilvánulása válthatja ki, hanem magánszemélyek más magánszemélyek általi megfélemlítése is. Vö. FISS i. m. (1. lj.) 109–112., 114., 186., ill. 14., 124–128., 143., 166–167.

³ Uo., 14.

⁴ Uo., 162.

⁵ Uo., 14.

botránkozhatóak, s amelyek képviselői épp ezért a maguk erejéből a többieknél nehezebben képesek hallatni a hangjukat, mert ezt, úgymond, akadályozza a társadalomban uralkodó „vaskalaposság”.⁶ Íme egy ezzel kapcsolatos jellemző idézet:

„A kormányzati támogatásokat, irányuljanak bár a művészet vagy az oktatás területére, nem szabad közkeletű vaskalapos nézetek erősítésére fordítani, hanem [...] inkább provokálni és gerjeszteni kell általuk a közéleti vitákat, hogy azért éljünk úgy, ahogy élünk, mert úgy akarunk élni, és nem azért, mert csak a megszokott határáig terjednek az ismereteink vagy a képzeletünk.”⁷

Minderre még visszatérünk, de most lássuk egy kicsit alaposabban az első konfliktust, ti. a szabadság és egyenlőség közöttit!

3. Liberalizmus és egyenlőség

Mint már említettük, Fiss is osztja azok nézetét, akik szerint a liberalizmus jelentős változáson ment keresztül azzal, hogy újabban az egyenlőséget is nagyra értékeli, míg a XIX. században még „szinte egyet jelentett az egyéni szabadságjogoknak az állam ellenében való védelmével”.⁸ Mind a köztudatban, mind a politikusi megnyilatkozásokban, mind pedig számos e kérdéssel foglalkozó szerző írásában gyakran felbukkan az a nézet, hogy a liberalizmus eredeti központi értéke a szabadság, míg az egyenlőséget – legalábbis eleinte – a szocialisták szorgalmazták, s csak a későbbiekben, a két eszmerendszer bizonyos kombinációiban, a XX. századi szociálliberális vagy szociáldemokrata irányzatokban jött létre a kettő valamiféle szintézise. Akárhogy van is, akadnak liberális gondolkodók, akik kifejezetten az egyenlőséget tartják a liberalizmus mint olyan (nem pedig csupán a kortárs liberalizmus) lényegének.⁹ Így jár el pl. Ronald Dworkin is,¹⁰ aki szerint az egyenlőség liberális koncepciója azt követeli, hogy a kormányzat legyen semleges „a helyes életvitel kérdésében”,¹¹ ne állítson valamiféle kötelező közös embereszményt a társadalom elé, s bánjék egyenlően polgáraival függetlenül attól, hogy ezek mit tartanak maguk számára a „jó életnek”. Valamennyiüket egyenlő törődésben és tiszteletben kell részesítenie, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy mindannyiuk számára egyenlő esélyeket kell teremtenie életcéljaik megvalósításához.

⁶ A „vaskalaposság” szónak, amely viszonylag gyakran szerepel Fiss könyvének magyar fordításában, az angol eredetiben az „orthodoxy” felel meg.

⁷ FISS i. m. (1. lj.) 154.

⁸ Uo., 12.

⁹ A továbbiakban, ha a liberalizmust említem, mindig a mai nyugati világban vezető szerepet játszó *egalitáriánus* liberalizmusra gondolok. Ne feledjük azonban, hogy a liberalizmusnak számtalan irányzata létezik, s vannak nem-egalitáriánus liberálisok is.

¹⁰ RONALD DWORKIN: Liberalizmus. In: LUDASSY Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II.* Budapest, Atlantisz, 1992. 176.

¹¹ Uo., 190.

Mondhatja persze valaki, hogy Dworkin egyszerűen csak visszavetíti a mai liberális felfogást a múltba, némileg átértelmezve ez utóbbit. A helyzet azonban ennél bonyolultabb, mert az egyenlőség követelése bizonyos értelemben valóban kezdettől fogva jelen van a liberalizmusban. Ha ugyanis ez utóbbi kizárólag a szabadságot tartaná értéknek, akkor tulajdonképpen megelégedhetne azzal, ha egy adott társadalomban valamilyen formában jelen van a szabadság, s ennek akár a legdespotikusabb rendszer is megfelelné, hiszen legalább maga a despota még az ilyen világban is szabad. A liberalizmus azonban éppen azt szorgalmazza, hogy a szabadság bizonyos vonatkozásokban egyenlően járjon mindenkinek, s története nem egyéb, mint e vonatkozások folytonos szaporítása, míg el nem jut korunkig, amikor – legalábbis elvben – minden ember számára minden lényeges szempontból egyenlő szabadságot követel, vagyis azt, hogy ki-ki egyenlő esélyekkel rendelkezék a maga választotta életforma követésére. Először csak törvény előtti egyenlőségről és egyenlő szabadságjogokról volt szó, majd a társadalmi és vagyoni különbségek ellensúlyozása végett szociális jogokról, legújabbban pedig, amióta az államtól már nem csupán vallási, hanem erkölcsi semlegességet is követelnek, az életforma-választás teljes szabadságáról, másképpen fogalmazva minden életforma iránti egyenlő tiszteletéről, amíg az azt választó egyén más egyén hasonló szabadságát nem sérti.¹² Minthogy pedig ezt az esélyegyenlőséget nem csupán állami törvények vagy vagyoni különbségek akadályozhatják, hanem a társadalomban uralkodó többségi meggyőződések is, vagy az, ha az állam deklarálta elkötelezi magát egy bizonyos világnézet, vallás, erkölcsi felfogás stb. mellett, a liberalizmus újabbán mindent elkövet annak érdekében, hogy az egyenlőséget e vonatkozásban is keresztülvigye: szemmel láthatóan olyan nyilvános teret igyekszik a nyugati világban létrehozni, ahol tilos jelen lennie ki-tüntetetten és dominánsan egy bizonyos világszemléletnek vagy értékrendnek, még ha például az adott ország hagyományainak megfelelő, a lakosság zöme által elfogadott vallásról lenne is szó; így akarják biztosítani, hogy senki se gondolja magát másodrendű állampolgárnak, s ne érezze úgy, hogy alkalmazkodnia kell a többséghez, ami nyilvánvalóan akadályozná őt abban, hogy valóban a számára legrokonoszevesebb életformát válassza. Hogy lássuk, mennyire jelen van ez a sokszor már erőltetettnek ható egyenlőségi a mai világban, elég, ha az iskolai feszületek körüli vitákra gondolunk, vagy a köztéri karácsonyfák miatt minden évben fellángoló küzdelmekre, s arra, milyen kínosan kerülnek az angolszász világban a politikusok a „Merry Christmas” köszöntést. Az ezzel kapcsolatos problémákról, magyarán a „politikai korrektség” kérdésköréről a későbbiekben még fogunk szót ejteni.

Ebbe a történelmi folyamatba illeszkedik nézetünk szerint Fiss könyve is: miközben közvetlen és deklarált célja az, hogy sokszínűvé, minél több lehetséges véleményt bemutatóvá tegye a nyilvánosságot, ezzel azt az általános liberális célt is szolgálja, hogy az egyén minél több lehetséges életforma közül választhasson, és hogy a közvélemény elfogadóbb legyen bizonyos – korábban a többségi álláspont nyomása miatt háttérbe szorult, esetleg ezért el is titkolt – nézetek és életformák iránt, méghozzá tartalmuktól teljesen függetlenül. Még olyan gondolatok hirdetését sem szabad szerzőnk szerint tiltani, amelyek nyíltan támadnak bizonyos etnikai csoporto-

¹² Mondhatnánk: a hangsúly áttevődött az emberek egyenlőségéről az életformák egyenlőségére. A kettő nem ugyanaz, az előbbi az utóbbi nélkül is lehetséges: elgondolható pl. olyan rendszer, amely egyetlen erkölcsileg helyes életformát ír elő mindenki számára, de ennek megvalósításához egyenlő esélyeket biztosít mindenkinek.

kat, követelik a rabszolgaság visszaállítását vagy a proletárdiktatúra bevezetését.¹³ Addig, amíg nem áll fenn a *clear and present danger*, a világos és jelenvaló veszély esete, tehát a beszéddel *közvetlen* erőszakra vagy károkozásra való késztetés, bármit szabad mondani.¹⁴ Az állam a vélemények között azok tartalma alapján nem tehet különbséget: „Nincs olyan, hogy téves gondolat.”¹⁵ Az állam tehát – szemben a régebbi korokkal, amikor pusztán morális szempontok nevében is megtilthatta bizonyos vélemények nyilvános hirdetését – ma erkölcsi alapon sem tehet különbséget; ha egyáltalán befolyásolhatja, hogy ki kapjon szót, ezt csak annak érdekében teheti, hogy azok hangja is hallhatóvá legyen, akik anyagi eszközök híján vagy egyéb okokból állami segítség nélkül nem kapnának fórumot.

4. Néhány példa a szólásszabadsággal kapcsolatos állami szerepvállalás lehetőségeire Fiss szerint

Talán a pornográfia példáján lehet a legjobban megvilágítani a hagyományos, erkölcsi alapú és a Fiss által javasolt szabályozás közötti különbséget. Fiss rámutat, hogy az Egyesült Államokban ugyan „mindig is mindennaposak voltak a pornográfiaellenes kampányok”,¹⁶ de míg a múltban ezek zöme „konzervatív ideológián és vallásos érzületen alapult”,¹⁷ addig egyes kortárs feministák, mindenekelőtt Catharine MacKinnon és a könyv első megjelenése óta elhunyt Andrea Dworkin, akikkel Fiss maga is rokonszenvez,

„nem azért támadják a pornográfiát, mert az megbotránkoztató vagy illetlen, hanem mert fenntartja a nők alávetettségét; [...] a pornográfia révén a férfiakban erős kapcsolat alakul ki a szexuális izgalom és a női alávetettség között, és ily módon a pornográfia létrehozza és újratermeli a női egyenjogúság útjában álló [...] akadályokat.”¹⁸

Fiss leginkább abban látja a pornográfia veszélyét, hogy a nőket átváltoztatja „férfihasználatra szánt szexuális tárgyakká”. E tárgyiasítás „az alávetés egy formájaként értelmezhető”, és „olyan társadalmi gyakorlatok és értékek létrehozatalára és fenntartására indítja a férfiakat, melyek kizárják a nőket a nyilvános közéletből, vagy alárendelt helyzetben tartják őket az oktatás és a munkaerőpiac területén”.¹⁹ Ráadásul a pornográfia, különösen pedig ennek olyan formája, amely a nőkkel szembeni erőszakot tartalmaz,

„méltán értelmezhető annak követeléseként vagy sugalmazásaként, hogy a nők hallgassanak, vagy erőszak révén hallgattassák el őket. Olybá tűnhet, mintha a pornográf mű létrehozója azt mondaná, hogy »nők nem szólalhatnak meg« vagy hogy a »nőket nem szabad komolyan venni«; [...] kultú-

¹³ FISS i. m. (1. lj.) 125.

¹⁴ Uo., 123–124., 164.

¹⁵ Uo., 123.

¹⁶ Uo., 103.

¹⁷ Uo., 103.

¹⁸ Uo., 116.

¹⁹ Uo., 102–103.

ránkat állandóan az e gondolatot népszerűsítő könyvekkel, magazinokkal és filmekkel bombázzák; [...] e társadalmi gyakorlat az, ami félelmet kelt a nőkben és lelkükbe vési a hallgatást, vagy amely arra vezet férfiakat, hogy ügyet se vessenek arra, amit a nők mondanak, vagy ne vegyék őket komolyan; és e társadalmi gyakorlat az, ami elszegényíti a közéleti vitákat.”²⁰

Fiss emellett azt az egyes feministák által képviselt érvelést is elfogadja, hogy a pornográfia bizonyos formáinak terjedése és a nemi erőszakot elkövetők számának növekedése között ok-sági összefüggés lehetséges.²¹

(Megjegyzendő, hogy a Fiss által a fentiekben a konzervativizmushoz társított vallásosság – amelyhez képest ő újszerűnek látja a pornográfia mai, „balos” kritikáját – maga is máshová helyezi napjainkban a hangsúlyokat az obszcenitás elítélésében, mint korábban, tehát a valláson *belül* is végbement a pornográfia megítélésében az a változás, amelyről Fiss a hagyományos és az újabb pornográfiakritika összevetésekor beszél. Elég, ha a legnagyobb keresztény felekezet, a Katolikus Egyház példáját említjük. A II. vatikáni zsinat előtt a legelterjedtebb erkölcssteológiai kézikönyvekben arról, amit ma pornográfiának nevezünk, annak problémájának a kapcsán esett szó, milyen látványok és olvasmányok kerülendők annak érdekében, hogy az emberben ne támadjanak olyan szexuális vágyak, amelyeket – az adott helyzetben vagy egyáltalán – nem tud az egyetlen erkölcsileg megengedett módon, a házastársi aktus keretében kielégíteni. A mezeten emberi test vagy a nemi aktus látványát, illetve az ilyeneket bemutató szövegekkel való találkozást kellett lehetőség szerint elkerülni, még akkor is, ha nem kifejezetten obszcén tartalmakról volt szó, hanem pl. anatómiai ábrákról vagy valódi esztétikai értékkel bíró műalkotásokról; ha pedig valaki – pl. orvos, biológus, vagy festő, szobrász, művészettörténész, irodalmár stb. – hivatásából adódóan volt kénytelen gyakran ilyen látványokkal vagy olvasmányokkal találkozni, törekednie kellett rá, hogy közben ne kerítse hatalmába a szexuális vágy.²² Napjainkban viszont a mértékadó egyházi dokumentumok is sokszor a feministákéihoz hasonló érveket tartalmaznak: a pornográfia „tárggyá redukálja” az emberi testet, „szolgaságba veti az egyént, különösen a nőket”, érzéketlenné tesz „mások jogaival és emberi méltóságával szemben”, „alapvető üzenete a másik ember megvetése”; s itt is megjelenik az a feltételezés, hogy a pornográfia „agresszív szexuális cselekedetek” elkövetésére hajlamosít.²³)

A sors ironiája, hogy a kb. a Fiss által képviselt elveknek megfelelő gondolatmenet alapján eljáró két említett feminista, Andrea Dworkin és Catharine MacKinnon által kezdeményezett 1984-es indianapolisi pornográfiaellenes rendeletet egy szövetségi fellebbviteli bíróság épp azon az alapon ítélte 1985-ben alkotmányellenesnek,²⁴ hogy ha a pornográfia, úgymond, azt az üze-

²⁰ Uo., 125.

²¹ L. pl. FISS i. m. (1. lj.) 112., 114. stb.

²² L. pl. Dominicus M. PRÜMMER: *Manuale theologiae moralis I–III*. Friburgi Brisgoviae – Barcinone, Herder, 1955. II. kötet, 536–537.; Hieronymus NOLDIN: *Summa theologiae moralis iuxta Codicem Iuris Canonici. Complementum primum: De sexto praecepto et de usu matrimonii*. Oeniponte, Typis et sumptibus Fel. Rauch, 1920. 60–65. stb.

²³ *A Tömegtájékoztatási Eszközök Pápai Tanácsának nyilatkozata: Pornográfia és erőszak a tömegkommunikációs eszközökben*. Budapest, Szent István Társulat, 1991. 8–10. (9., 10., 14., 18., 17. lj.) Vö. *A Katolikus Egyház katekizmus*. Budapest, Szent István Társulat, 1994. 463. (2354. lj.).

²⁴ FISS i. m. (1. lj.) 103.

netet hordozza, hogy a nőket nem kell komolyan venni, akkor éppen ezért több merő obszcenitáznál, politikai véleményt képvisel (mondhatnánk: egy szín a palettán), és mint ilyen már az alkotmány védelmét élvezzi, tartalmától függetlenül. Annak eldöntésére ugyanis, hogy mi tekinthető pornográfának, az Egyesült Államokban akkoriban az ún. Miller-tesztet használták. E szerint „pornográf az a kiadvány, amely (1) szex iránti érzelmi érdeklődés kielégítésére szolgál, (2) a szexuális tevékenységet egyértelműen megbotránkoztató módon mutatja be, (3) és nélkülöz bármely komoly társadalmi, esztétikai vagy politikai értéket”.²⁵ E harmadik pont mentette meg a pornográf műveket a betiltástól, hiszen ha ezek „üzenetet” hordoznak, akkor ezt, bármilyen tartalmú legyen is, politikai véleménynek kell tekinteni, egynek azok közül, amelyek ütköztetése által működik a demokrácia, s így társadalmi vagy politikai értéknek minősítendő, még ha az üzenet sokak számára ellenszenves is.²⁶ Később azután az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága megtagadta az említett fellebbviteli bíróság ítéletének felülvizsgálatát,²⁷ így a pornográfia törvényi védelme a legmagasabb szinten is elismerést nyert.²⁸

Ez éppúgy következhetne Fiss elméletének egyik aspektusából, ahogyan egy másikból, mint láttuk, a pornográfia *tiltása*. Fiss maga nem szolgáltat receptet arra, miként lehet dönteni ilyen esetben, amikor ti. egy csoport „szóhoz juttatása”, amelynek célja a nyilvánosságban hangot kapó nézetek választékának gazdagítása lenne, egyúttal ennek szegényítésével is jár, hiszen egy politikai véleményt viszont el kell hallgattatnia az államnak, miközben pedig ez utóbbinak, mint láttuk, arra az álláspontra kell helyezkednie, hogy „nincs téves gondolat”.

Más ellentmondások is vannak Fiss e vonatkozású nézeteiben. Mint láttuk, elfogadja azt a közvetett (és a pornográfiaellenes feministák kritikusai szerint korántsem bizonyított)²⁹ oksági összefüggést, amely a pornográfia terjedése és a nemi erőszak eseteinek szaporodása között fennáll. Hogyan egyeztethető ez össze a *clear and present danger* elvvel, amelyet szerzőnk, mint láttuk, más esetekben elfogad? Az sem teljesen világos, hogy ha – ahogy szintén láttuk – bizonyos etnikai csoportok elleni szóbeli támadás vagy a rabszolgaság visszaállításának követelése Fiss szerint eltűrhető a szólásszabadság jegyében, akkor miért nem vonatkozik ugyanez a nőekkel szembeni megvetés, lenézés kifejeződéseire? Miért elfogadhatóbb a rabszolgaság helyeslése által *közvetlenül* állítani a feketék alsóbbrendűségét, mint a pornográfiával *közvetve* azt üzenni, hogy a nők „nem vehetők komolyan”? Hiszen ez utóbbi üzenet valójában sokkal kevésbé nyilvánvaló az előbbinél, külön érvelésre lévén szükség a megértetéséhez, míg a rabszolgaság újbóli bevezetését szorgalmazók álláspontjából azonnal világosan adódik az érintett etnikai csoport értéklelőbb voltának állítása!

²⁵ Uo., 117., vö. 118.

²⁶ Vö. Ruwen OGIEN: *Penser la pornographie*. Paris, Presses Universitaires de France, 2008. 100.

²⁷ Uo., 66.

²⁸ Ugyanakkor Kanadában valamivel később, 1992-ben a két említett feminista érvelésével összhangban álló törvény született, amely korlátozta pornográf anyagok importját, előállítását, eladását és terjesztését. Annyi „szépséghibája” azonban itt is volt a dolognak, hogy Kanadában e törvényre hivatkozva még olyan műveket is elkoboztak, mint Marguerite Duras *L'Homme assis dans le couloir*-ja, nem beszélve arról, hogy még Andrea Dworkin egyik könyvét is betiltották, akárcsak számos egyéb szexuális kérdésekkel foglalkozó feminista írást. L. uo., 67.

²⁹ L. pl. uo., 77–98.

Fiss nemcsak a feministák fenti értelemben vett egalitáriánus törekvéseit támogatja, hanem más esetekben is helyesli az olyan véleménynyilvánítók elhallgattatását, akik miatt esetleg mások nem mernek megszólalni. Elfogadhatónak tartja például e célból a gyűlöletbeszéd tiltását.³⁰ Ám ezzel kapcsolatban ugyanolyan problémák merülhetnek föl, mint a pornográfia korlátozásának követelésével összefüggésben. Maga Fiss ismeri el, hogy a gyűlöletbeszédnek lehetnek olyan esetei, amelyekben nem fejt ki elnémító hatást,³¹ amiből joggal következtethet arra az olvasó, hogy itt sem egyértelmű az oksági összefüggés a szólásszabadság egy bizonyos csoportot sértő gyakorlása és az adott csoport elbátortalanodása, a nyilvános megszólalástól való tartózkodása között.

S nem ad-e módot önkényeskedésre már maga a gyűlöletbeszéd meglehetősen bizonytalan fogalma is? Nem minden esetben világos például, hol a határ egy bizonyos csoporttal szembeni kritika és a „gyűlölet” között,³² hiszen bárkivel előfordulhat, hogy „rosszul esik neki”, ha csoportjáról olyan igaz tényeket közölnek, amelyek e csoportot valamilyen értelemben kedvezőtlen színben ábrázolják. Az illetőt tehát szubjektíve mindenképpen sérelem éri, sőt a csoportról a köztudatban szereplő kép is kedvezőtlenül módosulhat. Lehet-e azonban ez ok arra, hogy pl. az e csoportról szóló tudományos publikációkat cenzúrázzák, és a bennük szereplő igaz (vagy legalábbis az igazság igényével megfogalmazott és a tudományosság kritériumainak megfelelő), de a csoport tagjai által sértőnek talált állításokat kihúzzassák, a továbbiakban pedig az ilyen kijelentéseket gyűlöletbeszédként vagy politikai inkorrekttségként számon tartva megtiltsák?

De Fiss szerint nem csupán a potenciális megszólalókat esetlegesen megfélemlítők elhallgattatásával, tehát indirekt módon, hanem közvetlenül, maguknak a segítség nélkül háttérben maradóknak a támogatásával is növelheti az állam a nyilvánosan megjelenő vélemények sokszínűségét: biztosíthatja például, hogy az érintettek számára hozzáférhetőek legyenek írott vagy elektronikus médiumok vagy egyéb nyilvános megszólalási lehetőségek, s hogy a lehetséges hallgatóság ugyancsak hozzáférhessen az így közzétett információkhoz és véleményekhez. Anyagi támogatások adásával vagy éppen visszatartásával szabályozhatja, milyen könyvek és folyóiratok kerülnek be a közkönyvtárakba és milyen kiállításokat rendezhetnek a múzeumok,³³ vagy akár közvetlenül előírhatja, hogy tévétársaságok mikor és mennyi másoridőt biztosítsanak bizonyos megszólalók részére.³⁴ Sőt, az állam arra is kötelezhet magáncégeket, hogy valamilyen formában fórumot nyújtsanak másképp nehezen nyilvánosságot kapó véleményeknek. Ez utóbbi konkrét lehetőségeiként Fiss megemlíti: kötelezhetik egy bevásárlóközpont tulajdonosát, hogy az üzlet területén engedélyezze politikai aktivisták megszólalását,³⁵ egy cégnek előírhatják, hogy az általa kiküldött számlák borítékján – amelyre rendszerint reklámokat tesznek – évente néhány alkalommal egy közcélú szervezet közölhesse a maga üzeneteit³⁶ és így tovább.

³⁰ FISS i. m. (1. lj.) 155–169., vö. 11–14.

³¹ Uo., 169.

³² L. pl. KOLTAY András: A gyűlöletbeszéd korlátozásának elméleti szempontjai. *Iustum Aequum Salutare*, 2011/3. 118. skk.

³³ Vö. pl. FISS i. m. (1. lj.) 132., 141. stb.

³⁴ L. pl. uo., 206. skk.

³⁵ Uo., 216.

³⁶ Uo., 215.

Ez utóbbi eljárást sokan akár még rokonszenvesnek is találhatják, hiszen a gazdagokat kötelezi arra, hogy a szegényebbeket támogassák, és egyúttal az egész társadalomnak használjanak a nyilvánosság működésének segítségével. S az is tetszésünkre szolgálhat, hogy az állam – amint erre Fiss maga is utal – nem engedi minden tekintetben a piac logikáját érvényesülni, a tulajdonosoknak bizonyos esetekben alá kell rendelniük üzleti szempontjaikat a demokratikus közvélemény-formálás érdekeinek. Ha azonban jobban belegondolunk, ez utóbbi megállapítást kicsit árnyalnunk kell. A Fiss által javasolt (és tulajdonképpen sok tekintetben valóságosan is működő) modell lényege ugyanis az, hogy az állam pusztán a lehető legszélesebb kínálatot köteles biztosítani véleményekből, életformákból, világszemléletekből, értékrendekből stb., anélkül, hogy maga állást foglalna, melyik a helyes közülük. Ez az egész így azt sugallja, hogy nincs objektíve helyes, kitüntetett értékrend, hanem ki-ki maga választhat a lehetséges minták közül. Ám ez esetben nyilvánvaló, hogy a többség a lehető legkényelmesebb utat fogja választani, a lehető legtöbb élvezetet a lehető leghamarabb megszerezni vágyó hedonista, fogyasztói magatartást, ami persze már nagyon is szolgálhat üzleti érdekeket, még ha e vonatkozásban feltételezhető is Fiss jóhiszeműsége. Hiszen tudjuk, hogy míg a korai kapitalizmus még a takarékos, köznapi értelemben „puritán”, szorgalmas, a kielégülést elhalasztó, fegyelmezett életforma tömeges érvényesülésében volt érdekelt, a fogyasztói társadalom létrejötte után ez alapvetően megváltozott: a kapitalizmus mai formáját éppen az működtetheti, ha az átlagember híján van az önfegyelmeknek, mindenekelőtt az élvezetet keresi, s e téren lehetőleg vágyainak azonnali kielégítésére törekszik.³⁷

De más buktatói is vannak szerzőnk elképzeléseinek. Az egyik: valószínű, hogy jóval több egyéni vélemény, értékrend, világnézet van, mint amennyiről a rendelkezésre álló fórumokon és időtartamokban érdemi tájékoztatást lehet adni, és az állam anyagi eszközei is végesek (pl. nem juttathatja el az összes létező könyvet és egyéb sajtóterméket minden közkönyvtárba). Szelektálnia kell tehát. Nem ad ez teret az önkény számára? Nem fog-e óhatatlanul az intézkedő tisztviselők saját értékrendje érvényesülni a válogatásban, még ha szubjektíve a legjobb szándékúak is?³⁸

Továbbá: ha valakit a Fiss által helyeselt formában, egyszerűen mert anyagi hátterénél fogva képes rá, kötelezhetnek arra, hogy bármilyen vélemény, értékrend, politikai stb. nézet népszerűsítéséhez hozzájáruljon saját tulajdona által, előfordulhat, hogy olyan gondolatok terjesztését kell így segítenie, amelyekkel nem ért egyet, esetleg éppenséggel ellenkeznek saját világnézetével. Mi van pl., ha egy hívő katolikus cégtulajdonosnak a megrendelőihez küldött számlák borítékjaira egy az abortusz további könnyítéséért kampányoló civil szervezet üzeneteit kell ráíratnia? Miért fontosabb ilyenkor mindig az egyik ember szólásszabadsága a másik ember vallásszabadságánál, amely utóbbi pedig ugyanolyan ősi tartozéka a liberalizmusnak, mint

³⁷ Ez persze hosszú távon magának a kapitalizmusnak sem jó, hiszen a *munkában* továbbra is fegyelemre és szorgalomra lenne szükség, tehát a fogyasztói társadalom ilyen értelemben önmomból: azt az embertípust pusztítja el, amely a kapitalizmus létrehozásában kulcsszerepet játszott, és további működtetésében (ill. általában véve az egész társadalom fenntartásában) is nélkülözhetetlen volna. Vö. Ralf DAHRENDORF: Válság után: vissza a protestáns etikához? Hat megjegyzés. *Fordulat*, 2011/3. 15. szám http://fordulat.net/pdf/15/F15_dahrendorf.pdf és Daniel BELL: *Cultural Contradictions of Capitalism*. New York, Basic Books, 1976.

³⁸ E veszélynek, úgy látszik, maga Fiss is a tudatában van. L. pl. FISS i. m. (1. lj.) 212.

az előbbi? Fiss maga is számol az efféle problémákkal, de azt feleli, hogy az ilyen tevékenység nem különbözik lényegileg az adófizetéstől, hiszen az állam az adónkból is támogathat olyan célokat, amelyekkel nem értünk egyet. Ez szerinte egyszerűen az az ár, amelyet a demokráciáért meg kell fizetni.³⁹ Fiss e válasza azonban csupán féligazság: „matematikailag” persze lehet ugyanannyi a veszteségem az említett civil szervezetnek a cégem borítékjaira íratott üzenete miatt, mint amekkora összeg az adómból ugyanezen szervezet támogatására jutna, ha az állam nem az én cégemen keresztül, hanem közvetlenül az – e célból megnövelt – adókból nyújtana neki segítséget. Ám korántsem közömbös a számomra, hogy konkrétan az én személyem és nevem „belekeveredik-e” az ügybe, már csak azért sem, mert könnyen meglehet, hogy a kívülállók számára nem világos, vajon nem önként vettem-e részt a szóban forgó civil szervezet támogatásában. Emellett lélektanilag sem mindegy, hogy egy számomra ellenszenves és általam erkölcsileg elítélt tevékenységben közvetlenül kell-e részt vennem, vagy csak el kell tűrnöm az erkölcsi pluralizmus jegyében, hogy az állam az adó egy részét e tevékenység támogatására fordítsa. Ha nem így lenne, értelmetlen volna az a sok helyen bevett gyakorlat, hogy valaki lelkiismereti okokból megtagadhat egy olyan magatartást, amelyet a vele azonos foglalkozást űzők (vagy, mint a katonáskodás esetében, az adott ország állampolgárainak egy ennél is jóval szélesebb köréhez tartozó személyek) nagy többsége elfogadhatónak tart és követ. Azt lehetne pl. mondani egy az abortusz elvégzésétől vallására hivatkozva vonakodó orvosnak: „Nem adunk önnek felmentést, mert ennek semmi jelentősége nem volna az ön szempontjából: az abortusz mindenképpen megtörténne, hiszen bőven találnánk olyan orvosokat, akik hajlandók lennének elvégezni, s az ő fizetésüket is az állami bevételekből fedezzük, amelyek részben az ön adójából származnak!”⁴⁰

5. Fiss koncepciójának általános problémái és az utóbbi évek szólásszabadsággal kapcsolatos fejleményei a nyugati világban

Az állam tehát Fiss szerint jogosult a hagyományos értelemben vett szólásszabadság korlátozására, egyrészt (mint a pornográfia korlátozása és a gyűlöletbeszéd tiltása esetében) egyes tartalmak kimondásának kriminalizálásával, másrészt (mint a – tág értelemben vett – hozzáférés-szabályozás bizonyos eseteiben) némelyek arra kényszerítésével, hogy legalább közvetve segítséget nyújtsanak olyan nyilvános megszólalások elhangzásához, amelyekkel nem értenek egyet. Ezzel ugyan, ahogy szerzőnk állítja, az elnémító hatástól így mentesülők, illetve az anyagi eszközök híján másképp fórumhoz nem jutók szólásszabadsága kap állami támogatást, de azon az áron, hogy mások szintén fontos emberi jogai, pl. a vallásszabadsághoz való joguk, vagy éppen az ő szólásszabadságuk sérül valamilyen mértékben. Hogyan dönthető el, hogy ilyen konfliktus ese-

³⁹ Uo., 216–217.

⁴⁰ Fiss ezt a problémát is látja ugyan, de megoldhatónak véli azzal, hogy a magánszemély, akit általa helytelenített nézet propagálásának támogatására köteleznek, ennek során nyilatkozhat arról, hogy a szóban forgó közlés nem az ő véleményét tükrözi (uo., 217.). Ez azonban majdnem olyan, mintha a magzat életének kioltásától vonakodó orvosnak azt felelnénk: „Végezze el az abortuszt, de közben jelentsen ki, hogy nem helyesli és csak »parancsra tette«!”

tén melyik jog az előbbre való? S elegendő indok-e egyesek szólásszabadságának a másokéval szembeni preferálásához, hogy így az egyenlőség jobban megvalósul? Fiss válasza, mint láttuk, nem meggyőzőek, s nem mentesek bizonyos ellentmondásoktól. E nehézségekkel egyébként maga is tisztában van, ami egyebek közt alábbi megjegyzéseiből is látszik:

„Az [...] állami beavatkozások liberális támogatása vitatott empirikus bizonyítékokon alapszik, mint például a pornográfia elnémító hatása vagy a piac közbeszédet eltorzító természete. Hasonlóképpen csupán feltételezés, hogy az államot nem hajtja befolyása alá valamely hatalmi központ, és nem használja éppen ellenkező célra, azaz hogy így nem gazdagodik, hanem szegényedik a közbeszéd.”⁴¹

Raadásul a könyv amerikai megjelenése óta eltelt húsz évben igencsak felerősödött a nyugati világban a klasszikus értelemben vett szólásszabadság korlátozására való törekvés. Az állam az utóbbi idézetet megelőző bekezdésben említett mindkét formában egyre aktívabban próbálja előírni, mit szabad (vagy éppen kötelező) mondani, s mit nem. Bizonyos tartalmú kijelentések kriminalizálására, vagy ennek valamivel enyhébb formájára, némely kifejezés „ellenjavalltá” tételére bőségesen találunk példát az egyre szaporodó és egyre több csoport valós vagy vélt sérelmeit szankcionáló gyűlöletbeszéd-törvényekben, illetve a politikai korrektség erőltetésében; de egyre többször fordul elő az is, hogy a kötelező beszédmód előírásával összefüggésben államilag kényszerítenek rá valakit a meggyőződésével ellentétes vélemények hirdetésére: gondoljunk pl. arra, hogy egyes nyugati országokban már kifejezetten kötelezik az egyházi iskolákat a vallási tanításaikkal ellenkező tartalmú szexuális nevelésnek vagy az abortusz elfogadásának a tantervükbe történő beépítésére.⁴²

Az indoklás részben rokon azzal, amelyet Fiss használ, csak valamivel tágabb: nem pusztán azért kell bizonyos személyeket vagy csoportokat a verbális sértésektől (vagy az általuk sértésnek tekintett megnyilatkozásoktól) védeni, hogy ne féljenek nyilvánosan megszólalni és nézeteikkel gazdagítani a lehetséges vélemények skáláját, hanem egyszerűen azért, hogy ne érezzék magukat semmilyen értelemben „diszkriminálva”, azaz e tekintetben is minél jobban megközelítse a társadalom az egyenlőség ideálját (amely, mint láttuk, a lehetséges életformák választásának egyenlő szabadságát is jelenti), ahogy arról a liberalizmus jellemzése kapcsán már szóltunk.

Így nyilvánvalóan egyre többször találkozunk két liberális szemmel egyaránt fontos emberi jog konfliktusával: egyikük az egyén joga a diszkriminációtól való mentességhez, másikuk a szólásszabadság. De sokszor egyéb jogok is megjelennek, pl. a vallásszabadság problémájával is találkozhatunk a „gyűlölködő”, „diszkriminatív” vagy „politikailag inkorrekt” beszéddel kapcsolatos ügyekben: ha pl. keresztény tanárokat köteleznek arra, hogy tartózkodjanak az abortusz elítélésétől, ez a tanárnak nemcsak szólásszabadságát, hanem vallásszabadságát is szembeállítja az abortuszt végzők/végeztetők jogával a diszkriminációtól való mentességre.

⁴¹ Uo., 14–15., vö. 65.

⁴² Ez utóbbi történet meg pl. a közelmúltban Kanadában. L. Bob UNRUH: *Catholic Schools Can't Say Abortion Is Wrong*. <http://www.wnd.com/2012/10/catholic-schools-cant-say-abortion-is-wrong/>

Tágabb értelemben a szólás vagy a véleménynyilvánítás szabadságának kérdésköréhez tartoznak (és egyúttal mind az „elnémító hatás”, mind a „hozzáférés” Fiss által tárgyalt problémájával szorosan összefüggenek) azok az egyre gyakoribb esetek is, amikor vallási szövegek, jelképek vagy valláshoz köthető sajátos viseletek nyilvános megjelenése okoz konfliktusokat. Hiszen ha középületeken vagy állami tulajdonban lévő földterületen egy bizonyos vallás jelképei szerepelnek, ez könnyen azt sugallhatja más vallások híveinek vagy az ateistáknak, hogy ők valamilyen másodrendű állampolgárok, az állam velük nem, vagy csak kisebb mértékben azonosul,⁴³ s emiatt esetleg kevésbé mernek hangot adni saját nézeteiknek. A vallással összefüggő viselet (pl. egy kereszt a nyakban, vagy akár egy „Bad Religion” feliratú póló és az e nevet viselő együttes közismert emblémája) pedig ugyanúgy felfogható egyfajta „hitvallásként”, tulajdonosa világnézetének propagálásaként, mint egy plakát, egy utcai prédikáció vagy egy médiabeli szereplés, tehát nem kizárható, hogy viselőjének egyik célja éppen a maga vallási vagy ateista üzenetének minél több ember számára való „hozzáférhetővé tétele”; épp ezért szokott vitákat kiváltani, ha ilyen viselet jelenik meg közalkalmazottakon vagy állami iskolák diákjain, mintegy sértve az állam kötelező világnézeti semlegességét (sőt a közalkalmazottak esetében, ha az adott ország hagyományos és/vagy többségi vallására utaló viseletről van szó, kb. ugyanolyan hatást kelthet, mint a középületeken elhelyezett vallási jelképek); ugyanakkor az ilyen viselet tiltását pedig sokan a vallásszabadság megsértéseként értelmezik.

Nemcsak a hívők mint ilyenek szólásszabadsága (azaz vallásszabadságuk egy aspektusa) kerülhet szembe a megkülönböztetést eredményező sérelmekről való védelem jogával és a diszkrimináció tilalmával, hanem a tudományos kutatók és egyetemi oktatók azon joga (sőt kötelessége) is, hogy a meggyőződésük szerinti igazságot keressék és közvetítsék a szakma, a hallgatók és a szélesebb közönség számára. Egyre többször találkozunk olyan esetekkel, amelyekből az derül ki, hogy a nyugati világ (illetve ennek mértékadó értelmiségi körei) számára a tudományos igazságnál is fontosabb károsan ügyelni arra, hogy senki se érezhesse magát akár valóságos, akár csupán vélt sérelmek miatt diszkriminálva. Csak néhány példát emlíünk a sok közül. A Harvard Egyetemen egy professzor, aki az amerikai rabszolgaság történetéről tartott előadást, ennek során részleteket olvasott fel egy egykori déli ültetvényes naplójából. Néhány hallgató emiatt rasszizmussal vádolta meg őt, mondván, hogy köteles lett volna egy rabszolga naplójából, leveléből vagy más tőle származó írott forrásból is felolvasni, még hozzá ugyanannyit, mint az ültetvényes naplójából. A professzor higgadtan megpróbálta elmagyarázni a hallgatóknak, hogy az adott korszakból, érthető módon, nem maradtak fenn rabszolgák által írott naplók vagy levelek. Ám a vádaskodókat ez nem elégítette ki: azt mondták, hogy ez esetben a professzornak az ültetvényes naplóját sem lett volna szabad felolvasnia...⁴⁴ Egy másik amerikai egyetemen az angol irodalomtörténeti kurzus keretében Chaucerről volt szó, s a tanár az elemzések során megemlítette a költő által használt („szegény”, „szűkös”, „szűkmarkú”, „fösvény” stb. jelentésű) „niggardly” szót, amelynek sem nyelvtörténetileg, sem jelentésében nincs köze az Egyesült Államokban tabunak számító „nigger” szóhoz. Ennek ellenére az egyik jelen lévő afro-

⁴³ Vö. pl. KOLTAY András: *A vallások, az állam és a szólás szabadsága. Vallási jelképek, vélemények és blaszfémia a közéletben.* Budapest, Századvég, 2016. 101.

⁴⁴ John TAYLOR: Are You Politically Correct? *New York Magazine*, 1991. 01. 21., 32.

amerikai hallgatóró rasszizmussal vádolta meg a tanárt, és fel is jelentette.⁴⁵ Arra is volt példa, hogy a hallgatók rasszista támadásként értelmezték a professzoruk által a dolgozataikban javasolt stilisztikai változtatásokat.⁴⁶ Hogy a természettudományok területéről is hozunk példát: a szociobiológusokat gyakran az a vád éri, hogy a férfiak és a nők tulajdonságai közötti különbségek veleszületett, genetikai alapjának feltárásával ideológiát szolgáltatnak a férfiuralomnak.⁴⁷ Hosszan lehetne még sorolni hasonló eseteket, de már a fentiekből is látható a probléma lényege: a kutatásban és az egyetemi oktatásban egy állítás értékelésekor már nem az az első kérdés, hogy *igaz-e* (pontosabban szólva: hogy az igazság *igényével* léphet-e föl, megfelelően a tudományosság kritériumainak), hanem az, hogy nem okoz-e valakinek vélt vagy valós sérelmet, nem éri-e magát valaki „kirekesztve”, „lefokozva” a szóban forgó állítás miatt.

A közoktatásban is találkozhatunk hasonló példákkal. New York City iskoláiban megtiltották bizonyos szavak szerepeltetését a tesztekben: ilyen szó például a „szegény”, a „gazdag”, a „beteg”, a „dinoszaurusz”, a „születésnap”, a „tánc” stb. A dinoszauruszt pl. azért nem szabad emlegetni, mert sértheti az evolúciót el nem fogadók érzékenységét, a születésnapot azért, mert ezt a jehovisták nem ünneplik, a betegség azért nem hozható szóba, mert lehet, hogy valamelyik diák beteg és így tovább.⁴⁸ Ennél tovább is mennek azonban: egyre gyakoribb mind egyetemi, mind alsóbb fokú oktatási intézményekben, hogy a jelmezbálokon kereken megtiltják bizonyos fajta jelmezek felöltését, amelyek, úgymond, egyes népcsoportokkal, foglalkozásokkal stb. kapcsolatos sztereotípiákat erősítenének.⁴⁹ A tanórákon kívüli kommunikációt is mind több a fentiekhez hasonló előírás szabályozza. (Pl. tilos megkérdezni egy szemmel láthatóan ázsiai származású, de amerikai állampolgárságú diákot arról, hogy melyik országból vándoroltak be a felmenői, mert e kérdés azt sugallná, hogy az illetőt nem fogadtuk be, valamiképpen idegennek érezzük.⁵⁰) Gyakorlatilag bármi, a legcsekélyebb sértő szándék nélkül elhangzó kérdés vagy kijelentés is politikai inkorrekt ségnek vagy „mikroagressziónak” minősülhet. Nyilvánvaló, hogy mindez nemcsak a tudományos kutatást és az oktatást teszi előbb-utóbb lehetetlenné, hanem az egyszerű hétköznapi kommunikációt is.

⁴⁵ Mike RITCHIE: *The Niggardly Controversies of the 1990's & How Speech Codes Compromise the Quality of Education*. <https://medium.com/@ritchie.mg/the-niggardly-controversies-of-the-1990s-how-speech-codes-compromise-the-quality-of-education-5709dceecf#.l80e9l51k>

⁴⁶ Kirsten POWERS: How Liberals Have Ruined College. *The Daily Beast*, 2015. 05. 11. <http://www.thedailybeast.com/articles/2015/05/11/how-liberals-have-ruined-college.html>

⁴⁷ Vö. BERECZKEI Tamás: *A génektől a kultúráig. Szociobiológia és társadalomtudomány*. Budapest, Cserépfalvi, 1992. 113–115.

⁴⁸ Madison RUPPERT: *Political Correctness or Political Insanity? New York City Schools Ban Words, Topics from Tests*. *Activist Post*, 2012. 03. 27. <http://www.activistpost.com/2012/03/political-correctness-or-political.html>

⁴⁹ L. pl. Lucy KINDER: Offensive Halloween costumes banned by US university. *The Telegraph*, 2013. 10. 24. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/northamerica/usa/10401584/Offensive-Halloween-costumes-banned-by-US-university.html>

⁵⁰ Maura CULLEN: *35 Dumb Things Well-Intended People Say*. <https://issuu.com/thecollegefix/docs/jmu25thingslist>

6. A szólásszabadság problémája és a Böckenförde-paradoxon

Látszólag messzire jutottunk Fiss könyvétől, ám a probléma lényege még mindig ugyanaz: két vagy több, a liberalizmus számára *egyaránt* fontos jog vagy egyéb alapérték konfliktusba kerülhet egymással. Fiss maga is világosan látja ennek veszélyét és a megoldás nehézségét. Van azonban egy másik, ennél alapvetőbb probléma is, amelynek láthatóan nincs tudatában, de amelynek megoldása valószínűleg az előbbi konfliktus kezelését is megkönnyítené. Az állam kötelező semlegességére gondolok, amely a kortárs liberalizmus egyik legfontosabb, legalapvetőbb nézetének számít, s amelyet szemmel láthatóan Fiss is evidenciaként kezel, s a legcsekélyebb mértékben sem kíván megkérdőjelezni.

E semlegesség szorosan összefügg a liberalizmus másik központi elemével, a kárelvvel, amelyet, mint ismeretes, John Stuart Mill fogalmazott meg a leghíresebb formában, de amely sok más liberális szerzőnél, illetve dokumentumban is szerepel: e szerint az egyénnel szemben csak akkor szabad erőszakot alkalmazni s így korlátozni személyes szabadságát, ha ez utóbbit arra használná fel, hogy más egyénnek kárt okozzon.⁵¹ Ebből következően minden más esetben azt kezd az egyén az életével, amit csak akar, az államnak nincs joga paternalista módon beleavatkozni az életébe, valamilyen központilag előírt erkölcsi vagy embereszmenyt egyedül helyesnek állítva be, és ennek követésére biztatva vagy éppen kötelezve őt. Másképpen fogalmazva: az államnak semlegesnek kell lennie a „jó életről” alkotott különböző lehetséges felfogásokkal szemben.

Ha azonban komolyan vesszük azt az elvet, hogy az egyénnek – némileg leegyszerűsítve – egyetlen kötelessége a tartózkodás a más egyéneknek való károkozástól, s minden egyéb téren szabadon választhat erkölcsi elvek között, akkor ahhoz az ismert paradoxonhoz jutunk, amelynek talán Ernst Wolfgang Böckenförde adta a leghíresebb megfogalmazását: a liberális társadalom feltételezi bizonyos, a maga működéséhez szükséges erkölcsi meggyőződések széles körű érvényesülését, amelyet azonban maga nem tud biztosítani, mert ha kötelezően előírná ezeket, már nem volna liberális.⁵² Van ugyanis egy sereg olyan emberi magatartás, amely a kárelv alapján nem „kiszűrhető”, mert egyetlen egyénnek sem okoz közvetlenül semmiféle kárt vagy sérelmet, ugyanakkor hosszú távon, ha nagyszámú ember követi, veszélyes lehet nemcsak a liberális társadalmak, hanem a társadalom mint olyan működésére is. Ha valaki, élve a liberális társadalom adta lehetőséggel, tudatosan lemond a családalapításról, s a szexualitást csak örömforrásnak tekintve kizárólag a szabad szerelmet gyakorolja, egyetlen konkrét személynek sem okoz kárt, de nyilvánvaló, hogy ha a társadalom többsége választja ezt az utat, vészesen csökkenni fog a népesség. Ugyanígy: önmagában azzal sem okozok senkinek kárt, ha elhanyagolom készségeim kiművelését, de ha túl sokan követik példámat, nem lesz elegendő értelmiségi, válságba kerül a művészet, a tudomány, s ez utóbbi lehanyagolása miatt a gazdaság működésében is zavarok keletkeznek, mindez pedig egyszerre szünteti meg a szellemi és anyagi hátterét az életformák azon

⁵¹ John Stuart MILL: A szabadságról. In: John Stuart MILL: *A szabadságról – Haszonelvűség*. Ford. PAP Mária. Budapest, Magyar Helikon, 1980. 27.

⁵² Ernst Wolfgang BÖCKENFÖRDE: *Staat, Gesellschaft, Freiheit*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1976. 60.

gazdag választékának, amely éppen a liberalizmus által fontosnak tartott szabad életmódválasztáshoz elengedhetetlenül szükséges.⁵³ Fennáll tehát annak veszélye, hogy végül tehát nem lesz, aki éljen a szabadsággal, és/vagy nem lesz miből szabadon választani. (E veszélyt pedig jelentősen növeli, hogy, mint már láttuk, a kapitalizmus mai működése éppenséggel megkívánja az áldozattól, önkorlátozástól, a vágykielégítés késleltetésétől menekülő, hedonista, rövid távon megszerezhető örömekre törő embertípus tömegessé válását.)

Az egyenlőség már bemutatott logikájának végsőkig vitele, az egyéni érzékenységek egyenlő tiszteletének abszolutizálása is hozzájárulhat a szellemi élet, különösen a tudomány fent említett válságának erősödéséhez. Nyilvánvaló ugyanis, hogy – amint a politikai korrektséggel kapcsolatos, már említett példákban is látható – ha valóban kínos pontossággal ügyelünk arra, hogy mindenki egyenlő mértékben legyen védett minden olyan nyilvános közlés hallásától vagy olvasásától, amely bármilyen értelemben „rosszul esik” neki, akkor ez tökéletesen csakis relativista alapon oldható meg, mivel már az is diszkrimináció, ha különbséget teszünk igaz és hamis nézetek között, hiszen az utóbbiak elfogadói ez valamiképpen az előbbiekéi „mögé” sorolja, ami nyilvánvalóan „fájhat” az érintetteknek. Így például, ha következetesen végig akarnánk vinni a politikai korrektséget, még a Föld gömbölyűségét sem feltételezhetné senki a nyilvánosság előtt tett kijelentéseiben valóságos tényként, mert ez sértené azok érzékenységét, akik ma is a lapos Földben hisznek. (Bármilyen különös, vannak ilyenek!)⁵⁴ Az iskolákban a két felfogást egyenértékűként kellene beállítani, vagy egyiket sem kellene szóba hozni. S természetesen minden egyéb tudományos – vagy akár köznapi – igazsággal ugyanígy kellene eljárunk, ha legalább egyetlen ember létezik, aki nem ért vele egyet. Így azonban néhány évtized leforgása alatt semmivé lenne mindaz, amire a nyugati tudomány az elmúlt két és fél évezred fáradozásai által mára eljutott.⁵⁵

A liberalizmus tehát, legalábbis abban a ma uralkodó formájában, amelyben korunk nyugati világát kormányozza, potenciálisan önromboló rendszer. Az önpusztítás lehetőségét csírájában már a kárelv is tartalmazza, ha ezt úgy értelmezzük, hogy az egyén egyetlen kötelessége a más egyéneknek történő károkozástól való tartózkodás. Ám az egalitarianizmus túlhajtásaként

⁵³ Vö. *Ehe und Familie als Voraussetzungen für die Überlebensfähigkeit unserer Gesellschaft. Vortrag von Professor Dr. Paul Kirchhof vor dem Liberalen Netzwerk am 13. Januar 2005 in Bielefeld.* <http://www.wgvd.com/forum1/index.php?id=51182>

⁵⁴ Az 1956-ban Angliában alakult International Flat Earth Society pl. napjainkban is működik.

⁵⁵ S e folyamat korántsem volt mentes az épp a tudomány által okozott súlyos sérelmektől! Gondoljunk például az emberi „önszeretet” Freud által felsorolt három „sérelmére” (Sigmund FREUD: A pszichoanalízis egy nehézségéről. *Nyugat*, 1917/1. 47–52.), amelyeket ma inkább „narcisztikus sérülések”-ként szokás emlegetni, s amelyeket Kopernikusznak, Darwinnak, ill. magának Freudnak az elmélete okozott: mindegyik megingatta valamilyen formában az ember „önérzetét”, kitiüntetett voltába vetett meggyőződését, hiszen az első szerzőtől megtudtuk, hogy nem a világmindenség közepén élünk, a másodiktól értesültünk róla, hogy az állatvilágból származunk, a harmadik pedig azt fedezte föl, hogy az én „nem úr a saját házában” (uo., 51.), vagyis az ember, aki addig büszke volt racionalitására, annak belátására kényszerült, hogy tudattalan erő hatása alatt él és cselekszik. E három felfedezés, emellett, hogy potenciálisan az egész emberiséget „sérti”, még súlyosan „diszkriminatív” is a napjainkban bevett említett értelemben, hiszen mintegy „előbbre sorolja” azokat, akik felfedezték, elfogadták, vagy netán már korábban is megsejtették ezeket az igazságokat, mint azokat, akik sokáig – netán még e felfedezések után is jó ideig – görcsösen ragaszkodtak a geocentrizmushoz, az evolúció tagadásához vagy a tudattalan tényezők nemlétéhez. Ám mondhatjuk-e, hogy jobban járt volna a nyugati világ, ha a fenti szempontok jegyében sikeresen egyszer s mindenkorra megakadályozza az itt említett és más hasonló új nézetek terjedését?

értelmezhető politikai korrektség még erősíti ezt az önromboló tendenciát, mert a nyílt beszéd és a minden lehetséges szempontot számba vevő vita korlátozásával megnehezíti a társadalom önmegértését és a megoldás keresését.

7. Egy lehetséges megoldás

A liberalizmus jelenlegi formájának önromboló volta csak úgy lenne felszámolható, ha egy a kárelven túllépő, a társadalom mint olyan tartós fennmaradását is biztosító normarendszert fogadnánk el. (Ez egyébként rögtön ahhoz is nyújtana kritériumokat, mit tehetünk olyan két egyéni jog közötti konfliktusban, amelynek feloldása a mai konszenzus mellett nehéz vagy lehetetlen, mert egyaránt szubjektív, egyéni célok, vágyak stb. kifejeződései. Csak azt kellene megvizsgálunk, a kettő közül melyik van összhangban a társadalom mint olyan tartós létének biztosításával.) Egy efféle normarendszer nem is volna teljesen újdonság. Végső soron ilyen a klasszikus – a nyugati hagyományban a legkidolgozottabb formában a kereszténység (különösen a katolicizmus) által képviselt – természetjog is, hiszen ez az egyéneknek való károkozás tiltásán kívül például egy sor olyan szexuális normát is tartalmaz, amelyek betartása mind a népesség újratermelését, mind a szocializáció keretét szolgáló család intézményének megőrzését biztosítja. S még csak azt sem lehet mondani, hogy akár általában véve a természetjog, akár konkrétan a társadalom fennmaradására való tudatos odafigyelés gondolata feltétlenül idegen volna a liberalizmustól. Hiszen például Locke, akit éppen a liberalizmus atyjaként szokás számon tartani, elfogadta a régi értelemben vett természetjogot, s ezt tartalmilag a kereszténység által vallott erkölcsi normákkal azonosította,⁵⁶ amelyek között így pl. a társadalom fennmaradását biztosító szexuális normák is ott vannak; e természetjogról pedig azt állítja, hogy az állam számára is kötelező, az emberi törvényeknek alkalmazkodniuk kell hozzá.⁵⁷ Hogy egy időben közelebbi példát is említsünk: Raymond Aron, akinek liberális voltát aligha lehet kétségbe vonni, már 1976-ban figyelmeztetett rá: „A társadalmaknak a túléléshez szükségük van önreprodukciónak.” S rögtön hozzáfűzte: „Ha a születési arányszám három-négy éve megfigyelhető csökkenése folytatódna vagy fokozódna, a nyugati társadalmak – feltéve, hogy nem szeretnének elpusztulni – valószínűleg tennének valamit az erkölcsi lázadás vagy az anarchia évtizede ellenében.”⁵⁸ Ma már tudjuk, hogy a nyugati liberális demokráciák semmiféle érdemi lépést nem tettek e téren, sőt azóta hozott intézkedéseik csak erősítették a hatvanas évek szexuális forradalma során megindult folyamatokat. Most azonban nem ez a lényeg, hanem – Raymond Aron személyén keresztül – annak szemléltetése, hogy egy liberálisnak nem kell kötelezően semlegesnek maradnia az olyan, a kárelven túli erkölcsi problémák esetében, mint a szexuális morál kérdése, hiszen ez magának a liberális társadalomnak a jövőjét is meghatározhatja.

⁵⁶ Vö. JOHN LOCKE: *Értekezés az emberi értelemről*. Ford. VASSÁNYI Miklós, CSORDÁS Dávid. Budapest, Osiris, 2003. 389. [= II. 28.]

⁵⁷ JOHN LOCKE: *Értekezés a polgári kormányzatról*. Ford. ENDREFFY Zoltán. Budapest, Gondolat, 1986. 135. [= Második értekezés, XI. 135.]

⁵⁸ RAYMOND ARON: *Tanulmány a szabadságjogokról*. Ford. CSIZMADIA Sándor. Pécs, Raymond Aron Társaság – Tanulmány, 1994. 155.

A természetjog újbóli alkalmazása ráadásul azért is célszerű lenne, mert úgy haladna meg az állami semlegességet, hogy ugyanakkor egy bizonyos értelemben meg is őrizné azt. Hiszen a „természetjog” (vagy az ezzel a jelen írásban ezzel azonos értelemben használt „természeti törvény”) kifejezés hagyományosan olyan erkölcsi normarendszert jelöl, amely az emberi természeten alapul, s éppen ezért józan ésszel felismerhető, elfogadásához nincs szükség hitre, valamely vallás tanainak merőben tekintélyi alapon való elfogadására. Megfelel tehát annak a követelménynek, amelyet több liberális szerző úgy fogalmaz meg, hogy a politikai, közéleti vitákban csak ún. publikus érveknek van helyük, amelyeket elvben minden épelméjű felnőtt ember megérthet, anélkül, hogy valamilyen értelemben „meg kellene térnie”.⁵⁹ Ha tehát az állam a természetjogot támogatja, e vonatkozásban egyenlőkként kezeli polgárait, valamennyiük számára hozzáférhető tudásra hivatkozván. Igaz, hogy a klasszikus természetjog tartalmazta az ún. természetes vallást is, hiszen a középkorban és a korai újkorban bevett nézet volt (s a katolicizmus ma is úgy tartja), hogy Isten létezése a hit segítségével nélkül, természetes emberi ésszel is felismerhető, illetve metafizikailag bizonyítható, márpedig ha Isten létét így a világ tudományosan megragadható valóságos tényének kell tekinteni, akkor a természeti törvénynek nyilvánvalóan nemcsak az emberek közötti kapcsolatokat kell szabályoznia, hanem az embernek Istenhez való viszonyát is; ma viszont kevesen fogadnák el a természetes istenismeret e régi elképzelését. E kérdést azonban ezúttal figyelmen kívül hagyhatjuk, mert nem érinti mostani problémánkat, hiszen a liberalizmus önromboló voltának felismerése és másokkal való beláttatása ma is lehetséges kizárólag olyan érvekkel, amelyek a fenti értelemben publikusaknak nevezhetőek. Mi is ilyeneket használtunk a fentiekben. (Talán beérhetjük tehát a jelen esetben a természetjognak egy másik lehetséges formájával, amelyből hiányoznak az Istennel kapcsolatos normák. Az ilyen természetjog elvi lehetőségét is már régen felvetették az európai gondolkodásban; elég, ha most a rendszerint Hugo Grotius névéhez kapcsolva emlegetett „etsi Deus non daretur” elvre utalunk, amely szerint a természetjog akkor is érvényes, ha nincs Isten;⁶⁰ hiszen Isten nemléte esetén a természetjog, ha következetesek vagyunk, nem tartalmazhat Isten iránti kötelességeket.) Semmiféle vallásos hit nem szükséges annak elismeréséhez, hogy *ha* egy társadalom tartósan fenn akar maradni, akkor a szexualitáshoz való viszony azon formáját kell „pozitíve diszkriminálnia”, amelyről – publikus érvekkel megtámogathatóan – okkal vélhető, hogy más formáknál jobban biztosítja a népesség újratermelését és megfelelő szocializációját, tehát akkor a nemi erkölcs azon vonatkozások egyike lesz, amelyekben meg kell haladni a semlegességet, és legalább a nevelés és a propaganda szintjén államilag kiállni egy bizonyos életforma preferálandósága mellett, annak ellenére, hogy az ezen életformát nem vállalók nem okoznak kárt egyetlen élő konkrét személynek sem. (E „kiállás” szükségességéből természetesen nem következik, hogy jogilag tiltani kellene az összes többi életformát!) Másképpen fogalmazva: ha célunk a (liberális vagy bármilyen egyéb) társadalom tartós fennmaradása, akkor bizonyos vonatkozásokban, egyebek között a szexualitás terén, szakítanunk kell a kárelvet nem sértő életformáktól való egyenlő állami távolságtartás elvével, vagyis e téren nem lehet az egyenlőséget olyan alapérték, amely minden más szempontot felülír.

⁵⁹ Vö. pl. KIS János: Az állam morális semlegességéről. In: LUDASSY Mária (szerk.): *Morál és politika határán*. Budapest, ELTE BTK Filozófiai Posztgraduális Központja, 1994. 162.

⁶⁰ Hugo GROTIUS: *A háború és a béke jogáról I–II*. Ford. HARASZTI György, BRÓSZ Róbert, DIÓSDI György, MURAKÖZY Gyula. Budapest, Pallas Stúdió – Attraktor, 1999. I. kötet, 11.

Ugyanez belátható, szintén publikus érvekkel, kifejezetten a szólásszabadság vonatkozásában is. Az egyének „érzékenységének” egyenlő tisztelete nem lehet minden egyénnél előbbre való szempont, egyrészt mivel (ahogy a korábban említett példákból már láttuk) ez gyakorlatilag megvalósíthatatlan (vagy csak azon az áron valósítható meg, hogy a világot politikailag korrekt falanszterré változtatjuk), másrészt, s ez a fontosabb, a tudományos igazságok megismerését semmi másnak nem rendelhetjük alá. Még ha a valóságos tények kimondása rosszul esik is némelyeknek, a tudomány öncenzúrára kényszerítése beláthatatlan következményekkel járna civilizációnk további sorsára nézve, hiszen ez jelenlegi virágzását nagyrészt éppen a tudományok szabad fejlődésének köszönheti, és általában véve is hosszú távon mindenkinek – saját céljai elérése végett is – elemi érdeke hogy minél hübb képet nyerjen az objektív valóságról. Azt még a lapos Földben hívó is kénytelen elismerni, hogy jobb tudni, mint nem tudni, milyen a Föld valójában, egyebek között pl. azért, mert nem mindegy, milyen térképeket használunk utazásainkhoz. Posztmodern korunk ugyan hajlik a relativizmusra (s épp ezért kedvező szellemi közeg az önromboló liberalizmus számára), s Kuhn vagy főként Feyerabend nézetei alapján csak bajosan lehetne különbséget tenni publikus és nem publikus érvek között, de nem minden liberális relativista.⁶¹

A természetjog és a tudományos igazság értéke melletti állami kiállítás tehát úgy segíthet megszüntetni a liberalizmus önromboló jellegét, hogy közben nem kötelezi el magát egy bizonyos vallás mellett (de az ateizmus mellett sem, hiszen minden olyan vallással összefér, amely az evilági oksági folyamatok relatív autonómiáját elismeri, s így képes a profán tudományokat művelni, mert nem kell minden egyes eseményt közvetlenül csak Istennek tulajdonítania).⁶² Ebben az értelemben tehát világnézetiileg semleges maradna az állam, hiszen miközben erkölcsi téren szakítana a kárelvet nem sértő életformáktól való egyenlő távolságtartás szabályával, e szakítást nem valamely vallásra hivatkozva hajtaná végre.

A valóságban azonban ma sokszor inkább az történik a nyugati világban, hogy az állam mintegy korunk realitásaira és/vagy a történelmi múltra hivatkozva tudomásul veszi, hogy az adott országban léteznek bevett szokások, fennáll egy többé-kevésbé általános érvényű erkölcsi konszenzus, elfogadottak bizonyos helyi hagyományok, mindezt pedig valamely kitüntetett formában jelen lévő vallás fogja össze, amelyet ezért az állam valamiképpen védendőnek, megőrzendőnek nyilvánít, anélkül azonban, hogy ezáltal elvileg szakítana világnézeti semlegességével: a helyi vallás valamilyen mértékű támogatását nem e vallás igaz voltával indokolja, hanem az adott nép történelmi múltjában vagy éppen „az emberiség haladásában” játszott szerepével, ahogy a nemzeti hagyományokat és kultúrát sem azért védi, mert valamiképpen „jobbak” másokénál, hanem pl. „kohéziós erejükre”, identitást biztosító voltukra stb. hivatkozik, és így tovább, tehát próbál általános, bárki számára elfogadható érveket találni, amelyek más országban más konkrét tartalmú vallások és hagyományok támogatására való felhasználhatóságát is elismeri, legalább implicite.

⁶¹ Kifejezetten elveti pl. a relativizmust Kis János, éppen a publikus érvek lehetőségének érdekében. L. Kis János: Az állam semlegességéről. In: LUDASSY Mária (szerk.): *Morál és politika határán*. Budapest, ELTE BTK Filozófiai Posztgraduális Központja, 1994. 188–195.

⁶² Ilyen felfogást vall pl. a katolicizmus, amely a *concurtus divinus* elve alapján hirdeti, hogy Isten az evilági dolgokat ezek természetének megfelelően mozgatja, s a teremtett dolgok működése egyszerre magyarázható teljesen evilági (másodlagos) okokkal és egy más síkon teljesen Isten mint Első Ok hatásával.

Az efféle érveléssel azonban több probléma is van. Mindenekelőtt: többnyire nem felel meg az adott vallás önértelmezésének. Legalábbis a kereszténység önmagát igaznak és egyetemes érvényűnek gondolja, s küldetését nem (vagy mindenestre nem elsősorban) egy partikuláris csoport identitásának biztosításában látja. Épp ellenkezőleg, a történelem során mindenütt a régi identitások meglehetősen radikális átalakításával terjedt el, jelesen a korábbi vallások kiszorításával. Emellett, ha csak az volna a lényeg, hogy a vallás segítsen a hagyományörzésben, akkor mindenütt a helyi gyökerű kultuszokat kellene támogatni, tekintet nélkül igazságtartalmukra és a természetjoghoz való viszonyukra. Önmagában véve a kannibalizmus vagy az emberáldozat is hozzájárulhat az identitás őrzéséhez, mégsem hisszük, hogy akadna olyan nyugati politikus, aki – álljon bár erős posztmodern befolyás alatt – komolyan úgy gondolná, hogy az e szokásokat előíró vallásokat az adott államok vezetőinek ugyanolyan alapon kellene támogatniuk, mint a nyugati kormányok teszik egyes helyeken a kereszténységgel, illetve ennek valamely konkrét felekezetével.

Ám a fentiek nem jelentik azt, hogy az állam semmiképpen ne részesíthetne előnyben egy vagy több vallást a sok közül. Ennek alapja azonban – legalábbis a nyugati világban, ahol a mai *de facto* adott pluralizmus körülményei között nincs más választásunk, mint a fenti értelemben vett publikus érvek szintjén történő kommunikáció – nem lehet az a pusztán tény, hogy egy országban történetesen ez és ez a vallás van jelen történeti okoknál fogva, hiszen erre joggal felelheti azt valaki, hogy a vallások és általában a hagyományok történelmi változása önmagában teljesen normális folyamat, s hogy így semmi okunk ezt mesterségesen megszakítani az éppen most fennálló helyzet rögzítésével. A hagyomány önmagában éppúgy nem lehet hivatkozási alap, mint a pusztán hit. Ha viszont publikus érveink vannak amellett, hogy megfogalmazható egy természetjogi rendszer, amely jelenlegi tudásunk szerint a legjobban biztosítja mind a kárelv érvényesülését, mind a társadalom egészének tartós fennmaradását (tehát kiküszöböli a mai liberalizmusban rejlő önmegsemmisítő tendenciát), továbbá amellett, hogy a nyugati értelemben vett tudomány művelése illik a legjobban az emberi természethez (s így az említett természetjognak is ez felel meg a legjobban), akkor nyilvánvalóan minden olyan eszközt meg kell és lehet ragadni, amely a természetjog és a modern (de nem a posztmodern!) nyugati tudomány társadalmi elfogadottságát növeli, nem azért, mert ezek „a mieink”, azaz „a nyugati hagyomány termékei”, hanem mert egyetemes mércével mérve illenek a legjobban az emberi természethez. Mármost ha ennek alapján értékeljük a különböző vallásokat, akkor kézenfekvő, hogy azokat kell preferálnunk, amelyek sajátos szemlélete illik e két publikus érvekkel védhető értékünkhöz. Ha ezek után, továbbra is szigorúan publikus érveket használva, történetesen eljutunk annak belátásához, hogy az a valami, amit „zsidó-keresztény hagyomány” néven szokás emlegetni, számos, a mondott szempontból kedvező elemet tartalmaz (azaz ha pl. úgy látjuk, hogy a Tízparancsolat megfelel annak a természetjognak, amely egyszerre hivatott a kárelv érvényesülését és a társadalom tartós fennállását szolgálni, továbbá fontosnak ítéljük azt a közismert szerepet, amelyet a kereszténység játszott a világ deszakralizálásában, s ezáltal az emberi természetátalakító tevékenység és a tudomány számára való „átengedésében” és így tovább), akkor az is publikus állítás lehet, hogy a társadalom számára nyereség, ha ennek a hagyománynak a hatása az ezt következetesen megélő és alkalmazó híveken keresztül is érvényesül. Ismét hangsúlyozzuk: a zsidó-keresztény hagyományhoz tartozó vallások, illetve felekezetek iránti e módon esetleg meg-alapozható megkülönböztetett állami „rokonszenv” *nem azért* indokolt, mert a „mi nyugati kulturális örökségünkhöz” tartoznak, hanem egy *publikus* érvekkel védhető *egyetemes* mércén

alapul. Ugyanakkor természetesen a kettő elvileg szétválasztható marad: a természetjogot (amelyet felfoghatunk akár „javított liberalizmusnak”, a társadalom tartós létét biztosító normákkal kiegészített kárelvnek is) és a nyugati tudományt ajánlhatjuk úgy egyetemes értékeként a nem nyugati világnak, hogy nem kötjük össze szükségképpen vallási misszióval; hiszen ez utóbbi nem is lehet feladata az államnak, amely továbbra is laikus, az egyházaktól intézményileg elválasztott marad. Természetesen az efféle „árulkapcsolás” nélkül is idegenkednek majd a természetjogtól a nem nyugatiak, ahogy, tapasztalatból tudjuk, a mai – csonka természetjogként felfogható, mert csak az egyén jogaira koncentráló – nyugati politikai-jogi-erkölcsi rendszer, a liberális demokrácia átvételétől is idegenkednek, egyfajta „kulturális imperializmus” megnyilvánulásának tartva e rendszernek a részünkről történő propagálását, s vele szemben gyakran pl. az emberi lét közösségi vonatkozásait jobban hangsúlyozó ún. „ázsiai értékek” egyetemességét vallják. Két dologra azonban ennek kapcsán érdemes emlékeztetnünk őket. Egyrészt a helyes értelemben vett természetjog – mint láttuk – éppen abban különbözik a jelenleg uralkodó liberális paradigmától, hogy maga is nagy súlyt helyez az egyén kártól való védelme mellett a társadalom mint olyan tartós virágzásának biztosítására. Másrészt, noha egy szerencsés véletlen következtében a Nyugat ma abban a privilegizált helyzetben van, hogy a *de jure* egyetemes értékek (a természetjog és a modern tudomány) egyúttal *de facto* a saját kulturális hagyományának a részei is, ez nem volt mindig így, hiszen hagyományunk számos eleme kívülről jött. Sőt magának a Nyugatnak a létrejötté is úgy történt, hogy különböző népek saját hagyományaikkal részben szakítva vették át egy számukra eredetileg idegen hagyomány elemeit: a rómaiak a görögökét, a későbbi barbárok pedig a görög-római világéit (s ez utóbbi is adósa a keleti világnak és különösen a – földrajzi értelemben „keleti” eredetű – kereszténységnek). Az idegen kultúrák vívmányainak átvétele tehát a történelem lehető legnormálisabb velejárója, mi magunk is gyakoroltuk, a nem nyugatiaktól tehát nem valami precedens nélküli és „megalázó” önalávetést várnunk, hanem olyasmit, amit mi magunk is számtalanszor megtettünk a múltban.

8. Összegzés, valamint egy újabb nehézség

Fiss, mint láttuk, a tájékozottságon alapuló szabad döntéshez szükséges minden lényeges információ általános hozzáférhetőségét kívánja most vizsgált könyvével előmozdítani. Ennek érdekében, nem bízván abban, hogy a spontán társadalmi folyamatok és főleg a piaci viszonyok maguktól kedveznek a nyilvánosságban megjelenni képes nézetek sokféleségének, helyesli az állam beavatkozását bizonyos nézetek tiltásának, más nézetek támogatásának formájában, e tekintetben eltávolodva a – főleg Amerikában meghonosodott – klasszikus liberális szólásszabadság-konceptiótól. Ezzel azonban szerzőnk akarva-akaratlanul egy olyasfajta (tőle függetlenül is zajló) átalakulást támogat, melynek során az állam (a jelen írás 3. pontjában mondottak jegyében) az egyenlőséget mint központi értéket megvalósítandó, minden polgárának érzékenységét egyformán igyekszik tiszteletben tartani, s ezért oly módon szabályozza a kommunikációt (ez utóbbit tág értelemben véve, beleértve pl. jelképek vagy sajátos viseletek használatát is), hogy e folyamat során egyre inkább az lesz minden (szintén tág értelemben vett) „megszólalás” értékelésének elsődleges kritériuma, vajon nem tekinthetik-e valamely csoport tagjai ellenük irányuló diszkriminációnak, sértésnek vagy éppen „gyűlölködésnek”, s az egyéb szempontok, köztük az adott „megszólalás” igazságértéke vagy tudományosan tartható voltának kérdése nem

vagy csak alárendelten érvényesülhetnek. Ez gyakorlatilag mind a nyilvánosságban, mind a magánéletben olyan mértékű cenzúra és öncenzúra kialakulására vezethet, amilyenre aligha volt példa az eddigi történelemben. Az ilyen eredmény természetesen ellentétes Fiss szándékaival, hiszen ő egyaránt tart a „dermesztő hatás” és az „elnémító hatás” érvényesülésétől,⁶³ s különben is éppen a tájékozottságon alapuló szabad döntések elősegítése a célja, aminek aligha kedvez, ha pl. tudományos igazságokat tilos kimondani, mert elhangzásuk sérti egy csoport tagjainak érzékenységét. Tulajdonképpen egy újfajta „vaskalaposság” létrejöttének vagyunk tanúi, e szót ugyanabban az értelemben használva, mint Fiss:⁶⁴ korunk mértékadó (és a nyugati világ *egészében* domináns szerepet játszó) baloldali értelmiségére mindinkább jellemző, hogy doktriner módon és öncélúan ragaszkodik az *ad absurdum* vitt egyenlőséghez, mindenfajta diszkrimináció tilalmához, a különbségtétel alapjául szolgáló konkrét tartalmaktól függetlenül.

Ám Fiss felfogása, akár igenli a politikai korrektség diktatúrája felé haladó mai folyamatokat, akár nem, önmagában is hordoz veszélyeket, hiszen, mint láttuk, a „vaskalaposság” elleni harc jegyében a régi evidenciák öncélú megkérdőjelezése mellett agítal, s így egyebek között talán éppen azokat az erkölcsi normákat rombolja szét (sem ennek következményeivel, sem esetleges pótlásukkal nem törődve), amelyekre Böckenförde gondol, amikor a liberalizmushoz szükséges erkölcsi alapokról beszél, s amelyek egyúttal a természetjog kárelven túli funkciójának spontán történelmi fejlődés során kialakult, de legalább részben észérvekkel is védhető eszközei lehetnének, s így célszerűbb lenne a megőrzésük.

Az előző mondatból is sejtethető, hogy e sorok szerzője nem mindenféle „vaskalaposságnak” ellensége. De az is kiderülhet a korábban mondottakból, hogy – noha más tartalommal, mint Fiss és mint a politikai korrektséget erőtető mai liberális államok – helyeseljük annak állami befolyásolását, milyen nézetek mennyire kapjanak teret a nyilvánosságban. Hiszen a feljebb bemutatott természetjogi modell csakis úgy képes tartósan működni, ha az átlagember számára megkérdőjelezhetetlen érték mind az egyének bizonyos jogainak sérthetetlensége (másképpen fogalmazva: a kárelv egy bizonyos formájának érvényesülése), mind a civilizáció mint olyan folyamatos fennmaradása (ezen belül egyrészt a népesség „fizikai újratermelése”, másrészt a történelmileg kialakult és szüntelenül gazdagodó sajátos emberi szükségletek és az ezek kielégítését szolgáló, szintén a fejlődés során kibontakozó, folyamatosan differenciálódó emberi készségek és tevékenységek megőrzése és lehetőség szerinti további bővítése), és vitatkozni csak az e két értéket szolgáló eszközök mibenlétéről akarnak, amihez viszont már természetesen az objektív valóságnak s az ebben létező oksági viszonyoknak a lehető legteljesebb ismerete szükséges. Ez utóbbi téren, a tények leírásában tehát nincs helyük tabuknak, politikai korrektségnek és más efféle korlátozásoknak, miközben arról viszont gondoskodni kell valahogyan, hogy a két említett értékhez mindenki igenis „vaskalaposan” ragaszkodjék. Hangsúlyozzuk: mindkettőhöz, tehát nem csupán az egyén bizonyos jogainak tisztelendőségéhez (amelyet a mai nyugati átlagember aligha von kétségbe), hanem a társadalom fenntartásához is. Ebből nem következik, hogy a történelmileg kialakult és a Nyugatot mostanáig jellemző, ez utóbbi értéket szolgáló eszközöket, pl. a hagyományos családmodellt, ne lehetne kritikával illetni és akár módosítani is, egy dolgot azonban nem lehet megtenni: egyszerűen azzal „söpörni le” e régi eszközök híveinek

⁶³ L. a 2. lábjegyzetet.

⁶⁴ L. a jelen írás 2. pontjának végén mondottakat.

véleményét, hogy a szóban forgó dolog merőben magánügy, az egyén szabad életforma-választásának függvénye, s hogy a hagyományos családhoz és nemi erkölcshez ragaszkodókat pusztán valamiféle irracionális előítélet vezérli, anélkül, hogy megvizsgálánánk, milyen oksági kapcsolat van e régi erkölcs és a társadalom folyamatos létezése mint cél között. Ha, miközben az említett két alapvető célhoz ragaszkodunk, publikus érvekkel arra a következtetésre jutunk, hogy a hagyományos erkölcsi eszközökön változtatni kell, pl. ráébredünk, hogy a régi szexuális normák bizonyos módosítása szükséges, de éppen a civilizáció tartós fennállása érdekében, akkor nincs okunk elutasítani e változtatásokat; a lényeg az, hogy mindezt ne csupán emberi jogi kérdéseként, egyéni szabadságok konfliktusaként éljük meg, hanem mindig hozzuk kapcsolatba az erkölcs másik alapfunkciójával, a társadalom mint olyan fenntartásával is. (Pl. a pornográfia Fiss és a feministák által tárgyalt problémáját is csak úgy lehet tisztázni, ha nem csupán azt vizsgáljuk, valóban „elhallgattatja-e” a nőket,⁶⁵ hanem egyebek között azt nézzük meg, van-e valamilyen kimutatható oksági hatása a népesedésre.)

Végő soron tehát a fenti értelemben vett természetjog híveinek „vaskalapossága” áll szemben az egyenlőség egyoldalú abszolutizálásának „vaskalaposságával”, de tulajdonképpen minden más érték híveivel is, ha igaz az a korunkban sokak által vallott tétel, hogy a „van”-ból nem vezethető le a „legyen”. S ugyanígy „vaskalaposak” a szabadságot vagy bármely más értéket alapvetőnek tekintő nézetek képviselői is. Értékei indoklásában, mélyebb, alapvetőbb értékeire való visszavezetésében mindenkinek meg kell állnia egyszer egy alapvető értéknél, amelynek esetében a „Miért fontos ez neked?” kérdésre már csupán így tud felelni: „Csak!”⁶⁶

Eldönthetetlen volna tehát a vita, amely a fenti értelemben vett természetjog, valamint a liberalizmus különböző, egymással is vitázó, inkább szabadság- vagy inkább egyenlőségpárti irányzatai és persze sok egyéb világszemlélet között zajlik? Bizonyos értelemben igen.⁶⁷ Egy dolgot azonban érdemes megfontolni: az egyének kártól való megvédését és a társadalom tartós fennállását egyszerre előíró értékrend, amelyet itt a természetjoggal azonosítok, egy szempontból mindenképpen kitüntetett. Hiszen az emberiség mostanáig, változatos formákban ugyan, de mégiscsak eszerint működött, s ennek alapján termelődött ki az a nyugati civilizáció is, amelyben egyáltalán fel lehet vetni ezt az egész bennünket foglalkoztató vitát, s feltenni a kérdést, hogy mennyire alapvető a szabadság vagy az egyenlőség, vagy hogy akkora önértéket képvisel-e a liberalizmus a maga jelenleg uralkodó, mint láttuk, önromboló formájában, hogy várható bukása ellenére is ki kellene mellette tartania a Nyugatnak. Egyszerűbben fogalmazva: ahhoz, hogy ilyen és ehhez hasonló kérdéseken töprengjünk, előbb léteznünk és fejlődünk kellett generációk hosszú során át, ezt pedig mégiscsak az általunk javasolt természetjog alapján működő társadalmak biztosították, ezért e természetjog bizonyos értelemben objektíve kitüntetett, mert az összes többi értékrend ontológiai előfeltételeiről gondoskodott. Természetesen

⁶⁵ Ezt és általánosságban Catharine MacKinnon és Andrea Dworkin Fiss által bemutatott érveit korántsem fogadja el minden feminista. Vannak közöttük szép számmal a pornográfiát kifejezetten pártolók is. Vö. OGIEN i. m. (26. lj.) 108–110.

⁶⁶ E kérdéskörrel bővebben l. TURGONYI Zoltán: *Etika*. Budapest, Kairosz, 2012. 11–20.

⁶⁷ Arról, hogy Isten létezésének feltételezése milyen értelemben oldja meg a „van-legyen” problémát, s milyen értelemben nem, l. TURGONYI Zoltán: Módszertani ateizmus és dezanthropocentrizmus. Előzetes megjegyzések egy majdán kidolgozandó természetjog-elmélethez. *Iustum Aequum Salutare*, 2015/1. 145–165. <http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20151sz/08.pdf>

– tekintettel a „van–legyen” problémára – nem feltétlenül tudunk lebeszélni valakit arról, hogy a Nyugat vagy akár az emberiség történetének lezárását tekintse a maga céljának.⁶⁸ De miért kellene éppen most abbahagynunk a történelmet? S észszerűtlen-e az a kívánság, hogy legalább annak tisztázásáig, mit is akarunk kezdeni magunkkal, szókimondó, minden tabutól és cenzúrától mentes eszmecsere folytassunk arról, hogyan is működik e világ, s milyen emberi magatartások miféle hatással vannak a társadalom jövőjére? Hátha kiderülne, hogy a többség igenli a civilizáció fenntartását, csak nem gondolta végig, hogy az önmagában kétségkívül kellemes (mert a kárelv tiszteletén kívül mást nem követelő) minimalista liberális erkölcs következetes alkalmazása hová vezethet! Jó érvek szólhatnak tehát amellett, hogy a közeljövőben inkább növelni, mint csökkenteni kellene a véleménynyilvánítás szabadságát a nyugati világban (s persze globálisan is).

⁶⁸ Léteznek ilyen szerzők és mozgalmak, pl. a Voluntary Human Extinction Movement. – Arról, hogy a „lebeszélés” miért nem feltétlenül lehetséges ilyen és hasonló esetekben, l. az előző két lábjegyzetben említett írásaimat.

A gyűlöletbeszéd korlátozása és az állampolgárság eszménye Eric Heinze új teóriája szerint

KOLTAY ANDRÁS*

2016 tavaszán jelent meg Eric Heinze, a londoni Queen Mary University professzorának új könyve, amelyben a szerző a szólásszabadság új elméletének meghatározására tesz kísérletet.¹ Úgy fest, a gyűlöletbeszéd szólásszabadság-jogi kérdése a legalkalmasabb arra, hogy apropóján modern, önálló szólásszabadság-elméletek szülessenek, akadémikus szerzők tollából. Lee Bollinger immár három évtizedes műve szintén a gyűlöletbeszéd problematikájából kiindulva állított fel egy új elvi igazolást a kifejezés szabadságának joga számára. Bollinger számára a szabad szólás legfontosabb funkciója az, hogy segédkezzen a társadalmi tolerancia megteremtésében. A szabad kifejezés segíti a társadalom egészének intellektuális fejlődését, oly módon, hogy e jog gyakorlásán, illetve annak eltérésén keresztül az egyén megtanulja tisztelni az eltérő álláspontokat és elviselni a sértő megnyilvánulásokat.² Említhetjük még azon szerzőket, akikkel Heinze professzor könyvében vitába is száll, mint pl. Ronald Dworkin vagy Robert Post, akik a gyűlöletbeszéd szabályozását szintén a szólásszabadság azon kérdésének tekintették, amelynek megvitatása és az abból eredő megfelelő következtetések levonása a leginkább alkalmas a jog elvi alátámasztására.

Ronald Dworkin értelmezésében a kifejezés szabadsága azért illeti meg az embert, mert az igazságos politikai rendszerben az állam a nép minden felnőtt tagját felelős morális lényként kell hogy kezelje.³ A szabadság korlátozása éppen ezt az alapvető demokratikus értéket, tehát az egyén illetén elismerését ingatná meg, ez pedig az egyén szabadságán túl a közösség számára is káros. Dworkin szerint az emberi méltóság elismeréséből a közösség vitáiban való korlátlan részvétel joga fakad, mert a többségi döntések legitimitásukat veszítik, ha az egyéntől elveszik azon lehetőséget, hogy befolyásolja azokat.⁴

* Egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar. E-mail: koltay.andras@jak.ppke.hu.

¹ Eric HEINZE: *Hate Speech and Democratic Citizenship*. Oxford, Oxford University Press, 2016.

² Lee C. BOLLINGER: *A toleráns társadalom. Korlátlan, erőteljes és szélesre nyitott*. Ford. MAJKÓ Balázs, VAJDA Gábor. Budapest, CompLex, 2014.

³ Ronald DWORKIN: *Freedom's Law. The Moral Reading of the American Constitution*. Oxford, Oxford University Press, 1996. 199–202.; DWORKIN: *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1977. 266–278., 364–368.

⁴ Ronald DWORKIN: Foreword. In: Ivan HARE – James WEINSTEIN (szerk.): *Extreme Speech and Democracy*. Oxford, Oxford University Press, 2009.

Robert Post elmélete a szólásszabadság igazolásáról Dworkin gondolataira rezonál.⁵ Post úgy véli, a kollektív döntéshozatal akkor megfelelő, ha az abban való részvételen vagy legalább a részvétel lehetőségén keresztül a polgárok képesek elfogadni a kormányzat lépéseit és döntéseit. A közösségen belül folytatott diskurzus azon eszköz, amelynek segítségével a független polgárok összegyűlnek, hogy kialakítsák közös identitásukat és megválasszák együttélésük kereteit. Ennek a diskurzusnak a lehető legszabadabbnak kell lennie, így nem szabad tiltani a rasszista megnyilvánulások sem, mert a döntéshozatalban való részvételnek mindenki és minden vélemény számára nyitva kell állnia. Ha ezt figyelmen kívül hagyjuk, megsértjük azon alapvető elvet, amely alapján minden polgárt szabad és egyenlő személynek kell tekintenünk. Post a demokratikus önkormányzás eszközének tekinti a szólás- és sajtószabadságot. Elméletében nem a demokratikus döntés, hanem az egyén közéletben való részvétele kerül a fókuszba, a lényeg nem a közös bölcsesség elérése, hanem az egyén képességeinek kiteljesítése. Ha azonban valakit megfosztanak e vitában való részvételtől, azzal a demokrácia alapjait ássák alá.⁶

Dworkin elmélete univerzálisnak hirdeti magát, de, mint Heinze is megállapítja, valójában nagyon is amerikai, így más alkotmányos rendszerek számára idegenül hat. Post ezzel szemben eleve rögzíti, hogy amit a kifejezés szabadságáról ír, az az amerikai jogrendszer kontextusában nyer értelmet, és más demokratikus államokra nem feltétlenül alkalmazható.

E nézetekből ugyanúgy a gyűlöletbeszéd szabadsága következik, mint Heinze professzor elméletéből, utóbbi azonban egészen más módon jut el a hasonló következtetésre, és ad a kifejezés szabadságának egy új elméleti megalapozást. Heinze számára valójában a gyűlöletbeszéd kérdése elsősorban illusztráció, amellyel a leghatározottabban képes ábrázolni az általa helyesnek tekintett szólásszabadság-teóriát.

Az új teória szerint a kifejezés szabadsága nem *jog*, hanem *előjog*, egyes demokratikus be rendezkedések legitimitációját adó feltétele. A kifejezés szabadságát ki kell emelni az alapvető jogok közül, nem lehet csupán egynek, ha mégoly fontosnak is tekinteni közülük, és más alapjoggal való ütközése esetén folyamatos mérlegelésre kényszeríteni így a jogalkalmazót. E demokráciák nem határozhatnak meg nézőpontalapú korlátozásokat a kifejezés szabadságának határaként, ha így tennének, egyes álláspontokat kizárnának a közéletből, és ezzel aláásnák saját alapjukat, mivel a demokrácia szükségszerű velejárója a nyílt vita, amely valamennyi nézőpontot magába kell hogy foglaljon. Ez nem jelenti azt, hogy a nem nézőpontalapú korlátozások is megengedhetetlenek. Az egyes személyek közötti „támadó jellegű” kommunikáció például korlátozható, de egy meghatározott tartalmú, esetlegesen sértő vélemény egészét, általában véve tiltó korlátozás nem megengedett. Heinze a nézőpontok szabad kifejtését az eszményi értelemben vett, valós tartalommal megtöltött állampolgárság egyik fő konstitutív elemének tekinti; az ilyen értelemben vett állampolgárság állam általi elismerése több mint egy adminisztratív aktus, és több mint azon – szintén nagyon fontos – jog, hogy a polgár időről időre részt vegyen demokratikus választásokon vagy népszavazásokon. Ha a gyűlöletbeszédet egy demokratikus

⁵ Robert C. POST: *Constitutional Domains: Democracy, Community, Management*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1995.

⁶ Robert C. POST: Meiklejohn's Mistake: Individual Autonomy and the Reform of Public Discourse 64 *University of Colorado Law Review* (1993) 1109.

állam általában véve (azaz nem konkrét személyek elleni, valódi támadásként megvalósuló formájában) korlátozza, úgy polgárával szemben korlátozza a számára biztosított állampolgárságot, és csorbitja ezáltal saját legitimációs alapját.

Az elmélet nem törekszik univerzalitásra, mert Heinze elfogadja bizonyos demokráciák érveit arra, hogy közösségeit a gyűlöletbeszéd korlátozása árán is védenie kell. Mindössze azon, „hosszú ideje fennálló, stabil, prosperáló” demokráciák alapját erősítené meg a gyűlöletbeszéd-törvények kiiktatásával, amelyek bizonyították tényleges képességüket valamennyi polgáruk megvédésére. A szerző ilyen demokráciának tekinti az észak-amerikai és a nyugat-európai államokat, de persze örömmel látná, ha e relatíve szűk körhöz idővel többen csatlakoznának. A kifejezés szabadsága ezen államokban sem lehet korlátlan: a biztonság megőrzése, az egyéni autonómia védelme érdekében, vagy az időbeli, hely szerinti és a kifejezés módja alapján történő korlátozások elfogadhatóak lehetnek. Heinze nem hagyná védtelenül a gyűlöletbeszéd által támadott közösségeket ezen országokban sem, de az állam feladatát a társadalmi diszkriminációmentesség elősegítésében látja, abban, hogy valamennyi polgárának egyenlő esélyeket teremtsen, és megvédje őket a gyűlöletből következő cselekmények által okozható tényleges károk bekövetkeztétől.

A szerző az önálló elméletalkotáson túl igyekszik cáfolni a gyűlöletbeszéd korlátozása mellett felhozható érveket; ismerjük el, ezek többségével nincs is túlzottan nehéz dolga. A tudomány és a jogalkalmazás eddig nem volt képes meggyőzően bizonyítani a gyűlöletbeszéd és a közösségek tagjait ért tényleges károk közötti ok-okozati kapcsolatot, legyen az közvetlen vagy közvetett. Heinze hasonlóképp elveti a huszadik század történelmi tapasztalataira épülő érvelést, amely pl. a német „militáns demokrácia” megközelítés alapja. Külön értéke a könyvnek, hogy Heinze kétségbe vonja és hosszas érvelésben cáfolja a szólásszabadság kutatói között szinte automatizmusként rögzült alapvetést, mely szerint az amerikai és az európai jog gyökeresen máshogy viszonyul a gyűlöletbeszéd és általában a szólásszabadság kérdéséhez. Elemzésében sikerrel közelíti az Egyesült Államok és a nyugat-európai országokban érvényesülő szólásszabadság-jogi elveket.

Heinze saját teóriájára a „legveszélyesebbnek” az emberi méltóság védelmének érvét tartja. Ezen érv szerint a demokrácia nem csupán a kifejezés szabadságának, hanem a személyek egyenlő méltóságának az elismerését is előfeltételezi. A méltóság ebből fakadó szükséges védelme nem csupán a tényleges (fizikai, de legalábbis közvetlenül az érintettnek címzett) támadásokkal szembeni biztosítékokat követeli meg az államtól, hanem a méltóság egyfajta formális, szimbolikus elismerését is.⁷ Azaz, a méltóság akkor is védendő, ha a gyűlöletbeszéd nem okoz bizonyítható, azonosítható, érzékelhető kárt a megtámadott közösség tagjai számára.

Megítélésem szerint Heinze helyesen ismerte fel, hogy ez az érv a legerősebb, amely teóriája vitatásaként felhozható. Az emberi méltóság védelme olyan érv, amely a közélet terepében kifejtett szinte bármilyen jellegű (eltérő módon és mértékben korlátozható) vélemény korlátozására alapot adhat. A gyűlöletbeszéd korlátozására a hatályos szabályok szerint okot adó vélemények esetében valóban nem tudjuk tudományos igényességgel bizonyítani, hogy a gyűlöletbeszéd és a közösségeket ért erőszakos támadások között van összefüggés, de ez nem is feltét-

⁷ Jeremy WALDRON: *The Harm in Hate Speech*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2012. 39–87.

lenül szükséges. Az egyenlő emberi méltóság eszméje alapján valamennyi egyén, és így valamennyi társadalmi közösség, csoport formális egyenlősége is levezethető. Heinze gondolatát továbbfűzve az emberi méltóságot szintén beemelhetjük a „hosszú ideje fennálló, stabil, prosperáló demokráciát” legitimáló feltételek, a polgárok számára biztosított előjogok közé. Nem is kell ehhez a huszadik század történelmi traumáira hivatkozni, hiszen az emberi méltóság modern európai eszméjének gyökerei a kereszténység kezdeteire,⁸ vagy akár még messzebbre⁹ nyúlnak vissza. Általában a német alkotmányt szokás példaként állítani, amikor az emberi méltóság az alapvető jogok hierarchiájában betöltött primátusának jelenségéről esik szó. Igaz ugyan, hogy a német Grundgesetz a második világháború következményeként született meg, de az 1. § méltóságvédelmi klauzulájának eszmei gyökerei jóval mélyebbre nyúlnak vissza,¹⁰ jogalkalmazásbeli következményei (a méltóság védelmére tekintettel történő szólásszabadságkorlátozásokat is ideértve) pedig, figyelemmel a kiforrott német alkotmányos joggyakorlatra, nem tekinthetők a háborús bűnök jogi kompenzációjának. Az emberi méltóság jogi fogalmát az angolszász jogrendszerek ugyan némi gyanakvással figyelik, nevesített jogként törvényekben nem szerepeltetik, de ez nem akadályozza meg pl. az amerikai Legfelső Bíróságot abban, hogy a legváltozatosabb témákban hivatkozzon rá.¹¹ Az európai jogrendszerekben az emberi méltóság az alapja pl. a közéletben előforduló, a média által elkövetett rágalmozások vagy magánszférasértések korlátozásának, amely esetekben a nyílt közéleti vita érdeke, illetve a megtámadott fél státusa csupán csökkenti az utóbbi számára biztosított jogi védelem mértékét, de nem hagyja elenyészni azt. Az emberi méltóság védelme ad választ a közmorál védelmében történő szóláskorlátozásokra is, amelyek köre egyre szűkül, de mégis jól kirajzolódik egy, a modern társadalmakban is szükséges korlátozásokat magába foglaló erkölcsi alap (elsősorban az obszcén, szexuális tartalmú szólások korlátozása érdekében). Talán ez, az emberi méltóság védelmének elismerése adhat választ Feinberg dilemmájára is, aki szerint:

„Nem valószínű, hogy találunk bizonyítékot arra a világos és közvetlen veszélyre, amelyet a Times Square rikító és obszcén óriásplakátja teremt azok számára, akik az aluljáróból kilépve nem tudják idejében eltakarni a szemüket. Ennek ellenére még a legeltökéltebb liberálisnak is nehezebbre esik a kifejezés szabadságára hivatkozni ebben az esetben. Vagyis amennyiben igazolni akarjuk erre vonatkozóan a kényszert, úgy valószínűleg kénytelenek leszünk a megbotránkoztatás elvéhez fordulni, bármennyire is vonakodva tesszük ezt.”¹²

⁸ Larry SIEDENTOP: *Inventing the Individual: the Origins of Western Liberalism*. London, Allen Lane, 2014.

⁹ Josiah OBER: Meritocratic and Civic Dignity in Greco-Roman Antiquity. In: Marcus DÜWELL – Jens BRAARVIG – Roger BROWNSWORD – Dietmar MIETH (szerk.): *The Cambridge Handbook of Human Dignity*. Cambridge, Cambridge University Press, 2014. 53–63.

¹⁰ Cristoph GOOS: Würde des Menschen: Restoring Human Dignity in Post-Nazi Germany. In: Christopher MCCRUDDEN (szerk.): *Understanding Human Dignity*. Oxford, Oxford University Press, 2013. 79–94.

¹¹ L. pl. a meglegházasság alkotmányos tilalmáról rendelkező *Obergefell v. Hodges* ügyben hozott ítéletet [576 U.S. __ (2015)].

¹² Joel FEINBERG: *Társadalomfilozófia*. Budapest, Osiris, 1999. 67–68.

Lehet, hogy a „megbotránkoztatás elve” helyett inkább az emberi méltóság elvéhez kell ebben az esetben fordulnunk, amelynek jogi értelmezése magában foglalja a társadalmi erkölcs egyes elemeit, így akár a nyilvános pucérkodással (legyen az két- vagy háromdimenziós) szembeni ellenérzéseink jogi elismerését is.

Azaz, az emberi méltóság jogi értelmezése, még ha le is szűkítjük a kifejezés szabadságával kapcsolatos kérdések vizsgálatára, messze túlmutat a gyűlöletbeszéd problematikáján. Ha Heinze teóriája a szólásszabadság általános megalapozását kívánja szolgálni, akkor annak a közéletben előforduló, a gyűlöletbeszédén kívüli egyéb, a demokratikus jogrendszerek jelen állapota szerint korlátozható szólások kérdésével is foglalkoznia kell. Nem vagyok biztos benne, hogy szignifikánsan több vagy más érv hozható-e fel pl. egy közéleti szereplővel szembeni becsület-sértés, mint egy közösséggel szembeni gyűlölködő vélemény korlátozása mellett.

Ha azonban az emberi méltóságra nem jogként, hanem a „demokratikus állampolgárság” feltételeként tekintünk, együtt a kifejezés szabadságával, úgy – ahogyan ezt Heinze is felismeri – ugyanúgy e két „előjog” folyamatos egyensúlyozására kényszerülünk, ahogyan azt jelenleg, a jogrendszerek által „jogként” való elismerésük mellett is tennünk kell. Ez szemernyit sem könnyítene a kifejezés szabadságának határait érintő viták eldöntésén, ellentétben a Heinze által javasolt elmélet gyakorlatba való átültetésével. Ha nem tűnik is valószínűnek, hogy a „hosszú ideje fennálló, stabil, prosperáló demokráciák” a közeljövőben eltöröljék a gyűlöletbeszédre vonatkozó jogi korlátozásait, a szerző könyve, egyszerre megtermékenyítő és vitára provokáló gondolatai, borotvaéles meglátásai, lehengerlő erejű érvelése nagyban hozzájárulnak a kifejezés szabadsága körüli tudományos diskurzus megélénküléséhez, és számunkra is – akik talán inkább hajlanak az emberi méltóság relevanciájának elismerése felé szólásszabadság-jogi esetekben – rendkívül tanulságosak.

KÖNYVISMERTETÉSEK

Menyhárd Attila – Gárdos-Orosz Fruzsina (szerk.): Személy és személyiség a jogban

(Budapest, Wolters Kluwer, 2016. 288 oldal,
ISBN 978 963 295 589 6)

A személy és a személyiség fogalmának számos értelmezése létezik a jogtudományban. Ennek oka többek között, hogy a különböző jogterületek más-más személyiségfogalmakra, „emberképre” építenek a személyiségvédelem alapvető pilléreinek meghatározása során. Valamennyi definíció egyetért azonban abban, hogy a személyiség olyan tényezők egységes egésze, amely az egyes embert megismételhetlenné tesz, megkülönbözteti másoktól. A személy és személyiség védelmének jogágakon, jogterületeken jelenlévő „párhuzamos valóságának” vizsgálatát, a felfogások közötti különbségek és átfedések indokának számbavételét tűzi ki célul a Wolters Kluwer könyvsorozatának új kiadványa, a Gárdos-Orosz Fruzsina és Menyhárd Attila szerkesztésében megjelent *Személy és személyiség a jogban* c. tanulmánykötet. A kötet előkészítése a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpontjának Jogtudományi Intézetében folyt, szerzői a személyiség védelmének a polgári jog, a büntetőjog, a médiajog, az alkotmányjog, valamint az orvosi jog területén érvényesülő aspektusait elemzik tudományos igényű tanulmányok soraiban.

A közel háromszáz oldalas könyv tizenkét tanulmányt közöl, amely a személyiségvédelem területének egy-egy részét kiemelve a különböző jogterületek jellegzetes vonásait vizsgálja a személyiségvédelem területén. Az egyes írások a személyiség fogalma köré kapcsolódó kérdéskörök más-más szegmensét emelik ki, és a különböző jogterületeken formálódó elméleti dilemmák fókuszba emelésével a különféle jogágak kapcsolódásait hangsúlyozzák. A kötet számos tanulmányának mondanivalójában érzékelhető, hogy már a jogtudomány kezdeti szakaszán is léteztek olyan feloldhatatlan elméleti dilemmák, amelyek mélyen átszöttek és napjainkig is átszövik az egyes jogterületek fundamentumát, és ezáltal értelmezési bizonytalanságot okozhatnak napjainkban is. A szerzők a komplex téma kiemelt területeit elkülönítve elemzik, és a kötet egyes fejezeteiben megmagyarázzák, hogy melyek a jogági eltérések valódi okai, továbbá hogy miért szükségszerűek ezek az eltérések.

A könyv nyitótanulmánya Tattay Szilárd nevéhez kapcsolódik, aki a személyiség fogalmának alapvető megközelítéseit vázolja fel. Az írás célja, hogy választ találjon arra az összetett kérdésre, hogy lehetséges-e a személy jogait a tulajdon fogalmára alapozni. Tattay értelmezésében a kérdést különböző aspektusból közelíthetjük meg, ezért a válasz is többirányú lesz. A szerző véleménye szerint amennyiben a tulajdont relatív jognak tekintjük, mint John Locke és a középkori teológusok, akkor a válasz igenlő, amennyiben viszont abszolút szerkezetűnek tekint-

hetjük, akkor beleütközünk az abszolút tulajdon különböző típusai közötti feloldhatatlan konfliktus problematikájába. A szerző a témához kapcsolódó széles körű ismereteiről és összetett szemléletmódjáról ad tanúbizonyoságot, amikor kiemeli a két szemlélet közötti szintézis keresésének fontosságát is.

A kötet következő tanulmánya Nótári Tamás írása, aki az *iniuria*, vagyis a személyisértés kártérítéssel történő reparáció római jogi alapjait elemezte. A tanulmány ismerteti, hogy az említett jogintézmény a római jogban a közjog magánjog határán helyezkedett el, és az „*iniuria* az immateriális jóvátétel tekintetében a modern személyiségi jogvédelem latin előképe”.

A római jogi alapok után Sárközy Tamás a személyiség polgári jogi létezését elemzi, és kifejti, hogy a személyiség tartalma a civiljogban formálódott, és a többi jogág onnan vett át tartalmi elemeit. A személyiségvédelem napjainkban jogágakon keresztül ível, ám megmaradt egy alapvető különbség a civiljogi és a közjogi személyiségvédelem között, ugyanis míg a civiljogban a jogalanyiség az elsődleges, addig a közjogban a kötelezettség alanyiség. Írásában kiemeli, hogy nem szerencsés az alkotmányos alapjogok védelmének és a polgári jog személyiségvédelmének az összemosása. A polgári jog ugyanis a polgári jogi személyek polgári jog által megfogható személyiségét védi polgári jogi eszközökkel, az alkotmányos alapjogok azonban ennél tágabb kört ölelnek fel, és nemcsak a személyiséget védik.

A kötet következő fejezetében Menyhárd Attila tanulmányát olvashatjuk, aki a személy és a tulajdon elhatárolásán keresztül rávilágít arra, hogy a személyiség csak a jogalanyiség mentén határolható el következetesen a tulajdontól. A személyiség egyes megjelenési formáinak a kereskedelmi felhasználásával kapcsolatos, az amerikai jogban *right of publicity*-ként ismert és a magánélethez való jogból levezetett forgalomképes jognak sem az elismerése, sem a megtagadása nem egyeztethető össze a személyiségvédelem jelenleg elfogadott dogmatikai keretével. Kiemeli, hogy a forgalomképesség biztosítása, így személyiség és tulajdon megkülönböztetése nyilvánvalóan morális kérdés, a személyiségi jog és a vagyonjog eddig elfogadott dogmatikai keretei pedig ezt nem tudják megfelelően leképezni.

Szalai Ákos írása a jog gazdasági elemzését végezve megállapította, hogy folyamatosan bővül azoknak a jogoknak a köre, amelyek egyes jogi személyeket megilletnek. Vizsgálatában elkülönbözteti a szervezetet és tagjait, és kiemeli, hogy amennyiben a tag kötelezettségei nehezen vihetők át egy szervezetre, valamint ha a szervezet több jogra hivatkozhat, akkor a szervezet erősebb és jobban védett személyiséggel rendelkezik.

Görög Márta tanulmánya a személyiségvédelem helyreállító voltára helyezi a hangsúlyt. Amellett érvel, hogy a magyar bírói jogalkalmazás a sérelemdíj bevezetése előtt is az összességképzés kialakítása során a nem vagyoni kártérítés kompenzációs funkciójára helyezte a hangsúlyt. A szerző szerint azonban a személyiség védelmének abszolút jellege nem jelenti azt, hogy kizárólagosan e primátussal felruházott funkciója kerülhet előtérbe. A jogsértés körülményei igazolják a személyiségvédelemre leginkább alkalmas funkció kiemelését is. A média által megvalósított, magánszférát sértő jogellenes magatartások megjelenése, illetve külön iparágá válása a prevenciósi funkciót helyezik előtérbe.

Hegyí Szabolcs a személy alkotmányos jogállásának értelmét kutatja, és kifejti, hogy a magánszemély és a honpolgár pólusai köré épített értelmezési keretnek együttesen kell értelmezést nyújtania. A magánszemélyt alapul vevő értelmezési keret domináns a magyar alkotmányjogban, a honpolgárfelfogás nem olyan szisztematikusan kidolgozott a hazai alkotmányértelmezésben.

Zakariás Kinga tanulmányában az orvosi jogban megjelenő személyiségvédelmet elemzi. Hangsúlyozza, hogy az AB gyakorlatában a személy normatív jogképes ember fogalmat jelent, amelynek legfontosabb eleme az elvont egyenlőség. A jogképesség fogalmát az emberi méltóság tölti meg tartalommal, amely megalapozza a személyiség alkotmányos védelmét. A betegek jogai átfogják a személyiség statikus elemeit és dinamikus elmeit is. A szellemi-erkölcsi személyiség megnyilvánulásainak általános védelme során arról sem szabad megfeledkezni, hogy az ember nem elszigetelten, hanem társadalomban él.

A soron következő tanulmányban Benke Gábor médiajogász kiemeli, hogy a médiajogban a személyiségvédelem az intézményvédelmi kötelezettséget szolgálja. A személyiség megítélése az objektív intézményvédelem keretén belül szubjektív marad.

Koltay András a személyiségsértésre vonatkozó médiajogi szankciókat veszi számba, és a média mint közvetítő közeg befolyásoló szerepét emeli ki. Álláspontja szerint a védelem tárgyának meghatározásakor erre külön figyelemmel kell lenni, az emberi méltósághoz való jog védelme ezért érvényesül sajátosan a médiajogban. Az emberi méltóság jogának van intézményes, objektív oldala, amelynek védelme állami kötelezettséget keletkeztet, ezért az államnak szabályozás útján kell védeni az emberi méltóságot a médiatartalmak vonatkozásában.

Szomora Zsolt írása a büntetőjog személyiségfogalmából indul ki, és azt hangsúlyozza, hogy a büntetőjog egyedi személyiségfogalommal foglalkozik. A becsület büntetőjogi fogalom, a polgári jogi és az alkotmányjogi megközelítéstől megkülönböztetendő. A jóhírnévhez való jog az emberi méltósággal csak részben mutat átfedést, abból maradéktalanul nem vezethető le, és a büntetőjogban kollektív jogtárgyi karaktere is van. A becsületvédelmi tényállások az általános személyiségsértés kriminalizálására nem használhatók.

A büntetőjog területén maradvá Filó Mihály meggyőzően illusztrálja a rágalmazás és a becsületsértés tényállásán keresztül, hogy a büntetőjog hogyan értelmezi a személyiség tartalmát a társadalmi értékítélet fogalma által. A szerző hangsúlyozza, hogy véleménye szerint a becsület éppen az emberi méltóságtól való elválaszthatatlansága okán olyan társadalmi tény, amelyet nem a jog teremtett, azonban jogi védelmére legitím szükséglet áll fenn. Ezt az érdeket a büntetőjog a regulatív parancsai által hatékonyabban védelmezi mint a polgári jog magánautonómián alapuló rendszere. A becsület mögött konkrét egyedi emberi érdek lehelhető fel, amelynek sérelme büntetőjogi beavatkozást igényel.

A kötet tanulmányai kísérletet tesznek a személy és a személyiség különböző felfogásainak elemzésére. Az írások cáfolthatatlan érdeme, hogy figyelmet fordítanak a gyakorlat kérdéseinek feltárására, valamint a jogelmélet időszerű problémáinak bemutatására is, így egyaránt hasznosak lehetnek a tudományos kutatók, valamint a gyakorlati jogászok számára is. A tanulmánykötet az abban megjelent írások alapkérdéseinek összetett problematikája és számos eddig kevésbé vizsgált vetületeinek kapcsán értékes, hiteles kutatási eredményeken nyugvó, gyakorlati hasznosításra alkalmas ismereteket prezentál, és bizonyítja a szerzőknek a témával kapcsolatos elmélyült szakmai tudását és jártasságát. Témájánál fogva több tudományterület szakértőinek érdeklődésére tarthat számot.

SZEGHALMI VERONIKA

Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig

(Budapest, Wolters Kluwer, 550 oldal,
ISBN 978 963 295 597 1)

Hiánypótló munka Buzinkay Géza könyve, mert ez idáig nem volt a magyar sajtó történetét a kezdetektől az ezredfordulóig feldolgozó monografikus összefoglaló munka.

A Magyar Tudományos Akadémia *A Magyar sajtó története* (főszerk. Szabolcsi Miklós, Budapest, Akadémiai, 1979–1985) című többkötetes feldolgozása csak 1892-ig tárgyalja a magyar sajtó történetét, az azt követő időszakok vonatkozásában a vállalkozás nem folytatódott. Többen több helyen leírták már, hogy a sorozat folytatása aligha várható, legalábbis a megkezdett keretek között biztosan nem. A Márkus László szerkesztésében 1977-ben megjelent *A magyar sajtó története* (Budapest, Tankönyvkiadó), valamint a Kókay György, Buzinkay Géza és Murányi Gábor tollából – több kiadásban is – megjelent szintén *A magyar sajtó története* (Budapest, MÚOSZ, 1994) címet viselő könyvek a kezdetektől adnak vázlatos ismertetést, elsősorban azzal a céllal, hogy az oktatásban pótolják némiképp a nagyobb ívű összefoglaló munka hiányát. Ezen műveken kívül az 1892 utáni időszak sajtótörténetéből csak egy-egy korszakkal vagy témakörrel foglalkozó rövidebb-hosszabb cikk, tanulmány, újabban már néhány részterületet feldolgozó könyv áll rendelkezésre, amelyek azonban korántsem fedik le a magyarországi sajtótörténet még meglévő fehér foltjait.

A magyar sajtó történetének megírása különösen nehéz feladat. Az olyan kérdések megválaszolásán túl, hogy mit is értsünk sajtótörténeten (az egyes sajtóorgánumok történetét, a lapok tartalmi elemzését, az újságírás és az újságírók történetét, az olvasók és az újságok viszonyát, a sajtószabadság helyzetének bemutatását, a hatalom és a sajtó kapcsolatát stb.), a történész munkáját megnehezíti az a körülmény is, hogy a magyar sajtó történetének forrásai meglehetősen hiányosan állnak rendelkezésre, csak szórványosan maradtak fenn a közigazgatás központi szerveinek sajtóigazgatással kapcsolatos iratai, a lapok szerkesztőségeinek és kiadóinak irattárai, levéltárai stb. „Teljes” kép felrajzolása éppen ezért csaknem lehetetlen vállalkozás. Buzinkay Gézát több évtizedes sajtótörténeti és oktatói tevékenysége mintegy predestinálja a feladat elvégzésére.

A szerző könyvét ún. „első generációs” médiumtörténetként értelmezi, vagyis az egyik médium, a nyomtatott sajtó intézményének és produktumainak bemutatására vállalkozik. Felhasználja a szakirodalom eredményeit, és emellett meglévő hézagok betöltésére empirikus alapú kutatásokat is elvégz. Reményei szerint a kötet megalapozása lehet egy szintetikus médiatörténetnek, amely a nyomtatott sajtón kívül a többi médium történetének bemutatását is elvégzi.

Buzinkay Géza a sajtónak – tartalmából kiindulva – hármaskörű funkciót tulajdonít: „informálás, véleményformálás és szórakoztatás”. Ez a funkcionális felfogás határozza aztán meg, hogy a sajtótörténet mely szegmenseivel foglalkozik elsősorban a könyvben. Kitüntetett figyelmet kapnak a sajtótartalmak előállítói: az újságírók és a szerkesztők; a sajtóüzem fenntartói: a kiadók és a kiadói üzlet. Sok szó esik ezek felügyeletéről, szabályozásáról (sajtóigazgatás és -politika), a sajtótermékek sokszorosításáról, a lapterjesztésről (előfizetés, kolportázs stb.). Olvashatunk az információ szerkesztőségeihez való eljutásának fejlődéséről (alkalmi levelezőktől a hírirodákig). Ugyancsak nagy súllyal szerepel az egyes lapok történetének felvázolása, a különböző lapfajták megjelenésének és szerepének bemutatása. A vizsgálódás köréből – természetesen – nem marad ki a sajtó létrehozásának végcélja, a fogyasztó, az olvasó sem.

Amint az *Előszó*ban a szerző is előrebocsátja, ezekről a szempontokról nem egyenlő súllyal esik szó, és teljességet sem tud ígérni. Ennek oka – amint fentebb is érintettük – a rendelkezésre álló források hiányossága, illetve a sajtó történetével kapcsolatos ismeretek „kiegyenlítetlensége”. Fokozottan igaz ez az újságíró-társadalomra és az olvasóközönségre vonatkozó ismereteinkre.

A könyv fejezetinek beosztásánál a kronológiai rend érvényesül, ebben követi ugyan az akadémiai sajtótörténetet, az egyes korszakhatárokat azonban Buzinkay eltérően határozza meg. A reformkori sajtó történéseit taglaló fejezet címe például nem tartalmaz pontos korszakhatárokat, ezzel is a fejlődés folyamatát hangsúlyozva. Egy fejezetben tárgyalja az 1849 és 1867 közötti időszakot is, azzal az indoklással, hogy a törvénytelenesség tekintetében egységes volt az egész abszolútizmuskori sajtó, hiszen az 1848-as sajtótörvény végig hatályon kívül volt. A dualizmuskori sajtó korszakolásánál az 1880-as évek közepén lát Buzinkay cezúrát, ettől kezdve jelentkeztek ugyanis azok az újdonságok, amelyek megteremtették a modern tömegsajtót. Az első világháborút követő különböző színű forradalmak korát is egy egységként kezeli, záró korszakhatárnak az előzetes cenzúra 1921. decemberi eltörlését megtéve. Innentől kezdve egy fejezetbe kerül az ellenforradalmi rendszer sajtótörténete egészen az 1944-ben bekövetkező összeomlásig. A szerző maga is vitatható megoldásnak nevezi, hogy az 1945 és az 1989/90-es politikai rendszerváltozás közötti időszakot is egy nagy fejezet alá vonja. A koalíciós korszakban a demokratikus sajtó megteremtése illúzióknak bizonyult, helyette a diktatúra előkészítése játszódott le. Azt követően pedig a pártállam hozzáállása a sajtóhoz, annak lényegében csak propaganda- és agitációs szerepet szánva, változatlan volt, még ha annak megvalósításában az egyes korokban (Rákosi-, illetve Kádár-korszak) voltak is különbségek. A rendszerváltozás utáni időszak sajtótörténetének bemutatására a nem kellő történeti távlat hiánya miatt csak vázlatosan vállalkozik a szerző. Az egyes fejezeteken belüli alfejezeteknél viszont a kronológia helyett a tematikus szempont érvényesül (pl. A magyar nyelvű folyóiratok megszületése, A debreceni sajtó 1849-ben, A Borsszem Jankó és a politikai vicclapok, Első világháború: haditudósítás és hadicenzúra, Zsidótörvény, Sajtókamara és hintapolitika stb.).

A kötet – az említett magyar sajtótörténetek nyomdokaiban járva – kitekint a magyar sajtó nem magyar nyelvű magyarországi előzményeire is. A sajtó-történetírás hagyományosan az első magyar nyelvű hírlap, a *Magyar Hírmondó* 1780-ban történt elindulását tekinti a magyar sajtó születési időpontjának. Buzinkay figyelme kiterjed azonban arra is, hogy azután még évtizedekig jelen voltak a magyarországi latin nyelvű újságok, a hazai polgárság pedig még sokáig elsősorban németül olvasott. A hazai német nyelvű lapok pedig egészen a két világháború közötti időszakig jelentős szerepet játszottak a magyar sajtó történetében.

A sajtó megváltozott szerepe és feltételrendszere alapján Buzinkay a magyar sajtó történetét 1914-ig egy olyan felívelő pályaként látatja, amelyet a folyamatos gyarapodás jellemezett. Az azt követő időszak sajtótörténete viszont megszakításokkal terhes, amelynek már „nem volt ívé”. Amikor aztán – a szerző értékelése szerint – a rendszerváltás révén az írott sajtó új impulzusokat nyerhetett és társadalmi jelentősége is növekedhetett volna, akkor az új médiumok már megkezdték a nyomtatott újság visszaszorítását.

A szerző vizsgálódásának súlypontját az ún. politikai sajtó bemutatására helyezi, vagyis az olyan közélettel foglalkozó napilapokra, hetilapokra és folyóiratokra, amelyeket hivatásos újságírók, szerkesztők készítettek. Emellett persze egyéb, például szépirodalmi lapokról is szól, amennyiben azok társadalmi, művelődéstörténeti jelentősége azt megkívánja. A politikumnak az előtérbe állításából következik, hogy egy ilyen összefoglaló sajtótörténetben elsősorban a sajtóéletet, a sajtó fejlődését meghatározó „országos érdekű és terjesztésű” lapok bemutatása dominál. A mű értékét növeli, hogy emellett a szerző a lapirodalom szempontjából fontos vidéki, regionális sajtót sem hagyja elveszni látóköréből. Ugyancsak kiemelendő, hogy az első világháború végétől az egyes fejezetekben külön alfejezetek foglalkoznak az elszakított magyarság sajtóéletének főbb történéseivel, valamint az 1945 utáni magyar emigráció sajtóorgánumaira is kitékint. Ezzel Buzinkay könyve az első olyan magyar sajtótörténet, amely a 20. századi magyar sajtónak egészét (a hazai, a határon túli, illetve az emigráns magyar sajtót is) figyelembe veszi.

A kötet imponáló gazdagságú adatmennyiséget dolgoz fel. Csaknem hétszáz lap és folyóirat történetét tárgyalja rövidebben vagy hosszabban, mintegy másfélezer újságíró, szerkesztő és lapkiadó tevékenységét mutatja be részletesen vagy vázlatosan. A több korszakon keresztül is megjelenő sajtóorgánumok és a korszakokon átívelő tevékenységet kifejtő újságírók, szerkesztők és kiadók több fejezetnek is visszatérő szereplői. A róluk szóló „portré” megrajzolása annál a korszaknál történik, ahol a legjelentősebb volt a szerepük.

A könyv használatát megkönnyíti a kötetben tárgyalt újságcímek és személynevek mutatója.

Buzinkay Géza könyve a magyar sajtótörténetet tanulók és az érdeklődők körében is valószínűleg sokáig – méltán – a legforgatottabb kötetek egyike lesz.

PAÁL VINCE

TÁJÉKOZTATÓ

Az „In Medias Res” médiatudományi folyóirat szerkesztésére vonatkozó elvek, szabályok

A Wolters Kluwer Kft. által megjelentetett médiatudományi folyóirat 2012 tavaszán indult, és évente két alkalommal jelenik meg. A folyóirat várja a tudományos igényű, a szólás- és sajtószabadság, valamint a médiaszabályozás tárgyában született kéziratokat. A folyóirat tudományos gyűjtőhellyé és nyílt szakmai fórummá vált az alapítás óta eltelt időben, ahol minden, a sajtószabadság és a média-szabályozás iránt érdeklődő olvasó kielégítheti kíváncsiságát.

A folyóirat rovatainak felosztása a következő:

- *Tanulmányok* (elméleti elemzést tartalmazó írások),
- *Fórum* (a gyakorlat bemutatásának igényével írt cikkek),
- *Könyvismertetés* (a médiatudomány területén megjelent újabb publikációk bemutatása).

A tanulmányokat a szerkesztésre vonatkozó előírásoknak (l. a folyóirat honlapján) megfelelően kell eljuttatni a szerkesztőséghez a koltay.andras@jak.ppke.hu e-mail címen.

A szerkesztőség fenntartja a jogot arra, hogy az írásokat ne feltétlenül beérkezési sorrendben jelentesse meg.

Az egyes számok lapzártája a következő:

- első szám: április 30.
- második szám: szeptember 30.

A folyóirat az interneten is hozzáférhető, a www.media-tudomany.hu honlapcímen. A nyomtatott kiadás előfizethető a kiadónál.

